

INFLUENȚA ORIENTALĂ

ASUPRA

LIMBEI ȘI CULTUREI ROMÂNE

DE

LAZĂR ȘAINEANU

I

INTRODUCEREA

LIMBA. — CULTURA. — RESULTATE. — CONCLUȘIUNE.
BIBLIOGRAFIA

BUCUREȘCI

Editura Librăriei SOCECŪ & Comp., Calea Victoriei 21

1900

INTRODUCEREA

Viel Fremdwörter, viel Culturverkehr; viel entlehnt, viel gelernt; eine reiche Geschichte, eine an mannigfachen Gute reiche Sprache.

Hehn, *Italien*, p. 211.

DE ACELAȘI AUTOR:

Incercare asupra Semasiologiei limbii române. Studiu istoric despre tranzițiunea sensurilor. Tesa de Licență în Litere. Lucrare premiata de Universitatea din Bucuresci, 1887.

Les Jours d'emprunt ou les Jours de la Vieille (*Dilele Babei*). Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde. Paris-Leipzig, 1889.

Raporturile între Gramatica și Logica, cu o privire sintetica asupra părților cuvântului. Studiu de Linguistica generală. Prelegeri ținute la Universitatea din Bucuresci, 1891.

Istoria Filologiei române, cu o privire retrospectivă asupra ultimilor decenii. Studii critice. A doua edițiune. Bucuresci, 1892.

Basmelor Române, în comparațiune cu legendele antice clasice și în legatură cu basmele popórelor învecinate și ale tuturor popórelor romanice. Studiu comparativ. Opera premiata și tipărită de Academia Româna. Bucuresci, 1895.

Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare. Bucuresci, 1896.

Influența orientală asupra Limbei și Culturii române:

I. INTRODUCEREA: Limba, Cultura, Resultate, Bibliografia.

II. VOCABULARUL: 1. Vorbe populare. 2. Vorbe istorice, Imprumuturi literare, Indice general.

PREFAȚA

Studiul acesta este o încercare de a sistematiza rezultatele acțiunii elementului oriental (în special osmano-tatar) asupra limbei și culturii române. Pornind de la substratul lingvistic și ajutat de fântănele istorice corespunzătoare, autorul și-a propus de a prezenta, într'un tablou general, datele cele mai importante ale acestei influențe seculare. În literatura europeană a împrumuturilor lingvistice, nu cunoștem de cât o singură monografie — aceea a lui Weise despre *Vorbele grecesci în latinesce* (1882) — care să corespundă pe deplin scopului propus: ținându-se bineînțeles seama de restricțiunile ce se impun atât sub raportul mediului cât și mai ales privitor la bogăția izvoarelor de informațiune. Cititorul va putea să judece, întru cât dorința noastră corespunde realității, în starea actuală a științei.

Autorul acestei Introduceri a debutat în cariera filologică cu o schiță despre *Elementele turcesci în limba română* (1885), apărută mai întâi în Revista d-lui Gr. G. Tocilescu. Acea lucrare, deși plină de neajunsuri, a făcut totuși știința să facă un pas înainte în această direcțiune, atât prin lucrările similare ce a provocat cât și prin utilizarea ei de către nisce autorități ca Miklosich (în al său „Nachtrag zu den türkischen Elementen“),

Gustav Meyer (în ale sale „Türkische Studien“), Picot (în glosarul la „Chronique d'Uréchi“) și mai ales d. Hasdeu, care, în Magnum Etymologicum, a luat-o ca punct de plecare în scrutarea vorbelor românesce de origină osmanlie.

Cu o adevărată predilecțiune autorul și-a îndreptat totdeauna privirile către acea primă producțiune a activității sale științifice. Studiile și meditațiunile vârstei mature au venit astfel să completeze acea încercare juvenilă și s'o facă mai puțin imperfectă. Materialul lexical din acea schiță a fost cu totul remaniat și supus unei tratări strict istorice prin stabilirea demarcațiunii între prezent și trecut cu privire specială la extensiunea teritorială (după principiile generale expuse la § 31 și 109—111).

Introducerea de față va fi urmată de materialul lexical, ce a servit de basă la această sintesă istorico-linguistică.

Fie-mi permis, înainte de a încheia, să adresez mulțumirile mele recunoscătoare în primul rând bibliotecarilor Academiei Române și d-lui Prof. I. Bogdan, care a binevoit să publice în „Convorbiri Literare“ această Introducere; apoi și în special stimatului meu amic Dr. Karl Foy, Profesor de limba turcă la Seminarul oriental din Berlin, care cu știința și sfaturile sale n'a încetat de a mă ajuta în tot cursul deselor mele nedumeriri.

București, Septembrie, 1900

Lazăr Șăineanu

IUBITEI MELE SOȚII

ÎN AMINTIREA TIMPURILOR GRELE

A. LIMBA

SECȚIUNEA I : CONSIDERAȚIUNI ETNOLOGICE

Cap. I: Familia uralo-altaică

§ 1. CARACTERISTICA EI. — Familia idiomelor uralo-altaice, răspândite în Asia și în Europa orientală, nu presintă un caracter de înrudire așa de intim ca limbile ce constituesc familia indo-européană; dar se pot recunoște într'însele câteva trăsuri fundamentale comune, pe temeiul cărora finezul Castrén a stabilit afinitatea lor, una din descoperirile capitale ale lingvisticeii moderne.

Aceste caractere comune, afară de fondul lexical, sînt:

1. sub raportul fonetic, *armonia vocalică*, în virtutea căreia vocala radicalului are o acțiune decisivă asupra sufixului. Ast-fel turcesce a e o u se consideră ca vocale tari, iar e i ö ü ca vocale slabe, și vocala sufixului trebuind să se acomodeze după cea radicală, pluralul de la *aga* și *deli* sună: *agalar* și *deliler*.

2. sub raportul morfologic, *aglutinațiunea*, după care sufixele se alipesc sau se juxtapun unui radical, care rămâne totdeauna stabil, în opozițiune cu idiomele flexionale în cari și elementul radicalului e supus variațiunii.

3. sub raportul sintactic, caracterul *sintetic* al propozițiunii și mai ales al verbului, care poate exprima toate modurile de acțiune prin particule intercalate între radical și sufix. Ast-fel de la verbul turcesc *sevmek* „a iubi“ se pot forma până la 36 de teme verbale (bunăoară *sevdirişememek* „a nu se putea iubi cu de-a sila“) și verbul unguresc *zár* „a încuia“ trece prin variate sintese modale până la forma complicată *zaratgathat* „el poate face să se încuie adesea“.

Mai observăm încă, sub raportul accentului, că un grup al acestei familii, cel ugro-finez, întonează totdeauna silaba radicală, pe când grupul turco-tatar transportă obicinuit tonul pe silaba sufixului (cf. totuși § 22).

Un caracter etnologic comun popórelor uralo-altaice e tenacitatea, cu care ele au conservat limba lor națională și, ca contrast, variabilitatea organizațiilor sociale și religioase care au stabilit nisce deosebiri așa de profunde între un Ungur și un Samoied, între un Turc și un Bașkir. Dar abstracțiune făcând de efectul încrucișărilor și de acțiunea mediului social, toate aceste popóre au același aer de familie: o față osósă și rectangulară, un păr negru, tare și luciu, o piele smédă, un corp scund, un cap mare cu ochi mărunți și o barbă spânatică¹⁾.

§ 2. GRUPUL MONGOL. — Familia idiomelor uralo-altaice se divide în 4 grupuri: mangiü, mongol, fino-ugric și turc²⁾.

Grupul mangiü e reprezentat de un popor, care impuse Chinei dominațiunea sa în sec. XVII,

¹⁾ Cahun, *Turcs et Mongols dès origines à 1405*. Paris, 1896, p. 35.

²⁾ Winkler, *Das Uralaltaische und seine Gruppen*. Berlin, 1885.

și de tunguza, în Siberia centrală, grăită de vr'o 70000 de ómenî.

Grupul mongol e reprezentat de Mongoliî din China de Nord și de pe lângă lacul Baikal, popor a căruî obscuritate actuală contrastéză puternic cu sbuciumul, ce odinióră hordele lui Gengiskhan și Tamerlan aũ dat lumiî europene și asiaticе. Pornind în 1227 de la pólele munților Altaî, aceste horde impuseră Chineî stăpânirea lor, distruseră califatul de Bagdat, pustiiră Rusia, care rămase două secole sub dominațiunea Hordei-de-aur, și în 1240, sub conducerea lui Batukhan, năvăliră în Polonia, în Ungaria și în Muntenia, prin munții Brașovului și ai Făgărașului: „Ordă (fratele lui Batu), care pornia spre drépta (rapórtă istoricul persian contemporan Fazel-Ullah-Rașid), trecênd țara Oltului, fu întîmpinat de Bazaran-Ban cu oștire, dar fu bătut... Bugek în țara Sașilor trecu peste munți să intre în Kara-Ulag și bātu popórele Ulag¹⁾“.

În urma atâtor cuceriri și sdrobiri de popóre, Mongoliî ajunseră în a doua jumătate a sec. XIII stăpâniî lumiî: imperiul lor se întindea de la Marea Chineî până în Polonia și de la munții Himalaia până în Siberia. Astădi stăpâniî de odinióră sînt supușii împérașilor Chineî, Rusiei și Turciei.

Tot acestuî grup aparțin Calmuciî saũ Mongoliî apusenî (numiți în cronicеle nóstre și *Cal-măși*), carî aũ pătruns în Rusia până la gura Volgei, în gubernia Astrahan. La 1812, ei intrară în Bucuresci odată cu oștirea rusescă și cronicarul contemporan, Dionisie Eclesiarchul,

¹⁾ d'Ohsson, *Histoire des Mongols* II, 627. O analiză critică a acestui text ap. Hasdeu, *Negru-Vodă*. Bucuresci, 1898, p. XCV-CIII.

descriind impresiunea ce făcură asupra Bucureștenilor, îi reprezintă ca „scundateci și groși, cu cap mare și fruntea lată și obrazul mare, iar ochii și urechile mici“, caracteristica tipului uralo-altaic.

§ 3. GRUPUL UGRIC. — Grupul fino-ugric, reprezentat în primul rînd de fineza în Finlanda și de maghiara în Ungaria, cea din urmă izolată cu desăvîrșire de idiomele înrudite; apoi de dialectele ugrice dintre Ural și Volga, ca ceremisa, ostiaca și vogula în Siberia, ultima idiomă cea mai d'apropo înrudită cu maghiara; în fine, de samoieda, lângă Oceanul Glacial.

Intr'o regiune învecinată cu Ostiaci și Vogulii trebuie căutată și patria primitivă a poporului ungar. De aci, din Urali, Ungurii porniră spre Sud cu ocaziunea invasiunii Avarilor și fură treptat supuși de Bulgari și de Cazari. Impinși apoi de Pecenegi, ei se aședară în Rusia meridională (în Atelkuzu) și în 899 ocupară Pannonia, de unde împrăștiară prin incursiunile lor spaimă în totă Europa. După ce absorbiră treptat pe Bulgari, Cazari, Pecenegi și Cumanii, Ungurii luară în posesiune definitivă acest teritoriu, pe care, în curs de un mileniu, au perindat atâtea popoare: Celți, Germani, Iliri, Romani, Huni și Avari...

Din capul locului în atingere cu populațiunea indigenă, cu Românii și cu Slavi¹⁾, Ungurii suferiră ascendentul cultural al celor din urmă și exercitară asupra celor dintâi o influență lexicală puțin însemnată ce-i drept, din cauza naturei sale teritoriale, dar care se resimte deja

¹⁾ Cf. Nestor s. a. 898: Ungrii, trecînd peste Carpați, se apucară la luptă cu Vlahii și cu Slavi, cari locuiau în aceste țări.

în primele monumente ale limbei române. O serie de noțiuni abstracte foarte importante și comune întregii Românimii (ca chip, fel, gând, pildă, sémă, viclén; și verbe ca bănuiesc, chibzuesc, făgăduiesc, socotesc)—denotă o intimitate socială între cele două popóre. Limba română, deși într'o măsură mai modestă, a compensat la rîndul ei aceste împrumuturi etnice.

Cap. II. Grupul turco-tatar

§ 4. TATARII.—Grupul turco-tatar, cel mai vast dintre tóte, se întinde de la Marea Mediterană până la fluviul Lena în Siberia și se împarte în 3 ramuri foarte d'aprópe înrudite cu tótă depártarea lor în timp și în spațiu: nordic, oriental și occidental¹⁾.

Ramura nordică coprinde iakuta, grăită de vr'o 20000 de ómenii pe lângă fluviul Lena, cea mai depártată și cea mai bine conservată dintre idiomele acestui grup.

Ramura orientală, al cării tip antic fu *vigura*, care posedă cel mai vechi text lingvistic (poema didactică Kudatku bilik „Sciința de a guverna“ din 1069) și reprezentantele ei moderne: giagatai, özbek, türkmen, kirghiz sau kazac, idiome înrudite cu nogaï, dialectul Tătarilor din Crimeia și de la Nordul Mării-Negre; în fine, Ciuvașii și Bașkiriï de lângă Volga.

Prin *Tatar*, numele primitiv al unui ném mongol și transportat apoi asupra popórelor supuse de Gengiskhan, se înțelege astăzi popu-

¹⁾ Vámbéry, *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig, 1885. Cf. T. de Pauli, *Description ethnographique des peuples de la Russie*. St. Petersburg, 1862.

lațiunea turcă în număr de vr'un milion și jumătate răspândită în Rusia, în Caucas și în Siberia. Dintre aceste diferite categorii de Tătari ne interesază în special Tătarii din Crimeia, reduși astăzi numai la 250000 de ómeni cari se ocupă cu păstoritul, dar cari odinioară constituiră un Stat independent sub Hagi Ghiraí Han și apoi de la 1478, când Mengli Ghiraí primi învestitura de la Pórtă, rămaseră până la 1783 sub suzeranitatea Turciei. În acest interval ei avură frecvente raporturi și ciocniri cu popóarele învecinate: Ruși, Poloni, Unguri, Ardeleni, Moldoveni și Munteni.

În cronicile și în cântecele nóstre bătrânesci răsună adesea ecoul dureros al deselor și subitelor lor incursiuni, al așa-numitelor *ciambuluri*, în Moldova. Sub Bogdan-Vodă nu trecea an, să nu bântue această țară cu razziele lor (Miron Costin I, 183):

În anul 7018 (1510), Bet Gherei-Sultan, feciorul Hanului, fără de veste, cu mulțime de Tătari, pe trei locuri au intrat în țară și au prădat de la Orheiú până la Dorohoiú și pe Frut în sus, de au făcut multă robie și plén...

În anul 7021 (1513), Bet Gherei, feciorul Hanului, au intrat în Moldova de au prădat țara până la Iași, și au ars tîrgul și ținutul Cărligătorei și au agiuns și până la Dorohoiú și până la Ștefănesci; iară alții au prădat în jos la Lăpușna și la Kigeciú, și de sírg, vrînd să iasă cu robii, multe suflete în Nistru au înecat, și robi și de ai sîi... Așjderea, într'același an, au mai intrat Tătarii cu óste mare în țară, de au făcut multă pagubă și prădă...

Iată descrierea uneia din aceste incursiuni sub Dimitrașco-Vodă Cantacuzino (Muste III, 13):

Tătarii sînt lupi apucători, pradă, robesc, bat și căznesc pre creștini și pre cine îi pedepsește Dumne-

deu de cad în mâna lor. Intrat-au Tătarii în țară ca lupii în turma de oi, cuprins-au pre toți prin case din Nistru până în Prut și până în Jijia, nimăruî nici o milă fiind de biata țară. Iernat-au Tătarii până în postul cel mare; nu-î putea sătura cu hrana de cai. Sacul de orz îl tăia în două unui cal într'o di și cât nu mai biruia să-l mănânce, îl strîngea deosebi și dacă sîrșia orzul din grópă, făcea pre om de cumpăra orz de acel rēmas din traistele cailor; iară dacă nu mai găsia orz sau bani sau dobitoc, îl legaū la ger și-l udaū cu apă. Pre alții îi băgaū în produh și-î scoteaū pre alt produh. Îi băteaū, îi căzniaū, cât îi lăsaū morții. Călcăt-aū și aū jăcuit tot și pre mulți aū și robii, copii, fete, pre furiș. Rēmas-aū bieții ómenî numai cu sufletul, bātuți, sdruncinați, cât nu se póte nici cu serisórea, nici cu limba a povesti caznele și ucigăturile lor de Tătari.

Saū sub Mihaï-Vodă Racovița (Ibid. III, 62):

Tătarii, după obiceiul lor, aū și lăsat ciambur în tóte părțile, în șese dīle de aū prădat și aū robii: și fiind iarna mare, omeții mari, nu s'aū putut ascunde bieții ómenî; și s'aū umplut de robii și de dobitóce; cum eraū saniile cu bejăniile, așa le aduceaū încărcate de muieri și de copii, și pe drum copii degerați și fete mari cum era mai amar...¹⁾

În poesia nóstră populară, Român Grue Grozovanul representă tipul vitezului, care caută să rēsplătéscă Tătarilor din Bugiac neomenósele lor prădăciuni. Pe câmpul Nistrului, într'un cort de covor poleit, șede bētrānul Ghiraï Han, înconjurat de Tătari „cu ochi micî ca ochi de ciur“; iar la ușa cortului, zace legat Român

¹⁾ Dar nici Moldovenii nu se arătaū nepăsători. Cf. Cantemir, *Moldova*, 126 (Turcam certe et Tartarum occidere christiani debitum arbitrantur) și mai ales Neculcea (II, 220 și 223): Petriceico-Vodă aū trimis și Moldoveni în Bugiac... a prădare și a stricare, după cum le este obiceiul Moldovenilor, gata la jacuri... Decî tot tăia și ardea Bugiacul: Tătarelele cele burduhóse le spinteca și punea copii prin pari și slobodă robii de pin obeđe și-î lua cu bucatele cele tătăresc și aducea dnuimuri multe, cât nu mai putea să le ia séma...

Grue Moldovanul „care a sărăcit pe Hanul“. In-
trebat de Han, câți Tătari i-a stricat, vitezul
nostru îi răspunde:

De când m'am ridicat
Și 'n Bugiac eu am intrat,
Mulți Tătari, dău! țu-am stricat,
Și Tătarce am veduiv,
Fete mari am bătrănit;
Și Bugiacu-am pustiit,
De bahmeți l'am sărăcit:
Bugiacul pe jumătate

Și Crîmul a treia parte.
Iar Nistrul când l'am trecut,
Pod pe dînsul am făcut,
Ca să duc să car la noi
Averile de la voi;
Să duc care mocănesci
Cu copile mirzăcesci
Și cu rrobe tătăresci.

Spaima ce Tătarii lăsa în urma lor, se oglindesc până astăzi în sensul peiorativ, ce dobîndi numele lor etnic, devenind sinonim cu drac sau naibă, ca și numele căpeteniei lor, Han-tătar...¹⁾ Pe de altă parte, în Muntenia și în Ardel, unde prezența Tătarilor fu mai rară și mai puțin persistentă, Tătarii fură identificați cu Uri-așii și cu Jidovii legendari, cărora li s'a atribuit originea monumentelor unei arhitecturi primitive, și devenirea ast-fel punctul de plecare al unei cronologii îndepărtate²⁾.

Căpetenia acestor Tătari se numia Han (numele dinastic *Gherei* și locuitorul *Calga*) și se bucura la început de aceleși prerogative ca și Domniul Moldovei, cu cari împărțășia și modul de investitură (calpac, cabaniță și sabie). Cea mai de frunte familie nobilă la Tătari era Krimli sau Crîmleni, care se împărția în două ramuri: *șerim* și *mîrza*; cei dintâi aveau dreptul de a alege pe Han și de a guverna țara, iar cei din

¹⁾ E curios că, în munții Sucevei, necuratul poartă și numele de *coman* (Șeșelórea V, 58); dacă acest termen se rapoartă la Cumani, am avea și aci o interesantă transformare etnologică.

²⁾ L. Șăineanu, *Studii folklorice*, p. 191—215.

urmă primiaŭ o hordă anumită prin drept de moştenire¹⁾).

Tătariŭ purtaŭ un cojoc de vulpe şi un cal-pac din blana aceluiaşi animal: ceŭ de rînd se îmbrăcaŭ cu cojocce de óie cu partea sbîrlită întórsă afară, ca mocaniŭ noştri, ceea ce le da călare o înfăţişare spăimîntătoare. Armele lor erau: un arc cu săgeţi, o sabie şi suliţe din crăci de arbori cu ascuţişul de fier, apoi arcanul cu care apucaŭ pe ceŭ prinşi în războiŭ. Fórte sprinteni, nimeni nu-ŭ putea ajunge la gónă. Mîncarea lor de predilecţiune era carnea de cal frăgedită sub şea pîná la sîngerare şi bęutura lor favorită *kumisul*, saŭ laptele fermentat de iapă²⁾).

§ 5. NOGAŖ. — D'aprópe înrudiţi cu Tătariŭ din Crimeia erau *Nogaŭ*, aşedaţi în Bugiac sub Iiaş-Vodă (1667—1669). Nogaŭ, după numele unui strănepot al lui Gengiskhan, e astădi în special numele a vr'o 50000 de nomadi din stepete între Marea-Négră şi Marea-Caspică (pe lângă fluviile Kuban, Kama şi Volga) şi la Nordul Crimeiŭ, unde se coborîră în sec. XV. De aci o parte dintr'înşiŭ emigrară în sec. XVII, în Basarabia meridională, unde Moldova deveni ţinta jafurilor şi barbariei lor, căci „ei de felul lor — ăice un cronicar contemporan (Ámiras III, 160) — sînt ręi şi jăcăşi, şi ei de-a pururea poh-tesc nepace, că pacea îndelungată lor le e să-răcie... Ei aşa aŭ fost deprinşi asupra Moldovei ca nisce lupi asupra unei turme de oi“.

¹⁾ Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 186. Despre obiceiurile Tătarilor, a se vedea o interesantă relaţiune a unui analist turc din sec. XVIII, reproduc de mine în *Revista Nouă* III, 29.

²⁾ Colonia de ađi din Dobrogea se compune din Tătari emigraţi mai ales din Crimeia în secolul trecut şi în cursul celui actual.

Nogaii aveaŭ un Sultan și fie-care hordă câte un *mîrzuc* (pers. mirza corespunde turc. bey) cu titlul ereditar: sub comanda lui porniaŭ la bătaie în cete, numite *cazan*. Incursiunile le făceaŭ obicînit iarna, cînd apele erau înghețate: orașe și sate se ardeaŭ, jaful era cumplit (cf. mai jos „duium“) și locuitorii se tîraŭ în robie și se vindeaŭ apoi fără cruțare, despărțind pe mamă de fiică, pe tată de fiu.

Hammer descrie după un martur ocular (generalul Tott, autorul Memoriilor asupra Tătariilor) întorcerea dintr'un asemenea ciambur, întreprins în 1769 de Tătari sub Crîm-Gherei: O jumătate duzină de robi, două duzini de boi, cinci saŭ șese duzini de oi erau adesea prada unui singur Tătar. Sacii atîrnați de oblîncul șelei conțineau copii, de la cari nu se vedeaŭ de cât capul; o fată ședea înaintea călărețului, mama pe dindărăt, tatăl și fiul pe pohodnic, iar boii și oile alergaŭ înainte; un ochiŭ neobosit veghea peste această pradă și n'o scăpa nici odată din vedere¹⁾.

În 1716, Tătarii din Bugiac cerură și obținură de la Mihaï-Vodă Racoviță o porțiune anumită din pămîntul Moldovei pentru hrana lor și pentru pășunea vitelor lor, pentru care se îndatorară a plăti anual dijma productelor, așa numitul *ușur*, și plata locului saŭ chiria pămîntului, numită *alîm*. Acești Tătari serviră mai târziu ca călărași în oștirea turcescă, de aceea numele lor deveni (turcesce și românesce) un apelativ pentru „curier saŭ stafetă“, întocmai ca Lipcanii saŭ Tătarii litfanii, o altă fracțiune etnică emigrată din Crimeia, care astăzi trăiesce

¹⁾ Hammer, *Istoria Imperiului otoman* XVI, 214.

încă în mic număr (vr'o 8000) în unele districte din Rusia și Polonia ¹⁾). Moldovenii îi numiau pe Lipcani *Cirimuși*, nu pentru că ar fi de origine ceremisică, cum credea Cantemir ²⁾, ci pentru că erau învecinați cu Cirimușul, un afluent al Prutului care formă în vechime limita între Moldova și Polonia.

§ 6. ELEMENTUL TĂTĂRESC. — Elementul tătăresc, în stocul turcismelor române, se referă la traiul însuși al Tătarilor Crîmleni și Nogaï, cari în timp d'apropo două secole au venit în continuă atingere cu Moldovenii. De aceea vorbele tătare figurază parte ca terminii tehnicii în letopisețe, parte ele au persistat până astăzi în graiul moldovenesc, lipsind în cel muntén și în idiomele balcanice (afară de cazul când acestea au adoptat forma paralelă osmanlie).

La prima categorie de tatarisme arhaice numărăm:

coliba tătărăscă se numesce în cronică *aran* și *oba*;

căpeteniile lor purtau numele de *mîrzaci* și *șirimă*, iar la Cazacii tătari *asaul*;

dările ce plătiau Domnilor Moldovei: *alim*, *iliș* și *ușur*, iar darea în miere a Domnilor Moldovei către Hanul Tătarilor: *balgi-bașlic*;

razziile lor în Moldova: *ciambur*, jaful cu acea ocaziune: *duium*, tabăra lor: *coș*, stégul lor: *bunciuc*;

ordinul autograf din partea Hanului: *iarlic*.

La a doua categorie de vorbe tătăresci, speciale astăzi Moldovei, aparțin vorbe ca: arcan, badie, bahmet, baibarac, capcană, cobuz, haraba sahidac etc.

¹⁾ Vámbéry, *Türkenvolk*, p. 542.

²⁾ Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 156.

Numele enigmatic de *Baragan*, ce p \acute{o} rtă stepă întinsă din jud. Ialomița, pare a se trage de la un popor tătar: giagataid (și mongol) buragan „tourbillon, tempête“ corespunde crivățului nostru (cf. *Crivăț*, numele unei locuințe isolate în Dîmbovița, al unui sat în Argeș și Ilfov, al unei păduri și al unui sat în Prahova). De asemenea numele masivului *Bucegilor* (sing. Buceg), cel mai înalt pisc al Carpaților Munteniei, derivă din tătar. buğak sau buçag „unghiū“ (cu care Turcii porecliră colțul Basarabiei locuit de Tătari=Tatar Buğak): cf. *Colțurii*, munte în Prahova, unde se află și Bucegi.

§ 7. PECENEGII. — Locuințele ocupate astăzi de Nogai și anume stepa de lângă fluviul Kuma, în Caucas, era odinioară patria Cumanilor, un popor de același n \acute{e} m cu Nogaii, din care făceau parte și *Pecenegii*, așezați primitiv la Nordul Mării-Caspice și învecinați la Sud cu Cumanii. Aceste două popore au jucat un rol însemnat în istoria Europei orientale din sec. IX—XIII și în special în trecutul medieval al Românilor, ceea ce ne îndemnă a ne ocupa mai d'apropo de dînsele.

Pecenegii figurază la scriitorii contemporani sub diferite nume. Constantin Porphyrogenetul, care ne-a lăsat (sec. X) datele etnografice cele mai pozitive asupra lor, îi numește *Πατζιανίται*; cronicarul rus Nestor (sec. XI) *Pece-nezi*, ca și scriitorii arabi *Bezenek*; cronicarii occidentali *Pecinaci* și cei unguri *Bisseni* (sau *Beszenyö*). T \acute{o} te aceste numiri erau necunoscute poporului însuși, care purta numele național de *Kangar*.

Alungați, pe la 870, din locuințele lor de către Cazari și Cumanii, Pecenegii se îndreptară

spre Ucraina și după ce devastară Basarabia, două din hordele lor ocupară mai tótă Muntenia, în special porțiunea-î orientală, unde până astăzi amintirea lor trăiesce în pichetul Pecenegea pe Dunăre și în două pîraie din Dobrogea cu același nume. După sdrobirea puterii lor de către Bizantinii la sfîrșitul sec. XI, parte dintr'inșii se aședară în Ungaria sub numele de „Bisseni“, unde trăiră sub proprii lor cnejii și judecători, până ce se pierdură în némul înrudit al Cumanilor (17 localități în Ardél și în Ungaria ca Beszenyö, Besonovo etc. conservă memoria numelui lor); parte se stabiliră dincolo de Dunăre, în Bulgaria, unde câteva sate aũ transmis posterității numele celui mai vitéz și mai războinic din tóte popóarele turce.

Originea turcă a Pecenegilor e mai presus de orice îndoială. Anna Comnena afirmă, că ei vorbiaũ aceiași limbă cu Cumanii. Fiind dat caracterul pozitiv turec al limbei cumane, urmază că și Pecenegii aparțin aceluiași ném. Răposatul Hunfalvy, împingënd tendența ugri-zării până la extrem, îi consideră de origine ugrică și înrudiți decî cu Maghiarii, în sînul cărora aũ dispărut. Cele câteva nume proprii, singurele rãmășițe din graiul peceneg, le interpretază arbitrar cu ajutorul idiomelor ugro-fineze. Dar tocmai această scurtă nomenclatură de triburi, provincii și cetăți pecenege, analizate de Vámbéry, vorbesce în favórea țurcismului acestui popor¹⁾.

§ 8. CUMANII.—Cumanii pórtă la scriitorii bizantinii numele lor național Oğuz (adică Oghuz,

¹⁾ Hunfalvy, *Ethnographie Ungarn's*, p. 261 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 107—114.

cu care Arabii porecliau pe nomadii turci din stepele de la răsărit de Volga) și după 1070 pe acela de Κομάνοι sau Τούρκοι; Nestor îi numește Poloviți adică „Bălanii“, ca și cronicarii germani Falawa „Ceii cu părul plăviu“; iar cronicarii unguri Kún, forma primitivă a numelui Cuman.

Pornind din stepa lor de lângă Kuma, ei alungară pe Pecenegii de la Nordul Caspiceii și le ocupară locuințele (880—900), unde îi mai află peste un secol și jumătate Constantin Porphyrogenetul. Hordele lor pribege atacară apoi pe Slavi în 1058. cu care ocaziune Nestor pomenește firea lor brutală. Intinzându-se, către 1086, în direcțiunea Carpaților, Cumanii copriseră Moldova și Țara-Românească până dincolo de Olt. În secolul XIII-lea numărul lor deveni atât de mare, în cât ambele țări purtau numele de *Cumania*. Ei rămaseră în aceste locuri aproape un secol și jumătate (1086—1220) și par a fi trăit în bune relații cu populațiunea indigenă, deoarece o fracțiune dintr'înșii adoptă în cele din urmă religiunea, limba și datinile românești; iar altă fracțiune, fugind în 1239 de invasiunea mongolă, se adăpostii în Ungaria, unde regele Bela îi dete un teritoriū între Tisa și Dunăre (numit după dînșii Cumania), unde mai târziu se creștinară și se maghiarizară; alții, în fine, vor fi căutat un refugiū în partea orientală a Bulgariei, unde par a fi supraviețuit până astăzi în așa-numiții Gagauți din Dobrogea și Surguți din Adrianopole, creștini ortodocși cari vorbesc turcesce și au un tip particular.

Existența Cumanilor pe pământul românesc o adevăresc peste 33 de nume topice și onomastice formate din Coman (ca în Ardél și în Balcani). Mai interesante sînt propriile lor urme

toponimice lăsate în Muntenia și în Moldova. Ast-fel sînt numele orașelor :

TELEORMAN, reprezentând o formă cumană *Teli orman*, pădure nebună (ad. désă) și corespunzînd formei turcescî *Delî orman*, cum se numesce o pădure și o provincie a Rumeliei; la Kinnamos, o parte a Carpaților orientali unde se retrase Domnul peceneg Lazăr, pîrtă numele de Τένου ὄρμον, probabil în loc de Τέλου ὄρμον, de ôrece numai liquida figuréază în variantele dialectale ale turcei orientale: cuman *teli*, giagatai *tîli*, uigur *tilbe*... osmanli *deli*¹⁾.

CARACAL, de la cumantul *Kara kulu* „castrum nigrum“, în opozițiune cu *Ak kerman* „castrum album“: epitete luate din sfera colorilor și date orașelor și popórelor (cf. Cara-Iflac) după un simbolism propriu națiunilor turco-tatare. la cari colórea albă denotă elementul dominant, iar cea négră elementul subjugat.

IASI, cetatea Iasilor saú a Cumanilor (din yaasi „arcaș“), cum se numia o porțiune a acestuî popor, latinizată după moda medievală în Jassones saú Jazyges²⁾.

§ 9. ELEMENTUL CUMAN. — Și mai interesantă e influența lexicală, căci cumana a dat limbei române primul strat al turcismelor ei. Aci însă se impune o mare rezervă cercetătorului, de ôrece idiomele turcescî sînt fôrte puțin variabile în timp și în spațiu, așa că limba celui mai vechiu monument uigur (Kudatku bilik din sec. X) nu diferă mult de idioma-î modernă giagatai. E adevêrat că cunoscînța în privința cumanei a dobîndit un teren solid prin Dicționarul manuscris cumano-latin, din 1303, ce Petrarca dăruise Bibliotecei din Veneția și despre care

¹⁾ D. Hasdeu a atras pentru întăia ôră atențiunea asupra acestei urme toponimice (*Oltenesile*, 1884).

²⁾ Géza Kúun, *Codex Cumanicus*, LXXXIV: Jazygum Moldaviae Cumanicorum memoria in nomine principalis urbis hujus terrae *Iassy*, hungarice *Jászváros*, et hodie viget.

contele Géza Kúun a dat în anii din urmă prima edițiune științifică. Dintr'însul se pôte vedea ce caracter pronunțat turc și în special tătar saŭ turco-oriental avea acéști idiomă: ast-fel giagatai și cumana posed deopotrivă tendența de a înlocui dentala sonoră cu surda-i corespundătoare (cf. teli „stultus“ și temir „ferrum“ cu formele corelative osmanlii; deli și demir), existența liquidei nasale ca în osmanlia și reducerea în ambele a guturalei la o aspirațiune mai ușoră (han „rex“=han). Fondul lexical nu diferă între cumana și idiomele înrudite, și nuanțele fonetice le sînt comune.

Ast-fel fiind, ce criteriū ar putea fixa originea cumana și nu osmanlie a cutării vorbe turcesci? Imprumuturile turcesci propriū-dise nu există în Ardél și cele câte-va turcisme din graiul bănațen au venit prin mijlocirea Sêrbilor (cf. § 33). Pe de altă parte, o serie din aceste împrumuturi sînt adînc înrădăcinate în limbă și se bucură de o mare circulațiune, ceea ce indică o provenință mai veche de cât vorbele intrate prin filiera osmanlie.

Asemenea elemente mai vechi ar fi bună-
 órá :

beciū, în sens de suterană și de pivniță boltită, se află în cumana (beci el „urbs munita“) și în giagatai (biçin „citadelă“); vorba lipsesce în alte dialecte turcesci, dar pare a fi supraviețuit în numele turcesc al orașului Viena, Beç, care trecu la Sêrbi, Românii și Ungurii (Bécs) și al cărui sens primitiv va fi fost dar „suterană“. Orașele Pesta (ung. pest „cuptor“) și Budrum, numele turcesc al anticului Halicarnas, (d. podrum „pivniță“) presintă acelēși raporturi semantice.

dușman, cunoscut întregii Românimi (alătura de vrăjmaș“), denotă asemenea o origine mai veche de

cât influența turcească: în Codex Cumanicus figurază un dușman „inimicus“.

olat, cu sensul general de „ținut“, sinonim la cronici cu „parte“ și „lature“, e un termen foarte familiar vechei noastre istoriografii: Miron Costin îl întrebuințază în dese rînduri, apoi Neculce, Muste, Cantemir (veđi citatele în corpul acestei lucrări). Acest interesant archaism special Moldovei a supraviețuit până astăzi într'un cântec popular din Vâlcele:

Vînduși vii,
Vînduși moși
Și de bir nu te platiși;
Vînduși sate și *olate*,
Plătiși birul jumătate...¹⁾

Putem susține cu ôre-care siguranță, că avem aci un rest cuman, căci numai în acest dialect vorba figurază sub forma *oleat* „regio“, pe când în osmanlia ea sună *eyalet*.

toiă, al cărui sens primitiv de „ospetș“ s'a pierdut românește, lăsând numai pe cel secundar de „sgomot la benchetuire“ și de „larmă“ în genere (de unde în Moldova: toiesc „a striga“ și destoiesc „a se ușura strigând“). Astăzi vorba e pretutindenea cunoscută cu înțelesul de „temeiț, punct culminant“, sens logicesce dedus de la cel anterior: *toiul războiului* însemna mai întâi sgomotul bătăliei (cf. dîrdora luptei) și apoi momentul când încăerarea era la culme; tot așa: *toiul petrecerii*, *toiul veseliei*; sensul s'a generalizat apoi din ce în ce mai mult. Vorba figurază numai în cumana (*toy* „convivium“) și în giagatai *toy* „festin“, pe când în osmanlia vorba sună *doiy* „festin, repas nuptial“.

D. Hasdeu, care a relevat cel dintăi importanța lingvistică a unor asemenea cercetări, consideră ca elemente cumane archaismele românesce *accè* și *aslam* (Etymologicum).

Primul, numele banului de aramă al lui Ión-Vodă din 1573, ar deriva din cum. (*nag-tul*) *akča* „pecunia“ (osm. *nakt akče*) și nu din

¹⁾ Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, p. 276.

turc. akçe „bănuț de argint“ (din ak „alb“). Cu alte cuvinte, numai în cumana vorba ar fi designat o monedă și de altă coloră de cât cea albă. Dar pe de o parte, vorba cumana nu însemnează de cât „banī naht saū peşin“, fără să se indice dacă erau de argint ori de aramă; iar pe de altă parte, admițându-se chiar acésta, un proces identic de generalizare a sensului se observă la fr. „argent“ și la pluralul diferențiat al vorbelor para și ban, câteși trele designând la început o monedă măruntă de argint și apoi o monedă de ori-ce natură. Aceiași evoluțiune semantică a încercat-o de altminterea vorba și turcesce: akçe „monnaie, argent, richesse, pièce“.

Cât privesce pe aslam „camătă“, care figurează în vechile psaltiri moldovenesci, el derivă de-a dreptul din vechiul rus „oslamŭ“, cu același sens, și așa se explică existența-i în texte religioase. Afirmățiunea că vorba n'ar exista în nici un dialect turc ci numai și numai în cumana, cade dinaintea giagataicului aslam „camătă“ (de unde trecu în vechea rusescă și de acolo în Moldova), identic altminterea cu cumanicul astelan „usura“. Aceiași vorbă cu sensul de „camătă“ există în dialectele kazan, baraba, tobolsk și crîmlén¹⁾.

În neputință dar de a fixa, din cauza motivelor mai sus arătate, un principiu de călăuzire în acéstă direcțiune, ne mulțumim a reproduce pur și simplu seria vorbelor cumane ce corespund turcismelor românesci și aflătoare în Codicele cumana :

chatir, voluntas (hatyr), *chalp*, falsus (kalp); *duchan*,

¹⁾ Radloff, *Versuch eines Wörterbuch der Türk-Dialekte*. St. Petersburg. 1890 urm. vol. I, p. 547.

officina, taberna (dukian), *dulab*, armarium (dolab); *fanar*, lampas (fanar), *frangi*, vellus (frenği); *gerdan*, collum (gerdan), *habar*, res novae, nova (habar); *madim*, metallum (maden), *makala*, platea (mahala), *meydan*, locus planus (meydan), *maymun*, simia (maymun), *marul*, lactuca (marul), *mascara*, jocularator (mashara); *nagt*, pecunia (nakd), *narangi*, auriacus color (narenği), *noghut*, cicer (nohud), *nay*, tibia (ney), *ortac*, socius (ortak); *peroza*, turcoise (piruze); *sabur*, aloe (sabyr), *sachez*, mastiche (sakyz), *salkum*, botrus (salkym), *saraf*, nummularius (saraf), *suray*, palatium (saray), *sinduk*, arca, cista (sunduk), *suфра*, mensa (sofra), *tas*, pelvis tonsoria (tas). *taman*, perfectum (tamam), *tarazy*, libra (terazi), *talal*, auctionator (tellal), *tepsi*, quadra (tepsi), *tizgin*, halena (tizgin)...

Percurgând acestă listă, se pöte observa că nu figuröză într'insa nici un termin important de ordine culturală. Diferențele formale fiind imperceptibile, accentuăm din nou prudenta cu care trebuie să se procedă într'un domeniu apröpe necunoscut, în care așa-numitele descoperiri pot fi infirmate de prima constatare ulterioară.

§ 10. BULGARİ. — Din aceleși stepe de la Nordul Mării-Negre aü pornit un șir de alte popöre — ca Huni (sec. III—V), Avari (557—827) și Bulgari (660—sec. X) — despre cari sciința de astăzi nu pöte afirma nimic pozitiv în privința naționalității lor (din cauza nulității resturilor linguistice), dar cari par a fi ocupat o pozițiune intermediară între ramura ugrică și cea tătărăscă, constituind un amestec de elemente fineze și turce. Dintr'aceste popöre, Bulgari (adică o horcă a lor de la Volga, nomadă și idolatră), după ce luară în posesiune în sec. VI teritoriul de pe ținutul drept al Dunării, și conservară apröpe 3 secole limba și dominațiunea lor peste o mare parte a peninsulei balcanice, până ce se dizolvară în massa compactă a Slavilor danubiani, adoptându-le traiul, limba și religiunea și impu-

nându-le numai numele, așa că în sec. X sub bulgara se înțelege exclusiv vechea slavonă¹⁾.

Tocmai fuzionarea acésta de elemente diverse etnice într'una și aceeași națiune a făcut așa de complicată problema despre originea naționalității bulgare înainte de completa ei slavizare. De aci varietatea opiniunilor emise de învățați și rezultatele sterile ale unei discuțiuni care se întemeiază exclusiv pe ipoteze mai mult sau mai puțin arbitrare. Să desprindem câteva fragmente din acest mosaic, căci problema în sine are un interes deosebit pentru noi prin contactul secular al Bulgarilor cu elementul românesc, în special cu cel transdanubian.

Istoricii germani Thunmann (1774) și Engel (1796) declară pe Bulgarii de astăzi drept Tătari slavizați; sêrbul Raič (1794) și rusul Venelin (1829) atribue o origine slavă atât Bulgarilor moderni cât și urmașilor lui Asparuk, o ipotesă reluată în timpul din urmă de bulgarul Kristiovič și de rusul Ilovaiskij, a căror slavomanie nu cruță nici pe Huni. Pe de altă parte, după Zeuss, Bulgarii cei vechi n'ar fi de cât Huni retrași spre răsărit de Pontus și ar aparține ast-fel marelui nóm nomad al Turcilor.

După ce Frähn declară pe Bulgarii drept Ugro-Finezii, amestecați însă cu elemente turco-slave, Schaffarik susținu originea fineză atât a Bulgarilor din Mesia cât și a celor de lângă Volga, și acéastă părere deveni dominantă, admisă

¹⁾ Intr'un articol publicat de d. dr. Gaster în *Grundriss für romanische Philologie* al lui Gröber (I, 406—414), d-sa, basându-se pe acéastă seculară dominațiune a vechilor Bulgarii în Mesia și în Balcani, atribue influenței limbei lor turanice particularitățile comune idiomelor balcanice româna, bulgara, albaneza și neo-gréca) și străine de limbile romanice și slavice, căutând ast-fel a substitui teoriei traco-dace una turanică (Veđi mai la vale).

fiind de Drinov, Jireček și Hunfalvy. Acest din urmă, care împinse ugronomia până la ugrizarea unor popoare curat turcesci ca Pecenegii și Cumanii, scoțându-le ast-fel rude neaoșe cu Maghiarii, găsi aci un teren favorabil pentru ipotezele sale lexicale aplicate celor câteva resturi de nume vechi bulgăresci, unica rămășiță a limbii lor, analizate în timpul din urmă de Vámbéry¹⁾.

Dar episodul cel mai bizar în această discuție e tesa răposatului Rössler despre afinitatea idiomei vechi bulgare cu a Samoieșilor din Oceanul glacial. El se încercă chiar a regăsi în limba română vorbe samoiede, adică urme lexicale din acea pretinsă idiomă bulgară, și acestea ar fi: înșir'te-mărgărite, mal, sur... Până și înjurătura obscenă turcescă „sictir“ îi pare un rest samoied, ce ar reprezenta numele spiritului rău la popoarele uralice.

Influența ce această idiomă veche bulgară va fi exercitat asupra limbilor învecinate, este și rămâne un mister din cauza caracterului enigmatic al celor câteva resturi onomastice, îmbogățite în anii din urmă prin descoperirea unui hronograf grec din sec. XVI, ce conține o listă de vr'o 12 nume de haganii bulgari cu indicarea cronologică a domniei lor. Dar această listă cu indiciile ei numerice așteptă încă, cu toate sforțările orientaliștilor, rostul ei lămurit. Presupunerea lui Miklosich că paleo-slavona ar fi păs-

¹⁾ Hunfalvy, *Ethnographie Ungarn's*, p. 225 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 62—68. Ne mărginim a cita pe acești doi scriitori, celelalte date fiind luate dintr'un studiu inedit despre „Etnografa antică și modernă a Daciei“, care va forma primul volum al operei noastre *Românismul din punctul de vedere etnografic, lingvistic și psihologic*.

trat unele resturi vechi bulgăresci (ca *cr̄itogŭ* „thalamus“ și sanŭ „honor“ în raport cu turc. *čardak* și *san*) precum și părerea d-lui dr. Gaster mai sus enunțată despre influența aceleiași idiomē asupra limbilor balcanice sînt ipoteze nedemonstrabile în starea actuală a științei.

§ 11. Turci. — După această digresiune necesară asupra popórelor turco-tatare dispărute, trecem la ultimul reprezentant al grupului turco-tatar.

Ramura occidentală, cea mai importantă și mai dezvoltată din toate idiomele acestui grup, coprinde osmanlia, originară din Khorasan și Azerbaigian, importată de hordele selgiucide în Asia-Mică și adusă de urmașii lui Otman la Constantinopole, Cairo, Tripoli și până la Tunis. Ea e vorbită astăzi de vr'o 30 mil. de ómeni, răspândiți în Turkestan, Persia, Anatolia, Rumelia și în insulele grecesci.

Scirile scriitorilor bizantini și arabi despre prima aparițiune a Turcilor nu se urcă mai sus de sec. VI, la sfîrșitul căruia acest popor veni pentru primă óră în atingere cu Bizanțiul. În anul 568 împératul Justinus trimise către haganul Dizabulus, care resida în vecinătatea Altailor pe lângă muntele Ektag, o deputațiune în frunte cu Zemarchos și acesta (ca mai târziu Priscus la Curtea lui Attila) lăsă o relațiune despre călătoria sa. Ambasadorul bizantin se mărginesce în descrierea sa (conservată printre fragmentele lui Menandros) a vorbi de ceremonialul și petrecerile de la Curtea aceluși hagan și atinge numai în trecăt caracterul etnologic al némului numit de el *Τούρκοι*, așa că nu se póte sci cărui trib turc aparține Dizabulus. Abia după 4 secole, aflăm sciri mai positive, deși indirecte, în

prețioasa operă etnografică a împăratului-scriitor Constantin Porphyrogenetul (940), care a lăsat informațiuni precise despre tenele fracțiuni etnice ale nămului turc, în special despre Pecenegi și Cumanii.

După ce Turcii primise Islamul în sec. VIII și se războie peste două secole sub Selgiucidi, existența lor istorică propriu-zișă începe cu Osman I (1288—1336), primul Sultan al Turcilor europeni, după care ei însiși primiră numele de *Osmanlıi*, acela de *Turci* rămânând rezervat străbunilor nomadi și fraților lor din Asia¹⁾. Sub Amurat I, care cuceri Adrianopole, Turcii, în bătălia de la Kossovo (1389), veniră prima oră în contact cu Domniî Serbiei, Bulgariei, Albaniei și Munteniei în persóna lui Mircea, cu care Baiazit I se ciocni apoi la Rovine (1394). Abia după un secol, Moldova, sub Ștefan cel Mare, se ciocni la rîndul ei cu Mohamet II, cuceritorul Constantinoplei, în bătălia de la Racova (1474). Aceste prime raporturi ostile fură urmate de legături pacifice, contractate pe de o parte între Mircea și Mahomet I prin tractatul încheiat la 1391, iar pe de alta între Bogdan III și Selim I prin tractatul de la 1511: prin hatiserifurile, ce întăriră ambele aceste legături, se oferia Porții o sumă anuală sub titlul de *peşcheş* sau dare voluntară (transformată mai târziu în tribut obligatoriu sau *haraciü*) în schimbul conservării intacte a solului, a religitiunii și a dati-

¹⁾ Osmanlıi, cu civilizarea lor treptată, dobîndiră un dispreț din ce în ce mai prohubat pentru traiul incuit și apucăturile primitive ale Turcilor asiatici sau Turci propriu-ziși, un dispreț ce se oglîndește într'o sumă de proverbe ca: Un Turc (adică Turcoman) pôte ajunge învățat, dar nici odată om; Arabul mănâncă să se hrănescă, Turcul se îndopă de crapă; Turcul într'un oraș se crede în închisóre...

nilor țării. Integritatea teritoriului, garantată de acele hațișerifuri, n'a fost în totdeauna observată de Pórtă, pe când din contră obligațiunea, ca Turcii să nu se pótă așeđa în țară sau face giami, a fost strict păzită în tot timpul suzeranității. Sub pretexte strategice, Turcii într'adevăr puseră succesiv mâna pe cetățile muntene Brăila, Giurgiū și Turnu, pe cele din Moldova Akkerman, Bender și Hotin, transformându-le în *raiete* sau ținuturi turcesci administrate de naziri, cadii și voievođi. Dar niciodată, absolut niciodată, nu s'a desmințit sentimentul de rară toleranță al Turcilor, cărora le ăra cel mult îngăduit să se bucure de un mormînt pe pămîntul țărilor române !

Influența turcescă deveni cu desăvîrșire preponderantă odată cu instalarea dragomanilor Fanarului pe tronul din Muntenia (1716) și pe cel din Moldova (1711). Imitațiunea servilă a vieții politice și sociale a Orientului fu împinsă până la exagerațiune și Curtea beiului fanariot reflecta în miniatură fastul saraiului din Sтамbul. Apucăturile traiului oriental în ceea ce privește casa, nutrimentul, îmbrăcăminte etc. se resfrânseră și asupra clasei boieresci, pe când poporul se ținu departe de acea modă ridiculă și trecătoare. Totuși, durata-i de peste un secol a făcut-o să lase ôre-carî urme, și după disparițiunea ei, în stratele de jos ale națiunii, și țărănul român a păstrat până astăzi, în unele condițiuni ale vieții sale materiale, mai ales în costumul său, ceea ce constituia odinioară fala claselor înalte ale societății fanariote.

§ 12. ELEMENTUL TURC. — Aci vom menționa numai acele ingrediente osmanlii, cari se referă exclusiv la viața religioasă, politică și adminis-

trativă a poporului turc¹⁾ și numai întru cât acei terminii, óretum tehnici, au pătruns în stocul turcismelor române. Din cauza acestui caracter oficial, ei au dispărut în majoritate, constituind o parte însemnată a vorbelor istorice.

Religiunea. Reprezentanții cultului musulman, după gradațiunea lor ierarhică, erau: imam, preot ordinar (hogeas și predicator și dascăl), cadîu, judecător eclesiastic în cetăți de a doua mână, molă, același în orașe mari, cadiasker, înalt funcționar eclesiastic (unul pentru Europa și altul pentru Asia) și în fine Muftiul, interpretul legii, cea mai înaltă autoritate religioasă, numit și Șeikul-islam sau Capul adevăratei religii, reprezentantul religios al Profetului. Cantemir compară pe cadîu, molale, cadiaskeri și Muftiul cu episcopii, mitropoliții, patriarhii și Papa. Curtea supremă de justiție era Divanul.

Casele de rugăciuni purtau numele de giemie și mecet (catedrală și biserică), de pe ale căror minarele, provădute în vîrf cu alemul sau semi-luna, muezinul chiamă la rugăciune (namaz, duva): ezanul și salavatul, imnuri dogmatice ale Islamului, chindia și iața, închinăciunea de după amiazi și de noapte. Sărbătorile: bairamul și ramazanul, cari corespund Pascelor creștine. Adevăratul musulman căta să viziteze, ca hagiul, locurile sfinte.

Politica. Impărăția turcescă pörtă numele oficial de „Sublima Pörtă“ (Bab-i 'ali) sau „Pörta fericirii“ (Der-i devlet) după porțile cele mari ale saraiului (cf. Curte, în stilul oficial europén).

¹⁾ Cât privesce vorbele relative la viața socială, ele vor forma subiectul părții a doua a Introducerii: Cultura. Tabloul schițat mai la vale se referă la starea din trecut, iar în transcripțiunea acestei nomenclaturi reproducem formele usitate de cronicarii noștri.

Impăratul se numește Padișah, titlu persian ce corespunde sinonimului arab Sultan (în genere Domn „Monseigneur“) sau mongolului Han, cest din urmă purtat mai întâi de Sultanii turci, fu apoi lăsat regilor tătari din Crimeia (ai căror fiu se numesc asemenea Sultani) ca Șah regilor din Persia, iar Padișah fu rezervat exclusiv suveranului Osmanliilor. de când Osman (1300) luă cel dintâi acest titlu (Padișahi ali Osman). Mama Sultanului pörtă numele de Validè.

Casa militară a Sultanului o formău cinci așale sau ofițeri superiori și anume: Mirialem-aga sau Marele Stegar, Bostangi-bașa sau Guvernatorul palatelor imperiale, Imbrohor sau Marele Comis, Capugilar-kehaiasi sau Capul ușierilor și Capugi-bașa sau Marele Portar. Garda Sultanului și a Saraiului: solaci, peici, bostangi, haseki, baltagi, ciauși și capugi. Casa civilă sau Curtea personală a Sultanului era compusă din: Silahdar-aga, Marele Spătar și Consilier intim (musaip) ca și Căzlar-aga, mai-marele peste hadîmbii sau eunucii din haremul împărătesc; Ciohodar-aga, Marele Șambelan care păstra manta Sultanului și-i încălța pantofii; Rikiabdar-aga, care ținea scara când Sultanul se urca pe cal; Ibrictar-aga, care aducea Sultanului apă să-și spele capul și mâinile înainte de rugăciune; Peșkir-aga, Cafegi-bașa și Berber-bașa. Toți acești dignitari ai Saraiului, și alții de ordine secundară, erau reprezentați și la Curtea Domnilor fanarioți.

Administrațiunea. Imediat după Sultan, sub raportul politic, venia Marele Vizir sau Vezir-Azem, Cancelarul Imperiului, Pașă cu 3 tuiuri (Vizir luat absolut fiind titlul oricărui ministru), apoi Beglerbeiu sau Pașă cu 2 tuiuri, cum se numia în spe-

cial guvernatorul general al eyaleturilor Rumeliiei, Anadolului și Siriei. După aceștia venia Pașa, titlul consilierilor intimi, al generalilor și al guvernatorilor unei provincii (liva sau pašalic), sinonim cu Mirimiran adică Pașa cu 2 tuiuri; apoi Beiü (corespundând ar. Sultan, pers. Şah și tat. Han), cum se numia administratorul din Galipole și Rhodos precum și Domniș Țărilor române, intitulat și Voivoda cu rangul unui Mirimiran (Beiul turc având numai un tuiü); în fine, Sangiac, la început titlul general al guvernatorului, la urmă restrîns la guvernatorul unei provincii inferioare, neavînd tuiü ci numai sangiac, adică stég cu semi-lună, în semn de putere. Fie-care pašalic era subdivizat în cazale sau districte, administrate de un muteselin „locșitor“ sau de un nazir „inspector“, iar comunele de un aian ori primar.

Vizirul, ca și Sultanul, își avea palatul (Pașacapsi) și personalul său propriu, în primul rînd un locșitor, Kehaia-beiü, un ministru de externe sau Reis-efendi și un ministru al polișiei, Ciașbașa, pe lângă un inspector al închisorilor, Muhzur-aga. Secretarul Vizirului se numia mehtupciü, al lui Kehaia-beiü caraculac și al celor doi miniștri kesedar. În cancelaria sa se efectuaü edictele imperiale, cari purtaü diferite nume, în genere ferman sau hat, ordin din partea Sultanului, oral sau scris: în cazul din urmă, dacă avea în capul edictului turaua sau semnătura Impăratului, pusă de nișangiü (care redacta aceste acte), se numia și hatișerif, iar dacă hatișeriful era provădüt cu apostila imperială („să se observë cele ce urmëză aci“) purta atuncî numele de hatihumaium. Beratul era o diplomă ce conferia un privilegiü sau brevet, iar biea-

zul un ordin împărătesc din propria inițiativă a Sultanului; un ordin emanat de la Vizir său de la vr'un Pașă purta numele de buiurultiu său buiurdiu.

Cei 4 dignitari de frunte ai Porții erau: Vizirul, cadiaskerul, defterdarul și nișangiul, a cărui funcțiune trecu mai târziu asupra lui Reis-efendi. În special, Muftiul și marele Vizir sînt primele personaje ale Statului, primul sub raportul religios, iar celălalt sub raportul politic, amîndoi reprezentînd pe Sultan care întrunește ast-fel în persoană sa autoritatea supremă, civilă și religioasă (ultima în calitate de Calif său vicar al Profetului). Cele 12 departamente sau calemuri ale Imperiului steteau fie-care sub câte un director, între cari figurau: un defterdar sau ministru de finanțe, un reis-efendi, un baș-muhasebegiu sau contabil general, un teskeregiu care administra averile domeniilor Statului, un mucabelegiu sau controlor militar și un tesrifaciū sau maestru de ceremonii.

Armata. Afară de ogiacul ienicerilor care formă infanteria și de spahiū sau cavaleria, mai erau în armata turcescă următoarele corpuri: gebegiū sau cuirasieri, topciū sau artileriști, cumbaragiū sau grenadiri și lagumgiū sau mineri; apoi trupele extraordinare: dalcălăci și serdengeșdi. Marina era comandată de un Căpitan-Pașa, sub care serviau levenjiū și galiongiū.

Corpul cel mai însemnat și mai faimos al oștirii turcesci fură Ienicerii, cari, aprópe 5 secole (1362—1826), constituiră gloria militară (și în cele din urmă flagelul) Imperiului. Organizarea acestui corp fiind de mare importanță pentru noi (introdusă fiind în parte și în oștirea pămîntenă),

vom da câte-va amănunte asupra-î numai cât privesce influența exercitată ¹⁾.

Ogiacul său corpul ienicerilor coprindea 4 divisiuni, formând 229 de cohorte (de câte 500 de ómenî) numite odale sau ortale. A treia divisiune, compusă din 34 de ortale, purta numele de seimenî; iar a patra, egală la număr, se numia agemoglanî și coprindea pe recruții corpului. Căpeteniile superioare (afară de ienicer-aga) funcționează în același timp și ca căpitanî de vînatóre, de aceea numele lor era împrumutat din această sferă de activitate: seimenî (sau segbanî) erau păzitorî de ogarî, samsongiî de dulăi, zagargiî de zăvođi, turnagiî de cocorî. — Gradele inferioare aveau, din contra, nume luate din cercul bucătăriei. Sultanul fiind considerat ca părinte hrănitor al corpului, maî-mariî lui erau decorați cu titluri culivare: căpeteniile ortalelor purtau numele de ciorbagiî sau distribuitorî de supă, apoi ahei-bașa, primul bucătar și saca-bașa, primul sacagiî. De aci și însemnătatea simbolică a cazanului (în care se ferbea ciorba și pilaful), analogă drapelului unui regiment modern. Fiecare odă sau companie maî avea un oda-bașa sau locotenent și un bairactar, care purta stégul jumătate roș și jumătate galben al ortalei. Fiecare ienicer avea léfă (3 aspri pe đî) și tain (2 pâini, 200 dramuri carne, 100 de orez și 30 de unt). Solda anuală a ienicerilor li se plătia în 4 căștiuri sau trimestre: cea trilară se numia kiste, cea lunară ulufê (léfă), iar cea đilnică nafacà. Ei purtau o dulamă roșie și o checea sau

¹⁾ Veđi d'Ohsson, *Tableau de l'Empire ottoman*, VII, 310 urm. și Djevat-Bey, *État militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos jours*. Tome I, livre I. Le corps des janissaires depuis sa création jusqu'à sa suppression. Constantinople, 1882.

turban de pislă, iar ienicer-aga o căciulă de ceremonie numită „cuca“, care apoi făcu parte din ceremonialul de investitură al Domnilor români.

Cronologia. Văcărescu, în a sa Istorie a Impăraților otomanî, notéază pretutindenea era musulmană („létu otomanicesc“ = hiğret, ad. 16 Iulie 622) alătura de cea creștină. Aceiași procedură se observă în firmane, unde se menționéază și lunile anului mahometan. Acestea sînt: Muharem (N. Costin II, 93), Sefer, Rebi'-ul-evvel (Condica 1802, p. 313), Rebi'-ul-ahyr, Gemağ-el evvel (Văcărescu, 258), Gemağ-el ahyr (Condica 1802, p. 315), Reğeb, Șa'ban, Ramazan (Condica 1813, p. 352), Șevval (N. Costin II, 96; Văcărescu 237, 260), Zi'l-ka'dè, Zi'l hiğğè. Anul lunar turcesc fiind de 354 de zile, deci cu 11 zile mai scurt de cât al nostru, întăia zi de Muharem, începënd dar în fie-care an cu 11 zile mai înainte ca în anul precedent, pôte cădea în orî-ce timp al anului¹⁾.

Iată și câte-va exemple :

N. Costin II, 93: [Sultanul Ahmet către Domnul Moscului Petru Alexievici] cea dintăi a vóstră iubită carte... de la mutarea lui Moamet în anul 1112 (ad. 1700), în luna lui *Muharem* 26 zile...; ibid. 94: scrisu-s'aũ în anul 1121, în luna lui *Zilcadea*, întru împărătésca cetate Constantinopole. Cronica anonimă III, 170 [ferman pentru Grigorie-Vodă Ghica]: ne am milostivit către tine și ți-am înnoit domnia Moldovei cu întăritură în anul acesta 1141 (ad. 1729) în 26 de zile a lunei *Șaaban*...

Uricar III, 139 (d. 1792): hatihumaiumul ce s'aũ dat la 1188 (ad. 1774) la mijlocul lunei *Șeval*; 181 (d. 1802): la 3 a lunei *Zălhize* a an. 1205 (ad. 1791)... către sîrși-

¹⁾ Despre corespondența aproximativă a acestor luni cu ale nóstre, a se vedea tabla paralelă la Cantemir, *Istoria Imp. otom.* p. 10. Formula de transformare a anilor mahometani în era creștină: data turcescă plus 622 minus diferența anilor lunari (aproximativ 1 la 32 de ani). Ast-fel 1206 corespunde lui 1792 (=1206+622-36).

tul lunei *Gemaziaval* a an. 1206 (ad. 1792) ... la 22 a lunei *Gemazi-el-ahir* a an. 1206 ... VI, 129 (d. 1882): cuprinderea sf. hat la 1217 (ad. 1802) după létul otomanicesc ... 131: hatişerifurile ce s'aũ dat la 1188, 1198, 1206 și 1217 létu otomanicesc; 436 (d. 1774): haraciul... începând de la 14 a lunei *Gemazil-evel* a anului otomanicesc 1188, iar de la Hr. din 6 Iulie 1774: 448: milostivul meũ împărătesc hat-humai care s'aũ dat la 21 a lunei *Regep* la an. 1188.

Condica 1802, p. 313: împărătesca mea poruncă la lét 1206, împodobită cu sfint hatihumaium, coprindătoare de cele două porunci date mai înainte, una cu sfintul hatihumaium la lét 1188, cum s'aũ dis mai sus, iar una tot cu acest coprins la lét 1198.

Precum în documente se ține sémă de lunile calendarului oriental, tot așa viața socială, în epoca fanariotă, se orienta după divisiunile orariului turcesc, care începea, ca și la Grecii anticii, după apunerea sórelui, adică de la un apus la altul câte de două ori 12 ore: apusul sórelui coincidea ast-fel totdeauna cu 12 ore turcesci.

Filimon, Ciocoii, 142: pe la 12¹/₂ ore turcesci începură invitații a sosi; 240: Costea scóse orologiul și vedând că arată patru ore turcesci...; 246: pe la două ore turcesci, un sgomot ce se făcea prin curtea Hătmăniei anunță venirea Sameșului la cancelarie; 294: a treia zi, pe la două ore turcesci din nópte...

Cap. III: Limba osmanlie

§ 13. INFLUENȚA ARABO-PERSIANĂ.—Limba turcă, definitiv fixată la Constantinopole în 1453, a exercitat o influență însemnată asupra limbilor din Sudul și din Orientul Europei, și această influență a mers crescând paralel cu rolul politic din ce în ce mai mare al Semi-luneii în Europa. Fondul osmanliei, primitiv tătar, era cu totul insuficient a servi de organ unei noui civilizațiuni. Ea re-

curse ast-fel de timpuriu la araba și persiana, limbă grăite de popore ce le uniau aceleși credințe religioase. Deja în vocabularul cuman din 1303 se ved urme de asemenea împrumuturi.

Dacă persiana a fost cultivată pentru bogăția ei poetică, apoi araba deveni un izvor de îmbogățire nu numai pentru ideile de ordine morală și religioasă, ci și pentru terminologia administrațiunii, jurisprudenței, a științei și a literaturii. În urma acestei duble infuziunii, și într'o dosă atât de mare, turca literară deveni un amestec de trei idiome diverse, semitică indo-européană și altaică. Una și aceiași noțiune e adesea reprezentată prin câteși trele aceste elemente¹⁾.

Dar osmanlia (cu dialectele-î principale: rumeliot și anadolén) rămase și mai departe fondul graiului popular, prezentând sub acest raport cea mai mare analogie cu cumana și cu celelalte idiome orientale ale grupului turco-tatar. Nu numai că ingredientele numeroase arabo-persiane n'ați atins caracterul esențial al limbii vulgare, ci din potrivă această din urmă a modificat profund și conform spiritului ei aceste elemente străine, adaptându-le cu un mod de rostire propriu Osmanliilor și îmbogățindu-le cu nuanțe de sens necunoscute limbilor originare. Acele dintr'însele cari ați pătruns în popor ați fost supuse unui asemenea dublu proces, formal și ideal, și numai sub această formă *turcică* ați intrat arabismele și persianismele în idiomele balcanice.

§ 14. INFLUENȚA BIZANTINEI.—Odată în contact cu cultura européană, Turcii căutară să-și asi-

¹⁾ Cf. *cap*: baș, rees și ser; *casă*: ev, hane și beit; *mână*: el, yed și dest; *pörtă*: kapu, bab și der; *edict*: ferman, hat și buirultu; *principe*: bey, emir și șah.

mileze progresele popórelor învecinate, Bizantiní (mai târziu Greci moderni și Italiani), Slavi și Unguri, și să priméscă de la fie-care dintr'însele o serie de terminí din sfera marinei și a artei militare, din domeniul comerțului și al industriei.

De timpuriú în atingere războinică și culturală cu Bizanțiul, Turcií, popor primitiv continental, învêțară să cunóscă de la dinșii produsele mării și tot ce privesce marina. De aci terminí ca¹⁾: fanar „fanal“ (φανάρι), kadyrga „galeră“ (κάτεργον), liman (λιμένα), talaz (θάλασσα).

Tot prin intermediul bizantinei a pătruns în turcesce (sau în araba) elementul latin, cum indică forma grecizată a acestor împrumuturi: dinar „monetă de aur“: δηνάρι (denarius), gümrük „vană“: κομμέρικι (commercium), Kamis „cămașă“: καμισι (camisia), kantar „balanță“: κεντηνάρι (centenarium), kiler „cămară“: κελλάρι (cellarium).

De la Bizantiní și Greci provine o parte însemnată a numelor de plante, dintre cari unele (lucru curios!) s'aú reîntors în neo-grecă sub forma lor orientală (punem în parantese aceste dublete lexicale): abanos: έβενος (άμπανόζι), afion: όπιον (άφιώνι), anason: άνισον, balsam: βάλσαμον, fyf-iun: εύφόρβιον, fystyk: πιστάκιον, karanfil: καρούφυλλον, marul: μαρούλι (cf. amarus), mușmula: μέσπιλος (μούσμουλον), portokal: πορτοκάλι, tarhun: δρακόντιον, tiriak: θηριακή, titrè „gumă de cedru“: κεδριά.

§ 15. INFLUENȚA SLAVO-MAGHIARĂ.—Pe de altă parte, de la Slavi și Unguri, Turcií aú împrumutat o parte din terminologia lor militară.

¹⁾ În exemplele de mai la vale, ne mărginim a cita mai ales acele elemente turcesce cari aú intrat în limba română: veđi G. Meyer, *Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-türkischen*. Wien, 1893 și Psichari, *Études de philologie néo-grecque*. Paris, 1892, p. LXXIV—LXXXII.

Ast-fel de la Slavī: čete „excursion pour faire du butin“ (vsl. četa „trupă, cétă“), hatman „titre des chefs des cosaques, titre des gouverneurs de plusieurs provinces de l'ancien empire de la Crimée“ (pol. hetman, rut. ataman și vataman din germ. Hauptmann), kyral „roi, prince chrétien“ (vsl. kralj), kopia „lance“ (vsl. kopiša), potira „alarme et sortie des habitants armés pour se défendre ou courrir sur quelques assassins“ (bulg. potjera din vsl. terjati „a goni“); suhari „biscuit“ (serb. sucharj din vsl. suhŭ „uscat“); vaivoda „titre des gouverneurs de la Valachie, de la Moldavie et de la Transylvanie, commissaire de police du quartier Galata à Constantinople“ (serb. voievoda „belli dux“); apoř: pelin (vsl. pelynŭ) și višnè (bulg. višnŭ „vișin“¹).

De la Ungurī: palanka „espèce de fortification, lieu palissadé“ (palánk), palaska „giberne“ (palasz), salaș „tente“ (szállás „adăpost“), șarampo „fortification en palissade“ (sorompó), varuș „faubourg“ (város: de unde rom. oraș); haidud „soldat hongrois à pied, brigand“ (hajdú) și tolvaj „brigand“ (tolvaj); birov „maire d'un village“ (biró „judecător“) și ispan „préfet d'un district“ (ispan); apoř obiecte necunoscute Turcilor ca: hintov „carosse“ (hintó), koči „voiture, espèce de litière“ (kocsi) și soba „poêle, fourneau“ (szoba).

§ 16. INFLUENȚA ROMANICA. — Adevărata măiastră a Turcilor în domeniul navigațiunii fu Italia, de la care a împrumutat mai tótă terminologia nautică (mai ales de la Venețieni și Genovesi,

¹ Miklosich, *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Bestandtheile im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889. Cf. și G. Meyer, p. 2 și 8. De asemenea Kunos în *Nyelvtudományi Közlemények* d. 1896 urm.

stăpâniî mării): gomena „otgon de ancorat“, iskèle (scala), kalafat (calafatare), kaliun: galeone (γαλιόν), kapudan sau kaptan „amiral“ (capitano), palamar: palamara (παραμάρ), sabura: savorra (lat. saburra), trinketa „catart“ (trinchetta), vapor: vapore (βαπόρι).

Prin raporturile comerciale ale Levantului cu Venețienii și cu Genovesii, limba turcescă a căpătat o parte din nomenclatura ei comercială și industrială: lokanda și lostaria „birt europén“ (locanda și osteria), simsar „samsar“ (sensale), trampa „schimb“ (tramuta); lo(n)ğa „bursă de comerț și locul de întrunire al meseriașilor“ (loggia); bareta „căciuliță“ (beretta), kaput „manta“ (capotto), kundura „condur“ (corturno) etc. ¹⁾

Din românesc, afară de unele noțiuni speciale țării noastre ca: boyar „nobil român“, gelate „dare veche“ (gălétă), ispravnik „cap de județ“ și kalaraș „curier“ (tôte la Hammer), mamaliga (asemenea în ung. serb. și rut.) și mukan „cioban din Ardeł“ (mocan)—Turcii au împrumutat vorbe ca: barda „secură dogarului“, kașer un fel de „brânză“: caș (la plural, invers: cașcaval), kassatura „sabie-baionetă“ (custură), dalavere „transaction“ din daravere (dare-avere) și nu din italianul „dare e avere“ (cum crede Bonelli); lundura „luntre greoie și masivă“ (invers: caic), masa „masă jósă cu un singur picior“ (invers: sofra); apoi numele Moldovei: Bogdan (alătura de Moldovan), și kalas (kalas tahtasy) „planche épaisse“ (litt. planche de Galatz), de la faimósele

¹⁾ Luigi Bonelli, *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano* în *L'Oriente* I, 178—196 (Roma, 1894). Cf. K. Foy, *Der Puerismus bei den Osmanen*. Berl. 1894, p. 43—47 (abendländische Einflüsse)

cherestele ce se transportaŭ din Galaŭi la Constantinopole.

Negreșit, aceste împrumuturi din românește, al căror număr nu pŃte fi încă precisat, constituesc în tot cazul o minimă parte în raport cu turcismele din vocabularul nostru; dar același fenomen se constată la Maurii din Spania, cari aŭ îmbogățit limba spaniolă cu un număr considerabil de cuvinte arabe, pe când numărul vorbelor spaniole intrate în arăbesce se reduce la un minimum¹⁾. Lucru altminterea ușor de înțeles, când se ia în considerațiune superioritatea culturală a celor două popŃre orientale față cu națiunile supuse²⁾. În același raport etnic staŭ idiomele balcanice, sërba, bulgara și albaneza, ale căror puține urme în vocabularul turcesc contrastază cu marele lor număr de turcisme; numai grăca modernă a compensat într-o cât-va (și acesta mulțumită mai mult influenței vechi grecești și celei bizantine) influența lexicală a osmanliei asupra-i.

¹⁾ Dozy et Eugelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, p. 2.

²⁾ Tutuși frecventele invasiuni și șederea îndelungată a Sarasinilor în Sudul Franței (sec. VIII—XI) n'aŭ lăsat nici o urmă asupra dialectelor locale nici asupra limbei franceze. Cf. Reinaud, *Invasions des Sarrasins en France*, p. 306.

SECȚIUNEA II: INFLUENȚA OSMANLIEI

Cap. I: Considerațiuni preliminare

§ 17. IMPORTANȚA ÎMPRUMUTURILOR. — Acțiunile mutuale între limbile învecinate sînt o necesitate etnică și rezultatele lor sînt de cea mai mare importanță pentru istoricul progresului popórelor: adeseori cu vorba străină se împrumută și noțiunea corespunzătoare și atunci cernerea și clasificarea acelor elemente exotice pot da indicațiuni prețioase relative la momentele culturale introduse din afară. Cercetările de asemenea natură făcute conform metodei științifice, deși încă foarte puține la număr¹⁾, presintă un interes deosebit nu numai pentru linguist, dar și pentru istoric și pentru psiholog.

Ast-fel este acțiunea considerabilă de ordine culturală ce limba grécă a avut-o asupra celei romane și acesteia din urmă asupra tuturor idiomelor moderne. De cîtă însemnătate pentru isto-

¹⁾ Weise, *Die griechischen Wörter im Latein*. Leipzig, 1832. Ahlquist, *Die Culturwörter der westfinnischen Sprachen*. Helsingfors, 1875. Brückner, *Die slavischen Wörter im Litauischen*. Weimar, 1877. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien, 1872 (II ed 1884), lucrare interesantă și metodică, dar care are nevoie, ca toate disertațiunile analoge ale rēposatului slavist, de un control riguros sub raportul circulațiunii cuvintelor împrumutate. V. încă Vámbéry, *Die primitive Cultur des turco-tatarischen Volkes auf Grund sprachlicher Forschung erörtert*. Leipzig, 1879 (de utilizat cu multă rezervă).

ria civilizațiunii n'aŭ devenit terminŭ ca *litterae* (διδάσκειν „tăblițe“, de unde ar.-pers. *defter* „registru“), *schola* (σχολή, îndeletnicire) și *scena* (σπηνή, cort) pe de o parte, iar pe de alta *guberno* (κυβερνώ, a cârmui corabia), *machina* (μηχανή, uneltă) și *talentum* (τάλαντον, greutate și monetă)?

Elementul grec s'a propagat până departe în Orient: în Asia, el s'a introdus în idiomele semitice (aramaica, araba), în persiana, turca, arména și georgiana; iar în Europa, același element a îmbogățit gotica, slava, albaneza, româna și limbile romanice.

Förte importante, sub raportul etnologic, pentru popórele din orientul Europei și în special din Balcani, sînt cercetările făcute de Miklosich asupra elementelor slave în româna, maghiara, neo-gréca, albaneza, țigana și turca (precum și influența lexicală a acesteia din urmă asupra idiomelor slave și a celor enumerate), la cari s'adaogă monografiile lui Gustav Meyer asupra contingentelor străine în neo-gréca și în turca.

În această ordine de idei sînt de mare însemnătate culturală elementele slave în limba maghiară: dintr'însele rezultă starea de extremă degradare a Ungurilor¹⁾, când veniră întăia óră în contact cu Slavi. Într'adevăr, slavismele din vocabularul maghiar îmbrățișeză o mare parte a vieții sociale, morale și politice a națiunii ungare. Ceŭ mai mulți din acești terminŭ privesc Biserica (32 la număr), Statul și administrațiunea (37), armata (25), agricultura (90), meseriile și uneltele (66), casa și părțile-ŭ constitutive (64), apoi fauna (110) și flora (150) etc.

¹⁾ „Die auf der tiefsten Stufe stehenden Magyaren“ Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, p. 5.

§ 18. TURCISME ÎN MAGHIARA. — Mai interesante pentru noi sînt turcismele în maghiara, al căror număr considerabil a făcut pe Vámbéry să numere această limbă printre idiomele turco-tatare. Aceste turcisme nu datéză negreșit din aceeași epocă, căci afară de împrumuturile de la Pecenegi și Cumani, absorbiți apoi de Unguri, și afară de influența osmanliet din sec. XVI și XVII, maghiara mai posedă vorbe turce arhaice care au dispărut din osmanlia, dar care se regăsesc în dialectele orientale ale turcei. Aceste împrumuturi primitive par a proveni încă din patria primitivă a Maghiarilor, în partea sudică a teritoriului ugric, unde erau învecinați cu popóre turce. De atunci datéză nume de animale ca oroslán „leu“ (araslan), teve „cămilă“ (teve), majom „mămuță“ (maymun), ökör „boú“ (ököz), ürü „berbec“ (ürü) etc. Și tot în acea epocă cad cele câteva elemente iranice ca isten „D-zeú“ (izdan), ármány „vicienie“ (ahriman „spiritul răului“), nap „sóre, ți“ (nap), vásár „tîrg“ (pers. bazar) și numeralele száz „sută“ (pers. sad) și ezer „mie“ (hezar) . . .¹⁾

§ 19. TURCISME ÎN LIMBILE SLAVICE ȘI BALCANICE. În 3 perióde diferite, susține Miklosich, au exercitat Turcii influența lor asupra Slavilor. Mai întâi, în primele secole ale erei nóstre, înainte ca triburile slave să fi pornit la apus, și de aceea aceste prime împrumuturi orientale sînt panslavice (vsl. klobukü „pileus“ în raport cu posteriorul serbo-bulg. kalpak; vsl. toporü : pers. tabar). A doua periódă începe cu jumétatea sec. VII, odată cu supunerea Slovenilor de pe malul

¹⁾ Cf. Hunfalvy, *Ethnographia*, p. 174 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 265 urm.

drept al Dunării de jos de către Bulgarii turanî și acele câteva vorbe există numai în vechea bulgară sau slavonă bisericească (vsl. ăritogŭ „thalamus“ în raport cu posteriorul serbo-bulg. ăardak). A treia periódă, cea mai fecundă, începe cu stabilirea definitivă a Turcilor în Europa, pe la mijlocul secolului al XIV-lea.

Afară de acésta, limba rusă a mai încercat o influență special tatară din cauza dominațiunii seculare a Mongolilor asupra Rușilor, cari au luat de la dînșii o parte a organizațiunii lor politice: kazna „vistierie“ (tat. hazna), ăin „rang“ (tat. ordine), yam „poștă“, denġgi „banġ“ (damga „semn“), yarlyk „diploma Hanului dată cnézu-lui“, yasak „tribut în piei“ (tat. lege), yasaul „ofițer“ (tat. intendent) etc.

În idiomele balcanice turcisme sînt reprezentate cam în aceeași proporțiune și ating cam aceeași sferă de noțiuni. În raport cu limba română, ele sînt și mai bogate în elemente orientale, din cauza contactului direct și mai îndelungat cu Turcii ¹⁾). Imprumuturile coincid obicġnuit în tóte aceste idiome și numai rare-ori revine vr'un turcism propriu unei dintr'însele. Ele figuréză mai ales în poesia populară balcanică, în special în cea neo-grécă (indexul lui Passow conține un întreg vocabular). O privire quanti-

¹⁾ Relevăm de sub litera A, din monografia lui Miklosich, câți-va termġni comuni idiomelor balcanice, dar lipsind limbei române: *ăġk*, deschis, *ada*, insulă, *aigy*, armăsar, *altyn*, aur și galben (monetă), *aslan*, leu etc. Bulgara și neo-gréca sînt tot atât de avute în turcisme (dacă nu și mai bogate) ca limba română. Iată câteva exemple imprumutate din glosarele adaose de Dozon și Passow la colecțiunile lor de cantece populare (exemple cari lipsesc românesce): *aganym*, mon maître; *alen*, rouge; *aralita*, blessé; *ahyr*, écurie; — *καβακι*, platanus; *καβούλι*, conventus, *καίρετι*, animus; *καχπέ*, meretric; *κουτσέ*, calix rosae; *κουμέρι*, telonium; *κουρσούμι*, bomba; *κουβουρι*, sepulcrum.

tativă asupra acestor ingrediente osmanlii, cât privește peninsula balcanică, o presintă *grosso modo* monografia lui Miklosich, lipsită însă de orî-ce indicațiune cronologică sau teritorială. Limba bulgară și cea neo-grécă (ca și macedo-româna) nici n'aũ fost încă serios studiate sub raportul lexical și în special al elementului oriental. Din cauza acestor lacune, un studiu comparativ nu e cu puțință în starea actuală a lucrurilor. Totuși, în această lucrare, am ținut prețutindenea sémă de formele paralele balcanice, întru cât aũ ajuns la cunoscînța noastră.

Cap. II: Elementul fonetic

§ 20. ALFABETUL TURC. — Turcii adoptând alfabetul arab prea complicat pentru sonurile osmanliei, aũ simplificat o serie de nuanțe fonetice necunoscute ei. Acele finețe și asperități ale limbei arabe — diferite sonuri pentru *s* și *z*, aspirațiunii dure și articulațiunii guturale — aũ fost atenuate sau reduse la uniformitate în gura osmanliului.

Ast-fel, cei trei *s* ai noului alfabet (*sa*, *sin* și *sad*) s'aũ confundat în osmania într'unul singur și tot așa în turcismele românesce (cf. saftea, sabur); dacă unele vorbe cu *sad* inițial aũ tendența de a evolua în românesce către *z*, acesta este un fenomen cu totul modern: *z*alhana, *z*araf, *z*of s'aũ desvoltat din *salhana*, *saraf*, *sof* (ca turc. *z*ümbül din *s*ümbül, *z*ürna din *s*ürna și ca ngr. ζάχαρι din σάχαρι, ζαφείρι din σαφείρι).

Cei trei *z* proprii arabei și anume *zal* (*z*aherea, *huzmet*), *za* (*zarif*, *nazar*, *haz*), și *zad* (*z*aif, *huzur*, *havuz*) s'aũ identificat în gura os-

manliului cu propriul său *ze* (ex. zevzec), ce corespunde lui *z* al nostru, și aceeași uniformitate se constată firesce în împrumuturile corespunzătoare, cum arată exemplele citate.

Cei doi *t*, *lin* (tinichea) și *dur* (taraf, tacâm), se rostesc deopotrivă, numai că cel din urmă are deja în osmania tendința de a se apropia de *d*: *dalac*, *dandana*, *darac*. Din contra, *d* turc e înlocuit în dialectele orientale cu *t* și tot așa în rostirea vulgară a osmaniei, precum odinioară în graiul cuman.

Cei doi *h* proprii arabei, și anume *ha* dur sau tare aspirat (*hac*, *halva*) și *ha* gutural, impus de Mauri și limbei spaniole și transcris de alții *kh* sau χ (*ħabar*, *maħmur*), sună turcesce absolut ca propriul lor *he*, *lin* sau ușor aspirat (*hayde*). Cât privește sonul specific arab *'ain*, el n'are în turcesce nici o valoare fonetică și se redă obișnuit în transcriere printr'un apostrof: *'akyde* și *'akaret* devin românește *acadea* și *acaret*.

Sonurile guturale *kaf* (transcris și *q*) și *ghain* (transcris și *gh*), nu suferă nici o schimbare în românește: *capac*, *bacal*, *bardac* — *aga*, *baga*; dar cel din urmă are deja în osmania tendința de a se atenua sau omite între două vocale sau înaintea unor liquide (ca și ngr. γ): *ya(g)urt*, *ya(g)ma*, *tu(g)ra*. Sonurile palatale *kief* (transcris și *k'*) și *ghief* urmază după aceeași normă: *cherem*, *chibrit*, *berechet*, *ciurechiu* — *gherdan*, *ghiulea*.

Sonul specific turc (care exista și în cumana) *sagyr nun* sau *n* mut, transcris \tilde{n} și rostit nasal, se confundă în turcismele românești cu simplul *nun* sau *n* propriu-*dis*: *bimbașa* (archaic: *binbașa*), *ienibahar*, *ienicer*.

Cu modul acesta, eliminându-se sonurile spe-

ciala arabei (doi *s*, trei *z* și doi *h*), sonul propriu persianeî *ža* sau *j* românesc, care mai că nu figurază în turcismele noastre ca și nasala turcescă *ñ*, acele 33 de caractere ale alfabetului arab se reduc în realitate la 24 și chiar la 21 (dacă nu se ține seamă de vocalele fluide). Alfabetul, ast-fel simplificat, e comun turceî, arabei și persianeî; ba limba vulgară reduce chiar la 18 (unificând sonurile dublului *t*, *g* și *k*) numărul caracterelor primitive ale osmaniei și anume (după ordinea alfabetului turcesc): *b p t ğ ě d r z s ș g f k l m n v h* (la carî adăogăm varianta guturală *h* și semi-vocala *y*).

Numai aceste sonuri primitive sînt de ținut în seamă, când e vorba de a se studia fonetica turcismelor în limba română. Celelalte subtilități fonetice sînt exclusiv proprii arabei și deci necunoscute osmaniei și idiomelor influențate de dînsa¹⁾.

§ 21. FONETICA IMPRUMUTURILOR. — După aceste observațiuni preliminare trecem la studiul fonetic al turcismelor române.

Răposatul Rudow a făcut cel dintâiu o serie de observațiuni asupra foneticeî împrumuturilor orientale (la sfîrșitul adaoselor sale la ale mele Elemente turcescî). Din nenorocire, nu numai că acel tabloû fonetic e plin de erori, autorul admițînd vorbe de altă origine de cât cea turcescă, dar ceea ce este mai grav, nu stabilește

¹⁾ Transcripțiunea acestor caractere e făcută mai ales după Zenker: *y* reprezintă în același timp semi-vocala *i* (*yad*, *bey*) și sonul 'obscur *î* (*agyrylyk*), după cum precede sau urmăze o vocala ori o consonă; cu *ğ* transcriem pe *ş*. Am omis (după exemplul lui Miklosich și Korsch) indicarea cantității vocalelor în vorbele arabo-persiane ca fără valoare pentru osmania și deci și pentru elementele împrumutate dintr'însa.

o distincțiune fundamentală între turca literară și osmanlia, așa că o serie de fenomene proprii celei din urmă și de-a gata transmise idiomelor balcanice sînt atribuite limbei române.

Asemenea fonetisme familiare osmanliei sînt:

alternarea între *b* și *p*, prima fiind o rostire literară (araba neavînd *p*) iar cea d'a doua vulgară, de unde variante osmanlii ca: paklava și pazar (cari aŭ trecut deci și în românesce) alătura cu formele mai literare: baklava și bazar;

alternarea paralelă între *d* și *t*, cea din urmă fiind o rostire vulgară pe care osmanlia o împărtășesce cu turca orientală și cu cumana: tarak, tefter și tellal în raport cu darak, defter și dellal — de unde variante românesce: talan (cf. dalac), tarac (cf. darac), catifea (arch. cadifè), tenchiu (t.-or. tenk: t.-pers. denk), teșghea (pers. destgiah, vulg. tezgia), testea (pers. deste, vulg. teste), testemel (pers. destimal, vulg. testimel);

alternarea între *k* și *h*: turcesce kavaf, harbuz, kynă, çoha în raport cu ar. haffaf, pers. karpuz, ar. hynă și t. çoka; de aci și românesce dublete ca: casap și hasap (tot așa în neo-grécă), çirmîz și hîrmîz, chereștea și herestea, culă și hulă (cf. ngr. καλάμι și χαλάμι, καλύας și χαλύε); invers; curmă d. pers. hurma, ngr. κουρμάς și χουρμάς;

alternarea între *m* și *b* (vorbele turco-orientale începătoare cu *m* trec în osmanlia regulat în *b*: giagatai men și muz corespund osmanl. ben „eŭ“ și buz „ghiață“); forma persiană müsülman sună în osmanlia busurman; și tot așa cu formele arabe mabein și mübașir ce limba vulgară le rostesce babein și bubașir, de unde variantele românesce arhaice: babein (la cronicari: mabein), bumbașir (alătura de mumbașir) și

busurman, nume ce vechii noştri scriitori dau Turcilor.

Apoi rostiri fonetice iarăşi proprii osmanliei în raport cu formele literare arabo-persiane: kiavgir, tarabhane şi zarzavat (pers. kiargir şi sebzevat, ar. zarabhane sau şarbhane) au dat în româneşte gherghir, tarapana şi zarzavat, cari sînt tranziţiuni normale şi n'au nimic a face cu prototipurile lor de origină literară.

Ținînd sémă de aceste constatări indispensabile, fonetica turcismelor române se reduce la următoarele observaţiuni:

Vocalele turcesci *ö*, *ü* şi *y* devin româneşte *io*, *iü* şi *i* (acest din urmă sunet mai existînd în albaneza, bulgara şi rusa): karagöz, güle şi kalabalyk devin caraghioz, ghiulea şi calabalic; *ö* se rostesc une-orî *io*, iar *ü* ca *u* şi chiar ca *i* (forme vulgare): kör, götüre şi güveç devin chior, ghiotură şi ghiveciü.

Un *b*, final sau median, devine *p* (un *b* final se rostesc şi turcesc ca *p*): arap, casap, dulap în raport cu ortografia literară: arab, kasab, dolab; asemenea mertepea, telpiz, tiptil faţă cu mertebe, telbiz, tebtîl. De asemenea *d* final devine *t* (şi tot aşa turcesc): canat, getbeget faţă cu kanad, gedbiğed; precum *s* final devine *z*: atlas, miraz, seyiz în raport cu atlas, miras, seyis (cf. turc. talaz din *τάλασσα*); despre tranziţiunea analogă a unui *s* iniţial, veđi § 20.

Un *k*, iniţial sau final, devine une-orî *g*: găitan, gance (obicinuit: cange), gârbaciü, gavanos în raport cu kaitan, kanğa, kyrbaç, kavanos; baltag, ciomag faţă cu baltak, çomak (înv. turcesc, un *ghain* iniţial înclină spre *k*: kalion, kazeta, kalabalyk).

Un *m* final devine *n*: băcan, susan, taman

în raport cu *bakkam*, *susam*, *tamam* (invers: *madem* din *maden*); aceeași tranziție a unui *m* inițial o presintă năframă (arch. *mahramă*, mod. *maramă*) și năstrapă față cu *mahramă* și mașrapă (cea din urmă cu intercalarea unui *t* normal).

Alternarea între *č* și *ğ*: *cephana*, *çance* paralel cu *gephana*, *cange* (haraciū: *ħarağ*) și *gergevea*, *griampara* paralel cu *cercevea*, *ciampara*.

Un *ș* sau *č* ture se conservă intact în românește; une-orî un *ș* final alternază cu *č*: *baciū*, *cerviciū*, *dîrviciū* din (*cioban*)*baș*, *cerviș*, *derviș* (o asemenea alternare există și în turca vulgară). Redarea unui *ș* prin *s* orî *ț* indică fără dîr și pîte un intermediū neo-grec, de ore-ce numai această limbă dintre idiomele balcanice nu posedă sonurile *ș* și *č*: numai așa se explică forme ca *masala*, *saltea*, *sefterea* (*μασαλάς*, *σελτέες*, *σαχτερές*) în raport cu turc. *maşalâ*, *şeltê*, *şahterê*; sau *ţeft*, *ţelebi*, *ţol* (*τζίφτι*, *τζελεμπής*, *τζούλι*) față cu turc. *çift*, *čelebi*, *čul* (cf. *cioltar*).

Dubla consonanță inițială, în araba și în turca, se evită prin antepunerea unui *i* (o caracteristică a acestor limbi): cf. ar. *Iflatun* din *Platon*, turc. *Iflak* și *Ibraila* din *Vlah* și *Braila*. Limba română admitînd grupul consonantic inițial, lepădă acest *i* eufonic: *schele*, *schingiū*, *ştubeciū*, *Stambul* din *iskele*, *iskenge*, *istubeč*, *Istambol* (cf. totuși: *işlic*).

Protesa unui *s* (cf. *sbiciū*): *sbenghiū*, *scrum* etc. Epentesa unui *b* (*dambila*), a unui *n* (*amande*: *amadê*, *basmangiū*, *boiangiū*), a unui *r* (*arşa* și *arşic*: *aşyk* și *haşa*), a unui *t* (*năstrapă*: *maşrapa*) etc.

Elisiunea silabei atone sau a consónei: (inițială în) *cabaz*, *chindie*, *laie*, *léfă*, *satara*, (*i*)şlic scurtate din *hokka-baz*, *ikindi*, *alay*, 'ülefe, mu-

sadere, başlyk ; (mediană în) bulubaş şi suman din bulukbaşy, sukman ; (finală în) iadeş, meş, pangă, patlagea din yadest, mest, paŋgar, patlyğan.

Metatesă s'a făcut în chitie, mahal, nacafa şi siminechie din formele paralele tichie, hamal, nafaca şi sinamechie; micşunea e o formă metatetică din menekşe.

O amplificare finală se face la câte-va vorbe bisilabice, indicând mai ales nume de rudenie, prin silaba intensivă *-că* (sub analogia formelor desmierdătoare ca taică, maică etc.): băbacă, duduică, nenécă (cf. iacă „bunică“) din primitivele baba, dudu şi ninè; apoi prin analogie: iniceră. O simplă amplificare derivativă revine în vorbe ca chirie (primitiv chirà) şi magazie (alătura de magaza).

O amplificare ca la vorbele: abac, bageac, baltac etc. (în raport cu formele primitive: aba, bagea, baltà etc.) există probabil şi în turcesce.

Alternarea între vocala simplă şi aspiraţiunea ei şi viceversa (aba şi haba, alaiù şi halaiù, araba şi haraba, arap şi harap — invers: habar şi abar, harman şi arman, harşa şi arşa) nu e specifică împrumuturilor turcesce, ci este o caracteristică generală a limbei.

Incheiăm aceste observaţiuni fonetice cu câte-va cuvinte asupra asimilaţiunii vocalice, un fenomen comun al limbei, în special al limbei române care o aplică pe o scară mai mult sau mai puţin întinsă la toate contingentele ei lexicale.

Acest fenomen linguistic a fost de curînd studiat de d. Storch sub numele de „armonie vocalică“¹⁾, un termen cu totul impropiu, de

¹⁾ Ad. Storch „Vocalharmonie in Rumänischen“ în Weigand, *Jahresbericht* VII (1900), p. 93—175; studiu excelent ca spirit şi metodă, dar concepţiunea fundamentală pare eronată.

ore-ce în idiomele uralo-altaice (de unde autorul a împrumutat acest termen) se înțelege printr'însul acțiunea vocalei *radicale* asupra *sufixelor* (§ 1) fără nici un raport cu accentuațiunea: pe când acomodarea sau asimilațiunea vocalică în românesce (și în celelalte limbi indo-europene) se datorește totdeauna influenței accentului, fie el principal sau secundar. Altminterea, acest fenomen, cel puțin cât privesce turcismele românesce, e parte de origine modernă și parte de provenință locală.

Ast-fel alternază: carvasara (arch. chervăsărie), ciriviș (arch. cerviș), marafet (arch. marifet), nișiște (arch. nișaste), razachie (arch. rezachie), revent (arch. ravent), ristic (arch. răstic), siminechie (arch. sinamechie), tipsie (arch. tepsie), tiptil (arch. teptil), zaharea, (arch. zaharea), zarba (arch. zerba); — iar pe de altă parte: badana (Munt. bidinea), bucluc (Munt. bocluc), burungiuc (Munt. borangic), chilipir (Mold. chelepir), chimir (Mold. chimer), dușumea (Mold. dușamè), gialat (Mold. gelat), nohot (Munt. năhut), seftea (Munt. saftea), sefterea (și safterea) etc.

Maî observăm că pretinsa armonie vocalică lipsește tocmai în majoritatea formelor unde ea există în turcesce: lichea (t. leke), peltic (t. peltek), pingea (t. penge), sidef (t. sedef), tingire (t. tengere). Din contra, în turcesce și românesce: cerceve, testemel, tenekè, tikia, zarzavat.

Cum se vede, asimilațiunea vocalică e cu totul de altă natură și e departe de a avea valoarea unei legi fonetice ca armonia vocalică din idiomele uralo-altaice, deși ambele par a se datorii aceleiași cauze primitive de natură fiziologică: eufonia, un motiv ce variază după loc și timp (cum o arată și formele locale ale ace-

leiași vorbe turcesci): cf. variantele moldovenesci: ceti, fimee, vidè cu formele literare muntenesci: citi, femee, vedé; și invers: pacat, so-pon cu păcat, săpun.

Iată acuma cele câte-va casuri de asimilațiune reală, progresivă și regresivă, după cum influența analogică se exercită asupra unei vocale care urmăzează sau care precede:

a) acadea: akyde (formă intermediară *acă-dea); becher: bikiar (ngr. *μπικιάρικς*), budulac: budala (alb. budalek), fișic: fișe[n]k (ngr. *φισέκι*), mindir: minder (ngr. *μιντέρι*), patlagea: patliğan (ngr. *πατλιζάνα*) etc.

b) bidiviū: bedevi, bursuc: borsuk, ceplegea: kaplyğa, duium: doyum, fudul: fodul. mazdrac: myzrak, mosor: masur (ngr. *μασούρι*), sac-sana: seksane, șandrama: sondurma, terezie: terezzi, tibișir: tebașir (ngr. *τεμπσιρί*), zarnacadea: zerinkadè (ngr. *ζερινκαδές*).

Ast-fel, asimilațiunea jôcă în fonetică același rol ca analogia în domeniul general al limbei: ambii acești factori, de natură psihologică și fiziologică în același timp, concură a explica modificările speciale, cari par a fi refractare legilor mecanice ale foneticii.

§ 22. ACCENTUL. — Accentul în limba turcă e uniform și cade de regulă pe ultima silabă (în opozițiune cu fineza și maghiara); dar neavând o silabă dominantă, tonul nu se opresce pe silaba din urmă și variază cu schimbările ce suferă vorba prin flexiune sau prin pozițiunea-i sintactică. Chiar în vorba izolată întonarea ultimei nu e o regulă absolută; ast-fel vorbele următoare au tonul pe antepenultima: așerin, bînbașy, kabàniça; altele mai numerose

pe penultima: cãnta, òlbett, gãnbaz, yãdest, kòpça, kùka, kùla etc.

Turcismele române aũ în cea mai mare parte accentul pe ultima silabã. Deviaþiunile de la acẽstã normã generalã, dacã nu existã în turcesce, pornesc saũ de la un motiv de diferenþiare semanticã ca: abã și àbã, agã și àgã, bulgùr și bũlgãr, mascarà și mãscàrà; saũ accentul modern diferã de cel vechiũ ca în câșlã (arch. cãșlã), iamã (arch. iamã), iureș (și iurüş), lãfã (arch. lefeã), pastrãmã (arch. pastramã) etc.; saũ, în fine, vorba se intonezã pe ultima ori penultima dupã localitaþi: barèm și bãrem, bașcà și bãșca, dușmãn și dușman, haidem și haidem, helbèt și hëlbet, sipèt și sîpet (cf. àripã și aripã, bolnãv și bõlnav, vùltur și vùltùr).

Problema accentului în limba turcã e fòrte importantã, mai ales întru cât privesce raporturile sale cu idiomele balcanice și în special cu limba romãnã. Din nenorocire, nu existã încã o monografie completã asupra cestiunii¹⁾. Din capul locului surprinde contrastul intonaþiunii între maghiara saũ fineza și turca, tóte idiome în carì silaba radicalã constituie deopotrivã elementul stabil iar formele gramaticale fiind nisce simple elemente adiþionale. La început pare cã și turca accentua prima silabã adicã cea radicalã, cum dovedesc încã unele proparoxitone (cf. bãmia, tãkia) și cã treptat tonul a înaintat asupra silabelor adiþionale, pãnã s'a fixat în cea mai mare parte asupra ultimei.

¹⁾ Aceea de Bonelli, *Del movimento dell' accento nel turco-osmanli* (Roma, 1893) e cu totul insuficientã sub raportul lexical, singurul care ne interesã aci.

În vorbele terminate într'un diftong cu *i* final, accentul cade pe prima din cele două vocale: alày, bèy, bòy, nèy, sòy, serày etc. Accentul originar se menține de asemenea în vorbele străine (çòtura, efèndi, hătman, iskèle, iskèmle, kòntoş, kundùra, kuvàta, palàska, şàpka, sòba, tràmpa, tulùmba), în cele neologice (bandièra, baràta, duzina, kazèta, lira, lokànda, salàta, Itàlia, Rùsia, Spània) şi în formele derivate (hày-de, kapàn-ğa, sàn-ki, tabàn-ğa).

Abstracţiune făcènd de aceste casurî speciale, există totuşi un număr însemnat de turcisme românesce, carî nu observă oxitonia caracteristică şi quasi-generală. Asemenea elemente par a aparţinea unei faze mai arhaice a accentuaţiunii turcesce, cel puţin unele dintr'însele. Spre a scóte în relief acéstă accentuare excepţională, alăturăm formele corespunzètoare neogrecescè, singura limbă balcanică care dă accentului o expresiune grafică :

a) trisilabe : dulàmă (*ντουλαμᾶς*), ghiòtura (cf. *κουτουροῦ*), maràmă (*μαχραμᾶς*), tingìre (*τεντζερίες* şi *τεντζέρι*);

b) bisilabe : bùga (*μπουγᾶς*), càlfă (*καλφᾶς* şi *κάλφας*), chilă (*κιλᾶς*), fòtă (*φουτᾶς*), mângăr (*μαγκούρι*), paiàntă (*παγιαντᾶς*), tàftă (*ταφτᾶς*), tàvă (*ταβᾶς*), tòrbă (*τορβᾶς*).

În turcesce silabele unei vorbe neformând un tot indisolubil ca bună-òră în limba franceză, fie-care din aceste silabe îşi menține óre-cum individualitatea şi se rostescè cu un ton secundar. Acest caracter fluid al accentuării osmanlii explică până la un punct abaterile românesce (şi probabil balcanice) de la oxitonia obicinuită a împrumuturilor turcesce.

Cap. III : Elementul morfologic

§ 23. SUFIXE. — Sub raportul morfologic sînt importante sufixele turcesci, cari aū devenit atāt de familiare urechii romānesci, īn cāt ele se aninā prin analogie ŝi la vorbe de altā origine. Ŝi acest fapt este comun tuturor limbilor balcanice cari aū fost influențate de turca¹⁾.

Aceste sufixe sînt: *-ġi* saū *-ċi* (ġy, ġü, ġu), *-i*, *-li* (ly, lü, lu) ŝi *-lyk* (lik, lük, luk), cari aū devenit romānesce *-giū* saū *-ciū*, *-iū*, *-liū* ŝi *-lic*, formānd nume de agentī saū de acțiune ŝi nume abstracte.

I. Sufixul *-ār*, *-ċr* (*-giū*, *-ciū*) formeză substantive ŝi adjective indicānd meseria, īndeletnicirea, deprinderea²⁾.

1. profesiunea (fabricant saū vīndător): abagiū, boiangiū, cafegiū, chereștiagiū, giuvaergiū, halvagiū (analogic: pilafgiū, rahagiū), iaurgiū, iorgangiū, papugiū, pastramagiū, simigiū, ŝalvaragiū, tinichegiū, toptangiū, tutungiū, zarzavagiū; calpacciū, topciū, tufecciū.

2. o ocupațiune:

a) cel ce posedă saū īngrijesce: conacciū, du-ghengiū, hergheligiū, sofragiū, tulumbagiū, ciubucciū, fanaragiū (analogic: masalagiū), narghelegiū;

b) cel ce pōrtă saū duce: bocceagiū, buzduganagiū, iedecciū, chervangiū, chirigiū, harabagiū, surugiū;

c) cel ce cāntă din: muscalagiū (analogic: giamparagiū), naingīū, tamburagiū.

¹⁾ Miklosich, *Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen*. Wien, 1889.

²⁾ Numele de agent īn *-ġi* corespunde sufixului persian *-dar*: *defterdar*, *haznadar* alătorea de *teftergiū*, *haznagiū*.

3. o apucătură saŭ obicînuință (maî ales rea): haramgiŭ, inacciŭ, mascaragiŭ, tertipgiŭ, zorbagiŭ.

Pe cale analogică sufixul se aplică maî întâi chiar la vorbe turcescî în accepțiunile enumerate: [profesiune] astaragiŭ (cf. abagiŭ), rahagiŭ (cf. halvagiŭ); [ocupațiune] binagiŭ (cf. cheres-tegiŭ), carvasaragiŭ (cf. hangiŭ), sacagiŭ (cf. surugiŭ); [posesiune] damblagiŭ, lefegiŭ, mahalagiŭ; [pornire rea] hatîrgiŭ, moftangiŭ, palavragiŭ, zamparagiŭ.

El se alipesce apoi la elemente romanice: barcagiŭ (cf. caicciŭ), laptagiŭ (cf. cafegiŭ), lampagiŭ (turc. lampađi, cf. postađi „facteur“), contracciŭ (bulg. kontrakciŭa), duelgiŭ, reclamagiŭ, scandalagiŭ (serb. larmađila); cf. Moldovangiŭ: (Cron. III, 262) cu serb. Dunavđita „locuitor de lângă Dunăre“;—la elemente neo-grecesci: galeongiŭ, lemongiŭ, săpungiŭ;—la elemente slave: bragagiŭ (cf. bozagiŭ), darabangiŭ (cf. turc. daulđu), marfagiŭ (cf. bocceagiŭ), pomanagiŭ (cf. chilipirgiŭ), povarnagiŭ (cf. turc. rakiđi), zavergiŭ saŭ zavragiŭ (cf. zorbagiŭ).

Sufixul *-giŭ* alternéză cu sinonimele românesci *-ar* saŭ *-aș* (capugiŭ: portar, caicciŭ: luntraș); bidinar (t. badanađi), cizmar (cf. papugiŭ), ciaprazar și găitănar (t. kaitanđi), ciubucar (alătura de ciubucciŭ, cu sens diferit); chiriaș (și chirigiŭ, cu sens diferit), boclucaș (dar tertipgiŭ), ciomăgaș (dar duelgiŭ) etc.

II. Sufixul *-r* forméză adjective indicând o asemănare sub raportul colorii: cărmîziŭ, chimioniŭ, conabiŭ, fistichiŭ, ghiviziŭ, ghiurghiuliŭ, havaiŭ, limoniŭ, naramgiŭ, neftiŭ, samaniŭ, singepiŭ, turungiŭ aŭ produs pe cale analogică:

cafeniū (cf. samaniū), caisiū, chihlibariū, liliachiū, micșuniū, năhutiū, pătlăgeniū.

III. Sufixul *-LI* (*liū*) forméază adjective exprimând :

1. o apartinere „care ține de, care face parte din“ : cazacliū, misirliū, ogiacliū, osmanliū, pazvantliū și cârjaliū ;

2. o posesiune „care are...“ : capanliū, chefliū, hangerliū, iedecliū, nurliū, tabietliū ;

3. o relațiune : belaliū, catifeliū, ogurliū ;

4. portul său îmbrăcăminte : binișliū, caftanliū : cf. turc. *çakşyrly* „qui porte une culotte“, *şapkaly* „qui porte un chapeau“.

Câte-va forme analogice : giubeliū (cf. binișliū), hazliū (cf. nurliū) etc. Sufixul se adaogă (mai rar) și la elemente străine : corajliū (cf. chefliū).

Din acest sufix s'a dezvoltat românesce o formă secundară *-LIE*, formând substantive cu sensuri corespunzătoare : cazaclie „un fel de căciulă“ (*kazakli*), ghimirlie „cocióbă“ (*kemerli*), sarailie „un fel de plăcintă“ (*saraily*), zoralie „horă cu sărituri forțate“ (*zorly*).

IV. Sufixul *-LYK* (*-lic* sau *-lic*) și *-LUK* (prima formă în româna, albaneza și bulgara, a doua exclusiv în sêrbesce) forméază mai ales nume abstracte exprimând :

1. o stare generală : ciraclîc, hagialîc, surghiunlîc ;

2. o calitate (în deosebî rea) : cabazlîc, caghiozlîc, ciapcânlîc, hainlîc, mardalîc, mascaralîc, mucalitlîc, murdarlîc, mofluzlîc, pișicherlîc, șiretlîc, tembelîc, zamparalîc, zorbalîc ;

3. o ocupațiune (și folosul ce rezultă) : boiangilîc, bozagilîc, giambașlîc, hamalîc, harabagilîc, samsarlîc, telalîc, vechilîc, zarafîc ;

4. un grad sau rang (și un teritoriū anu-
mit): caimacamlîc, pašalic, zapcîlic;

5. o colectivitate: boccealic, calabalîc, giam-
lic, mezelic, paralîc, parmaclîc, tamazlic (nume
de monete colective: beșlic, ichilic, irmilic);

6. un raport („ce ține de...“): anterlic, ber-
belic, ciorbalîc, (nume de daruri: bairamlîc, bal-
gibașlic, beilic, ramazanlic).

Forme analogice: avocatlic (turc. avokat-
lyk: cf. vechilic), berbantlic și crailic (cf. zam-
paralic), senatorlic, varvarlic (Beldiman; cf. zor-
balic).

Acest sufix alternază cu sinonimul românesc
-ie: hainie și hainlic, harabagie și harabagilic,
murdărie și murdarlic, surghiunie și surghiun-
lic; apoi călfie și căvăfie (cf. hamalic), chelie
(cf. murdarlic), ghidușie și pehlivănie (cf. ca-
bazlic).

La sufixele menționate se pôte adăoga și
-MAN, care figurază în următoarele vorbe turcesci:
busurman, dușman, talașman, tergiman... gu-
giuman și sucman; la primele patru exemple
se referă și ortoman, primitiv iortoman. Tur-
cesce acest sufix formază adjective (=ly: diz-
man sau șișman „gras“, koğaman „enorm“) și
colective (=lyk: karaman „popor“ din kara
„glótă“; cf. müsülman, turkman etc.).

Vorba BAŞ „cap“ este un prefix special ce
constitue obicînuît primul, une-orî și ultimul
element al unei compozițiunii și se alătură la
vorbe turcesci (baş-ciauş și bulu-baş, baş-salahor
și cafeği-başa) sau românesci (baş-boier și por-
tar-başa, baş-căpitan și capudan-başa), dând în
ultimul cas compozițiunii cu adjective și o nu-
anță nefavorabilă (baş-bătăuş, baş-marghiol, baş-
neghiob).

Tot un fel de sufix e și elementul pronominal -sy (-si), ce se anină turcesce la un al doilea membru al unei compozițiuni, exprimând un raport de posesiune față cu primul membru: ienicer-agasi, divan-efendisi, Silistra-valesi etc. Acest sufix se conservă sau se lepădă în românește, după caracterul mai mult sau mai puțin usual al vorbei corespunzătoare.

Sufixele românești, cari revin mai des în formațiunile secundare ale vorbelor turcesci, sînt:

I. Sufixe diminutive, foarte numeroase (în număr de 22):

- AC (cf. prostănac): budulac;
- ACHE (ngr. -άκι: παιδάκι „copilaș“, Costache, Petrance): agache, beicache. cilibidache, fudulache (cf. țafandache);
- AȘ (cf. copilaș, cuțitaș, flueraș): buzdugănaș, caicaș, catiraș, chimiraș, ciobănaș, fermenaș, găitanaș, ghiozdănaș, sipetaș, tulpănaș, zăbunaș;
- CĂ (cf. maică, taică, dădacă, doică): babacă, duduca, nenecă;
- CIOR (cf. oscior): fescior, levincior;
- EICA (cf. scurteică): ciubeică, ghiordeică, giubeică;
- EL (cf. cerceel, cojocel, scăunel): atlăjel, baltăgel, benișel, birlicel, bondocel, bostănel, caicel, capoțel, ciobănel, ciomăgel, coltucel, dovlecel, gârbăcel, gavanoșel, ietăcel, papucel, sânducel, sipetel, tencurel, vătășel, zăbunel; pl. șălvărei, zulufeî.
- EȘ (cf. scăueș): sumăeș;
- ICĂ (cf. fetică, păserică): bostanică, sultanică, tingirică;
- ICIU (cf. gădiliciu, tremuriciu): măscăriciu;
- INĂ: arapină, haramină;
- IOR (cf. căprior, frățior): dulăprior, rachior, zarifior;
- IORĂ (cf. inimióră, păióră): abăióră, cutióră, farfurióră, lefușóră, mărămióră;
- ISCĂ (cf. morișcă): cadișcă;
- IȚĂ (cf. codiță, peniță, porumbiță): cătrăniță, du-

gheniță, fofiță, halviță, odaiță, rachiiță, tulumbiță; bă-băiță, duduiță.

-UC (cf. sătuc): hărămuc;

-UE (cf. ferestruie): dudue.

-UȘ (cf. ineluș): aguş;

-UȘĂ (cf. curelușă): perdelușă;

-UȘCĂ (cf. femeiușcă): arăpușcă;

-UȚ (cf. bănuț): cerdecuț;

-UȚA (cf. mântăluță, stelăuță): abăluță, bărdăcuță, băsmăluță, catifelăuță, farfuriuță, gentuță, giubeluță, iel-neluță, părăluță, perdeluță, saieluță, sarmăluță, tărăbuță, tasmăluță, tichiuță; duducuță, nenecuță.

II. Sufixele augmentative sînt, din contra, foarte puține (6):

-AIE (cf. flăcăraie): dănănaie;

-ANDRĂ (cf. copilandru): micsandă d. micș-unea (finalul organic considerat ca un sufix).

-ĂU (cf. lingău, mîncău): haidău, telălău;

-ILĂ (cf. murgilă, ochilă): arăpilă, chiorilă;

-OIU (cf. pietroiu): surloiu, tărăboiu;

-ÓNĂ (d. suf. verb. ngr. -ov-): mascarónă (archaic).

III. Sufixele de moțiune sînt tot de origină diminutivală (5 forme):

-CĂ (cf. fică, țarană): dușmancă, hagică, teleleică;

-ESĂ (cf. împărătesă, preotesă): băcănesă, bidină-résă, vizirésă;

-IȚĂ (cf. bivoliță, morăriță): băcăliță, mîrzăciță, rachierită, tătăriță, telăliță;

-ÓIE: agóie, pășóie;

-ÓICĂ (cf. nemțóică): arăpóică, hangióică, hatóică, mahalagióică, moftangióică, samsaróică, telelóică.

IV. Sufixe nominale:

1. concrete (nume de agent):

-AR (cf. argintar, bucătar, portar): arșicar, bidinar, cabazlicar, ciaprazar, ciorecar, ciurecar, găitănar, giolar, ișlicar, ogegar, olăcar, sucmănar, surlar, șăicar, tă-băcar, testemelar, zăbunar.

-AȘ (cf. arendaș, ostaș, meseriaș): buciucaș, chiriaș, ciomăgaș, lefaș, mazilaș, odăiaș, rufetaș, safiraș;

-ER (cf. pivnicer, pălărier, vier): abăger, becer, bogasier, hărăcer, rachier;

-IST (ngr. -ιστης: cf. gornist, bonjurist, junimist): divanist, zeflemist;

-IT (ngr. -ιτης): divanit (alătura de divanist), măscărit (alătura de măscăriciū și mascarónă).

-UȘ (cf. jucăuș, spiriduș): ghiduș.

2. abstracte (nume colective sau de acțiune):

-Ă: bostană, mahală, ulucă; și formele români-zate: călăuză, caraulă.

-ĂRIE (cf. bozărie, stufarie): bostănărie, ciubucărie, dulăpărie, căzănărie (veđi -ERIE și -IE);

-ARIT (cf. văcărit): beșlegărit, tutunărit (veđi -IT);

-ATICA (ngr. -άτικα pl. d. -άτικον): cantariatica (cf. μαγαζιάτικον, loyer d'un magasin);

-CIUNE (cf. uriciune): măscăriciune (arhaic);

-ĂLĂ, -IALĂ (cf. albăstrălă, poleială): boială, cănelă; ciomăgălă, igurțelă, mahmurělă, sictirělă, sulemenělă;

-ELNIȚĂ (cf. cădelniță, vîrtelniță): chibritelniță, șerbetelniță;

-ENIE (cf. grozăvenie, vedenie): șiretenie;

-ERIE: boiangerie, bozagerie, ciubuccerie, harbuzerie, iorgangerie, mungerie, paciagerie, simigerie, sofragerie, tinichegerie, toptangerie, tutungerie (veđi -IE);

-ETE (cf. vrabete): dovlete;

-ICĂ (ngr. -ικά pl. d. -ίκον): bacalica (cf. zaharica), giuvaerica (cf. diamantica) etc.;

-IE (cf. ferărie, pescărie): abagerie, băcălie, becerie, bogasierie, căftănie, călfie, căsăpie, căvăfie, ciobanie, dulgherie, rachierie, salahorie:—(cf. judecătorie, împărăție): agie, beșlegie, căimăcămie, ciaușie, hănie, mîrzăcie, olăcărie, pășie, saigie, vizirie, zapcie; —(cf. frăție, lăcomie): cărdășie, chelie, dușmănie, fudulie, hainie, mahmurărie, moftangie, molluzie, murdărie, pelticie, surghiuție; —(cf. jucărie): ghidușie, măscărie, pehlivănie, rușfetărie;

-IME (cf. călărime, mulțime): arăpime, arnăuțime, cadînime, ienicerime, mazlîme, tătărime, vechilîme;

-ISMĂ (ngr. -ισμα): buiurdismă, harasladismă etc.;

-IT (cf. asfințit, călărit, ciripit): căftănit, cântărit, măhălîit, mazlîit, saigit, salahorit, sulemenit, tăbăcit;—(cf. morărit, văcărit) căimăcănit, ciohodărit (veđi -ĂRIȚI);

-URĂ (cf. lovitură): zapciitură.

V. Sufixe adjectivale :

- AŞ (cf. nevoiaş, pătimaş): boclucaş ;
- AT (cf. buzat): perciunat ;
- CIOS (cf. uricios): măscăricios ;
- ÉN (sl. ěn; cf. bourén): mofturén, sinonim cu mofturos ;
- ESC (cf. românesc): agemesc, arăpesc, viziresc, zapciesc, arnăuţesc, bogdănesc, cărjaliesc ;—(cf. domnesc): agesc, ciauşesc, gelepesc, hantătăresc, mazilesc, păşesc, saigesc, spahiesc ;—(cf. băbesc): abăgeresc, bogasieresc, harbuzesc, salahoresc, samsaresc, surugesc ;
- ÉSCA (în nume de hore: cf. ardelenéscă, oltenéscă, ţigănéscă): arăpéscă, arnăuţéscă, cadînéscă, cerchezéscă, ciobănéscă, gelepéscă, lăzéscă, tăbăcăréscă ;
- IR (cf. ciuruit): căngiuit ;
- LOG (cf. fomfolog, terfelog): moftolog ;
- NIC (sl. -nik; cf. sfetnic, zavistnic): mozavirnic, pazarnic ; (cf. datornic): măscornic d. măscară (archaic).
- OS (cf. fricos, sperios): bălăbănos, chelbos, duşmănos, hăzos, marafetos ;
- RIŪ (cf. auriŭ, plumburiŭ): tuciuiriŭ.
- ROS (cf. lăudăros, somnoros): mofturos, năzuros.

VI. Sufixe adverbiale, puţin numeróse :

- ESCE (cf. boieresce, frăţesce): beşlegăresce, ciobănesce, surugesce ;
- ETICA (ngr. -ετικα): sadetica.
- IŞ (cf. cruciş, orbiş): chioriş.

Cum se vede, numărul sufixelor românesce, cari se anină la tulpine de origină orientală, sînt fórte numeróse şi covîrşitoare celor de proveninţă direct turcescă. Pe de altă parte, alăturarea sufixelor turcesce (ce-î drept, în casuri mai puţin frecvente) la tulpine de diferite origini are o deosebită importanţă lingvistică, ţinînd sémă de caracterul óre cum exterior al influenţei osmanliei. Ambele aceste fapte, de ordine mai mult intelectuală, concură a demonstra intimitatea relativă a contactului etnic şi

procesul de infiltrațiune al elementului oriental în limba română.

§ 24. FORMAȚIUNEA PLURALULUI. — Pluralul vorbelor derivate din turcesce se formează pe cale analogică după următoarele norme¹⁾:

1. Numele masculine fac pl. în *-i*: bacal, baciū, beiū, călăuz, casap, cioban, dulgher, dușman, hagiū, hamal, moftangiū, mușteriū, pehli-van, salahor, surugiū, telal, vechil, zaraf.

Tot așa numele de plante: bostan, cais, har-buz, liliac, nufăr, salcâm; și de animale: bursuc, catăr; precum și un șir de vorbe ca: ciorapi (cf. colțun), iminei și papuci (cf. pantofi), ciac-șiri și șalvari (cf. nădragi), butuci și tumurugi (cf. buturugi), perciuni și zuluți (cf. peri).

După aceeași normă procedeză adjectivele: abraș, agiamiū, bondoc, caraghioz, chel, chiabur, chior, ciacăr, fudul, hain, mahmur, murdar, peltic, pișicher, zevzec.

Puținele nume masculine în *-ă*: agă, calfă, pașă fac asemenea la plural: agi, calfi, pași (după analogia lui popă, vlădică).

2. Numele neutre fac pluralul:

parte în *-e*: anterie, arcane, baltage, buz-dugane, caice, cântare, capace, cazane, ciaune, ciubuce, gârbace, giamantane, hambare, iatagane, ibrice, ilice, mintene, sahanе, sumane;

parte în *-uri*: alaiuri, alișverișuri, bacșișuri, beciuri, benghiuri, boclucuri, buturi, caimacuri, calupuri, canaturi, câștiuri, caturi, chefuri, chibrituri, chilimuri, chilipiruri, chimiruri, chiu-puri, ciarșafuri, cilicuri, cituri, ciurecure, cusu-

¹⁾ Cele mai multe din datele acestui paragraf sînt luate din *Gramatica elementară a limbii române* (Iași, 1897) a d-lui A. Philippide: un material bogat și metodic se află aci pus la dispozițiunea cercetătorului (p. 80-85). Cf. și Weigand, *Jahresbericht* IV (1897), p. 82-135.

rurî, dezghinurî, fesurî, fişicurî, fitilurî, gîamurî, hapurî, hatîrurî, marafeturî, mărgianurî, mere-meturî, mezzaturî, mezelicurî, mofturî, naurî, pervazurî, rafturî, soiurî, tacâmurî, taifasurî, tainurî, talazurî, telurî, téncurî, tîghelurî, toîurî; şi colectivele: calabalic, parmaclîc, tamazlîc;

parte în *-e* şi *-uri*: acarete şi acareturî, amanele şi amaneturî, arşice şi arşicurî (şi arşicî), capóte şi capoturî, cerdace şi cerdacurî, coltuce şi coltucurî, conace şi conacurî, divane şi divanurî, găitane şi găitanurî, giuvaere şi giuvaerurî, halate şi halaturî, hangere şi hangerurî, iatace şi iatacurî, maidane şi maidanurî, metereze şi meterezurî, satîre şi satîrurî, sipete şi sipeturî, tavane şi tavanurî (şi tavanî, cu alt sens), tulpane şi tulpanurî, zimbile şi zimbilurî.

3. Numele feminine fac pl. în *-e*: ciorbă, fotă, gîantă, havră; în *-î* şi *-e*: dulamă, năframă, tarabă; iar în *-î*: odaie, tîngire.

Cele mai multe dintr'însele terminându-se în *-á* sau *-eá* (*-iá*) îşi modeléază ast-fel pluralul:

(după căţea, măsea, nuea, stea, surcea)—boiele, cafele, narghilele, perdele; abale, agale, basmale, parale, sacale; şi tot aşa masculinele: beizadea, farfara, haimana, mascara; (după argea, mărgea)—ipîngea.

Vorbele curmale, nazurî şi nurî au numai pluralul; léfă face la pl. lefî (cf. plăţî) şi lefurî (cf. hacurî); ocă: ocî, ocale sau rămâne neschimbat; dulap, tavan şi uluc fac pl. în *-î* şi în *-urî*, cu sensul diferenţiat.

Vorbele agă şi paşă pot avea un întreit plural: agî şi paşî, agale şi paşale (din agá şi paşá) şi chiar forma turcescă a pl. agalarî (în cronice, în bulgara, sërba şi albaneza) şi paşalarî (macedo-rom. păşălar).

În flexiune, toate vorbele populare au încercat modificările fonetice după prototipurile vechi ale limbei: arman face la pl. armene (de unde sing. și armén), boiele din boia (după gălbenele), liliicii din liliac, feligene și mintene din feligén și mintén, gavanóse din gavanos (cf. óse), gente din géntă (cf. gene din génă); ciomag face ciomege (după toiag), dar baltag conservă vocala finală, din cauza caracterului său mai puțin popular.

Vorbele agă, babacă, ducă etc. fac la genitiv: agăi sau aghi, babacă și babachi, ducă, duduchi și chiar ducii (după analogia cu bunică, doică).

§ 25. PARTICULE. — Interesante sînt și numeroasele particule (adverbe, conjuncțiuni și mai ales interjecțiuni), cari sînt și astăzi foarte populare și unele caracteristice: *aferim! ama! aman! bre! carnaxi! haide! halal! haram! helbet!* Apoi: *abitir, afif, amandè, barem, bașca, giaba, hici, peșin* („îndată”), *sanche, sic, taman*; și forme compuse: *ciat-pat, get-beget, ghioj-ghióre, goj-gogea, hurduz-burduz, techer-mecher*; în fine, locuțiuni adverbiale: *buluc, tabla-bașa, urdu-belea*; cu diumul, cu ghiotura, cu toptanul.

Iată și următoarele cari, din cauza caracterului lor local ori sporadic, n'au putut fi trecute printre Vorbele populare.

Adverbe: .

chez „tocmai” în cântecele dobrogene (Burada, 176: *Chez fata cadiului, Nepóta 'mpératului*; 211: *Dar fata de unde o ia? Chez din tîrg din Dobrogea*). — *KEZ*, idem.

evet „da” în poezia populară (Alexandri, 136: *Turcii toți evet* (dicea)). — *EVEN*, oui; bulg. serb. *evet*.

ioc „nu”, în jocul păpușilor și aiurea (Teodorescu, 121: *Para în pungă ioc, Mîncare de loc*; Bogdan, *Povești*, 118: *la alt negoț nu se pricepe nici ioc*). — *YOK*, non.

Popular e și compusul *dibioc* „nu se află, nu se pomenesce“ (Marion, 19: c'asa căreimăriță *dibioc* în totă mahalaua). — *ДИВ* *НОК*, il n'y a pas (litt. pas de fond).

Interjecțiunî:

alalah! strigăt de admirațiune entusiastă în bala-
dele năstre și care nu-î de cât forma reduplicată a lui
Allah! strigătul războinic al Mahometanilor (Alexandri,
167: *Alalah!* caî arăpescî! *Alalah!* caî tătărescî!).

avalîm! bravo! într'un cântec din Covurluiū (Ety-
mologicum, 2141: *Avalîm* Tudor vitéz, Mulți 'ți mai mor
de necaz!). — **EVALLA!** (ar. *eyvallah* „j'en jure par Dieu!“)
oui! soit! (finalul sub acțiunea sinonimului *aferim*): bulg.
vallaha! serb. vallaa!

dur! „stăi!“ într'o colindă (Teodorescu, 74: *Dur,*
dur, dur! negrule, *dur!* Că nu-î fur, ca să te fure). —
DUR (imper. d. *durmak*), arête-toi! alb. serb. *dur!* „stăi!“

ghêlaf! vino! în poesia populară (Alexandri, 116:
Ghelaî tu cu mine, Că te-oîu purta bine; Burada, 150:
Tu fată a cadiului... *Ghelaî!* *ghelaî!* până colea). — **GEL,**
(imper. d. *gelmek*), viens! serb. *gel!* bulg. *ela!* ngr. *ἐλα!*

hairusum (airusum!) să-î fie de bine! sinonim cu
halal! (Marion, Universul d. 1893, No. 15: *hairusum* d'asa
nevastă! Ibid. 1894, No. 21: *airusum* să-mî fie!). — **HAIR** **OL**
sun, que bien te fasse!

îșala! expresiunea resignării musulmane în privința
celor viitoare: 1. de o vrea D-șeu! corespunđend rom-
mânesce lui „bun e D-șeu!“ (Zilot, 37: Nazîrul iarășî
î se fagăduia cu *îșala!* cum obișnuesc Turcii de ăic...
Teodorescu, 568: Turcii din gură striga: *Îșala* și ma-
șala! 606: Impăratul d'audia, *Îșala!* că le ăicea); 2.
(ironic) bravo! (Alexandri, Teatru, 352: să nu crîcnescî
ciórá... *îșala!* am închis baragladina! 433: o mie cincî
sute galbenî!.. *îșala!* mașala! m'am făcut chiabur!). —
INȘALLA (ar. în șa'allah „s'îl plait à Dieu!“) j'espère, peut-
être: bulg. *îșalah!* serb. *inșalah!* alb. *îșala!* span. *oxalá!*

mașala! exclamațiune turcescă de admirațiune
sau preservativ împotriva diochiului (litt. ce o vrea
D-șeu): bravo! sinonim cu *aferim!* (Stamati, 348: î striga
toți într'un glas: *aferim* și *mașala!* C. Negruzzi I, 24:
Arnăuți strigară *mașala!* închinându-se până la pămînt;
Teodorescu, 654: Tótă nunta 'mî chiuia, Letin ăicea *ma-*
șala!). — **MAȘALLA** (ar. ma șa'allah „ce que dieu veut“), à

merveille! bravo! bulg. serb. maşala! macedo-rom. maşala! (într'un descântec de diochiu).

salamalic! formulă de salutare a Orientalilor și care se obișnuiesc numai între musulmani: SELAM ALEKIM (ar. selam 'aleikum), que la paix soit sur vous! alb. bulg. serb. salamalek (selam alekim). Vorba revine la cronnicari și în cântecele populare (ca subst. corespunde turc. SELAMLYK, salutation):

a. în cronică, și sub formele literare „salamalechi” și „selamalichim” (Dionisie, 188: Pazvand a făcut *salamlichiu*l său hiritisma către capigiu; 200: după *salamalichiu*l ce a făcut agalele capigiulu; Cron. anonimă 140: Banul Cornea, îndată ce a vădit pe Hadim-saip al Împăratului, nimic alt n'a mai căutat, măcar un *selamalichim* de la Musaip s'auză, ci a încălecat pe cal și a luat crângul în cap. Revista II, 329 [Istoria Voevodului Hangerli]: Deci după ce a intrat (Turcul) și *salamu-alechi* i-a dat (lui Vodă)...

b. în poezia populară, și sub formele „salamanic” și „selamalic” (Marian I, 138: Carabet gróznic pășia și la dînșii când sosia, A strigat *salamanic!* Vulpian, 24: Iar Căpitan-Pașa *salamanic* îi da. Și din gură o întreba; Teodorescu, 545: Tu *selamalic* l'e'i da (Turcilor) Și l'e'i dice cu gura...; 564. Mai d'apropo când venia [ciaușul], Babei *selumlic* îi da).

Răspunsul la această salutare, ALEKIM SELAM, denotă românește ironic o mâncare turcească (Alexandri, Teatru, 671: vreți și selém? .. *alechim-selém?* .. bucate turcesci? cum nu! Adă și *alechim-selém!*).

Spre a putea aprecia cum se cuvine importanța semantică a unor particule atât de răspândite ca barem, bașca, giaba, haide etc., observăm că printre împrumuturile lexicale unguresci nu figurază nici-una de o circulațiune mai generală (bătăr = barem și mînten[aș] = pe-șin având numai valoare locală); că singurele particule slavone: ba, da, iar... au importanță sintactică (pe lângă adverbele aeva, aidoma, tocma=taman, nesam-netam=techer-mecher); și în fine, că gréca modernă rivalisază, sub acest raport, cu turcesca: pe lângă

adv. „măcar“, sinonim cu barem și el însuși de origină orientală (ngr. μακάρι și μαγάρι d. turc. și cuman. magar „fortasse“, de unde alb. bulg. sêrb. magar și măkar), gréca modernă a dat limbei române un șir de particule caracteristice: agale (ἀγάλι), alabàbula și arababùră (ἀλλαμπάμπουλα „pêle-mêle“, de provenință italiană ca și alivanta = tumba d. it. tombolo), alandala (ἄλλ' ἀντι ἄλλα „altele în loc de altele“), anapoda (ἀνάποδα), anocato (ἀνωκᾶτω, arababură), sêrta-fêrta (σέρτα-φέρτα „allées et venus“) etc.

Acéstă constatare, pe lângă cea făcută cu ocasiunea sufixelor, ne îndreptășește a afirma, că influența turcescă nu are, în totalitatea extensiunii sale, un caracter superficial și transitoriu (cum s'a susținut în atâtea rînduri) și că dacă multe turcisme sînt expuse să péră definitiv din limba noastră, apoi unele particule și sufixe orientale cu rădăcini adînci în graiul popular vor rezista de sigur aceleî disparițiunii treptate în evoluțiunea limbei.

§ 26. VERBE. — Pe calea directă limba română n'a dobîndit din turcesce nici un singur verb, lucru remarcabil și care 'și găsesce pôte explicațiunea în finala Infinitivului (-mak sau -mek), care nu e susceptibilă de a fi românizată.

Altminterea, o stare analogă reflectéază influența maură în Spania: din araba, spaniola n'a moștenit direct nici un verb, ci din substantivele împrumutate ea a format verbe originale și conforme cu spiritul limbei.

Tot ast-fel cele mai multe forme verbale ale noastre de acéstă categorie sînt derivațiuni din substantive turcesci: arcănesc, băcănesc, boiesc, căftănesc, călăuzesc, cănesc, cântăresc, căsăpesc, cătrănesc, chefuesc, chiaburesc, chiorêsc, conăcesc,

ciomăgesc, dulgheresc, fisticesc, fudulesc, huzuresc, mazilesc, murdăresc, schingiuesc, sulimnesc, surghiunesc, tăbăcesc, zăpcesc, zoresc — toate după norma conjugării IV (afară de unicul amanetez). Câteva altele se formeză direct după analogia verbelor neo-grecesci, ca meremet-iesc, zeflem-iesc etc.; sau și cu prefixe ca DES-: desăxănez, desbogasieresc, descotorosesc, destoiesc, desturlăcesc; și mai ales cu IN-: încălîfez, închiaburez, încărdășesc, închiriez, înconduc, îndoloresc, înrăfturez, însăxănez etc.

Patru verbe (bășcăluiesc, chefăluiesc, hareci-luiesc și zorbăluiesc) au admis silaba verbală maghiară -LU (cf. burzuluesc, chezășluiesc), pe când sufixul verbal unguresc -UI se regăsește în chefuesc și marafetuesc; verbele giugiulesc și pingelesc au suferit acțiunea analogică a lui fudulesc (cf. și sângeclesc); de asemenea, fesuresc și gebrăresc datoresc tot analogiei forma lor amplificată.

Alte verbe, în fine, puține la număr, ne au venit prin mijlocirea bulgareî. Acastă limbă, ca sërba și albaneza, a adoptat pentru Infinitivul ei aoristul (tot așa și româna în verbele neo-grecesci: afur-*is-ire*) și sufixul -*is* al aoristului verbelor derivate din grecesce îl adaogă la Infinitivul (-sam) sau la aoristul verbului turc (-disam). Ast-fel „atîrdisesc” și „cortorosesc” corespund verbelor bulgăresci atardisam și kurtulisam, direct derivate din turc. artyrmak (aorist: artyrды) și kurtalmak; după aceeași normă analogică a procedat „ciracladisesc” în raport cu turc. çiraklamak (aor. çirakladı + sufixul aoristului grec -*si*). Asemenea verbe conțin deci la Infinitiv un îndoit sufix aoristic, de aci lungimea lor caracteristică, conținând un minimum de patru silabe.

Cap. IV : Elementul semantic

§ 27. ACCEPȚIUNI METAFORICE. — Sub raportul sensului, un număr însemnat de vorbe orientale au dobândit în românesce o accepțiune figurată, ce pare a fi străină de limba originală : e în majoritatea casurilor, o eflorescență ideală proprie pe noul sol în care au fost resădite, ceea ce dovedește în același timp ce rădăcinii adânci au prins acele expresiuni în mintea poporului. Ast-fel, spre a ne mărgini la câteva exemple :

abraș, în sens de „piază rea“, rezultând din superstițiunea populară pentru caii abrași ;

benghiu pătrunse asemenea în sfera superstițiunii ca preservativ în contra diochiului ;

balama, aplicată articulațiilor corpului, deveni sinonim cu „picior“ ;

bocluc căpătă sensul metaforic de „belea“ cu o nuanță materială (deja în turcesce) ;

catran, primitiv termin de marină, aplicat apoi unei stări de excitare morală („a se cătrăni“) ;

coltuc, cu o bogată evoluțiune semantică : perniță, colț de pâine, gest de refuz cu cotul („a arăta coltucul“), toate deducțiunii metaforice de la sensul primitiv „subțioară“ ;

lichea, de la înțelesul material de „pată“ trecu la cel moral de „om pătat, secătură“ ;

mehenghiu „iscusit, șiret“ înseamnă la adică „probat, pus la încercare“ după analogia metalelor supuse la piatra de probă numită mehenghiu ;

mușama, în sens de cocoloșire a unei fapte rele („a face mușama“) ;

meși, în sens de curaj („nu-î da meșii să . . .“) ;

nuri, litt. „lumină“, se aplică feței luminoase și pline de grații.

Comparațiunii luate din sfera faunei (bursuc)

și a florei: bostan și dovléc, aplicate familiar capului (cf. tigrvă); fisticul a dat naștere lui fisticchiu (fig. bizar) și lui fisticesc (litt. a se se face verde ca fisticul: cf. sfeclesc); apoi din cercul meseriilor, și anume:

de la ciznari noțiunea de „a înșela“ (calupciu, papugiū, pingesc: cf. înșel, litt. a pune șeua, deci a acoperi calul);

de la croitori, noțiunea de mustrare, dojană („a trage cuiva un ibrișim, un tighel“), metaforă luată și de la bărbieri („a trage cuiva un perdaf“);

de la dulgheri, noțiunea de linie dréptă („a umbla ca pe ciripie“);

din sfera calului: ciapcân „șiret, șmecher“ (litt. cal ce umblă în sărite) și giambaș, litt. saltimbanc care 'și riscă viața (ambele deja în turcesce);

din jocul de cărți, terminul de coz („frumósă coz“), iar din jocul în arșice expresiunea „puiū de giol“ (Ispirescu: să dea puiū de giol la inel);

din sfera spectacolelor populare: cabaz e la adică scamator și măscăriciū e pur și simplu bufon sau pajață, mucalit însemnéză „actor“ și pehlivan „atlet“; caraghioz era numele arlecchinului într'o farsă fórté răspândită, care se reprezenta cu mai multă sau mai puțină rezervă (de unde sensul figurat al vorbeii „perdea“ ce servia de cortină acestui teatru primitiv).

Ironia jócă un rol însemnat în domeniul împrumuturilor turcesci: marafet e propriū „sciință, talent“, ađi cu sensul de viclenie, nazuri; tot așa tertip, primitiv „proiect, plan“, iar ađi intrigă, chichițe. Vorbe ca aferim, agiamiū, babalic, berechet (în sens concret), chiolhan, cirac, fudul, habar, hal, halal, hatir, haz, palavră, taifas etc. sînt întipărite de acea ironie optimistă

și caracteristică, ce p^ortă la noi numele turcesc de „zeflema“. Bufonul are o într^ogă sinonimică: cabaz, caraghioz, ghiduș, măscăriciū, mucalit și soitariū. Spiritul umoristic culminează în fecunditatea semantică extraordinară ce a dobândit în românesce expresiunea *moft*, pe când turcesce sfera vorbei e f^orte mărginită, fiind pur și simplu un sinonim cu „giaba“. Ironia poporului, care n'a cruțat de parodiare o bună parte a elementului slavo-grec, urmărit de spiritul satiric al Românului până și în domeniul terminologiei religioase, a găsit în contingentul turcesc o adev^{er}ată mină de exploatare și de rezultatele ei benefici^{er}ă în permanență literatura umoristică.

§ 28. GENERALIZAREA SENSULUI. — Elementul militar a jucat un rol însemnat și soldatesca a fost unul din factorii principali în transmiterea turcismelor: de aci fenomenul remarcabil al generalizării în domeniul limbei a unei serii de terminii ce făceau parte la început din sfera exclusiv militară (unele, ca alaiū și chilipir, deja în turcesce):

alaiū, primitiv „regiment“, apoi paradă domnescă și la urma urmelor mulțime de ómeni, și cu o nuanță nefavorabilă (cf. laie);

beșlegă, odinióră căpitan de beșlii, dobândi înțelesul de bătrân, mai ales nevoiaș (cf. *bêtrán*, primitiv soldat veteran);

buluc, companie de soldați, apoi generalizat în „glótă, dróie, grămadă“; tot așa bulubașă, comandantul unui buluc, ajunsese mai-marele unei șetre de țiganii;

buzduganul, odinióră unul din insigniile Domniei, trecu în domeniul basmului, unde deveni arma favorită cu care se luptă Feții-fru-

moși, iar sinonimul seș, topuzul, își găsi în cele din urmă un refugiū într'un joc de copii;

chilipir însemna la început prada soldaților în războiū, apoi lucru ușor (sau ieftin) dobândit;

dandana era sinonimul lui alaiū, ambele însemnând o pompă militară, din care n'a persistat în limbă de cât gălăgia ce o însoția;

deliū, soldat vitez din corpul deliilor, apoi înalt de stat, om bine făcut (cf. mai jos: levent);

duium era jaful în războiū, mulțimea de prinși țirîți în robie;

iamă e primitiv prada dușmanului și iureș, năvala soldaților la luptă;

léfă, primitiv „soldă“ (în special solda lunară a ienicerilor), de unde lefegiū corespunde întocmai lui soldat; tot așa la Romani, *stipendium* însemna la început solda legiunilor, apoi cu sens generalizat;

levent, voluntar din corpul călărașilor levinți, a dobândit sensul general de „sdravên, puternic“ (întocmai ca slav. *voinik*. primitiv „oștén, războinic“).

salahor se numia săténul care (scutit de dări) lucra la repararea unei fortărețe;

tain era anume merticul de proviant dat ienicerilor. . .

Apoi generalizarea numelor proprii, ca: Agem, Arnăut, Cifut, Fez, Halep, Misir, Mosul, Tarabulus etc.

§ 29. REMINISCENȚE ISTORICE. — La începutul secolului nostru localitățile mărginașe cu Dunărea au fost bântuite de faptele nesăbuite ale câtorva rebeli în conștra Porții, fapte ce au lăsat un răsnet stăruior în limbă. Cel mai faimos dintr'acești haini a fost Pazvantoglu, Pașa al Diului

(Vidin), care, vrînd să răsbune mórtea tatălui său, fost aian al oraşului, ucis de serascher, se puse în 1803 în fruntea a 10000 de Cârjaliî, cari comiseră excесе nemaî pomenite, tăiînd, arđînd şi prădînd pe toţi cari le cădeaŭ în mînă. Sub Alexandru Moruzi, Pazvantoglu năvăli cu cetele lui în Oltenia (în Tîrgu-Jiŭ şi în Craiova) şi cine scăpă de sabie şi de foc, fu ciuntit fără cruşare. Pîna astăđi, numele de *pazvangiŭ* şi de *cârjaliŭ* denotă pe omul cumplit, al cărui cuget e aţintit numaî la jaf şi la omor.

După exemplul lui Pazvantoglu, patru căpeteniî, poreclite Dahîi adică viteji, îşi recrutară un corp de bosniaci luxos echipaţi şi, sub numele de *Cabadahi*, îi trimeteaŭ prin oraşele şi satele sêrbesci reclamînd o đecime din recoltă şi constringînd pe locuitorî la angarale ¹⁾.

O altă căpetenie a lui Pazvantoglu, anume Manaf Ibrahim, care „în ţările turcesci dădese gróză mare cu ardere de foc, cu prăđi, vêrsări de sânge“ (Zilot), intră sub Mihail Suţu în Mehedinţi cu cetele lui de *manafi* şi surprinse Clénovul într'o đi de bîlciŭ, omorînd şi jăfuind tîlhăresce pe toţi cei adunaţi acolo. În acelaşi timp un alt căpitan de Cârjaliî, Carafefiz, cu cetele lui de *carafefizi*, dădu foc Calafatului.

Dintre eroiî Zaverei, figura ce a lăsat o amintire mai durabilă în imaginaţiunea poporului, a fost căpitanul arnăuţilor din oştirea lui Ipsilant, faimosul *Bimbaşa Sava*, care, trecînd în partea Turcilor, petrecea o viaţă de Paşă, rēmasă proverbială: pîna astăđi „a trăi ca Bimbaşa Sava“

¹⁾ Boué, *La Turquie d'Europe*. Paris, 1840, vol. II, p. 159 şi vol. IV, p. 256 urm. Zallony, *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824, p. 229: Un homme brave est, selon les boyards phanariotes, un fat, un rustique, un rodomont, enfin dans leur langage, un *kabaday*.

însemnăză a duce un traiu plin de belşug şi fără grijă. El peri, tăiat de Turci, în Bucuresci şi tragicul său sfârşit intră în domeniul poeziei populare, române şi bulgare (Teodorescu, 484):

Fóie ş'o lălea,	— Paşa Chihaiă,
Ciauş că-î venia	Chiamă pe Sava,
Bimbaşil Sava;	Cu delibaşa,
Ciauş că-î venia,	Căpitan Ghencea,
Temenea 'î făcea,	Ca să bea, să bea
Din gură 'î dăcea:	Ciubuc şi cafea.

Cap. V: Elementul lexical

§ 30. CARACTERISTICA LUİ. — Turcismele introduse în limba română nu provin toate din aceeaşi epocă. În afară de influenţa cumăna anterioară stabilirii Turcilor în Europa (influenţă incontestabilă, dar care nu poate fi precizată din cauza intimei sale afinităţi cu osmania), introducerea elementului oriental s'a făcut, în răstimp de peste 3 secole, prin contact direct între Turci şi Români.

În acest lung interval se pot fixa două perioade succesive şi anume: un prim strat de turcisme din sec. XV—XVII şi altul din epoca fanariotă, sec. XVII—XVIII. Caracterul lor distinctiv e gradul de circulaţiune al stratului corespunzător şi mai ales starea provisorie sau permanentă a elementelor sale.

Într'adevăr, mai toate turcismele din ultima perioadă, de ordine politică şi socială, au intrat definitiv în domeniul istoriei odată cu dispariţiunea Domnilor fanarioţi şi deci şi a influenţei imediate a Turcilor; o parte dintr'insele au rămas, dar neavând timp când să prindă rădăcină în limbă, au dobândit în gura Românului o uşoră

nuanță de ironie și aș căzut în sfera comicului, devenind o mină bogată de exploatare pentru literatura umoristică. Acastă sorțe curiosă a împărtășit'o de altminterea elementul turc recent cu cel contemporan neo-grec, a căruî ultimă fasă contrastéză în serioșitate și persistență cu grecismele anteriore epoței fanariote.

Cu totul diferit e caracterul turcismelor din prima periódă: ele aș pătruns în viața poporului, se bucură de o mare respândire și aș prins o formă definitivă în limbă. Ast-fel: amanet, basma, cântar, chirie, cusur, dușman, fotă, léfă, maramă, odaie, para, soiū etc. aș încă o viață lungă înaintea lor și nu se prea prevede termenul disparițiunii lor din graiul românesc. Numărul sufixelor și al particulelor turcesci, cari aș intrat în limba noastră, dovedesc asemenea o circulațiune intensivă (§ 23 și 25). Pe de altă parte, persistența turcismelor în poesia populară din Muntenia, Moldova și Bucovina (spre a nu mai vorbi de Dobrogea) — ca și în cântecele bulgare, sërbe, albaneze și neo-grece ¹⁾ — arată în de ajuns, că influența orientală nu s'a mărginit numai asupra Curții și claselor înalte, că ea n'a fost o simplă importațiune oficială (cum o credea răposatul Rössler), ci rezultatul necesar al unor raporturi intime și îndelungate.

Turcismele din Muntenia sînt în genere comune și Moldovei cu restricțiunile următoare:

În Moldova s'a conservat une-orî forma primitivă mai corect ca în Muntenia, unde a fost ore-cum românizată: bacal, badana, derbeder,

¹⁾ Elementul lexical turc a pătruns și în dialectele grecesci chiar din acele regiuni, cari n'aș stat niciodată sub dominațiunea osmanlie. Cf. G. Meyer, *Türkische Studien* I, 4.

duşamè, magaza, meidén, nohot, tiutiun reproduc mai exact prototipurile lor de cât formele muntenesci corespunzătoare: băcan, bidinea, derbedeŭ, duşumea, magazie, maidan, năut, tutun.

Unele turcisme foarte populare sînt înlocuite în Moldova (în total sau în parte) cu corespunzătoare de origină grăcă sau slavă: ciorap (călţun), caldarim (pavea), ciarşaf (prostire), dud (agud), tibişir (cridă), peşchir (prosop), tavan (sofit, alătura de bagdadie); dar şi vice-versa, însă mai rar: babacă şi nenécă (proprii Moldovei), duducă (domnişoră), dughiană (prăvălie). Aci trebuie să adăogăm cele câteva împrumuturi directe de la Tătari şi cari sînt proprii Moldovei (§ 6).

Alte-orî figurează în cele două ţări cuvinte diferite dar de aceeaşi origină orientală: bostandoléc, capangă-căpcană, haraba-chervan.

Dar o asemenea consideraţiune geografică s'ar putea aplica la tóte elementele lexicale ale limbei.

În fine, unele turcisme foarte răspândite, odată introduse în limbă, au dat naştere la o serie de derivaţiuni proprii românesci pe lângă cele direct importate din limba originară. Ast-fel aba (afară de formele directe abagiŭ, abaie şi habaciŭ), a produs în românesce o întrégă familie de derivate: abager, abageresc, abagerie, abăioră, abăluţă; chirie (pe lângă chirigiŭ), chiriaş şi închiriez; chél (pe lângă chelbaş şi cheleş), chelbe, chelbos, chelboşesc, chelie; cioban: ciobănesc (adj. şi v.), ciobănie, ciobănaş; duşman: duşmănesc (adj. şi v.), duşmănie, duşmănos; fudul: fudulache, fudulaş, fudulesc, fudulie; halva (pe lângă halvagiŭ), halvagerie, halviţă, halviţar, halviţarie; tabac: tăbăcar, tăbăcăresc, tăbăcărie, apoi tăbă-

celă, tăbăcesc, pe lângă tărbăcelă, tărbăcesc (dintr'o formă diferențiată : tărbacă).

Tot așa sufixele -giū și -lic, ajungând de tot familiare urechii Românului, au provocat la rîndul lor forme derivate necunoscute limbii turcescî (§ 23).

Acastă influență nu trebuie negreșit exagerată. Firea celor două popoare era prea profund diferită în credințele și aspirațiunile lor, pentru ca elementul oriental să fi putut pătrunde în sfera intimă a vieții, în cugetul și sufletul Românului. Mai toate turcismele sînt de ordine materială și se raportează, afară de politica și de arta militară, la nume de plante, animale și minerale, la casă, îmbrăcăminte și nutriment, la meserii, comerț și industrie. Viața religioasă și intelectuală au rămas cu desăvîrșire străine de acest contact secular : bilanțul elementului osmanliu nu conține nici o noțiune de ordine pur abstractă, nici un verb propriu-șis.

În această privință, e interesantă o comparațiune între influența turcescă din țările române (și din Balcani) și cea arabă din Spania. Condițiunile istorice și psihologice fiind mai aceleși, un asemenea paralelism prezintă o mare analogie. Într'un singur punct influența maură va diferi cu totul, sub raportul intelectual, căci araba fu, înainte de latineă, organul științei în evul-mediu și Universitățile din Cordova, Sevilla și Toledo au radiat asupra Europei confundată în barbarie. De aceea influența arabă asupra limbii spaniole nu se mărginesce numai la nume de impositate, de măsuri și greutate, de stoffe și meserii — ci ea se resfrînge în terminologia științifică (botanică, chimie, astronomie, medicină) și în cea artistică, mai ales în arhitectură. Nu-

mai elementul religios lipsesce, pentru ca această acțiune culturală să se p^otă compara, în totalitatea ei, cu influența exercitată de Grecia asupra Italiei antice. Abstracțiune făcând dar de acești termiⁿi de ordine intelectuală, acțiunea limbei arabe asupra celei spaniole se confundă absolut cu a elementului osmanli^u asupra vocabularului românesc. „Ni la grammaire, ni la prononciation ne s'en sont ressenties. Le génie de ces deux langues était trop différent pour que l'une exerçât sur l'autre une action tendant à la modifier... Le vocabulaire seul a été enrichi de mots arabes. Sauf quelques rares exceptions, ce sont tous de termes concrets, que les Espagnols ont reçu avec les choses qu'ils désignaient. De ces substantifs se sont formés des verbes, et de ces verbes de nouveaux substantifs; mais tout cela s'est fait suivant les règles de la langue espagnole. C'est donc bien à tort qu'on a voulu quelquefois dériver des verbes espagnols directement de l'arabe“¹⁾.

§ 31. ROLUL LU^I CULTURAL. — Odată această rezervă făcută, trebuie accentuat rolul cultural al influenței otomane, sub care raport ea rivalisază întru câtva cu al elementului grec, superioară fiind influenței maghiare atât sub raportul numeric cât și sub al circulațiunii.

Intr'adevăr, din toate elementele străine cari în decursul timpurilor au îmbogățit fondul latin al limbei noastre, slava a exercitat fără îndoială acțiunea cea mai intensivă și cea mai durabilă. Insuflețiți de aceeași credință cu Românii, Slavii au lăsat urme neșterse în viața religioasă și

¹⁾ Dozy-Engelmann, op. cit., Introduction.

sufletescă a poporului nostru, urme consacrate prin vechimea și profunda lor infiltrațiune. Imediat după slava vine influența grecă, cea anterioară epocii fanariote, a cărei acțiune a fost mai mult de ordine intelectuală, resfrângându-se în domeniul religiunii, școlii, jurisprudenței etc. Rolul jucat de elementul grec în sfera învățămîntului și a legislațiunii se completează óre-cum cu acțiunea seculară a elementului turc în domeniul politicei și al artei militare.

Intréga epocă fanariotă este sub dependența imediată a vieții politice și sociale a Turciei. Curtea și societatea înaltă respiră o atmosferă absolut orientală și acesta nu numai în ceea ce privește administrațiunea și ceremonialul oficial, dar în viața de tóte zilele, în îmbrăcăminte și în mîncări, în felul de a fi și de a simți al claselor boieresci, se observă un contrast profund cu traiul anterior și cu viața noastră modernă. Acea calchiare a modei orientale a durat peste un secol și cu tot caracterul ei provisoriu și nepopular, ea constituie un capitol curios și interesant din istoria civilizațiunii noastre.

Ne vom încerca a face, în paginile de mai la vale, un tablou cât se póte de fidel al acelei societăți turcité cu despotismul ei ridicul, cu eticheta-i severă, cu portu-i bizar și cu tóte apucăturile caracteristice epocelor de umilire și decadență a spiritului național. După această descriere a vieții artificiale, în care a vegetat boierimea noastră grecizată peste un secol și din care n'aũ rămas ađi de cât urme puțin apreciable, va urmă sintesa, după ordinea categoriilor, a influenței elementului turc în rezultatele-i durabile, așa cum ele s'aũ resfrînt asupra poporului și în parte asupra țărănimii noastre.

În corpul însuși al lucrării se va stabili o strictă demarcațiune între acest element arhaic și transitoriū și între cel permanent și popular prin introducerea divisiunii în Vorbe populare și Vorbe istorice, îmbrățișând ast-fel în totalitatea rezultatelor ei acțiunea seculară a elementului turcesc în trecut și în prezent.

§ 32. TURCISME ÎN MACEDO-ROMÂNĂ. — Dintre dialectele limbei române, cel istrian a rămas cu totul străin de influența turcescă, căci Românii din Istria, astă-dî aprópe slavizați, aū pornit (după părerea lui Miklosich) nu din Orient, ci dintr'o regiune sudică locuită de Bulgari, ceea ce explică numărul preponderant de slavisme în graiul lor.

Dialectul macedo-român e din contra fórté bogat în elemente turcesci și stând chiar astă-dî sub influența imediată a administrațiunii și justiției otomane, el a adoptat o serie de termiņi specialii și necunoscuți limbei daco-române. Aceste turcisme dialectale, existente cele mai multe în albaneza și în gréca modernă, se rapórtă :

1. la resortul administrativ : vilaiete „provincie“ (vilayet), sangiac „district“ (sanğak), valiū „guvernator“ (vali), megelise „consiliū“ (meğlis), cogea-baş „primar“ (hoğabaşy), caimacan „sub-prefect“ (kaimakam), zăbit „administrator“ (zabyt), ghiumbruche „acsiz“ (gümruk) ;

2. la domeniul religios : imarete „spital“ (imaret), vacăfe „fundațiune religiósă“ (vakf), bairame „serbătóre turcescă și petrecere la o nuntă“ (bairam), curbane „jertfă“ (kurban), sunete „circumcisiune“ (sünnet) ;

3. la justiție : mefchemèe „tribunal“ (mehkeme), chiatip „grefier“ (kiatib), arzoaltă „petițiune“ ('arzi-hal), zăndane „închisóre“ (zyndan) ;

4. la arta militară: aşchère „óste“ (asker), barotă „praf de puşcă“ (barut), ciadîr „cort“ (čadyr), talime „exerciţiū militar“ (talym), topă „tun“ (top), tufèche „puşcă“ (tüfek) etc.¹⁾

5. la noţiuni abstracte: avae „aer“ (hava), dunaia „lume“ (dunya), ihtibare „stimă“ (i'tibar). ihtizae „nevoie“ (iktiza), mărăze „întristare“ (maraz), nămuze „onóre“ (namus), săate „oră“ (sahat). zămane „timp“ (zaman), zănate „artă“ (zanat), zărare „pagubă“ (zarar);

6. la categorii diverse: ahure „grajd“ (ahor), aslanu „leū“ (aslan), bilbilu „priveghetóre“ (bül-bül), cubèe „cameră“ (kubè), lală „moş“ (lalà), madene „metal“ (maden), paiá „zestre“ (payè „rang“), şămdan „sfeşnic“ (şamdan), sufra „masă“ (sofra), zaerèe „merinde“ (zaħirè).

§ 33. LIPSA TURCISMELOR ÎN ARDÉL. — Sub raportul circulaţiunii cel mai mare număr de elemente turcesci îl posedă graiul daco-român, şi anume în Muntenia, Moldova, Bucovina şi (mai puţin în) Basarabia. Cât priveşte Ardélul, afară de oraşele limitrofe cu Muntenia, turcismele sînt ca şi necunoscute şi în locul lor figuréză echivalente maghiare, mai rar săsesci ori nemţesci. Ast-fel „chibrit“ se aude la Braşov, Sibiū şi pînă în Banat, dar mai obicînuite sînt echivalentele românesci „apringióre“ şi „lemnuse“, ori sinonimul nemţesc *raepelz* (Reibholz) sau cel maghiar *ghiufă*.

Iată o serie de asemenea paralelisme turco-maghiare: barem-batăr (bátor), catifea — barşon (bársony), basma — chescheneū (keszkenö), chibrit — ghiută (gyufa), ciarşaf — lepedeū (lepedő),

¹⁾ Cf. Mihăilénu, *Studii asupra dialectului Românilor din Macedonia*. Bucureşti, 1889, p. 57.

dulap—almar (almárium), gialat—hoher (hóhér), lulea — pipă (pipa), mezat — cochivechi (kótyave-tye), perghel—țircălam (cirkalom), peșchir — chin-deu (kendő), rachiu — palincă (pálinka), rîndea — gialău (gyalu), saltea — strojac (Strohsack), țin—mertic (merték) tutun—duhan (dohány).

Apoi formele alternante, sinonime turco-maghiare deopotrivă cunoscute și la noi: berechet — belșug, calup — șan, gavanos (chiup) — borcan, haraciū — bir, leș — hoit, soiū — ném...

§ 34. TURCISMELE BĂNĂȚENE. — În graiul Românilor din Banat întîlnim din contră o serie de turcisme, cari însă, după părerea noastră, n'au venit de la Turci, ci direct de la Sërbiī din acele părți. La prima vedere, constatarea pôte surprinde. Intr'adevăr, Banatul a stat peste un secol și jumătate (1526—1716) sub stăpânirea Turcilor și ar fi cu neputință ca, în acest interval, să nu fi venit în atingere désă cu populațiunea indigenă. Dar un fenomen analog revine în slovena, ale cărei turcisme s'au propagat asemenea printr'o filieră sërbo-croată; de aceea Miklosich a omis, în monografia sa, slovena dintre idiomele slave direct influențate de turca.

Cercetând elementul oriental în glosarul bănățen adunat de Weigand¹⁾, constatăm analogii fonetice și semantice între turcismele Românilor din Banat și ale Sërbilor, cari nu mai lasă nici o îndoială despre caracterul provenienței lor.

Ast-fel Bănățeniī rostesc: băbăluc (în Rom. :

¹⁾ Weigand, *Jahresbericht* III (1896), p. 811—832. Incă un argument ôre-cum topografic despre caracterul sërbesc al turcismelor bănățene e faptul, că ele lipsesc cu desăvîrșire în graiul Românilor din țara Crișului și a Murășului, graiū studiat în timpul din urmă tot de Weigand, *Jahresbericht* IV (1897).

babalic), băglăma (în Rom.: balama), bașce și bașcevan (turc. bagçe și bagçevan), dolaf (în Rom.: dulap), întocmai ca Sërbi: babaluk, baglama, bașca și bașcovan, dolaf etc. Asemenea forme ca argelă (în Rom.: herghelie) și atagan (în Rom.: iatagan) nu pot veni de cât de la formele sërbesci corespundătoare: ergele și atagan¹⁾.

Sub raportul sensului, analogiile sînt și mai decisive: baș în sens de „tocmai“, bărăbar „egal“, bucluc cu înțelesul primitiv de „gunoiu“, burma „inel de logodnă“, divan „convorbire“ și divănesc „a conversa“ nu există de cât în sërbesce: bokluk, barabar, burma (prsten), divaniti (zboriti).

Ast-fel fiind, nu ne sfim a considera celelalte turcisme din glosarul bănățén ca împrumuturi făcute de-a dreptul din sërbesce. Așa:

arambașa, „căpitan de tálhari“ (serb. arambașa), avlie „curte și cimitir“, sinonim cu ogradă (serb. avliša), bunar „fîntână“ (serb. bunar), bårdac „cană de rachiu“ (serb. bardak), cāraboī „vitriol“ (serb. karaboīa), condur „zestrea miresei“ (serb. kondura), dovlece (serb. dulece), hănger (serb. hanğar), ibrișin (serb. ibrișim), inat „ciudă“ (serb. inat), maframă (serb. mahrama), măscăresc „a înjura“ (serb. maskariti), misir „șesătură fină de bumbac“ (serb. misir), morut „violet“ (serb. mor), peștimală „șorț mare“ (serb. peștemali), podrum „pivniță“ (serb. podrum), socac „uliță“ (serb. sokak), tamam și taman (ambele sërbesci).

Dacă analisăm turcismele, relativ puține la număr, aflătoare în cel mai vechiu dicționar bănățén, de la sfîrșitul secolului XVII-lea, care a

¹⁾ (f. *turama* „turcime“ la Vulpian, 77 (din Banat): Cătă frunză și iarba, Tot mai multă *turama*.)

fost studiat de Hasdeu și Crețu (cel din urmă reproducându-l întreg în „Revista Tinerimii“ din 1898), ajungem la un rezultat identic: la filiera sârbescă se mai adaugă aci și un intermediu maghiar (ortografia însăși a vocabularului e ungurască), căruia se datoresc următoarele vorbe cu accentuarea caracteristică a acestei limbi:

âbă „*pannus rusticanus soplensis*“ (ung. *ába*);
 âfium „*herba soporifera*“ (ung. *âfium*);
 esutură „*mortarium*“ (ung. *esutora*);
 gòrbaes „*scutica*“ (ung. *korbács*);
 kòboz „*lyra*“ (ung. *koboz*) etc.

Majoritatea însă a acestor elemente orientale au venit, ca de obicei, prin mijlocirea Sârbilor din Banat:

gëjtàn (gëjtenyel) „*zona*“ — serb. *gaitàn*;
 hàjda „*agedum*“ — serb. *hàjda*;
 hëmbàr „*granarium*“ — serb. *hambàr*;
 ibrik (lăsat fără traducere) — serb. *ibrik*;
 ibrishin „*filum sericeum*“ — serb. *ibrișim*;
 konàk (fără traducere) — serb. *konàk*;
 kotùnë „*magale*“ — serb. *katùna* „*métairie*“;
 lefegsiu „*stipendiarius*“ — serb. ?
 mëjdàn (fără traducere) — serb. *mejdàn*;
 mëjmùcã „*simia*“ — serb. *maimùnče*;
 meshinã „*pellis ovina*“ — serb. *meșin*;
 mëtràk „*baculus*“ — serb. *matràk*;
 Misir „*Aegyptus*“ — serb. *Misir*;
 mosòr (fără traducere) — serb. *mosòr*;
 olàk (olëkar „*cursor*“ și olëkàresc „*cursor*em ago“) — serb. *ulàk*.

sulimàn (fără traducere) — serb. *sulimàn*;
 tipsie (fără traducere) — serb. *tepsia*.

Iată principalele din aceste preținse turcisme bănățene (cu citate din scriitori locali sau din cântecele populare):

AIDAMAC „*bită*“ (Țielindél, 403: proptindu-se în *aidamacul* lui gróznic cu carele lovia lei și urși) — serb.

haidamak „toiag“ (numai în sërbesce cu acest sens); la noi și aiurea, vorba are sensul de „vagabond“.

ARGELAR „hergheligiu“ (Marienescu, 68: Unde 'și béu ciobanii banii și argelarî 'și mîncă cai); — serb. ergele, cu sufix românesc.

ARMIG „armăsar“ (Vulpian 34: Cu soră-sa ce 'mî lu-cra? De doi *armigî* o lega); vorba se aude și în Valea Crișului (Frîncu-Căndrea); — turcul AR[G]AMAK „cheval de race arabe“ e cunoscut și în Dobrogea (Crăsescu I, 226: plecase călare pe un *arhamac* turcesc). Vorba însăși e tătărăscă, de aceea revine la Ruși (arganaku „armăsar de soiū“), la Poloni și la Ruteni (rumak): de la cei din urmă. de la Ruteni, au căpătat'o probabil Moții și Bănățeni.

AVLIE „curte, ogradă“ (Vulpian, 84: porțile le deschidea, Nunta 'n *avlie* tuna); — vedi mai sus.

BABALUC, în locuțiunea „din băbălu“, adică din moși strămoși; — vedi mai sus.

BACA „vedi bine!“ (Tichindél, 279: este în Alcoran scris, iarăși întreabă dervișul, că toți Turcii sînt frați unul cu altul? *Baca!* cum n'ar fi dacă este? răspunse Sultanul); — serb. baka d. turc. b:kmak „regarder“.

BĂRĂBAR, de unde BARĂBĂRESC „a se împăca unii cu alții“; — serb. barabar „asemenea“ (turc. barabar „également, ensemble“) și barabariti „a se asemăna“.

BUCLUC „bălegar, gunoiu“ (Mangiuca, Călindar d. 1883: dacă în Aprilie cade neună, atunci se îngrașă pămîntul mai bine de cât de *bucluc*); — serb. bokluk (ca și turc.) „fumier, ordure“.

BURMA „inel de logodnă“ (Hodoș I, 56: Fă-mă *burme* și inele La mândra pe degețele); — vedi mai sus.

CABANIȚĂ, haină țărănescă lungă; — serb. kabanița „zeghe, zăbun“.

CĂLAI „cositor“ (Convorbiri XXVI, 451); — serb. kalaî (turc. kalay) „étain“.

CARVAN „chervan“ (Marienescu II, 256: De un *carvan* domnesc și negustoresc, Ce-l acoperit cu pocrov negrit); — serb. id. (turc. kervan).

DIVĂNESC „a sta de vorbă, a conveni“ (Hodoș I, 62: Să ne *divănim*, Unde să ne întîlnim; Șeđetőrea I, 274: da unde țî-e fata să *divănesc* eū cu ea?); — serb. divaniti „a convorbi“ d. divan „adunare“ (cf. rom. cuvîntare cu lat. conventum).

DUGHIAN „prăvalie“ (Hodoș I, 181: Și să duce la *dughian*, Să ia la drăguț duhan); — serb. dučan (turc. dukian); în Moldova: dughiană.

GHIUTURA „ghiotura“ (Hodoș I, 35: I-ași da bani cu *ghiutura*); — serb. dŭtura (turc. götüre) „en bloc“.

INAT „pică, pizmă“ (Hodoș I, 123: Cine are *inat* pe noi, Otrăvi-s'ar până Joi); — seb. inat (turc.-ar. i'nad) „entêtement“, ngr. *ivati* (= *πεισμα*), mcr. inate „încăpățănare, necaz“. Graiul muntén cunósce numai forma derivată *inacciu*.

MĂRĂMIȚĂ, diminutiv identic cu „mărămióră“ (Vulp. 40: *Mărămița* cea nouă Părea că e ruptă 'n două); — serb. maramița (veđi mai sus: *maframa*).

MARMAZIŪ „(vin) purpuriu“ (Simeon Dascălul I, 412: miere multă și bună de care fac mied așa de bun, cât se potrivește *marmaziului*; Vulpian, 34: Tot rachiū d'al *marmaziū*, Care'i tare și bețiū); — serb.(?): cf. turc. mor „bleu foncé“ și mazy „noix de galle“.

ORTAC „tovarăș“ (Hodoș I, 176: Li-aș striga că's blestemați, Dar cu toții 'mi sînt *ortaci*; Coșbuc: să-și plângă pe *ortacul* lor); — serb. ortak (turc.) „compagnon“, euman. ortak „socius“.

PĂIVAN „prion“, de unde PĂIVĂNESC „a prionii calul“ (Vulpian, 35: Voinicu că 'mi sosese, Murgu *păivănesce*); DESPĂIVĂNESC (Id. 57: Că [murgu] mi-e *despăivănat*, Fuge cu șaua pin sat) și ÎMPĂIVĂNESC (Ibid.: El murgu *împăivănia*, Cu fata 'n luptă se da); — serb. paivan „funie de cai la pășune“, litt. funie de legat picioréle calului (turc. paivant = pers. paibend „entrave“ d. pa „pied“ și bend „lien“); ruten. poivan „funie lungă“.

PODRUM beciū „pivnița“; — serb. podrum (turc.) „cave à vin“ (d. *ὀπόδρρομος*).

RACHIE „rachiū“ (Bibicescu, 330: Un acău de *rachie*, De *rachie* marmazie); — serb. rakiša (turc. raki) „eau-de-vie“.

Conchidem dar că, în graiul bănățén n'a persistat nici o singură urmă despre o directă influență turcésă și lăsăm pe séma istoricilor explicațiunea acestui fenomen interesant¹⁾.

¹⁾ Ne mulțumim a reproduce, ca explicațiune provisorie, ur-

§ 34^a. CONSIDERAȚIUNI LITERARE. — Turcismele considerate din punctul de vedere literar sugeră următoarele observațiuni.

În vechile texte religioase nu se află nici o urmă de element osmanliu din cauza lipsei complete de noțiunii abstracte în aceste împrumuturi; de aceea literatura teologică este în principiu exclusă din bibliografia noastră ¹⁾.

Cu atât mai bogat e reprezentat acest element la cronicari (mai ales la cei moldoveni): cel mai vechiu, Moxa, e de pe la 1620, cel mai recent, Zilot, de la 1821, așa că literatura analitică îmbrățișează două secole și coprinde peste douăzeci de scriitori, între cari primele nume ale vechii noastre literaturi: Ureche, Cantemir, Costinesci, Neculce.

Negreșit, sub raportul numeric, se observă

mătorele două importante pasaje din „Temișana sau scurta istorie a Banatului temișan“ (publicat de A. Treb. Laurian în Magazinul istoric IV. 285): Ahmet, după ce luă Temișóra, trimise pe Hasan să percurgă ținutul; și așa Turcii luară Lipova, Cinada, Micloșul, Ciacova, Jamarta, Beșchereciul. Cândă și lăte celelalte locuri întărite, de la Mureș până în Tisa. *Lugoșul, Caransebeșul, Mehadia și ținuturile muntose*, cari acum se numesc Olisura și Almaș, până unde Caraușul dă în Dunăre, *rămase atunci în pace*, fiindcă Turcii se vedea Domni peste totă țara și castelele cele vechi și caduce, cari se mai afla, nu era de nici-o importanță. Ibid. 286: Sub domnia turcă se schimbă fața Temișorei: în Temișóra, ca și în Belgrad și la Buda, se puseră Pași cu câte două tuiuri. . . ; în Ciacova, Verșeț, Jamarta, Beșchereciul, Becia, Panciova, Noua-Palanca, Rușava și altele se puseră Bel; în diversele districte zapcii pentru stringerea veniturilor și în Temișóra haznadar; și în fie-care sat câte-un serdar. . . Pre lângă contribuțiunile mari puse pe omeni și pe vite de tot genul, disciplina cea despotică a Turcilor, introducerea mahometismului, construirea giamiilor în locul bisericilor creștine apăsară pe Români. . . *Mulți fugiră din șesurile dominate de Turci și trecură în părțile muntose ale Amlașului și Lugoșului. . . dar în locul lor se întinseră Sârbii cei învâțați cu jugul turcesc.*

¹⁾ Cele câte-va turcisme din Viețile Sfinților de Dosofteiu (ca cobuz, corban, năut, raft-etc.) nu derivă direct din turcesca, ci prin mijlocirea rusei sau sârbei în cari erau scrise textele utilizate de scriitorul religios la alcătuirea operei sale.

o progresiune din ce în ce mai mare a elementului oriental în aceste anale ale trecutului nostru, progresiune ce merge paralel cu caracterul mai mult sau mai puțin arhaic al analistului: ea apare la Ureche, se accentuează în operele Costinescilor, devine însemnată la Neculcea și Mustea și culminază în scrierile lui Cantemir¹⁾, Enache Kogălnicenu, Văcărescu și Beldiman.

Până la ce grad extrem a putut merge această introducere, oficială și literară, a turcismelor, ne arată două curioase documente, ambele publicate de Kogălnicenu în Archiva românească (primul anonim, iar al doilea atribuit lui Beldiman): Istoria oștirii ce s'a făcut asupra Moreii în 1715 și Jurnalul mergerii boierilor deputați la Țarigrad în 1822²⁾. Dar pe când aceste relațiuni istorice, ca și Istoria împăraților otomanii de Văcărescu, au mai mult un caracter literar, Condica de obiceiuri a Logofetului Gheorghe și mai ales Descrierea Moldovei de Cantemir posed o înaltă valoare culturală, ce va fi scosă în relief atât în partea a doua a acestei Introduceri cât și în cursul studiului însuși.

Nu mai puțin bogate în turcisme sînt documentele, fie ele pur istorice (ca cele coprinse în Archivele publicate de Kogălnicenu și Hasdeu, în Istoria d-lui V. A. Urechiă și în Uricariul lui Codreșu), fie ele de ordine culturală,

¹⁾ Literatura orientală a influențat profund spiritul domnescului scriitor: sintaxa turcescă cu perioadele-i enorme și cu verbul final se oglindește în a sa *Istorie ieroglifică*.

²⁾ Tot așa biograful lui Mavroghene, Pitarul Hristache (1818), scrie adesea într'o formă ibridă, care aduce aminte de faimosul stil epistolar germano-francez din timpul lui Frideric-cel-Mare:

Din *damuit* și din *chiăfr*,
Și din *as* și din *caldır*...
A dice *al* și nu *az*...

ca foile de zestre (de la cea mai veche din 1669 și până la cea mai nouă din 1821), inventare (catastiful averii mănăstirii Galata din 1588), condicti (de la cea mai veche din 1693 a lui Brâncovenu și până la cea mai nouă din 1813 a lui Caragea) și tarife vamale (de la cel mai vechiu din 1761 și până la cel mai recent din 1870).

Acest material abundent, completat cu Teatrul lui Alexandri, cu Nuvelele istorice de Costache Negruzzi și Odobescu, cu Romanul lui Filimon și cu Scrisorile lui Ghica, va servi să illustreze influența arhaică a elementului turcesc.

Pe de altă parte, literatura populară (cântece și basme din toate țările române) cu operele lui Pann, Ispirescu, Créngă și Jipescu, și literatura beletristică contemporană (Gane, Delavrancea, Crăsescu, N. Xenopol) completată cu scrierile umoristice ale lui Orășanu, Caragiale și Marion, vor procura doveșile cele mai autentice despre continua circulațiune a aceluiași element în diferite pățuri ale societății române din secolul nostru.

Cap. VI: Elementul onomastic

§ 35. NUME DE PERSONE ȘI DE POPORE. — Principalele nume etnice ce le-am împrumutat de la Turci sînt:

Agem „Persia și Persian“ (arhaic), Arap „Negritén“, Arnăut „Albanez“, Bogdan „Moldova și Moldoven“ (la Turci cari au împrumutat numele de la Moldoveni), Cazac, Cazâlbaș, sinonim cu Agem (arhaic), Cerchez „Circasia și Circasian“, Cenghenea „Țigan“ (ironic), Cifut

„Evreū“ (ironic), Ciutac „Dobrogén“ (ironic) Habeş „Abisinia şi Abisinian“ (archaic), Iflac „Muntén şi Muntenia“ (la Turci), Tatar, Turc.

Apoi nume geografice (afară de menţionatele Agem, Bogdan, Cercez, Habeş şi Iflac) ca: Anadol „Asia-Mică“, Azac „Azov“ (archaic), Bugiac „Basarabia de Sud“, Crîm „Crimeia“, Misir „Egipt (şi Egiptén)“, Sacâz, numele turcesc al insulei Chio, Şam „Damasc“.

De la acestea derivă o serie de nume proprii, cari din personale au devenit patronimice, ca¹⁾:

Agemolu (Agem), Arnăntu, Bagdat, Cazacu, Cercez, Cifut (Cron. III, 235: Cifut Manolache Postelnic mare), Hăbeşescu (numele unui Hatman sub Petriceicu-Vodă), Misir, Tataru (Tătăranu, Tătărescu), Turcu şi Turculeţ (căpitan moldoven care călăuzi pe Sobieski în fuga-i din ţară); apoi Caraiman sau Caramanliū, Filibiliū (turc. Felibe „Filipopole“), Halepliū (din Halep) şi Lehliū („Polon“).

Alte nume proprii derivă de la diferite ocupaţiuni:

a) militare: Beşléga şi Beşlegenu; Chihaiia, Ciauşescu, Mazilu, Şeiménu, Solacolu;

b) civile: Bacalu („băcan“), Bacalbaşa („staroste de băcan“), Bacaloglu („fecior de băcan“), Burazan („trîmbiţaş), Catargiū („care mîină catîr“), Chebapce („care gătesce fripturi“), Cioban, Condur şi Condurache sau Conduratu („cizmar“), Gialep („negustor de oi“), Hamangiū („care ţine o baie“), Maimarolu („fecior de architect“), Mehtupciū („scriitor“: cf. Grămăti-

¹⁾ Izvóre: *Archiva istorică* I, 89—90; *Şeşetőrea* II, 11—16 şi *Anuarul Bururescilor*.

cescu), Papazoglu („fecior de popă“ : cf. Popescu), Rahtivan („îngrijitor de rafturi“), Saegiū („strîngător de oierit“), Samurénu, Şapcaliū („care pòrtă şapcă“, adică europén).

Alte nume, după porecle:

a) bune sau favorabile: Aslan („leū“), Balaban („şoim“ : cf. Socolescu şi Şoimescu), Zăgănescu („vultur“); Beiu („Domn“), Cilibiū („nobil“ : cf. Boierescu), Mîrzescu (mirza = bey); Hagiū (Hagiade, Hagiescu, Hagiopol), Hazu, Hurmuzache („mărgăritărel“) şi Urmuzescu (cf. Mărgăritescu); Caracaş („cu sprîncene negre“) şi Samurcaş („cu sprîncene de samur“), Caragea şi Carageale („negrişor“ : cf. Negruţ);

b) rele sau nefavorabile: Baltag şi Buzdugan, Cazan, Ciacârescu, Cianac, Ciolac, Cioltariū şi Ciuchină, Culoglu („fecior de rob“), Saftian, Şeitănescu (= „Drăculescu“, porecla Cantacuzinescilor), Tăuşanu (tavşan „iepure“; cf. Epurénu).

Altele, mai puţine la număr, reprezintă chiar nume orientale, ca: Aman, Amzea (Hamza), Asan (Hasan), Calenderu („derviş“ : cf. Dîrviciū în baladele bucovinene), Cantemir („sânge-fier“, nume tatar), Eminescu (emin „intendent“; la Bulgarî Eminoviè), Hadîmbu („famen“) etc.; şi numele feminine: Sultana şi Sultănica.

Sufixul -oglu (redus -olu sau -ol) înseamnă „fiū“ şi corespunde grec. -pol şi rom. -escu sau -énu: cf. Bacaloglu, Maimorolu, Papazoglu; Hagiopol şi Hagiescu, Beşlegénu şi Samurénu; forme diminutive: (turcesce) Caragea, (grec.) Hurmuzache, (rom.) Turculeţ.

§ 36. NUME TOPICE. — Afară de numele cetăţilor ocupate de Turci (Akkerman sau Cetatea Albă, Bender sau Tighinea şi Cule sau Turnu)

carî revin adesea la cronicarî, harta topografică a României (abstracţiune făcând de Dobrogea şi de Bugiac) e presărată de un şir de localităţi cu nume turco-tatare carî derivă¹⁾:

1. în majoritate, de la nume proprii :

Aslan, loc în Iaşi ; Bacal, loc în Fălciu ; Bagdat, sat în Rîmnicu-Sărat ; Bairac şi Baraictar (sau Bairactar), loc în Prahova ; Balaban, movilă şi insulă în Ialomiţa ; Baş-ciauş, sat în Iaşi ; Becher, insulă în Ilfov ; Beiu, sat în Teleorman ; Bondoc, loc în Ilfov (Bondoci, sat în Olt) ; Buibaşa, sat în Ilfov ; Bursuci, sat în Tutova (Bursucani, sat în Covurluiu, şi Bursuceni, sat în Botoşani) ; Buzdugan, loc în Vâlcea ; Caraiman, munte în Prahova şi sat în Dolj ; Cazac, sat în Némţ (Cazaci, sat în Dîmboviţa şi Argeş) ; Căzănesci, sat în Olt, Mehedinţi, Argeş, Ialomiţa, Vâlcea ; Cerchez, pădure în Mehedinţi (Cerchezeni, sat în Botoşani) ; Ciacâr, târg în Brăila ; Ciauş, sat în Rîmnicu-Sărat şi Buzău (Ciauşar, vale în Mehedinţi, şi Ciauşesci, sat în Argeş) ; Cilibiu, sat în Iaşi (Cilibie, sat în Buzău) ; Cioban, vale în Dolj şi măgură în Gorj (Ciobănesci, sat în Vâlcea şi Dîmboviţa) ; Ciocchina, târg în Ialomiţa ; Ciomăgesci, sat în Argeş şi Olt ; Conduratu, târg în Prahova : Copuz, sat în Ialomiţa ; Hadîmbu, sat şi schit în Iaşi ; Hagiu, movilă în Brăila (Hagieni, târg în Ialomiţa, şi Hagiesci, sat în Ilfov şi Vlaşca) ; Haimanale, sat în Buzău, Ilfov şi Prahova ; Harap, loc în Bacău ; Hermeziu, sat în Iaşi ; Lehliu, sat în Ialomiţa ; Mahala, sat în Olt şi Dîmboviţa (Mahalale, schit în Vâlcea) ; Martalogi, sat în Argeş ; Mazil, pârîu în Mehedinţi : Micşunesci, sat în Ilfov şi Némţ ; Mirza, sat în Dolj (Mirzănesci, sat în Teleorman, Mirzasca, pârîu în Vâlcea, şi Mirzesci, sat în Iaşi) ; Rahtivan, sat în Prahova ; Şaitan, pădure în Ialomiţa ; Salahor, sat în Tecuci ; Spahiū, sat în Gorj ; Suliman, sat în Ilfov ; Sultan, sat, vale şi dél în Prahova ; Tataru, târg în Brăila şi Prahova, sat în Rîmnicu-Sărat şi Iaşi, pârîu în Buzău, lac în Brăila şi munte în Prahova (Tătărani, sat în Dîmboviţa, Prahova, Vâlcea ; Tătărăşeni, sat în Dorohoiu ; Tătarcu, sat în Co-

¹⁾ Frunzescu: *Dicţionar topografic al României*. Bucuresti, 1872.

vurluiu; TătăreŃ, sat în Dîmbovița și Olt; TătărescŃ, sat în Tecuci și Teleorman; Tătăruși, tîrg în Sucéva); Turcu, movilă în Ialomița, Dolj și Muscel (TurcenŃ, sat și munte în Gorj; TurcescŃ, sat în Vâlcea și Argeș; Turcôica, movilă în Ialomița; Turculeț, dél în Rîmnicu-Sărat).

2. puține numai, de la nume comune :

BăcanŃ, sat în Tutova (BăcănescŃ, sat în Némț); BeciŃ, sat în Buzéu, Olt și Rîmnicu-Sărat; Beilic, sat în Buzéu și Ialomița; Caraula, sat, dél, vale și pârîu în Dolj; Cătun, sat în Vlașca, Dîmbovița, Prahova, etc. (Cătunaș, sat în Argeș, și CătunenŃ, sat în Vlașca); Cerdac, sat în Putna și Rîmnicu-Sărat, munte în Némț; Cherestea, loc în Rîmnicu-Sărat și Putna; Cișmă, sat în Botoșani (Cișmele, sat în Covurlui); Han, movilă în Ilfov; LiliécŃ, sat în Ilfov; Meterez, munte în Dîmbovița; Mizil, tîrg în Buzéu; Odăi¹⁾, sat în Botoșani, Tecuci și Teleorman (Odă, sat în Prahova, Ilfov și Buzéu; Odăița, sat în Teleorman); Salhana, sat în Prahova; Schele, tîrg în Gorj.

La acestea s'ar putea adăoga localitățŃ în Brăila și Vlașca, cari, fiind raiete turcescŃ, au păstrat pînă astă-đŃ numirŃ de sate și tîrguri, ca : Asan-Aga, Mola, MuftiŃ, Naip, Nazir, Vizir.

Un exemplu de turcire a unui nume înainte românesc oferă CòZIA, plaiŃ și mănăstire în jud. Vâlcea. Actul de fundare din 1388 numesce aceiașŃ localitate *Nucet*²⁾, așa că „Cozia“ e simpla traducere a vorbei (turc. koz „nucă“): cf.

¹⁾ Odaia Bannului, sat în Buzéu; Odaia PopeŃ, sat în Covurlui; Odaia Protopopului, sat în Ialomița; Odaia Sărbilor, sat în FălciŃ; Odaia Turcului, sat în Dîmbovița; Odaia Vizirului, sat în Brăila, și Odaia VlădicăŃ, sat în Ilfov.

²⁾ Hasdeu, *Istoria Critică* I, 129: „Bine am voit Domnia mea a ridica diu temelie mănăstirea... la locul ce se chêmă *Nucet* lângă Olt, ce se numesce *Cozia*“. Și ađŃ se chêmă „Nucet“ diferite sate în Dîmbovița și Prabhova, precum și mănăstirŃ în Dîmbovița și Buzéu, iar *NucŃ*, un dél în Rîmnicu-Sărat.

Arachoba, sat în Grecia (din sl. oréchu „nucă“) și tot acolo satul *Καρβα*, litt. Nucă.

Cap. VII: Elementul folkloric

§ 37. PROVERBE ȘI DICETORI. — Influența orientală nu s'a mărginit numai în sfera vocabularului, ci s'a întins și în unele domenii ale literaturii populare, ca proverbe și snóve. Acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, ca și asupra celei balcanice, e destul de importantă. Indicațiunea cea mai veche o aflăm în cronicarul Neculce (II, 257) care, vorbind de prieteșugul ce făcu Antioh-Vodă cu Leșiș, observă: „Nu face ca tată-séu Cantemir-Vodă, să se puie împotriva unei crăii cu o mână de ómenii slabi: paza bună trece primejdia rea, mielul blând sughe la două mume, capul plecat nu l prinde sabia . . .“¹⁾

Cele două din urmă proverbe, cari sună așa și în turcesce, precum și câte-va altele mai jos enumerate, sînt destul de vechi și caracteristice spre a merita o atențiune specială din partea etnografului. De aceeași natură sînt proverbele ca: Apa trece, pietrele rămân, Ce e scris omului trebuie s'o pătiméscă, Mai bine o învoială strîmbă de cât o judecată dréptă, Sărută mîna ce nu poți mușca etc., importante sub raportul social, politic și religios.

¹⁾ O mențiune și mai veche la Miron Costin (I, 804), care, vorbind de firea nesățioasă a Domnilor și a Impăraților, citéază proverbul turcesc: „Dece derviși pe un covor pot încapè, iară doi împérați într'o țară nu încap“. Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (p. 32), citéază proverbul turcesc relativ la caii moldovenesci: 'Așem dilberi Bogdan bargiri mes 'udir „Un tînăr Persan și un cal moldovenesc sînt mai lăudați de cât toți ceilalți“.

Unele din aceste proverbe par a fi însă de origină modernă și mijlocitorul lor a fost Anton Pann, ale cărui cărticele des citite sînt direct influențate, ba une-orî literal traduse din turcesce. Ast-fel: Cine caută prietenî fără cusur, fără prietenî rămîne, Cine se grăbesce, curînd ostenesce, Cu mai mariî tēi daravere să n'aibî, Limba taie mai mult de cât sabia, Nebunul are inima lui în gură și înțeleptul are limba lui în inimă, Nu cine trăiesce mult scie multe, ci cine umblă mult...¹⁾). Același caracter de importățiu-ne îl aū proverbele ce figurēză mai jos sub numerele 11—16.

Omitem în enumerațiunea de mai la vale proverbe de un caracter prea general, ca: Bate fierul, până e cald, Calu de dar nu se caută pe dinți, De cât la anu un boū, mai bine ađi un oū, Limba óse n'are și óse sfăramă, Lupul își lépědă pěrul, dar năravul ba, Munte cu munte nu se întîlnesce, dar om cu om se întîlnesce, Pescele de la cap se împute, Plete lungi și minte scurtă, Sătulul la flămînd nu crede—ce le regăsim la mai tóte popórele, și decî și la Turci.

Pentru proverbele române ne servim de colecțiunile lui Pann, Ispirescu și Zanne; pentru cele macedo-române de bogata culegere ce figurēză în recenta operă folklorică a lui Papahagi²⁾).

Paremiologia turcēscă merită o atențiune

¹⁾ Cf. Decourdemanche: Qui cherche un ami sans défaut, reste sans amis, Qui va vite, se lasse vite, Avec un plus grand que toi ne traite point d'affaires, La langue tue plus de gens que l'épée, Le fou tient son coeur sur la langue, le sage tient sa langue dans son coeur, Ce n'est pas en vivant longtemps, c'est en voyant beaucoup, qu'on apprend quelque chose...

²⁾ P. Papahagi, *Din literatura populară aromána*. Bucuresci, 1898, p. 415—715 (proverbe).

mai d'aprópe. Literatura orientală e fórt bogată în proverbe sau „cuvinte din bėtrânĭ“ (*atalar sözü*), cum le numesce, o expresiune interesantă ce figurėză și la Cantemir-Vodă („cuvĭnt bėtrĭn“ ad. proverb). Cele aflate în Gramatica turcescă a lui Jaubert și în cĕrticica publicată în 1865 de Academia orientală din Viena¹⁾ ofer deja curióse analogiĭ cu proverbele nóstre și cu cele balcanice. Dar prima colecțiune însemnată de proverbe turcescĭ se datoresce lui Ahmed Midhat Efendi, publicată în 1870 la Constantinopole și urmată, în 1873, de o colecțiune analogă a lui Ahmed Vefyk Efendi. Fie-care dintr'însele conține un numėr de vr'o cincĭ miĭ proverbe și đicĕtorĭ turcescĭ, în cea mai mare parte de origină populară²⁾.

La Bulgari, Albanezi și Greci modernĭ s'află paralele la mai tóte proverbele mai jos citate. În privința paremiologiei balcanice, se pot găsi amėnunte bibliografice abundante în recenta operă a d-lui Politu, profesor de mitologie la Universitatea din Atena³⁾. Introducerea la acėstă vastă publicațiune comparativă, în care și proverbele romĕnescĭ ocupă un loc de onóre, conține un bogat material bibliografic, relativ

¹⁾ Jaubert, *Grammaire turque*, II ed. Paris, 1838, p. 336—376 (textul turcesc cu traducerea franceză). — *Osmanische Sprichwörter* herausg. durch die K. K. orientalische Akademie. Wien, 1865 (textul original cu o transcripțiune și o versiune literală).

²⁾ Textul primei colecțiunii, cea mai importantă, a fost reproduc în original și în traducere engleză de: Rev. E. I. Davis, *Osmanli Proverbs and quaint sayings, 4300 sentences in turkish, printed in roman characters, with english translation, explanations...* (the turkish original is also given in an appendix). London, 1897. — Cĕrticica lui Decourdemanche, *Mille et un proverbes turcs* (Paris, 1878), conține numai traducerea franceză a proverbelor citate.

³⁾ N. G. Politu, *Studii despre viața și limba poporului elen* (Μελέται περί τοῦ βίῳ καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ): *Proverbe* (Παροιμίας), tom I. Atena, 1899.

mai ales la popóarele balcanice, ceea ce ne dispenséază de a mai reveni asupra acestui punct.

Trecem acum la enumerarea proverbelor și ȃdicătorilor n3stre, cari ofer trāsuri de asemēnare cu cele orientale¹⁾.

1. A bāga māna în miere și a nu-ȃi linge degetele nu se póte.

Var. mcr. : Care ș bagā māna în niare, dzéditle va ș alingā; — turc. „bal tutan parmagyny yalar“, litt. (cine) mierea atinge, degetele-ș linge.

2. Apa curge (trece), pietrele rēmān.

Varianta macedo-romānā „Apa curā (tréțe), arina (chetrele) arēmāne“ corespunde întocmai proverbului turcesc „seil geēer (güder) kum kalür“, adicā apa trece (se duce), nisipul rēmāne. Cf. despre acest proverb : Hasdeu, Etym. 1265 și Zanne I, 101.

3. Banī albī pentru ȃile negre.

Var. mcr. : Paraș alghi trā dzili lāi; — turc. „ak akče kara gün içindir“, banī albī sīnt pentru ȃile negre.

4. Barba lasā sā se ducā, capul sā trāiascā.

Turc. „sakal başyna kurban olsun“, litt. barbā pentru cap jertfā fie.

5. Bātaia e din raiū.

Turc. „dayak ġenetten çykma der“, bātaia (litt. bēțul) e scósā din raiū — Turcii cređēnd în efectele ei salutare.

6. Cāmașa e mai aprópe de piele.

Var. : Cāmașa e mai aprópe de cât anteriul ; saū : Tot Ńi mai aprópe cămașa de cât sumanul (Seđētórea I, 219).

¹⁾ Proverbele romānesci se citézā obiēnuit sub forma aflatā în cele douē colecȃiuni publicate de Anton Pann ; la cas contrar, se indicā în paranteșe proveninȃa.

Var. mer.: M'aprópe ñi-u cămeşa de tuti strañli; -- turc. „gömlek kaftandan yakyn“, litt. cămaşa de căt caftanul mai aprópe.

7. Capul plecat nu-l taie sabia.

Var. istorice: Capul tăiat nu-l prinde sabia (Neculce II, 257); Capul plecat de sabie nu va fi tăiat (Văcărescu, 255) și interesanta explicațiune a proverbului de același, în *Istoria Imperiului otoman*, p. 96. Alte var. la Zanne (II, 38—40) care crede proverbul originar din *Evanghelie*, fără însă a cita nici pasajul nici textul corespunzător. Var. sârbescă: Pokorn glav sablja ne sjece; —turc. „eylen baş kesilmez“, capul plecat nu se taie. Var. orientală mai sună: „aman deyene kilyğ olmaz“, litt. (pe cel ce) aman strigă, sabia nu-l ajunge.

8. Capul solului nu se taie (Goleseu).

Turc. „elciye zeval yok“, litt. solului vătămare nu.

9. Cât țî-e pătura, atât te întinde.

Var.: Cât țî-e plapoma, te întinde; Nu te întinde mai mult de cât țî-i oghialu. Var. mer.: Cât ț-u cerga, ahât s'ti tindă; —turc. „yorganyna göre ayagyny uzat“, după lungimea plapomei picioarele întinde-ți.

10. Ce e scris omului trebuie să pătimescă.

Var. (Ispirescu): Omul nu póte scăpa de ce-î este scris în frunte; cf. Pann, p. 160: Trebuie să trăiască omul cum i-o fi scrisă la cap. Una din multiplele formule ale fatalismului oriental, care a prins așa de adînc rădăcini în sufletul poporului nostru (§ 39). Turc. „alynen yazusy başe gelir“, litt. (ce-î) pe frunte scris (ad. ursita), la cap vine (ad. se împlinesce).

11. Cel ce umblă pe drum cu gândul acasă, își pierde căciula în tîrg.

12. Cine bate la pórta altuia, trebuie să bată și la pórta lui.

Aceste două proverbe figuréză numai la Anton.

Pann, care pare a le fi tradus pur și simplu din turcesce. Corespunzătorile lor orientale sună astfel la Decourdemanche: *L'homme qui laisse sa tête au logis, perd son turban dans la foule — Ne frappe pas à la porte d'autrui, si tu veux qu'on ne frappe point à la tienne.*

13. Cine este sfânt, pe așternut môle nu dórme.

14. Cine plânge pe altul, ochiul lui își scurge.

15. Cine se închină la două credințe, acela nici o lege n'are.

16. Cine trăiesce nădăjduindu-se, móre jin-duindu-se.

Aceiași observațiune ca la ultimele două proverbe de mai sus s'aplică și acestora: ele s'au răspândit în popor pe cale cărturărască; — turc. „*azizi ilm yuşmak döşekde yatmaz*“, omul învățat pe așternut de puf nu dórme; „*el iöün aglayan gözsüz kalyr*“, cine pe altul plânge, ochiul își scurge; „*iki kibleye tapanda din olmaz*“, (cine) la două altare se închină, credința n'are; „*ümidla geçinan ağılyktan ölür*“, (cine) cu nădejdea petrece (trăiesce), de fóme móre.

17. Cine scupă împotriva vîntului, își scupă mustățile.

Variante la Zane (II, 723); — turc. „*rüzgyara tüküren yüzüne tükürür*“, (cine) la vînt scupă, mustățile 'și mânjesce.

18. Cióra când aű întreat'o: ce pasere-ı maı frumósă? ea a arătat pe puiul ei (Golescu).

Turc. *kuzgune „güzel kimdir?“ demişler*, „*benim yavruларыm*“ demiş, adică: pe cióra, ce pasere maı frumósă? întreat-aű; puiul mei! răspuns-a.

19. Cu o flóre nu se face primăvară.

Var.: Cu o flóre numaı vara nu se face (Golescu); cu o flóre nu se face vara (Ispir.); — turc. „*bir çiçekli bahar olmaz*“, cu o flóre vara nu se face.

20. Cu o lingură de miere mai multe musce prindî de cât cu o bute de oțet.

Turc. „bir fuçy syrkedden ziade, bir damla balla, sinek tütülür“, litt. cu o butie de oțet nu atâtea, câte cu o picătură de miere, musce se prind.

21. Cu răbdare și cu tăcere se face agurida miere.

Var. mcr.: De aguridă s'fați niare, ma cu arăvdare; grec modern (Politu, 138): 'Αγάλια ἀγάλια γίνεται ἡ ἀγουρίδα μέλι, încet-încet se face agurida miere; — turc. „sabr ile kuruk halva olur“, cu răbdare agurida dulcetta se face.

22. Cu rudele să bei, să mănânci, daraveră să n'ai.

Var.: Cu rudele bea și benchetuesce, dar neguțătorii nu face: — turc. „hysm ile ye iç, alyşveriş etme“, cu rudele bea, mănâncă, negoț nu... De aci la Albanezi: Me ñerin evet ha e po, dănămarayă mos „cu rudele mănâncă și bea, daravere nu“; la Grecii moderni: Μὲ τὸ φίλο σου φάγε πιέ, καὶ ἀλισβερίσι μὴν κἀνης, cu pietenu-tău mănâncă-bea și daravere nu face.

23. Cu vreme și cu paie mușmulele se mōie.

Turc. „zeman ile ve saman ile muşmular irişarler“, cu vremea și cu paie mușmulele se coc.

24. Dacă vreî să trăiesci liniștit, să nu veđi, să n'auđi, să tacî.

Turc. „rahat isteyen adam sagyr kör dilsiz olağak“, în pace trăiesce omul, rămânend surd, orb și mut.

25. De cât doî „ți-oii da“ mai bine un „na“.

Turc. (în traducerea franceză de Decourdemanche): Un *tiens* vaut mieux que deux *tu l'auras*.

26. Doî cârmaci înnécă corabia.

Turc. „iki reysis bir gemi batyrylar“, doi cârmaçi o corabie fac să se scufunde.

27. Doi pepeni într'o mână nu se pot ținea.

Var. mcr.: Doi himuniçi (pépini) sumsuórá nu se pórtá; — turc. „iki karpuz bir koltuga sygmaz“, doi harbuzi nu 'ncap sub o subțiórá. Cf. proverbul analog: „iki kylyğ bir kynagirmez“, două săbiu nu intră într'o tēcă.

28. Eū mare, tu mare . . .

Turc. „sen çelebi ben çelebi (atö kim kaşör)“, eū boier, tu boier (cine va țesela calul?) saū: „sen aga ben aga (bu inegi kim saga)“, eū mare, tu mare (cine va mulge vaca?).

29. Fuge de plóe și dá în noróie.

Var. mcr.: Care fudze di ploie, dá di grandine; — turc. „yagmurdan kaçan doluya ogrady“, fugind de plóe dai de grindină.

30. Găina bea apă și se uită la D-đeū.

Var.: Găina, când bea, se uită în cer (Golescu); Găina, de e pasere, când bea apă, tot se uită și ea la D-đeū (Isp.). Var. mcr.: Gălyina, țe-i gălyină, bea apa ș'mutrėști la Dumnidzău; — turc. „tavuk bile su içerken göye bakar“, găina, când bea apă, privesce la cer.

31. Găina vecinului e mai grasă.

Turc. „komşu taugu komşuya kaz görünüř“, a vecinului găină o gâscă ne pare.

32. Găsesce sat fără câini, umblă fără ciomag.

Var. mcr.: Aflăși hóră fără câni, imni fără lemn; — turc. „köpeksiz köyi bulmuş çomaksyz oinar gezer“, litt. fără câini sat a gâsit, fără ciomag se plimbă.

33. Haram veni, haram s'a dus.

Var. mcr.: Harami vini, harami s'dus: — turc. „haramden gelen harame gider“ (id.).

34. Ii intră p'o ureche și'î ese pe cealaltă.

Turc. „bir kulagyndan girer birinden çykar“, p'o ureche intră, p'una ese.

35. In țara orbilor chiorul e împărat.

Var.: Chiorul între orbii este împărat (alte variante la Zanne II, 521,657). Var. mer.: Chiorlu intră orghi este amiră;— turc. „körler memleketinde bir gözlüi padişah ederler“, în împărăția orbilor cel cu un ochiū padişah se numi.

36. La orașul ce se vede călăuză nu trebuie.

Turc. „Görinen köyi kulaguz istemez“, satului ce se vede călăuză nu trebuie.

37. Limba izbesce în dintele ce te dore (Golescu).

Turc. „dişin agrydygy yere dili dokunur“, la dintele ce dore într'acolo limba se îndreptă.

38. Lupul când îmbetrănesce, îl latră câiniū.

Var.: De lupul hetrân câiniū își bat joc (Golescu);— turc. „kurd koğayınğa köpein masharasy olur“, de lupul îmbetrănit câiniū 'și bat joc.

39. Mai bine o învoială strîmbă de cât o judecată dréptă.

Turc. (Decourdemanche): Accommodement vaut mieux que le meilleur des procès.

40. Mai bine șeđi strîmb și vorbesce drept.

Turc. „eyri otur dogru söile“, litt. strîmb șeđi, drept vorbesce.

41. Mângâierea săracului e mórtea.

Turc. „fakiriū tesliyesi ölüm dür“, a săracului mângâiere mórtea este.

42. Mătura veche ajunge la grajd.

Var.: Mătura, pân' e nouă, o ții în cuiū; dacă se

învechese, o aruncî după usă (Golescu); — turc. „eski stüprügey dama atarlar,“ mătura veche la grajd s'a-runcă.

43. Mielul blând suga la două mume.

Var. mcr.: Nîelu dulţi di la două mumă nî sudzi. Proverbul sună așa și turcesce; la Albanezi: *kenğ i bută pi dū mămă* (id.).

44. Nu sciū, n'am vădūt...

Turc. „ne bilürüm ne gördüm...“, je n'en.sais rien, je n'ai rien vu (voilà les reponses les plus sages).

45. Numai miere dîcînd gura nu se îndulcesce.

Turc. „bal bal dymegle agyz tatlylanmaz“, miere miere dîcînd, gura nu se îndulcesce.

46. Ochiul stăpânului îngrașă vaca.

Var. mcr.: Ochiul a Domnului u ngrași tutiputa; — turc. „aganyñ gözü ineyi semiz eder“, litt. al stăpânului ochiū vaca grasă face.

47. Oșetul tare vasul seū 'și strică.

Turc. „sert sirke kendi kabyna zarar eder“, oșetul tare vasului vătămare aduce.

48. Picând, picând, baltă se face.

Var. mcr.: di chicută chicută s'fațe baltă (bari) mare; — turc. „damlaya damlaya göl olur“, picătură la picătură lac se face.

49. Sărută mâna ce nu poî mușca.

Var.: Mâna ce n'o poî mușca, sărut'o ș'o mângâie (alte var. la Zanne II, 244—245); — turc. „osyramadygün eli öp başyna ko“, mâna ce nu poî mușca sărut'o și pune-ți-o pe cap (în semn de respect).

50. Și-a găsit tingirea capacul.

Var. mer.: Se arucuti căpachia di-ș află tingirla;—
ture. „tenğere yuvarlanmyş kapagyny bulmyş“, țingirea
s'a rostogolit (și) capacu a găsit.

51. Socotéla d'acasă cu cea din țîrg nu se
potrivesce.

Turc. „evdeki hisab bazara uimaz“, socotéla de-a
casă cu cea din țîrg nu se brodesce.

52. Țiganul când s'a făcut împărat, întâi pe
tată-său l'a spînzurat.

Var. mer.: Ghiftul ș amiră intră, tatu-su ninte
spînzurâ;—ture. „turke beylik vermişler iptida babasyny
öldürmüş“, litt. când Domnia se dă turcului (ad. tur-
comanului, perfid și crud), întâi pe tată-său îl omorâ.

53. Unde nu-î cap, vai de picióre.

Var. mer.: Iu nu-î cap ca vai di ciciori;—ture.
„aklysz başıñ zahmetini ayaklar çeker“, litt. la capul
fără minte piciórele sufăr.

54. Vorbă mare să nu ȑicî, căcî gardul are
ochî și zidul urechî.

Turc. „her söz söyleme ki yerin kulagy var“, vorbă
mare să nu ȑicî, căcî pămîntul are urechî.

Alte proverbe aũ mai mult forma orientală
(întrodusă mai ales prin Anton Pann):

Chelului ce-î lipsesce? tichie de mărgăritar (var.
mer.: țe tu hiera, căsidose? chilipoș di mărgăritare).

Cine păzesce sofraua, mănâncă ciorbaua.

Mai bine peșingea pe ipîngea de cât cu toptanul
și baniî la anul.

Copilul numai ce mănâncă e halal, ce îmbracă
e haram.

Următórele douë mi aũ fost comunicate de
răposatul Ispirescu :

Pirpiri (ușor) cosac, saxana (greu) bricég, adică :
ifiliu, lefter de parale.

Cioc selém (multă sănătate) de la jupân Ibriam,
că și-a făcut căciula șalvarî, adică: tronc Marico, fa!

§ 38. LOCUȚIUNI ȘI IDIOTISME. — Afară de pro-
verbele propriu-zișe, mai sînt o sumă de locu-
țiuni și de idiotisme de origină orientală¹⁾. Enu-
merațiunea de mai la vale nu are pretențiunea
de a fi completă.

1. „a ajunge cuțitul la os“, a ajunge durerea
și suferința la culme, corespunde locuțiunii a-
naloge turcescî „le couteau a touché les os“
(Decourdemanche).

Doinisie, 186 [despre cumplitetele împilări ale Han-
gerliului]: lăcuiorii nu mai avea de unde să mai dea,
că *le ajunsese cuțitul la os*... Zilot III, 82 [despre jafurile
lui Alexandru-Vodă Suful]: *cuțitul a ajuns la os*, sîntem
pustie turmă...

2. „ape“, în sens de dispozițiune“: în ce
ape s'adapă? (Alexandri, Teatru, 1433: Iorgule...
nu ești în *apele* dumatiale) corespunde idiotismului
turc. „ne sularda der“, en quel état (litt. en
quelle eau) se trouve-t-il? c'est à-dire que fait-il?
que pense-t-il?

3. „a bea tutun“ e o traducere literală după
„tütün içmek“, fumer (litt. boire) du tabac —
după care s'au modelat locuțiunile analoge din
neo-grécă (*πίνειν καπνόν*), din bulgara (pița čubuk)
și din albaneza (pi duhan). Caracterul particular
al fumatului oriental, care era mai mult o sôr-
bere de cât o aspirațiune (§ 89), a dat nascere

¹⁾ Intr'o materie așa de delicată, se pôte une-orî să ne în-
selăm despre provenința direct turcescă a cutării sau cutării ex-
presiuni idiomatice. Facem dar alăturările de mai la vale cu ôre-
carî reserve. Multe idiotisme figuréza în corpul lucrării, la vorbele
corespundătoare: V. abanos, arșic, chef etc.

acestei locuțiunii. Tot așa locuțiunea „a trage ciubuc (tabac)“ reproduce frasa turcă „ëibuk (enfiye) çekmek“, priser (litt. tirer) du tabac, fumer (litt. tirer) une pipe.

4. „a pune calupul“, a înșela („a mânca calupul“, a fi înșelat) corespunde turc. „kalyb etmek“, jouer un tour, duper (litt. faire la forme du cordonnier). Expresiunea figurată e împrumutată din sfera relativă la meșteșugul cizmariei, care a procurat limbei și alte metafore analoge: „a pune cui va pingéua“ sau „a pingeli pe cineva“, ad. a-l înșela, pe când „papugiul“, cizmarul de papuci, a devenit tipul viclénului sau al șarlatanului.

5. „a învîrți dulapul“, ad. a umbla să înșele — dulapul fiind róta cu ajutorul căreia femeile trăgeau borangicul — corespunde turc. „dolab çevirmek“, intriguer, litt. tourner la roue.

6. „foc de scump“ ad. foarte scump, corespunde locuțiunii analoge turc. „ateş pahasine“, à un prix exorbitant, litt. à un prix feu.

7. „a o întorce pe fóia cealaltă“, ad. a schimba vorba, sună întocmai ca turc. „ol yapragy çevirelim“, tournons l'autre feuille, c'est-à-dire changeons le discours.

8. „a veni cui va de hac“, a o scóte la capét, a dovedi pe cineva, corespunde perfect turc. „hakynden gelmek“, châtier, soumettre, vaincre, (litt. venir de droit), de unde și bulgăresce „ot hak doiğ“ (cu dativul ca și român.), vaincre.

9. „a înghiți hapul, ad. a o păți, corespunde turc. „habb yutmak“, avaler la pilule, fig. être perdu.

10. „a eși la maidan“, a se da de față, a veni la ivélă, a se descoperi; și „a scóte la maidan“, a face cunoscut... reproduc pur și simplu idio-tismele turcesci: „meydana gelmek“, se produire

(litt. venir au jour) și „meydana çekarmak“, révéler (litt. faire sortir au grand jour).

11. „a mânca bătaie“, ad. a primi saŭ suferi bătaie, reproduce idiotismul „agağ (dayak, kötek) yemek“, recevoir la bastonade, litt. manger (des coups de) bâton... cf. a mânca o palmă cu „tapanga yemek“, recevoir (litt. manger) un soufflet.

De asemenea, locuțiunea analogă „a mânca păpară“ (mcr. u măcâ păpară) corespunde turc. „paparysyny yemek“, être molesté, tourmenté (litt. manger la *papara* ou la soupe au fromage).

Tot în legătură cu acest idiotism staŭ locuțiunile pentru „a minți“: a mânca borș și a mânca haram, corespunzând lui „hâlt yemek“, mentir (litt. manger le mélange) și „haram yemek“, voler (litt. manger de l'argent illicite).

12. „a nu fi de nasul cuiva“ și „a scôte pe nas“ (cf. Pann, p. 113: o să-î iasă tôte pe nas) corespund locuțiunilor turcescî: „(bu çiçek) senün burunuñ iëün deildür“, (cette fleur) n'est pas pour ton nez, c.-à-d. c'est trop beau pour toi... și „(anamdam emmediyim) sūd burunemdan çykar“, (le lait que j'ai sucé de ma mère) me sort par le nez, c.-à-d. j'ai souffert mille tourments.

13. „unde șéde?“ în loc de unde locuiesce? — ca bulgar. gde sēdi?“ și ngr. ποῦ κάθεται; — corespunde turc. „nerede oturior?“ où loge-t-il? (litt. où est-il assis?): în acéstă locuțiune, șederea e identificată cu locuința, din cauza vieții sedentare a Osmanliului și a societății nóstre din epoca fanariotă (§ 91).

14. „a tăia prețul“ după turc. „paha kesmek“, fixer (litt. couper) le prix... ca și vechiul idiotism „a tăia nartul“ după „nark kesmek“, taxer (litt. couper) le tarif.

15. locuțiunea „tîrgul păduchilor“ în București, pentru Hala vechiturilor, reproduce idiotismul turcesc „bit pazary“, marché de vieilleries à Constantinople (litt. marché des poux).

16. „dór nu daŭ Tătariŭ“, locuțiune ce exprimă o urgență extraordinară, un zor mare, reproduce în tocmai pe turc. „sanki tatar ony kovar“, on dirait qu'un tatar (c.-à-d. un courrier) lui donne la chasse (se dit de qn. qui se presse et agit avec précipitation). O variantă turcescă mai sună: „ardeñyzden tatar me kovar“, avez-vous donc un tatar à vos troussees? (se dit à qn. qui se presse fort), corespunzînd locuțiunii românesce „parcă'l alungă Tătariŭ...“

Alexandri, Teatru, 51: cuconașu era grăbit, *parcă'ŭ alungauŭ tătariŭ* din urmă; ibid. 288: îŭi daŭ cât ceri, numai te cară îndată din casa asta—*dór nu daŭ tătariŭ!* 464: iaca vin... mai stăi, că *dór nu daŭ tătariŭ!* 508: iaca mă duc, mă duc... *dór nu daŭ tătariŭ!* 658: adă rêvașu și nu răeni așa, că nu te alungă tătariŭ... 808: ho, țară! *nu daŭ tătariŭ!*

Cum se vede, în aceste locuțiuni, termenul „tătar“ n'are nimic a face cu némul turcesc ce pórta acest nume, ci el se referă la călărașii tătari, cari erau curieri foarte dibaci. Totuși, în mintea poporului, alusiunea etnică în locuțiunea de mai sus nu pare a se fi șters cu totul, cum o arată variantele paralele:

Alexandri, Teatru, p. 1717: de odată ne-am pornit, *ca și când ar fi năvălit Tătariŭ*; p. 1000: ian poftim, fraților... ce ședeți în picióre? că *dór nu vin Turciŭ*... (cf. Neculce II, 200: staŭ satele pe marginea țării leșesci pline de ómeni și le spuneau Moldovenii: fugiți! fugiți! că *vin Turciŭ* în țara noastră!). Șeșetóre I, 218 [prov.]: *dóră nu daŭ Turciŭ!*

Aci se pot adăoga cele câteva idiotisme traduse din turcesce:

PUNGĂ, sumă fixă de 500 lei vechi, reproduce pe turc. *kisè* „bourse et somme de 500 piastres“ (ngr. *πουγγι*, id.). Terminul figuréză nu numai în vechea noastră istoriografie, dar a persistat în prosa populară și în cântecele bătrânesci. Iată câteva exemple:

Neculce II, 188: Gheorghe Ștefan-Vodă aŭ dăruit Împăratului moschicesc o cruce ferecată cu aur și cu pietre scumpe, de 400 de *pungi* de bani, ca să-î deo óste să vie în Moldova; ibid. 294: poruncit'aŭ Vezirul lui Antioh-Vodă să grijescă 300 de *pungi* de bani, să-l puie Domn în Moldova, că alții daŭ 500. Stăncescu, Basme, 116: Domnița nu stătu mult la gânduri, chemă p'âl de vinde róbe și-î dădu 2 *pungi* de galbeni pe una, ș'o cumpără.

Alexandri, 179:

Trei zile [boierii] se sfătuiră,
Lui Iordachi să-l înșele,
Trimiiëndu-i măgulele
Ș'un poclon de 10 *pungi*...

Teodorescu, 676:

Tudorel se 'mbogăția,
Dar la biruri mi-l punea...
Și da Tudor, tot mai da,
Tot pe ani 5 *pungi* de bani...

PÓRTĂ, sinonim cu „Impărăție“, la vechii noștri cronicari, e o traducere după „Babi (humayum)“.

Neculce II, 182: Petru-Vodă Rareș, când era închis în cetatea Cicejului, în țara unгурescă, avea nevoie de Nemți și de Unguri; iară fiind Dómna lui Sërbóică, de némul Despotilor, fata lui Despot-Craiu, aŭ scris o carte sërbescă la Împăratul turcesc și Vezirul cu rugămintele. și aŭ slobođit cartea pre o feréstră gios din cetate, și aŭ învățat pre o slugă a lor Sërb ce avea să se ducă cu cartea la *Pórtă* la Vezirul; ibid. 298: acel Vezir Baltagiul îndată și aŭ trāmis la Hanul tātăresc de l'aŭ chemat la *Pórtă* la sfat și aŭ și stricat Turcii pacea cu Moscalii.

PÓTAR-BAȘA, al cărui sens și funcțiune corespundeă lui Capugi-bașa, precum subalternii sei, portarii și portăreii, s'aŭ modelat după capugiul Saraiului (Fotino III, 295).

§ 39. OBICEIURI ȘI CREDINȚE. — Dintre obiceiurile orientale adoptate la noi, vom releva aci numai trei caracteristice, rezervându-ne a vorbi despre cele-lalte în paragraful consacrat etichetei.

Maî întâi, curiosul obicei de a-și aprinde o rogojină d'asupra capului, când boierii doriau să presinte un arz saū jalobă Sultanului (iar țăraniî când aduceau Domnului vr'o plângere): aprinderea rogojinei era menită să atragă atențiunea Impăratului saū a Domnului și simboliza focul ce mistuia inima jeluitorului.

Iată câte-va exemple din cronicariî noștri.

N. Costin II, 92: Dimitrașco-Vodă aū rînduit căți-va boieri să mērgă la Țarigrad cu pîră asupra lui Nicolai-Vodă... Dat-aū boierii ruca la singur Impăratul, *aprindeudu-și o rogojină în cap*... Axinte II, 123: acel Ianio a îndemnat pe boieri să dea ruca adecă răvaș de jalobă la singur Impăratul; și așa într'o Ți, venind Impăratul de la Scudari, că mersese să se închine... la giamiile cele mari împărătesci, i-aū ținut calea boierii și *aprindeud rogojina în cap*, aū dat rucaua. Neculce II, 226: după ce s'aū mazilit Dimitrașco-Vodă, s'aū dus maștiha acestor boieri, Vornicésa lui Chiriac Sturziî, la Țarigrad, de aū zăbovit jumătate de an, și *și-aū aprins rogojină în cap*, de l'aū pîrit la Impăratul pe Dimitrașco-Vodă; II, 303: sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și aū păscut prilejul și când aū eșit Impăratul la giamie, ei *și-aū aprins rogojină în cap* și aū dat arz la Impăratul, jăluind pe Nicolai-Vodă ce le aū făcut...

Obiceiul oriental, practicat numai la Țarigrad, se introduse și în țară, unde deveni foarte popular în timpul Domnilor fanarioți, ale căror nedreptăți strigătore provocaū o protestare desperată și blestemul mulțimiî.

Zilot, în Domnia a treia a lui Alexandru-Vodă Suțul (Revista III, 82), vorbește de jafurile acestui fanariot, cari impinseră obștea Țîrgoveștenilor a porni la Țarigrad și a se jeluî Porții:

Mămăligă la traistă și bețigaș în mână,
 Supunerea la inimă, *în cap cu rogojină*,
 Așa mic, mare, să plecăm . . .
 Cuțitul a ajuns la os, sintem pustie turmă.
 Așa cu o gură să strigăm : Prea înalte Impérate,
 Veți *rogojină aprinse în cap*, în grab fă-ne dreplate!

Fil. 326: nenorociții țărani, desperați de asupririle ciocoilor, intrară în București pe la 8 ore de dimineață, tocmai pe când Domnitorul [Grigorie Ghica-Vodă] se afla în Divan și ca să atragă mai mult atențiunea publică, unul dintr'înșii *făcu un sul de rogojină și dându-î foc la partea de sus, îl puse în cap*, apoi scoțând jalba din sân, o puse în vârful unui proțap lung și intră în Curtea domnească. Ghica, XII: s'au sculat Tirgoviștenii [cărora Suțul le răpise moșia orașului, ca s'o dea fiicei sale de zestre] cu mic cu mare și au venit la Divan la București *cu rogojină aprinse în cap și cu jalba în proțap* . . .

Obiceiul este eminentemente turcesc. Intr'adevăr, în Orient, sclavul dispune de două mijloce spre a face cunoscut stăpânului inaccesibil tiraniile subalternilor sei. Când Sultanul ese din saraiu ca să încalece, nenorocitul i se presintă îmbrăcat cu un caftan de hârtie, ceea ce însemnează că, dacă s'ar scrie pe acea hârtie plângerile jeluitorului, ele n'ar putea să încape; sau imploratorul i se înfățișează cu o lampă sau cu o rogojină aprinsă în cap, ceea ce (după graiul alegoric al orientalilor) va să dică că suspinele smulse de amare suferințe se ridică la cer să strige răsbunare ¹⁾.

Un alt obicei, de aceeași origină, se referă la îngrijirea particulară ce se da la noi înainte

¹⁾ D'Ohsson VII, 138: autrefois les suppliants tenaient d'une main leur placet et de l'autre, *une petite natte fumante sur leur tete*, pour faire connaître qu'ils étaient victimes de l'oppression.

Hammer, X, 78; cf. 372: toute la ville était dans la plus grande agitation (1665); une troupe de mécontents des provinces asiatiques *portant sur leurs têtes de flambeaux allumés* . . . se réunirent sur l'hippodrome . . .

cișmelelor făcute din caritate publică, pe cari locuitorii din orașe și de la țară le împresurau cu zid, le dedeau nume cunoscute și le împodobiau în fel de fel de chipuri. Așa erau, la București, cișmeua Mavroghene, în capul podului Mogoșoie; cișmeua Văcăresci, Filaret, Brâncoveni la St. Elefterie; cișmeua din grădina Cișmegiș, cișmeua roșie la spatele bisericeii cu Sfinții etc.

Mateiu din Pogoniana, Mitropolitul Myrelor, între alte sfaturi ce adresază lui Șerban-Vodă, îi dă și pe acela de a face puțuri și fântâni pentru călători (Tesaur I, 371): „Fă și puțuri și fântâni pentru călători, ca să capeți glorie de la Dumnezeu și onoare de la oameni; e mare facere de bine, să poți cel însetoșat să bea apă și să se răcorască când este ostenit...”

Obiceiul acesta a izbit deja pe un bun observator contemporan, care îl consideră ca eminemamente oriental¹⁾.

O altă datină curiosă, des menționată în basmele turcesci și asemenea particulară Orientului, era frecatul picioarelor înainte de a adormi²⁾.

Dintre credințe, fatalismul oriental se reflectă la noi într'un șir de locuțiuni proverbiale, ca: așa a fost să fie! așa i-a fost scrisa! cum îi va fi norocul! cui i se croiesce rău, rău îi merge tot mereu!

Tote aceste expresiuni își au formule co-

¹⁾ Bauer, *Mémoires* p. 215: C'est une particularité qu'on ne rencontre que dans la Turquie et dans les pays orientaux.

Ubicini, *la Turquie actuelle*, p. 358: La charité a semé sur les bords des routes ces fontaines où le voyageur altéré et fatigué par une longue marche trouve une eau pure pour étancher sa soif.

²⁾ Sion, *Souvenir contemporané*. București, 1888, p. 29: boierii, cocône, chiar Vlădicii și Mitropoliții, nu puteau adormi, până nu le desmierda cineva epiderma de la picioare cu ușore frecături.

respunzătoare în turcesce: bun e Dumnezeu! (*Allah kerim*), de o vrea Dumnezeu! (*inş Allah*), așa i-a fost să fie! (*olagan olur*) și în fine, termenul „scrisa“ în sens de „sörte“ coincide cu turc. *yazu*, écriture, destinée (cf. § 37, prov. 10).

Este cunoscuta resignare după preceptul fundamental al Islamului: convins că nu poate fi părăsit de Providență și că în orice nenorocire un Dumnezeu bun și înțelept veghiază asupra-î, Turcul nu-și pierde cumpetul cu schimbările sörtei și, nepesător, repetă într'una: „bun e Dumnezeu!“, „de o vrea Dumnezeu!“ și „era scris!“

Acastă credință în predestinațiune saü fatalism oriental (*kysmet*) se află ast-fel formulată în Coran: Alesul ca și osînditul e dinainte ursit la fericire saü nenorocire eternă, fiind unul și altul încă în sînul mamei lor, și „Dumnezeu a scris pe fruntea fie-căruî om numărul zilelor sale“¹⁾. O îndoită consequență rezultă din această doctrină: pe de o parte indolența caracteristică a orientalului, pe de alta o mare putere de resignare.

Fatalismul, sub forma-î orientală, este adînc înrădăcinat în poporul nostru²⁾ și n'are a face cu fatalismul biblic, așa cum el se manifestă la vechii cronicari, cari, față cu nenorocirile cumplite ce bântuiaü țara și cu despotismul ne-

¹⁾ Cantemir, *Moldova*, 127: Plures inter Moldavos sunt, et infima plebs fere tota, qui credunt, cuilibet mortalium a Deo praestitutum esse fati diem, qui nisi expletus fuerit, neminem mori neque in bello cadere posse: quae res adeo illis addit animos, ut quasi rabidi nonnunquam in hostem ruant. Cf. *Ist. imp. otom.* p. 55.

²⁾ Alexandri, *Poesii populare*. p. 4: Românul are mare plecare a crede în sörta. Intîmplările lumii îl găsesc totdeauna pregătit a primi lovirile lor, căci el se întăresce în credința mângăietore, că așa i-a fost scris! așa i-a fost zodia! așa i-a fost să fie! ...

omenos al Domnilor, se mulțumiaŭ cu stereotipe formule de resignare¹⁾).

Pe lângă completa resignare în voia sorței, concepțiunea populară a Norocului și a repartisării bunurilor pămîntesci pare a fi de aceeași origină. În basme, Norocul stăpînesc întrîntreaga viață a omului: el apare într'insele personificat cînd ca tîner și cînd ca bătrîn; sîracul și bogatul, feciorul de împărat și fata sîrmană saŭ arăpóica își aŭ fie-care Norocul lor particular; adesea omul pornesce în căutarea lui²⁾).

Românii din Macedonia aŭ moștenit (odată cu terminul caracteristic *căsmete* „sorțe, noroc“) aceeași credință, ce se oglindesce și la dînșii într'un număr de dicetori: Unde dă, dă! și unde nu dă, nu dă! Fă-mă cu noroc și aruncă-mă în gunoiŭ... Dórme, dar Norocul îl lucrăză...³⁾).

§ 40. SNÓVE ȘI BASME. - Cartea cea mai răs-pîndită în Turcia și cea mai citită după Coran e pînă astăzi colecțiunea de snóve ce pórta numele lui Nasradin-Hoğa⁴⁾ și care la noi aŭ fost popularizate de Anton Pann sub titlul „Năsdravăniile lui Nastratin Hoge, culese și versificate“⁵⁾).

Nasr-eddin, rostit de Turci Nasradin și ro-

¹⁾ Veđi modul cum cronicarul anonim, tradus de Amiras, judecă alternativele din viața indiviđilor și a popórelor într'un pasaj remarcabil pentru o asemenea concepțiune (Cronice III, 135).

²⁾ L. Șăineanu, *Basméle*, index s. v. fatalitate, noroc, ursită.

³⁾ Papahagi, p. 459.

⁴⁾ Originalul turec în numeroase edițiuni sub titlul *Latha 'if-i Hoğa Naser-eddin Efendi*, Glumele lui Nastratin Hoge. Prima edițiune turecască apăru la Stambul către 1837, care în curînd fu urmată de traducerea neo-grécă și de cea română. Traducere franceză de Decourdemanche: *Les plaisanteries de Nassr-eddin Hodja*, traduits du turec. Paris, 1876. Cf. Kunos, Die Spässe des Hodja Nassreddin, ein Beitrag zur Kenntniss der türkischen Volksliteratur (în „Die Donauländer“ I, 1899, No. 4 și 5).

⁵⁾ Prima edițiune a traducerii lui Pann apăru la București în 1853.

mânizat în Nastratin, care jôcă în Orient un rol identic cu Pepelea ca tip de naivitate și prostie, a fost un personaj real, un mare învățat contemporan cu Timur-Lenk, faimosul cuceritor tătar¹⁾). Celebru mai întâi prin știința sa, Nasr-eddin ajunse în cele din urmă tipul legendar al spiritului oriental, pe séma căruia Turcii au grămădit toate pășaniile hazlii său istețe²⁾):

Nastratin era un Hogeia (dascăl său învățat),
Care a rămas de basm până astăzi tuturor,
Pentru că era din fire cam p'o ureche, nădrăvan;
Nu-l găsești însă în faptă să fi fost vr'un violen.

Aceste glume, traduse de A. Pann din turcesce într'o limbă populară, au fost mult citite și deși cuprinsul lor se află în mare parte și în alte literaturi, ele se răspândiră la noi sub forma lor orientală. Glumele circulau de sigur înainte de Pann, introduse pe cale orală, și așa se explică completa românzare a unora dintr'însele ca snôve indigene, așa cum figuréză ele bunăoră în colecțiunea lui Ispirescu.

Marea popularitate a lui Nastratin-Hogeia la noi o dovedesce faptul că a ajuns proverbial³⁾.

Iată câteva exemple:

Alexandri, Teatru, p. 414: să mai aud iar vr'un obraznic dicend, că sémên cu *Nastratin Hogeia*, ca mai deunăzi; p. 745: ai ghicit ca *Nastratin Hogeia*; p. 1096: acei Irođi pe cari i-ai vęđut d-ta, nu erau Irođi, cum

¹⁾ Cantemir, *Ist. imp. otom.*, p. 72—75.

²⁾ O sôrte analogă a împărtășit'o la noi un alt învățat, elenistul Cacavela, dascălul lui Cantemir-Vodă, care a devenit asemenea un reprezentant legendar al literaturii bufone Gaster, *Lit. pop.* 167 urm.).

³⁾ Asemenea la Turci: „Hođa Nassr-eddin zamanyndan“, de pe vremea lui Nastratin Hogeia, ad. foarte vechiă. La Români din Macedonia e familiar proverbul: zuru gumarlu al Nastradin Hogeia (ad. măgarul lui Nastratin Hogeia), care se aplică celor ce se laudă ca n'au absolut nici-un vițiu (Papahagi, p. 518).

nu sînt eũ *Nastratin-Hogea*; p. 1440: d'apoĩ de cine e vorba? . . . de *Nastratin-Hogea*? . . . p. 1627: ın sãnãtatea lui *Nastratin-Hogea*! Bogdan, *Povești*, p. 126: o prietenie nãstrușnicã cã nici *Nastratin-Hogea* nu le o mai putea strica. Gorovei, *Cimilituri*, p. 20 [barabule]: N'am gãsit cuie și rãsteie, Ci am gãsit pe *Hogea* (ad. pe *Nastratin Hogea*) pe ouã.

Prima glumã, cu care se deschide colecțiunea lui Hogea Nasr-eddin Efendi — el ıntrebã de pe amvon pe credincioșii musulmani, dacã sciũ despre ce are sã le vorbescã — a cãpãtat un caracter cu totul local devenind la Ispirescu cunoscuta snovã: Sciți voi ce ñice ın cartea asta?

Anecdota cu bõbele de nisip (ce Hogea punea ın fiecare ñi din postul mare al Ramazanului) deveni la Ispirescu snova „Neajunsurile socotelii cu bobii“: Pascele apucã fãrã veste pe pãrintele Mușat; el pusese ın buzunar 48 de bõbe de porumb cãte ñile are postul mare și scotea ın fiecã ñi cãte unul; preotesa creðẽnd cã-ı place pãrintelui sã ronțãe ın post, ıı mai pusese un pumn.

Anecdota despre disputațiunea lui Hogea cu cei trei cãlugãri creștini se atribue lui Cacavela, care pune unui hoga turc cunoscutele trei ıntrebãri: unde e buricul pãmîntului? Cãte stele sînt pe cer? cãtã e adîncimea mãrii?

Anecdota despre mosafirii nepoftiți (cari se pretind invitați de altul de cãt de stãpãnul casei) deveni la Ispirescu ıntãia sa snovã ıntitulatã „Pãparã“.

Altã snovã, „Bobîrnacul Nẽmțului“, cu cele douẽ ıntrebãri relative la albirea anterioarã a pãrului din cap sau din barbã, corespunde variantei turcesci ce figurẽzã ın traducerea lui Pann sub titlul „Osebite anecdote.“

Alte din aceste anecdote aũ trecut pe sãma țiganilor: *Nastratin* e prins furãnd din grãdinã

și pretinde, că vîntul l'a aruncat acolo. „Dar, ȕise atunci grădinarul, cine a pus legumele în sac? — Tocmai la asta mă gîndiam, cînd ai venit, rîspunse Hogeaa¹⁾. De asemenea anecdota despre gîscele cu un singur picior. . .

Tot așaa de populară a ajuns anecdota de o vrea D-ȕeũ! coprinsă între cele traduse de Pann. Anecdota e o simplă ilustrațiune a proverbului turcesc: Să nu pornesci la drum fără un Dómne-ajută (*bismillah!*), ca să nu te găsescă fel de fel de belele. Iată pe scurt acéstă anecdotă caracteristică pentru credința orientală a fatalismului.

Nastratin Hogeaa ȕice nevastei, că a doua ȕi se va duce să lucreze la vie; ea îi spune să ȕică: de o vrea D-ȕeũ! „D'o vrea, de n'o vrea, rîspunde el, tot mă duc la vie“. A doua ȕi, ducîndu-se la lucru, se pomenesce luat cu de-a sila de ómeniĩ unui Pașă, să le arate drumul la alt sat, și 'l țin pîna tîrȕiũ. Abia la mieȕul nopții ajunge dînsul ostenit acasă și bate la ușă:

Cine e, întrébă nevasta, tu ești Nastratinul meũ?
ȕise el: Sînt eũ nevastă, de va vroĩ Dumneȕeũ!

Trecînd la basme, vom face numai cîte-va observațiuni în trecăt, materia fiind abundantă și dificilă în același timp, de óre-ce împrumutarea unor asemenea elemente e problema cea mai delicată din domeniul folklorului.

În basmele nóstre, ca și în cele turcesci, Chelul e una din figurile cele mai populare: el e totdeauna norocos, conform proverbului turcesc (*keller bühtlü olur „chelul e norocos“*). Astfel sînt: *Cheleș-Impêrat*, eroul unui basm muntén,

¹⁾ Ea se află deja sub forma româniată la Anton Pann, *Povestea Vorbei*, p. 11.

care, după sfatul calului său, se face urît și sărăcăcios, dar între toți pețitorii el prinde mărul de aur aruncat de Domnița și o ia de soție ¹⁾); de asemenea, *Chelbea Năsdraivanul* eroul unui alt basm muntén ²⁾).

Tot astfel Arapul „buzat“ care scapă pe eroii din mâna balaurului: în basmele turcesci, ca și într'ale noastre, Arapii sînt negri, urîți și răi „cu o falcă în cer și cu una în pămînt“; dînșii jăcă un îndoit rol, de doftori și de uriași năsdravani.

Alte personaje din poveștile noastre poartă nume turcesci:

BILMEM, eroul unui basm muntén, care rămâne mut până se descoperă vitejia sa ³⁾): numele său cores-punde lui „Nu-sciū“ și homericului *Oδδεις* „Nimeni“, pretinsul nume al lui Ulyse; — *bilmem*, je ne sais pas.

CARACĂZ-VITÉZUL, numele celui mai mic fecior de împărat într'un basm muntén, care se preface în muscă, ca să afle ce vorbea mama zmeilor omorîți de dînșul; apoi trimis de Roș-Impărat să-i aducă pe fata lui Penes-Impărat, el însuși o ia de soție ⁴⁾); ← *karakyz*, fille noire.

DELI-SATİR, eroul unui basm moldovenesc care conține motivul mortului recunoscător ⁵⁾); — litt. Vitézul cu satirul.

SEFER-IMPERAT, personaj legendar a cărui împărăție era învecinată cu Țara dînelor ⁶⁾); — *sefer* (ar.), voyage, guerre; bulg, sefer „război“, serb. sefer „călătorie“, ngr. σεφερι, luptă.

Colecțiunea de basme turcesci a lui Kunos ⁷⁾

¹⁾ Șăineanu, *Basmele Române*, p. 287.

²⁾ Stancescu, *Alte basme*, p. 101.

³⁾ Șăineanu, p. 982.

⁴⁾ Ibidem, p. 501.

⁵⁾ Ibidem, p. 622.

⁶⁾ Ibidem, p. 175.

⁷⁾ Kúnos, *Oszmán török népköltési gyűjtemény* (Colecțiune de basme osmano-turcesci), Vol. I. Basme osmano-turcesci culese din gura poporului. Budapest, 1887 (Edițiunea Academiei ungare de Științe); Vol. II. Basme și Căntece osmano-turcesci, culese din gura poporului și traduse, Budapest, 1889. — Basme turcesci culese în

presintă interesante analogii¹⁾ cu poveștile românesce: Cerbul-Domn corespunde Cerbului vrăjit, Cele trei Năramze-Peri devin la noi Cele trei Rodi aurite, Copiii cu părul de aur (cu episodul inițial caracteristic: oprirea de a se aprinde lumină), Cenușotca, Fata cea mai frumoasă din lume e Cosînziana...

Dar fondul acestor povești: dîne, cai nădrăvan, propunerea de enigme, limba paserilor etc. nu presintă nimic particular și constituiesc acele elemente comune ale fantasiei populare, ce le întîlnim în toate timpurile și în toate țările.

§ 41. CÂNTECE ȘI MUSICĂ. — Melodia trăgănată și melancolică cu care lăutarii recită unele din baladele noastre, o melodie caracteristică pentru totă poesia populară din peninsula balcanică, a fost direct influențată de ariile cântecelor turcesce, de așa-numitele „manele“.

Asemenea și refrenul obișnuit în doinele și cântecele noastre din bătrîni: *bre! aman, aman!* sau *ah! aman, aman!*²⁾ este iarăși o imitațiune după poesia populară turcescă.

limba originală și traduse ungurese cu o prefață de Vámbéry. Budapest, 1889 (Edițiunea Societății Kisfaludy).

Cf. asupra acestor publicațiuni folklorice, recenziunea lui Pozder în „Ungarische Revue“ d. 1890 (p. 355—362) și studiul lui G. Jacob, Zur Grammatik des Vulgärtürkischen (în „Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft“ d. 1898, p. 695—729), cel din urmă pornind de la materialele adunate de Kúnos.

Volumul de basme a fost tradus și englezesce de Nisbeth Bain: *Turkish fairy-tales*, translated from the hungarian version. London, 1896.

¹⁾ Traducătorul englez, amăgit de analogiile generale ale basmelor noastre cu cele turcesce, reproduce 4 basme din Ispirescu sub titlu „four semi-turkish tales from Ispirescu“: Statu-palmă, Barbă-cot, Porcul fermecat, Făt frumos și merele de aur și Tinerețe fără bătrânețe—primele trei revenind pretutindenea, iar ultima aproape fără analogie în literatura folklorică.

²⁾ d'Ohsson V, 419: Les Turcs se servent dans leurs chants érotiques d'exclamations répétées *ah! va! aman!* qui marquent les angoisses et le désespoir d'un amour malheureux.

Iată câte-va citațiuni și exemple :

Alexandri, Poesii populare, p. 127 : Acastă baladă [Badiul] se cântă pe o arie cam sêrbescă, cu trăgănituri de glas orientale, și lăutarii adaogă la sfîrșitul ariei un soi de suspin pe cuvintele turcesci : *bre, aman, aman!* Teodorescu, p. 644 : Aci, ca și în mai multe părți ale cântecului [Kira], se repetă refrenul : *bre, aman, aman!* Ibid. 121 (bragagiul cântând pe aria unei manele) :

Ah! aman, aman!
De la Giurgiu vii,
Turcesce nu știu ...

Alexandri, Teatru, p. 126 :

Să ne ducă 'n Beligrad
Și de-acolo 'n Țarigrad,
Ah! aman, aman! ...
Și de unde-am fost boieri,
Să fim robi la ieniceri,
Ah! aman, aman!

Instrumentele musicale și ađi încă obicei-nuite de lăutari sînt: cobuzul, naiul saŭ muscalul, dairéua și giamparalele. Un taraf de lăutari se compune din 3 executanți: unul ține lăuta saŭ dibla și execută melodia, al doilea îl acompanéază cu cobza saŭ cobuzul și marchéază ritmul pe córdele instrumentului, cântând vorbele; iar al treilea, cu naiul saŭ muscalul, adaogă ariei executate fiorituri mai mult saŭ mai puțin stridente.

Alte instrumente sînt fluerul ciobănesc saŭ cavalul cu viersu-ı duios și neiul cu sunetul seŭ dulce și plăcut.

Despre musica Curții și vechile instrumente practicate de boieri: § 59.

§ 42. JOCURI DE COPII ȘI DANȚURI. — Iată principalele din aceste jocuri pe de-a 'ntregul saŭ în parte de origină orientală.

Jocul în 3 armene ce se jocabă cu parale, precum odinioară jocul în firfirici, numit „iasic și tura“ și corespundând modernului „pajură saŭ număr?“ Cirica saŭ jocul în 5 pietre, în care piatra cea mai răsărită se numesce „topuz“, precum la jocul în nucă, nuca cea mai grea pörtă numele de „beg“.

Zmeul obicînit are un birlic pe lângă speteze și cap, iar zmeul turcesc are forma unui ou cu două speteze în chip de cruce și se prinde cu coinacul.

Cunoscutul joc în arșice are o întregă nomenclatură turcescă: armén, beiŭ, giol, ichiŭ, lenghiŭ, siciŭ, vizir. De asemenea varietățile sale: jocul în beiŭ bun, jocul în armén și jocul în sbenghiŭ.

La Români din Macedonia, nomenclatura jocului pörtă un caracter oriental mai puțin pronunțat: arșicul se numesce la dînșii *mişic* (Bitolia) saŭ *ip* (Vlaho-Clisura), ichiul *alumâl*, iar aruncăturile-î variate: duti „om“, laki „hoț“, [ca]-zacă „armaș“ și ciur[la] „Domn“¹⁾.

La Turci, jocul cu osciöarele oilor („aşyk oyunu“) e unul din cele mai răspândite; și la dînșii diferitele părți ale arșicului pörtă nume diferite, cari adesea coincid cu ale noastre: partea de sus se numesce *bey*, cea de jos „kyahya“; una din cele două cavități *ekmekgi* „brutar“, cea d'a doua *hyrsyz* „hoț“; lovitura pörtă numele de *yek* și cine a nemerit'o, câștigă jocul²⁾.

Jocul era tot așa de răspândit la Greci (*ἀσπράγαλοι*) și la Romani (*tali*), la cari partea găunosă

¹⁾ Papahagi, p. 126-131 și Weigand, *Aromunen* II, 288.

²⁾ Barbier de Meynard s. v. aşyk; Vambéry, *Skizzen aus Mit-telasiien*, p. 86; Id. *Das Türkenvolk*, p. 191 (consideră jocul la Turci de origină străveche) și *Die primitive Cultur des tatarischen Volkes*, p. 148.

se numia κών (*canis*) și aruncătura cea mai bună 'Αφροδίτη (*Venus*): Veneris jactus laetissimus dicebatur (Horatius).

Cum că jocul la noi a fost împrumutat de la Turci, o dovedește, în afară de nomenclatura lui, împrejurarea topografică că acest joc în arșice e cu totul necunoscut Românilor din Transilvania.

Danțurile jucate până astăzi după masa de cununie¹⁾: arcanul, ciaușul, chindia, giambarale, irmilicul, mușamaua, năframa și zoralia.

§ 43. JOCUL PĂPUȘILOR. — Farsa populară turcescă, cunoscută sub numele de *Karagöz* sau *Caraghioz* (după personajul ei principal, poreclit „Ochiu-Negru“) și care formă una din distracțiunile favorite ale vechii noastre societăți (§ 63), trebuie să se fi bucurat și la noi de o mare răspândire, cum dovedește pe de o parte numele bufonului generalizat în limbă (*caraghioz*), iar pe de altă parte și mai ales Jocul păpușilor la Vicleim, care nu este alt-ceva de cât o adaptare relativ modernă a farsei turcesci la împrejurările locale²⁾.

Relațiunea dintre acest joc profan și datina religioasă a Vicleimului său a Iroșilor, relațiune devenită intimă și mergând până la o quasi-identificare, se datorește unei simple coincidențe. Acastă introducere de subiecte profane și triviale în cercul unei reprezentațiuni eminentemente religioase este modernă și se explică prin caracte-

¹⁾ Sevastos, *Nunta la Români*, p. 280.

²⁾ Primul text a fost publicat de G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 120-132; o analiză amănunțită la Olănescu, *Teatrul la Români*, p. 95-101. Alexandri face adesea alusiuni la acest joc în piesele sale „Ioan Păpușierul“ și „Iași în Carnaval“. Despre Vicleimul însuși și originea lui: Dr. M. Gaster, *Literatura populară*, p. 490-496.

rul carnavalului, care tolera orî-ce excentricitate.

O amalgamare de asemenea natură, și care corespunde unei apucături cunoscute a spiritului popular, nu pôte dată la noi de cât de la începutul secolului nostru saũ cel mult de la sfîrșitul secolului trecut.

Venețianul Del Chiaro care, pe la 1715, vëduse în Bucuresci (și încă „fără perdea“) o asemenea farsă, pe care o descrie ca „una mascherata troppo scandalosa, poichè rappresenta gli atti della piũ nefanda e abominevole lascivia“, nu aminteste încă nimic despre raporturile ei cu Vicleimul. Acest dascăl al beizadelelor lui Nicolai Mavrocordat nu se pôte îndeajuns mira, cum asemenea jucăuși obsceni erau primiți în casele boieresci. El citéză cu acéstă ocaziune cele douë personaje ale farsei, cari aũ persistat până astăzi: unul care ține în gură un cioc de barză, numit „Clonță“ (ađi „Paiată“), și altul, bêtrân și cu barba falsă, numit până astăzi „Unchiașul“¹⁾.

Dintre elementele caracteristice ale Jocului păpușilor, primul care izbesce e cinismul fără sémën al dialogului, trivialitatea extremă a personajelor :

la întrebați boierii și cocónele,
Cum să jucăm păpușile :
Așa orî așa?
Cu perdea orî fără perdea ?

Interesante sînt mai ales particularitățile lingvistice ale jocului nostru, cari merită o deosebită atențiune.

¹⁾ Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*. Veneția, 1718, p. 60.

Parodiarea limbei neologice către care înclină până și mahalagióicele :

COCÓNA MARIȚA. — Bon sor, Musiü Paiasă!

PAIAȚA. — Bu jor, Madaramo, bu sor!

COCÓNA MARIȚA. — Mersi de adio, Musiü Paiasă!

Apoi rostirea particulară a limbei române de către némurile străine reprezentate prin tot atâtea tipuri sociale: Țiganul ursar, Ovreiul marfagiü, Turcul bragagiü, Muscalul Pazmanski...¹⁾:

ȚIGANUL. — Buna remea, dumnea-hóstră! Ma cunosceți, boieri și cucóne?

OVREIUL. — Asa si traesci, cunoscut la iü cine esti?

TURCUL. — Daí un litra iaurt pa datoria...

MUSCALUL. — Mi ti dam un cinstita înghețata, fasul sleita...

In fine, intercalarea de vorbe și de frase străine :

TURCUL. — Moscov bre, ioc vađut?

MUSCALUL. — Șto, Asan, iü glumit, Dar la tine murit?

Lăsând la o parte alte particularități sociale — ca accentuarea satirică a costumului din trecut (rococo), a destrăbălării clerului (Popa bét), a modei de a se sulemenii (Baba) etc. — ne mărginim numai la cele mai sus relevate spre a stabili pe temeiul lor intima conexiune între Jocul nostru al păpușilor și farsa turcescă Karagöz.

Satirizarea stării sociale revine și în jocul păpușilor din Rusia (numit *vertep*, litt. „hîrtop, peșteră“), care se reprezintă în 3 rînduri: înainte de Crăciun, la St. Vasile și la Bobotéză. Biciuirea abuzurilor de tot felul e și aci

¹⁾ In „Ioan Păpușieru“ de Alexandri, personajele se numesc : Vasilache țiganul, Jupăa Leiba din țirgul Cucului, Pilaf-Aga (Turcul) și Moscov-Ghiaur (Cazacul).

însoțită de trăsuri cinice, dar particularitățile lingvistice lipsesc aproape cu desăvârșire. „Ces mystères sont accompagnés de pièces satyriques, dans lesquels la liberté la plus absolue est accordée aux acteurs de bois; ceux-ci ne se font pas faute de blâmer les fonctionnaires, de dire du mal de propriétaires et de plus haut placés du pays. et de raconter toute la chronique scandaleuse des environs. C'est l'usage et personne ne s'offense de cette licence passagère“.¹⁾

Maî mulți călători francezi din secolul nostru, cari vedoră reprezentându-se acastă farsă la Constantinople, ne-au lăsat câte o scurtă descriere despre „Karagöz“ în ale lor Călătorii în Orient²⁾. Dar până în timpul din urmă nu se cunoscea nici-un text autentic. Orientalistul ungar Kúnos a publicat, în original și cu o versiune maghiară, primele 3 variante ale acestei farse³⁾. De atunci s'a produs asupra materiei o mică literatură bibliografică, din care relevăm monografiile importante ale lui Luschan și Jacob⁴⁾.

Farsele, numite Karagöz, sînt numeroase și constituiesc un întreg repertoriu pentru fie-care

¹⁾ Revue des traditions populaires I (1886), p. 84-85: les marionettes en Russie. Despre marionetele din occident: Magnin, *Histoire des marionettes*, 2 ed. Paris, 1862.

²⁾ Gérard de Narval, *Voyage en Orient*, 3 ed. Paris, 1851 (vol. II, p. 198-212); Théophile Gautier, *Constantinople*. Paris, 1853 (cap. XII); Parmentier, *Voyage dans la Turquie d'Europe*. Paris, 1890 (p. 166-169).

³⁾ I. Kúnos, *Harom Karagöz-játék* (Treî farse Karagöz). Budapest, 1886. Aceste farse se intitulază: „Jocul de baie (*Hammam oyunu*), „Lupta de întrecere a cântăreților“ (*Uruşma oyunu*) și „Caraghioz ca logofet“ (*Karagözün yazığı*). Ele au fost în parte traduse și în nemțese de culegător în „Ungarische Revue“ din 1887 (p. 425-435: Über türkische Schattenspiele) și în „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ din 1892 (p. 148-158: Türkisches Puppentheater).

⁴⁾ Fr. v. Luschan, *Das türkische Schattenspiel* în „Internationales Archiv für Ethnographie“ din 1889. Dr. Georg Jacob, *Karagöz-Komödien*. 3 Hefte. Berlin. 1899 și *Das türkische Schattentheater*. Berlin, 1900 (ultîma publicațiune conținînd bibliografia materiei).

din cele 30 de nopți ale Ramazanului. Variantele culese și publicate până astăzi de Kúnos, Luschan și Jacob au scos la ivelă numai o parte din bogăția acestui teatru popular. Materialul cunoscut până astăzi e de ajuns însă spre a ne familiariza cu acest gen al folclorului oriental.

Originar probabil din China și transmis Turcilor prin mijlocirea Perșilor, Jocul păpușilor a devenit la dînșii una din distracțiunile cele mai populare în timpul carnavalului de Ramazan. Preparativele pentru un asemenea spectacol primitiv se reduc la următoarele: într'un colț de odaie, un covor alb figurază scena, separată de public prin o perdea albă transparentă. Sub covor se află o scândură cu candelă de luminat păpușile, ale căror umbre se resfrîng pe perdea. Ca și chivotul nostru de Vicleim, cușca acestor păpuși e felurit împodobită.

Cele 2 personaje principale ale farsei sînt: Karagöz și Hagi-Aivat (Hageivat), corespunzînd întocmai, ca sens și ca funcțiune, Paiatei și Unchiașului din Jocul păpușilor. Pe cînd Hagi-Aivat comentază aparițiunea păpușilor cu vorbe alese, într'un stil literar, Karagöz îl întrerupe din cînd în cînd și face publicul să riță prin triviale glume și jocuri de cuvinte ¹⁾. Hagi-Aivat, isteț și naiv în același timp, un fel de Pepele, e pururea batjocorit de protivnicul seü Karagöz, prost dar fudul, imaginea fidelă a Osmanliului neaș și grosolan, în opozițiune cu Turcul efendi care și-a asimilat cultura europeană. Acest contrast social se reflectă, sub raportul lingvistic, în cele două forme

¹⁾ Iată un exemplu: Karaghioz are nevoie de bani, îi cere altuia, scusându-se că medicul l'a oprit să-1 pórte cu sine, ca nu cumva să capete „gălbinare“. Cf. Pann: Cînd nu-ți sună 'n buzunare, păti-mesci de gălbinare [galbeni n'are].

paralele ale limbei turcescî: pe cînd Hagi-Aivat, ca om instruit și umblat prin țări străine, se exprimă în turca literară (*efendi*), cea împregnată de neologisme arabe și persiane (o formă savantă către care înclină și femeia turcă), Karagöz se servă numai de turcésca vulgară (*osmanli*) și, ignorant ca Turcul de baștină, rătălmăcesce neologismele adversarului său cu ironia proprie a omului din popor ¹⁾.

Intr'o variantă analizată de Jacob (II, 23—26) se parodiază costumul și apucăturile occidentale, mai ales ale Francezilor. Acolo întîlnim personaje ca „Fransoa, Madmoazel Mari, Madmoazel Jan“ etc. Salutarea sună (ca și în jocul nostru): Bonjur, Musio!

Tipurile cari revin în această farsă, se presentă fie-care cu individualitatea lor caracteristică: nobilul efendi, polițaiul coruptibil, turcul tembel, o hanîmă etc.; apoi figurî împrumutate din cercul cafenelelor și al băilor; în fine reprezentarea diferitelor naționalități din capitala Imperiului: Armeni, Arnăuți, Greci, Ovrei spaniolî... În acest mod, figurile farselor constituesc un mosaic din cele mai variate și Luschan a numărat pînă la 50 tipurile ce formeză inventarul unui Karagöz.

O mină nesecată de umor oferă modul cu care aceste nîmuri străine de Turci rostesc osmania și acele rostiri particulare sînt interesante pentru studiul dialectelor turcescî. Ast-fel:

Arabul *Hagi Kandil* („Hagi Candelă“) introduce sunetele guturale și finețele consonantis-mului său; sonurile străine le înlocuesce cu ale

¹⁾ Sub raportul fisic, Caraghioz e chel ca și eroul analog din jocul persan: *Keçel pehlivan*, Vitezul chel.

sale: neposedând b și ã, le rostesce ca p și ș, y (î) devine i, iar ö și ü se resolvă în o și u.

Grecul *Nikolaki* înlocuesce cu sibilante palatalele ce-î lipsesc și rostesce: z, ț și s pentru ğ, ç și ș.

Övreiul spaniol, *Meșterul Zakaria*, accentuază sfârșitul propozițiunii. Tot așa Arnăutul *Bairam* și Arménul *Hagi Serkiz* (Hagi Serghie)...

Intr'o variantă publicată de Kúnos se reflectă, în dialogul dintre Hagi-Aivat și Karagöz, această babilonie lingvistică:

HAGEIVAT. — Scii grecesce, Domnule?

KARAGHIOZ. — Da.

HAGEIVAT. — *Elado! Elado!*

KARAGHIOZ. — Scii bulgăresce, Domnule?

HAGEIVAT. — *Pedi suda!*

KARAGHIOZ. — Scii ovreesce, Domnule?

HAGEIVAT. — *Venaki!*

Tot astfel, în Jocul păpușilor, Turcul și Muscalul recurg la formele familiare limbilor ce grăesc:

TURCUL BRAGAGIU (vădând pe olténul iaurgiü): Sabalae-roșîn ciapkîn arza la olu cu varza.

PAZMANSKY MUSCALUL. — Zdrasti, bolgogras Marița, care a ținut ulița, starski pazarova?

TURCUL. — Ne akit saer, bre! Saban saer okut.

Cum se vede din cele spuse, elementul lingvistic (neologisme, etimologii populare, jocuri de cuvinte, vorbe și frase străine) jăcă un rol însemnat în aceste producțiuni ale unui teatru primitiv.

Și la noi, înainte, Jocul păpușilor era cunoscut sub numele de *Karaghioz-perde* saü specta-

colul lui Caraghioz¹⁾ și până ađi, în Dobrogea, păpușile se jăcă numai de țiganı (ca odiniărá în Turcia) și ele representă Turci și cadıne²⁾. Caracterul de relațiune intimă între ambele aceste producțiuni, între farsa turcescă și jocul românesc, se află indicat în piesa lui Alexandri „Iașii în carnaval“ (Act. III, sc. 3 și 8):

LEONIL. — Irod! Irod!

ALECU. — Păpușile romănescı... tot să stai să le privești!

TURCUL. — (lui Alecu) Heı, *banubak!* nu-ı jucam la mine *Karaghioz?*

ALECU. — Ba giucam, efendi...

ALECU. — Păpuși! păpuși!

LEONIL. — Irođi! Irođi!

TURCUL. — Ei *banubak*... haide joca la mine *Karaghioz*.

(Păpușeriı așeză cușca pe două scaune în fața publicului; Alecu se pune în dos; măscile s'adună împrejur...)

TURCUL. — Ei! gata, captan?

ALECU. — Gata, *efendi*...

ALECU. — Măi, copii, cum vreți să spun: de-a dreptul? ori pe de lături?

Toți. — De-a dreptul! de-a dreptul!

ALECU. — Bine, fie și de-a dreptul. Tăceți chitic de acı (el scote o păpușă mică și o închină publicului prin cușcă).

Dar nimic nu dovedesce măi mult răspândirea cea mare a farsei turcescı la noi în țară ca generalizarea în romănesce a numelui ce pörtă bufonul, primul personaj al piesei: *Karagöz*, rostit popular *Karaghioz*. În limba noastră, *caraghioz* e termenul cel măi familiar din bogata sinonimică turcescă a bufonului: cabaz, ghiduș, măscăriciı, mucalit și soitariı.

¹⁾ Olănescu, p. 102.

²⁾ Burada, *O călătorie în Dobrogea*, p. 18.

Cantemir îl cunósce încă ca nume propriu (Istoria ierogl. 407): Mascara cu ochi negri — *Caraghioz*, păpuşă de mascara vestită.

Dar în limba modernă s'a şters ori-ce urmă de proveninţa dramatică a vorbeii, care astăzi înseamnă (ca subst.) bufon în genere şi (ca adj.) comic, burlesc. E un rest interesant din sfera spectacolelor populare, cărora se datoreşte perpetuarea în limbă a termenilor sinonimi: cabaz, măscăriciu şi mucalit (§ 28). Nicî-unul însă n'a avut un trecut mai bogat în succese teatrale ca „caraghioz“, care, după ce a desfătat două secole înalta noastră societate, pe Vodă şi pe boierii, a încercat apoi o curiosă transformare şi, sub acest nou aspect, continuă încă a distraze clasele populare :

Cuşca de hârtie ce noi o purtăm,
Strigând la păpuşe cu glas sunător,
Este chiar teatrul micului popor,
Şi cu-a noastre glume noi îl desfătam.

§ 43^a. DULAPUL ŞI GIAMALA. — Pe când Jocul păpuşilor era o petrecere de Crăciun, la Pasce era o altă distraţiune: *dulapul* (numit în Moldova „scrînciob“), care astăzi e rezervat mai ales tinerilor şi copiilor din clasele de jos ale populaţiunii, dar avea înainte la noi un caracter mai serios. În secolul trecut, după mărturia lui Sulzer (III, 399), persoane în vîrstă şi chiar nobile de ambe sexe nu se ruşinau să se aşede pe acest lăgăn şi să fie învîrtite în public. Pe de altă parte, stăpînirea însăşi autoriza asemenea spectacole „pentru mîngâierea şi privela norodului“ (document din 1790).

Dulapul de Pasce este o imitaţiune după „Bairam sallyngak“ (scrînciob de Bairam) ce se ridică

în curtea giamiei, unde mulțimea se dă în dulap, plătind câte un bănuț saū doī celui ce l'a durat. Ce rol important jōcă acēstă distracțiune printre clasele populare în Turcia, dovedesce împrejurararea că una din farsele ce constituesc repertoriul lui Karagöz pōrtă titlul de „Dulapul lui Caraghioz“. Asemenea petreceri se fac la Turci nu numai în curțile giamilor, ci și în stradele mari ale Capitalei; ele sînt menționate de unul din cei mai vechi călători în Orient¹).

Obiceiul a persistat la noi pînă astăzi, dar cercul sēu se restrînge din an în an, pînă ce, ca multe alte datini din vechime, va fi răpit de curentul civilizațiunii.

O mască colosală ce se arăta pe ulițe și prin bîlciuri la vremea Moșilor, purta numele de *Giamala* și venia de-a dreptul de la Turci, la cari un joc de străvestire pōrtă un nume identic: *Giamala* era spaima copiilor și piaița publicului. Ea fu introdusă în timpul lui Caragea-Vodă, de unde și numele „giamala lui Caragea“.

Iată cum o descrie d. Olănescu (p. 130): O namilă de păpușă cu un cap cāt o baniță, are 2 obraze de giam ori de oglindă; trupul i-e făcut din cercuri de butie lipite cu hârtie, cu pânză roșie, cu tot felul de lolōțe de cārpe, de panglică și de pēr de cal; pōrtă cămașă cu alțițe, fotă, șorț, bete cusute cu fluturi și cu arniciū roșu, iar în cele 4 mâini — câte 2 de fiecare obraz — ține un baston și un mânunchiū

¹ Du Loir, *Voyage* (Paris, 1654), p. 194: Dans les grandes rues il y a des machines rondes [adică *dolab*, comme une meule de moulins sur lesquelles ils mettent des enfants pour tourner, les jeunes garçons se brandillent à des cordes qui sont attachées à d'autres plus petites roues qui tournent pareillement. On y dresse aussi des jeux d'escarpolletes ornez de festons de verdures; et chacun, pour un aspre ou deux, peut prendre ces divertissements...

de florii. Giamala, purtată de omul ascuns înăuntrul ei, se mișcă, saltă, jăcă, vorbește, își plăcă mutra d'asupra privitorilor, atingându-î cu bătul orii cu florile, cântă de lume, spune păcăleli orii după felul și chipul fiecăruia îl ia peste picior.

§ 44. ÎNJURĂTURİ. — Modul de a înjura al popórelor nu e lipsit de importanță etnologică, de órece adesea în acele expansiuni prea libere se manifestă temperamentul particular, pornirile caracteristice ale omului din popor.

La noi, ca la Ungurii și la popórele balcanice, nimic n'a fost cruțat de profanare: chiar vorbele cele mai sfinte se asociază, în gura Românilui, cu expresiunile cele mai triviale și mai obscene. Crucea, Legea, Dumneđeș, Hristos, Maica Domnului, sfinții etc., nimic nu scapă de batjocură și de hulă ¹⁾.

Acéstă ciudată particularitate o constată deja la 1646 pentru Moldova călugărul minorit Bandinus ²⁾, iar Sulzer o relevă pentru Muntenia, observând cu óre-care exagerațiune (II, 356): „In privința înjurăturilor, Munteniî întrec pe tóte nemurile de sub sóre, afară de Italiani. Vorbele murdare sînt deopotrivă familiare celui mai mic băiat de țaran ca primului boier și chiar cocónei sale, și precum e obiceiul și aiurea la ómeniî fără educațiune, chiar în societate cu damele dînșii 'și exerséză spiritul cu jocurile de cuvinte cele mai necuviincióse, făcênd să alterneze mur-

¹⁾ Șaineanu, *Semasiologia limbii române*, p. 112—124.

²⁾ Bandinus, *Codex* (c. d. V. A. Urechii), p. 329: Scortationis et fornicationis turpi ac impudica voce alios, etiam bestias, increpare convitiari, quod leges, parentes etc. Valachis, Ungaris et Saxonibus familiare est... Raro per sanctam Trinitatem aut Deum jurant, sed vel per sanctam Crucem, Deiparam et Sanctos, vel per fortunam bonam, per lac maternum, per barbam, per candelam accensam, per sanctam Venerem etc.

dăriile cele mai mari cu înjurăturile cele mai triviale... Spre a înjura mai energic și cu unele adaose, se servesc de verbul latin favorit... care se conjugă după III și sună aprópe ca italiennesce. Cu acéstă vorbă obscenă nu se cruță nimic din ceea ce înjuratul ține de bun și venerabil în sine: crucea lui, pomana lui, legea lui, sufletul lui, mama lui... Și pentru ca acéstă nostimă vorbă să nu facă prea puțin efect, nu lipsesc a o repeta la sfirșitul înjurătorei și rostesc acéstă repetiție cu o voce trăgănată și fină de falsset...“

Pornirea la înjurătură obscene și execrabile e comună întregului Orient și ea pare a veni de la Turci, la cari surugiile sînt deprinși a adresa și vitelor acelși obscenități, ca și la noi¹⁾.

Cea mai comună dintr'însele, înjurătura turcescă prin excelență, este *sictir* („hai sictir! a da cu sictir“), care, pierdendu-și trivialitatea primitivă, a ajuns să fie rostită în împrejurările cele mai neînsemnate, ca maghiarul „bassama“ (baszoma) și înjurătura corespunzătoare românescă²⁾.

Formula completă, care revine adesea când e vorba de Turci, sună *anasyni sictim!* (corespun-

¹⁾ Boué II, 146: Il paraissait que les peuples chrétiens ont adopté cet usage (de jurer) des Turcs. En Serbie, on n'épargne, pas plus que les Hongrois, la croix, les saints, Jésus-Christ et Dieu même. Les conducteurs de chevaux (en Turquie) sont même tellement habitués aux jurements obscènes, qu'ils ne disent pas un mot à leurs bêtes sans l'accompagner d'un bon *avradimi siktim*, s'ils sont Turcs, ou d'un *iebenti mati*, s'ils sont Slaves. Les autres jurements usuels des Turcs sont surtout *pezeveng*, *ghiaour*, *domouz*...

²⁾ d'Ohsson IV, 372: Le jurement national *anasyni siktim* est si commun qu'on le prononce presque à tout moment, même pour les choses les plus indifférentes; il est dans la bouche des enfants de l'âge le plus tendre, et même dans celle de beaucoup de femmes, le plus souvent néanmoins comme un mot de gentillesse.

đând rus. „ibi tfoi matî!“) litt. mama lui..!, saű
avradini sictim! cu acelaşî sens ¹⁾.

Iată câteva exemple:

Dionisie, 222: Turciî, dacă au vęđut că le mănâncă
 copiiî şi fetele Calmuciî, i-aű cuprins mirare de aű fost
 đicând *anasini-sictim!* ce legheóne de ómeni aű adus
 ghaieur muscal să ne mănânce copiii! Hristache(1818):
 De nimeni nu vrea să scie, De *avrad* şi de *anasina*...
 Aricescu I, 42: Turciî nu-l ajunseră să-l taie şi clătinaű
 din cap đicând: *avradini sictin!* cu puscile. Delavrancea,
 Sultánica, 205: ieniceriî prind pe Miu de ciafă: bre,
 ghaieur, *anasina sictir!*

Teodoreseu, 121 (Jocul păpuşilor): [Bragagiul] Bre,
avradini sictir, ghaieur! 129: [Muscalul vede pe Turc] Tureski...
 ibi tfoi...! [Turcul *Anasini sictim*, ghaieur!...

In balada „Ilincuţa Sandului“ (Teodoreseu, 648):

Unde Turciî mî-o vedea. .
 Inimióra le venia,
 La obraz se 'nveselia
 Şi din gură suduia:
 — *Anasini*, Ilinca,
 Mult ne-ai secat inima!

Alte înjurături sînt: (bărbătescî) codoş, peze-
 venghiű, puşchiű; (femeiescî): codoşcă, magmuză,
 paciaură... In privinţa poreclelor: § 106.

¹⁾ Cf. *anasyny*, mater ejus (d. ana „mama“) şi *avradyny*, femina
 ejus (d. 'avrad „űrfă“: ar. avret „parties secrètes du corps“).

B. CULTURA

SECȚIUNEA I: POLITICA

Cap. I: Raporturi cu Pórtá

§ 45. TRACTATE ȘI RELAȚIUNI. — Raporturile politice între țările române și Turcia se află stipulate într'o serie de hatîșerifuri și firmane¹⁾, ce au urmat într'un interval de peste 4 secole (1391-1802). Textul primelor tractate ne este cunoscut după còpiile posterioare făcute, direct sau indirect, după originalele conservate în archiva imperială din Constantinople.

Intre primul hatîșerif din 1391 și cel următor din 1460 (ambele relative la Muntenia și reproduse de Fotino) s'a introdus, pe lângă urcarea tributului de la 3000 la 10000 de galbeni, îndatorirea din partea lui Țepeș de a da Porții un număr de 500 copii spre a fi crescuți în legea lui Maho-

¹⁾ Ele sînt reproduse în primul volum din *Acte și Documente relative la Istoria renascerii României* de Ep. Ghenadie și D. A. Sturdza. Bucuresci, 1888. Cele mai importante sub raportul politic (după primele din 1391, 1460, 1511 și 1634) sînt hatîșerifurile din 1774 (Uricariu IV, 433—446) și 1784 (Raicevich, 270) precum și firmanele din 1792 (Uricariu III, 131—144) și 1802 (III, 181—205), cest din urmă resumând pe tóte cele-lalte. Cf. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. Traités, conventions et autres documents recueillis et publiés par Gabriel Noradounghian*. Paris, 1897.

met (aşa-numiţii „agemoglanı“), o îndatorire ce încetă odată cu acest Domn.

În hatiserifurile pentru Moldova din 1511 și 1634 se observă, de asemenea, óre-carí diferențe ca sporirea peșcheșului de la 3000 la 10000 de galbeni și omiterea articolului anterior relativ la un număr de șoimi și iepe fătătoare.

Amestecul Turcilor în daraverile țării a fost provocat de rivalitățile dintre pretendenți, cari se adresară Turcilor să le sprijine candidatura. Continuele certuri între Dănesci și Drăculesci grăbiră această usurpare a drepturilor țării, așa că după 1526 Pórta, din propria ei autoritate, impuse Domni întâiú Munteniei și apoi Moldovei. De la Petru Rareș și Dómna Chiajna baniú deveniră mijlocul cel mai eficace spre a ajunge pe tron: Petru Cercel, Aron-Vodă, Petru Șchiopul îl cumpărară cu sume enorme. Fie-care Domnie nouă deveni atunci o ocasiune de stórcere și un mijloc de îmbogățire ¹⁾.

Acastă corupțiune fu alimentată de dese schimbări ale Domnilor și mai ales de recrutarea lor exclusivă printre dragomanii Fanarului. Din diferite motive, străine în tot cazul de religiune ²⁾, Turcii neglijând învățarea limbilor grăite de nemusulmani, importanta funcțiune de tálmaciú saú dragoman se concentră în mâinile nobleței grecesci din Constantinopole, cultă și rafinată: „căci la această dregătorie — ȕice Văcă-

¹⁾ Xenopol, *Istoria Románilor* III, 524.

²⁾ Nu-i adevărat că Coranul interȕice sectatorilor sei învățarea limbilor străine — o afirmațiune emisă de Zallony și repetată apoi de toți istoricii noștri — ci fenomenul își găsește o explicațiune suficientă în mândria națională a Turcilor față cu popórele nemahometane. Ei nu creȕură de dignitatea lor să-și însușescă idiomele grăite de națiunile creștine și lásară pe séma unor subalterni de altă creȕință sarcina și folósele unei asemenea cunoscințe.

rescu (p. 269) — este trebuință de pricopselă multă și de sciință de limbă de îndestule și de minte subțire“. Pórta, vrând să le resplátéscă serviciile, dete primuluí terziman fanariot, luí Nicolaie Mavrocordat, tronul Moldovei în 1711 și de atunci Domnia țarilor române fu rezervată Mavrocordatilor, Ghiculescilor, Moruzilor, Suților și Ipsilanților.

Ast-fel tronul acestor țări, de când ajunsese un obiect de venalitate pentru Turci, a fost dat tuturor némurilor — Nemți (Iancu Sasul), Poloni (Miron Barnowski), Italieni (Gaspar Grazziani), Evrei (Aron-Vodă), Armeni (Ión-Vodă cel Cumplit), Arnăuți (Ghiculesci) și Țigani (Rázvan-Vodă) — până s'a monopolizat în folosul dragomanilor Fanarului.

Aceștia, obținând Domnia cu mari sacrificii bănesci, cum se urcau pe tron, prima lor grijă era să-și scótă însutit sumele cheltuite. Atunci se inaugură sistema ilimitată de impozite, care împinse pe țaranii — singura clasă a populațiunii ce suporta aceste nevoi și greutateți — la desperare și emigrare, împopulând cu coloni laturile mărginașe din Serbia și Bulgaria. Și această stare de lucruri nu luă sfirșit de cât odată cu reînfințarea Domniilor pămîntene.

§ 46. TOLERANȚĂ. — Articolele 7 și 8 din primul tractat între Moldova și Turcia sună:

Moldovenii vor putea cumpăra și ținea o casă la Constantinopole pentru șederea solilor lor, unde vor putea face și o biserică;

Turcii nu vor putea cumpăra, nici stăpâni pămînturi în Moldova, nici a se aședa în țară, nici a avea saii a face giamii nici într'un chip ¹⁾.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 120: Turcae etiam mercaturae gratia quam

Simpla alăturare a acestor două articole pune în evidență caracterul eminentemente tolerant al Turcilor. Într'o vreme când totă Europa tremura dinaintea Semi-luneî, Turcii lasă țărilor vasale nu numai exercițiul liber al cultului lor, dar și dreptul de a li se interzice, lor suzeranilor, orî-ce traiu pe pămîntul supus; și pe când raiaua își putea construi bisericii pe solul otoman. Turcii erau opriți să-și facă o giamie în țara creștină. O trăsură de toleranță remarcabilă și unică! Până astă-dî capitala Turciei e acoperită cu bisericii ce aparțin la diferite secte și religiuni, până astădî cultul lor se practică cu totă pompa, și cu tóte acestea, nu se vede încă în Europa nici o singură giamie, nicăieri nu răsună încă afară din Turcia glasul muezinului din vîrfurile minareleî!

Turcii au păzit cu sfințenie în timp de secole interzicerea cultului lor pe pămîntul românesc și până astădî nu se află urmă de giamie în tot coprinsul Munteniei și Moldovei. Ei erau dar nevoiți, când voiau să se róge, să se retragă într'un loc îndepărtat, unde întorcîndu-și fața spre Meca, își făceau rugăciunea în totă taina ¹⁾.

plures, lasziis, aliisque in oppidis degunt; sed his nullibi licet vel fundum emere, vel domum in aliquo oppido aut pago, multo minus aedem sacram construere, aut publicas secundum suam superstitionem preces fundere, neque institit othmannica aula unquam, ut id principes moldavi permitterent: utinam aeternum mutescat!

¹⁾ Del Chiaro, 110: Stanno essi Turchi nella Vallachia con molto ritegno, e piuttosto in qualità di forestieri, che di padroni del paese. Non vi hanno l'esercizio publico della loro legge, giacchè in tutta la Vallachia, siccome nella Moldavia, non ritrovasi ne pur una benchè piccola moschea... Dal che bene si scorge la sopraffina politica dell' Imperio Ottomano per conservarsi la divozione di quei popoli, e per render loro men aspra la rimembranza della perduta libertà. — Tot ast-fel, în raportul misionarului Baksich despre Munteni (Iorga, *Călători, Ambasadori* etc.): I Turchi di questo principato

„Tóte elementele populațiunii își au bisericile lor pe pământul românesc (exclamă Sulzer I, 291), numai Turcii — și cine póte citi acesta fără să admire toleranța și moderațiunea lor? — numai ei, stăpânii acestei țări, acești preținși barbari, țin într'atâta la cuvântul lor, în cât preferă să se róge în tăcere și să n'atingă libertatea cultului acordată exclusiv acestei țări prin ridicarea fie măcar și a unei singure giamii! O purtare ce nu e turcescă și care presupune o mare abnegațiune saú multă reflexiune și un spirit de toleranță și de blândețe demn de un creștin . . .“

Și cu tóte acestea, numărul Turcilor aflători în țară, în trecét pentru negoț saú în pernanență pentru paza ordinii, nu era mic.

Turcii, cari din motive diferite erau siliți să petrecă în țară, aparțineau la una din categoriile următoare:

funcționarii oficiali ai Divanului, ca Divan-efendi și chiatipul saú logofétul seú;

musica turcescă a Curții, compusă din mehterbașa cu mehterii seí;

poliția turcescă alcătuită din baș-beșliagă cu beșlegiții și beșliții lor;

(Valacchia) non hanno quell' ardire che usano nelli Stati ottomani, quando vi dimorano, ma sono necessitati caminar con ogni umiltà . . .

Boué II, 61: Comparés à tous les autres peuples de la Turquie, il n'en est pas un seul qui, mis à la place du Turc, saurait peut-être gouverner des nations si disparates avec autant de justice, d'impartialité et de tolérance religieuse.

Ubicini, *Turquie actuelle*, 346: Le catholicisme est plus libre à Constantinople et à Smyrne qu'à Paris et à Lyon . . . Le jour de la Fête-Dieu, toutes les églises si Péra et de Galata sortent processionnellement, précédées de la croix et de la bannière, et escortées par un piquet de soldats qui forcent les osmanlis eux-mêmes à se ranger sur le passage du cortège.

diferiți neguțători, ca gélepi, capanlii etc.; și în fine,

hogii chemați în țară de Vodă și de boierii fanarioți spre a învăța pe beizadele și pe fiii lor turcesce.

Nu mai vorbim de trimișii cu ordine din partea Porții saū de Turcii cari veniaū pentru strîngerea haraciului, a beilicului și a zaharelii.

Toți aceștia, în cauze civile și criminale, erau judecați de Divan, iar daraverile între Turci și pămîntenii se tranșau de Divan-Efendi asistat de un cadii din cetățile mărginașe, pe cînd beșliaga supraveghia și pedepsia ori-ce exces din partea Turcilor, cari veniaū în țară.

§ 47. RAIELE ȘI SERHATURİ. — Muntenia și Moldova erau înconjurate cu un briu de cetăți turcesci, numite *raiele* și *serhaturi*, a căror aprovizionare cădea în mare parte tot în sarcina țărilor române.

Pe malul drept al Dunării erau: Vidinul, Cladova (Fet-Islam), Nicopole, Șiștov, Rusciuc (administrat de câte un aian), Turtucaia, Silistra și Hirșova (comandate de un serascher).

Pe malul stîng: Orșova saū Rușava, Adacale, Cule saū Turnu, Giurgiū și Brăila, inclusiv Odaia-Vizirului (administrat de câte un nazir).

În Basarabia turcescă: Akkerman saū Cetatea-Albă (comandat de un ienicer-aga), Ismail saū Smil (de un muteveli), Chilia (de un nazir), Cartalul (de un dizdar) și Timarova saū Reni (de un beșliaga).

În fine, din spre Polonia: Tighina saū Bender, Soroca și Hotin.

Cele mai multe din „aceste locuri a Țării-românesci și a Moldaviei cari s'aū răpit și cu

silnicie s'aŭ stăpânit" (cum sună hatișeriful din 1802), aŭ fost înapoiate țărilor române abia la începutul secolului, după ce stătură sub stăpânirea turcască sute de anî. Intr'adevăr, Giurgiul și Turnul deveniră raiele încă sub Mircea, Chilia și Cetatea-Albă sub Ștefan-cel-Mare, iar Hotinul și Soroca sub Nicolaie Mavrocordat.

Cap. II : Domnul

§ 48. NUMIREA. — Ceremonialul pentru numirea și întronarea Domnilor în epoca fanariotă constituie o dramă în totă puterea cuvîntului, în care intrigile candidaților formaŭ prologul, primul act Investitura, al doilea Plecarea din Constantinopole, al treilea Intrarea solemnă în Capitală, al patrulea Confirmarea în Domnie și al cincilea Mazilirea, cu un epilog terminat une-orî în adevărată tragedie.

Descrierea acestor diferite peripeții a fost făcută pentru Moldova de către Cantemir în lóte amănuntele și cu o precisiune adevărat științifică (reprodusă în urmă de Carra, Sulzer, Zallony etc.); apoi de către Logofétul Gheorgache cu naiva prolixitate a cronicarului; iar pentru Muntenia de istoricul Fotino ¹⁾).

¹⁾ Veđi alte două interesante raporturi despre ceremonialul instalării Domnilor în Muntenia, făcute în 1819 și 1822 de consuli prusieni Marco și Kreuchely (Hurmuzache X, Suplem. III, p. 45 și 181). Ceremonia de investitură a lui Ioan Mavrocordat-Vodă a fost descrisă de Daponte în a sa „Geografie istorică“ (reprodusă de Legrand în Bibliothéque grecque vulgaire. Paris, 1882, tome III, p. 247—249). Cf. și Atanasie Comnen-Ipsilante, Τα μετὰ την ἀλωαιν. Constantinopole, 1870 (partea corespunđătoare a fost tradusă în Archiva literară și științifică din Iași, vol VII).

Marele maestru de ceremonii în Moldova și în Muntenia (înflințat aci de Al. Ipsilante) purta numele de *Marele Logofét de obiceiuri*: el înregistra ceremoniile locale, noiele dispozițiunii politice saŭ eclesiastice, precum și recepțiunile oficiale.

În cazul unei vacanțe de tron, prin mărte saș destituire, Marele-Vizir, după ce alegea printre numeroșii candidați fanarioți pe cel ce oferia mai mult, prezenta Sultanului un raport („talhîș“), în care recomanda pe noul Domn. Dacă raportul obținea aprobarea Sultanului, candidatul era poștit la Curtea Vizirului, la Pașca-Capusi, unde primul ușier, capugilar-chehaiasi, îl introducea împreună cu boierii cari-l însoțiau în sala de audiență, numită arzodasi.

Acolo Vizirul, ședând între perne după moda turcască, făcea noului Domn, care îi săruta mâna și rămânea în picioare la distanță, o cuvântare solemnă, recomandându-i credință și supunere către Impărăție, blândețe și dreptate către supuși saș raiete și trimitere la timp a haraciului și a celorlalte daruri la Curte; la care Domnul mulțumind, promitea toate acestea. După aceea marele ușier aducea caftanul, o haină lungă înflorată cu aur, cu care Vizirul îmbrăca pe Domn peste celelalte haine. Înainte de a se retrage, Domnul săruta a doua și a treia oră mâna și póa Vizirului.

În curte, îl aștepta un cal frumos împodobit și un cortegiș compus din 24 ciauși și mai mulți agi de al Vizirului. Domnul călare și însoțit de boierii pornia cu tot cortegiul, în aclamațiunile¹⁾ ciaușilor, la Patriarhie, în curtea căreia descăleca pe o piatră pătrată anume destinată pentru acest scop.

După ce Patriarhul, asistat de fruntașii cle-

¹⁾ Aceste exclamațiuni se numiau „alcăș“ și se repetau ori de câte ori Domnul încăleca. Veđi Recordon, *Lettres sur la Valachie*, 122: une exclamation *alkisch* qui correspond à peu près à celle de vive le prince! Cf. Hammer III, 368: aux vizirs seuls appartient le privilège du salut de bénédiction (*alkisch*).

rului, bine-cuvînta pe Domn, acesta se întorcea la palatul său în urările sgomotoase și repetate ale ciaușilor.

Odată numit, Domnul trimetea pe unul din ómenii săi cu cărți domnesci la boierii, pe cari îi orînduia Caimacamii, ca să-l reprezente până la sosirea în țară. Aceștia adunau pe boierii și, cu Mitropolitul în frunte, le făceau cunoscut pe noul Domn și dispuneașă trimiterea la Stambul de rēdvane, carete și care spre a transporta bagajele Domnului și ale suitei sale. Totdeodată un boier era trimis ca mehendar sau purtător de grijă pentru ale călătoriei, însoțit de un bașbulubașă și de mai mulți arnăuți pentru pază.

§ 49. INVESTITURA. — Ceremonia de investitură a Domnilor era mai complicată și mai pompoasă de cât a Vizirilor și a Pașilor: ea presenta multe puncte de asemănare cu a Hanilor din Crimeia ¹⁾. Motivul acestei distincțiunii trebuie căutat în raportul de suzeranitate anterior epocii fanariote. Intr'adevăr, țările române primiseră de bună voie legăturile de supunere către Pórtă, care din recunoștință le acordă mai multe privilegii onorifice. Domniș de mai târziu, deși considerați ca simpli guvernatori sau Bei, avēnd același rang cu un Mirimiram sau Pașă cu două

¹⁾ Hanii, ca vasali ai Sultanului, primiau o investitură analogă cu a Domnilor noștri: o cabanișă de catifea verde blănită cu samur și împodobită cu nouă rinduri de copce de pietre scumpe; apoi o sabie, un hanger și un calpac de catifea verde, îmblănit cu samur și ornat cu două egrete de diamante; în fine, un chimir împodobit cu pietre scumpe, un arc acoperit cu lame de aur și o tolba brodată cu mărgăritare. Veđi d'Ohsson VII, 444; cf. Hammer XII, 145.

Domniș Ardélului, supuși Porții, primiau la investitură un caftan de serasir, o corónă de aur, o sabie cu pietre scumpe, un stég, un tuiș și un cal frumos împodobit; — iar Hatmaniș Cazacilor: un caftan bogat, o căciulă de catifea cu bordurile de samur, un topuz, o sabie și uneori un surguciș cu pene de mare preț (d'Ohsson, ibid. 445).

tuiurî, se bucurau totuși de nisce prerogative datorite acelor prime relațiunii politice.

În urma audienței sale la Vizir, Domnul primia pe rînd, în zilele următoare, insigniile Domniei, ce i se aduceau cu o pompă mai mare ca la învestitura Vizirilor și însoțită de musica împărătescă sau meterhanea.

Aceste insignii erau: două tuiurî sau còde de cal cu măestrie împletite, semn de autoritate analog cu al Begler-beilor sau guvernatorilor generali și inferior marelui Vizir, care avea rangul unui Pașă cu 3 tuiurî adică putere nemărginită¹⁾; apoi un stég mare împărătesc cu semiluna, alem-sangiacul, și sabia sau hangerul împodobit cu briliante. Domnul luând stégul din mîna lui miralem-aga, a stegarului împărătesc, îl săruta cu respect și-l preda cămărașului său, iar pe aducător îl îmbrăca cu o blană de samur și-l congedia cu daruri.

Meterhanéua cânta în toate zilele, cât sta Domnul la Constantinople, câte 3 ore la chin-die, adică înainte de apusul sórelui, privilegiu de care nu se bucura nici un Pașă la Constantinople. Tot astfel ouórea de a se da Domnului 2 peicî sau pajî din garda Sultanului nu se făcea nici Vizirilor.

După ce Domnul achita sumele promise pentru obținerea tronului, venia ceremonia cea mai impunătoare, audiența la Sultan, într'o zi de Marți, când se ținea Divanul împărătesc.

Înainte de a intra în sala de audiență, un ofițer de ienicerî, Muhzur-aga, îi punea pe cap

¹⁾ Când Domnii Moldovei, începînd de la Duca-Vodă, obținură și hatmania Ucrainei, numărul tuiurilor s'a ridicat la 3, adică 2 pentru Moluova și 1 pentru noua provincie (Neculce II, 215; cf. totuși Văcărescu, 266).

cuca saŭ crésta de pene de struț albe și lungi artistic îmbinate în formă de coif, ornament propriu ienicerilor (Domnul făcând parte ca și Sultanul din ogiacul lor); iar marele Teftedar saŭ Vistiernic îl îmbrăca cu *cabanîța*, o haină de aceeași formă cu mantia de gală a Sultanului¹⁾, iar pe cei 27 de boieri cu caftane. Apoi, însoțit numai de 4 boieri, Domnul era introdus în sala tronului de doi ușieri, cari îl sprijiniau sub brațe de o parte și de alta. La fie-care 3 pași, Domnul se închina până la pământ și rămânea în picioare în mijlocul sălii, unde Sultanul avea lângă el pe marele Vizir, pe cei doi Cadiascheri saŭ judecători supremi, pe Ienicer-aga și alți dignitari înalți. După un ordin al Impăratului, marele Vizir repeta exortarea de credință și de supunere confirmată prin răspunsul Domnului, care se retrăgea pașind înapoi.

În vremea acésta, marele Imbrohor saŭ Comis împărătesc pregătea un cal arăpesc cu frîne de fir și de pietre scumpe, cu harșa brodată cu aur și argint, la șaua căreia atârna de o parte arcul și tolba de săgeți cu sabia împărătescă, iar de alta buzduganul saŭ topuzul, care ținea loc de sceptru și simboliza puterea despotică a Domnului. Acest cal, numit „tabla-bașa“ adică cel dintâiu din grajdul împărătesc, era mînat de 4 iedecci, însoțit de 2 akkiulahli, soldați cu căciuli albe, și de 2 peici îmbrăcați numai în fir și cu tésuri de argint pe cap. După ce saluta pe marele Vizir și pe cele-lalte agale, Domnul, călare pe tabla-bașa, se ducea iar la Patriarchie

¹⁾ Investitura Domniilor noștri cu *cabanîța* și *cuca* a ținut până la 1892, când fu înlocuită cu *hervanéua* și *fesul*. Cele două distincțiuni mai însemnate, sabia împărătescă și mantia de onóre, erau coperse sub denumirea comună de „călăciu-caftan“.

și de acolo la palatul său. A doua zi marele cancelar, Reis-efendi, îi trimitea diploma cu litere de aur și cu semnătura împărătească, firmanul său hatișeriful.

§ 50. PORNIREA. — Când era să pornescă din Constantinopole (unde nici un Domn nu putea rămânea mai mult de o săptămână, după ce a fost primit de Sultan), îi se da Domnului din partea Împăratului un înalt dignitar, obicinuit un Capugi-bașa sau un Imbrohor, cu însărcinarea de a-l instala pe tron și de aceea numit Schemni-Agă adică Mai-marele scaunului domnesc (mai târziu înlocuit cu un simplu mehendar). În ajunul plecării spre noua sa rezidență, Domnul își lua ziua bună de la marele Vizir, care îl îmbrăca din nou cu o haină onorifică, așa-zișul caftan de congediu („izn-kaftan“).

Tot atunci noul Domn recomanda Vizirului pe omul său de încredere, pe baș-capuchehaia sau reprezentantul său acreditat pe lângă Divan, care să mijlocască corespondența între dînsul și marele Vizir. Acest post era de cea mai mare importanță pentru siguranța Domniei, de aceea Domnul îl încredința unei rude de aproape sau unei persoane foarte devotate pentru o misiune așa de delicată și anevoioasă: el avea să întretie prin daruri bogate favoarea continuă a meghistanilor sau înalților dignitari ai Împărăției și mai ales să supravegheze intrigile adversarilor și ale rivalilor stăpînului său.

Pornirea din Constantinopole era o ceremonie splendidă.

Alaiul de pornire se orînduia astfel: în frunte pașia miliția țării, fie-care corp avînd stégurile și prapurele lor, apoi venia tuiurile purtate de ofițeri, după cari urmau ómenii Domnului și

boierii îmbracați în mantale roșii (colórea oficială a Porții) câte doi-đoi după rangul lor, înconjurați de ambe părțile de ciauși, cari aclamau pe Domn de câte ori încăleca și descăleca; apoi caii domnesci saū iedecurile (9 ori 12) împodobiți cu harșale de fir și mînați câte unul de iedecci. În mijlocul alaiului, Domnul, îmbrăcat cu cabanița și cuca, mergea călare pe tablașa, înconjurat de peici și urmat de icioglanii saū copii de casa; la stînga Domnului, locul de onóre după eticheta orientală, pășia Schemniaga, iar la spatele Domnului veniaū 3 stéguri roșii, dintre cari cel de mijloc avea la vîrf semi-luna saū alemul. Alaiul se încheia cu un tacâm de musică turcéscă, tabulhana, compusă din daule saū tobe mari și din surle.

Călătoria se făcea încet-încet, pe conace saū stațiuni. Domnul era preces de un boier conaccii și de ciauși, cari mergeaū înainte și făceaū cunoscut sosirea-ı prin locurile pe unde se opria, îngrijind de locuință și de mîncare, atît pentru Domn cât și pentru numerosa lui suită, compusă din peste 500 de persóne. După 25—30 ȃile de drum, ajungea la orașul cel mai de margine al țării sale — Oltenița saū Galați — unde veniaū să-l întîmpine boierii. Când eșia din ghecit saū vadul Dunării, Domnul mergea la saivant, la cortul întins pe malul fluviului, și acolo veniaū toți boierii pe rînd de-ı sărutaū mîna și póla hainei. Insoțit de aceștia, purcedea înainte, făcînd la fie-care conac divan de judecătii, ascultînd plîngerile poporului și încredințându-l căi se va face dreptate. La o distanță mică de capitală — la mînăstirea Văcăresci din marginea Bucurescilor saū la satul Șanta două césuri departe de Iași — se opria Domnul cu suita sa și

aștepta acolo câte-va zile, până să se termine preparativele intrării sale solemne în capitala țării, în Bucuresci sau în Iași.

§ 51. ALAIUL. — Alaiul complet și definitiv se constituia atunci ast-fel (Fotino III, 254-257) :

Merge înainte stindardul catanelor de țară, cu căpitanii și toate catanele armați și călări.

După aceștia urmăzează toate isnafurile ce sînt sub jurisdicțiunea Agăii călării, și apoi Polcovnicul podurilor cu toți podarii înainte puși în două șiruri pe jos și cu securile pe umere.

Toți Polcovnicii Agiei, călări și armați.

Vel-căpitanul Cazacilor pămîntenți, armat și cu stindardul său.

Talpașii Dorobănției cu chiverele, pe jos, cu stindardul lor și cu muzica lor proprie.

Căpitanul de dorobanți călare cu zapcii săi înainte, cu câțiva din brésla Armenilor, și cu stindardul său.

Czacii de Agie pe jos, cu muzica lor.

Vînătorii asemenea, cu un iedec al Agăii.

Căpitanii de Agie armați, îmbrăcați cu capoturi și călări.

Ciausul Agiei, cu Polcovnicul de Tîrgoviște.

Polcovnicul vînătorilor cu logofetul Agiei.

Aga pe cal frumos împodobit, cu căciula de samur și cu contăș.

Stegarul cu stindardul Agiei, cu mulți călări pe lângă el, fiind prapure.

Ispravnicul de oraș cu ai săi.

ORDINUL HATMANIEI.

Baş-beșliaga cu toți neferii săi armați și călări.

Călărașii Hătmaniei cu zapcii lor, călări tot câte doi.

Deli și tufeccii cu odobașii lor.

Vel-căpitanul menzilurilor cu Polcovnicul Hătmaniei.

Postelnicul cel mare

ORDINUL SPĂTĂRIEI.

Lefegii călări cu stindardul lor.

Vel-căpitanul de lefegii cu zapcii săi.

Buciucul Spătăriei cu toba și trîmbița deosebită și scutelnicii Spătăriei armați.

Poterașii toți armați, călări, cu haine verzi deschise, cu funde la baretele lor din cap și cu musica lor.

Seimenii armați, cu haine roșii, cu funde galbene la barete, cu stindard mare, cu musică și două iedecuri ale Spătarului.

Căpitanii de Spătărie călări, armați, cu barete și capoturi roșii.

Polcovnicul de potiră cu ciaușul Spătăriei.

Polcovnicul de seimeni cu acela de vânători.

Logofetul Spătăriei cu baș-bulucbașa.

Spătarul cel mare.

Stegarul cu stindardul, lefegii cu prapurele și cu musicile lor.

ZAPCII DE DIVAN.

Aprozii vătășiei și ai ciaușiei, și toți copiii din casă ai vătășiei Divanului și ai vătășiei păhărniceilor.

Vătaful de Vistierie cu Vătaful de păhărniceii.

Vătaful de aprozi și ciaușul de aprozi.

ORDINUL PORTARIEI.

Portareii pe jos cu stindardul lor în șir.

Portarul al doilea și al treilea.

Portarul cel mare.

Neguțatorii pămîntenii călări.

Neguțatorii de companie călări.

Starostele de neguțatori.

Lipcanii călări câte doi cu capii lor.

Și toți boierii pămîntenii călări câte doi după caracterul lor, de la Clucerul de Agie până la Banul cel mare.

ORDINUL ARMAȘIEI.

Armașeii și pușcașii pe jos câte doi.

Armașul II cu Armașul III.

Armașul cel mare.

Toți lăutarii pămîntenii.

Musica europenă.

Stindardele domnesci.

Trîmbițele.

Tuiurile.

Iuruc-bairacul.

Sacagii după orînduială cu sacalele.

Salahorii Cămărășiei pe jos cu bastónele în mână.

Iedecurile domnesci trase câte doi după orînduială.

Comisul II	cu Comisul III.
Călăraşu	cu Lipcanii.
Vistierul III	cu Postelnicul III.
Logofătul III	cu Logofătul III.
Logofătul II	cu Logofătul II.
Pitarul cel mare	cu Postelnicul II.
Un mare Clucer	cu un mare Căminar.
Un fost Spătar	cu un fost Hatman.
Beizadelele (dacă sint).	
Schemni-agasi	cu Divan-efendi.
Un ciauş împărătesc	cu alt ciauş.
Un checeliū împărătesc	cu un alt checeliū.
Iuzbaşa.	
Trei satîraşi	şi trei satîraşi.
Iamaciū Mataragi.	
Mataragi-başa.	
Alaiū-ciauşlar.	
Fustaşi	şi iar fustaşi.
5 căpitanî de spătărie	5 căpitanî de spătărie.
Orta-cuşac cu tabla-başa	şi Orta-cuşac.
Iamaciū lui Saraci-başa.	
Saraci-başa.	
Ici-oglandar	Ciauşlar.
Doi cavaşi.	
Doi has-ahîrlū împărătesci.	
Deli-başa	Ghiuler-agasi.
Baş-ciohodarul	Tufecci-başa.
Ciohodari pedestri.	
Un peic împărătesc	alt peic.
Ciohodari	Ciohodari.
Tufecci	DOMNUL ¹⁾ Tufecci.
Spătarul II cu	Vătaful de Divan.
Sabia şi topuzul	cu săgéta şi cucura.
Stindardul Domnesc cu sfinţii Constantin şi Elena,	
şi cu sfînta cruce de o parte, iar de alta marca Domnescă.	
Sangiacul împărătesc.	
Copiii din casă	cu prapurele împrejur.

¹⁾ Domnul cu personalul seū încheia cortegiul, după eticheta turcescă: „En Turquie, la place d'honneur n'est pas à la tête, mais à la queue”. Ubicini, *La Turquie actuelle*, p. 142.

Cămăraşul cel mare
Ispravnicul de Curte
Cafegi-başa

Grămăticul cel mare.
Cupariul.
Icî-ciohodarul.

Şi toţi servitorii şi iedeclii Domnului.

In fine meterhanéua pe jos.

Ca element de comparaţiune, reproducem aci şi alaiul cu care Soliman eşi din Constantinopole, în 23 Aprilie 1543, pornind în contra Ungariei :

Alaiul se deschidea de sacagiî cu sacalele pline, urmaţi de 2500 catîri purtând haznalele şi bagajele; apoi 900 iedecuri păşind câte nouă-nouă şi 5400 cămile câte şese-şese încărcate cu provisiuni şi muniţiuni. In urmă veniaû 1000 de gebegiî saû armurierî, 500 minerî, 800 topciî, 400 soldaţi de tren cu agalele lor; apoi dignitarii Saraiului (chilargi-başa, haznadar-başa şi capu-aga), urmaţi de cavaleria împărţită între două aripî: la drépta, eraû 2000 spahiî cu stindarde roşii, 500 lefegiî cu stindarde verđi şi 500 gureba cu stindarde albe; la stînga 2000 silihdari cu stéguri galbene, 500 lefegiî cu stéguri vărgate cu verde şi alb şi 500 gureba cu stéguri vėrgate cu alb şi roş. Indărătul acestor trupe veniaû membrii Divanului (nişangi-başa, defterdarii, cadiascheriî şi cei 4 viziri precedaţi de 4 tuiuri), înconjuraţi de suita lor; apoi corpul de vînători împărătescî (dogangiî, şaingiî, ciacângiî, zagargiî, samsongiî), mutefericalele şi imbrohoriî cu tot tacâmul lor. Cai anadoleni, persienescî şi arăpescî cu zăbale şi scări de argint, cu şele şi harşale de fir, eraû mînaţi de seiđi şi de seragi. Trei sute capucibaşi călări precedaû elita armatei: 12000 de ieniceri, înarmaţi cu iatagane şi suliţi, precedaţi de stéguri roşii cu 3 tuiuri. In fine, 7 stéguri cu dungî de

aur și 7 tuiuri vestiați apropierea Sultanului: 100 de trîmbițași și 100 de toboșari scoteau sunete războinice, apoi 400 de solaci formau un cerc în jurul Sultanului, pe când 150 de ciauși făceau să răsunе repetatele lor alcâș! odată cu zîngănitul lăntușorelor de la toiegele lor de argint; în interiorul rîndurilor de solaci erau 70 de peici, cu coifuri și sulii de aur, în mijlocul cărora Sultanul călăria pe un cal falnic¹⁾.

Acastă pompă, mai mult sau mai puțin complicată, însoția nu numai pe Domn (pe Dómnă și pe beizadele), la intrare sau eșire afară din capitală, pe orî-ce înalt dignitar turc sau creștin (Pașă, ambasador sau Patriarch) în trecerea-î prin țară, ci aceeași solemnitate se observa la întîmpinarea unui ordin al Porții, și un fast analog nu lipsia nici la scóterea cailor domnesci la ciai²⁾!

§ 52. INSTALAREA — În sunetul clopotelor, alaiul înainta încet-încet și se îndrepta spre Mitropolie — în Bucuresci la biserica de la Curtea-Veche și în Iași la biserica sfintului Nicolaie — unde Mitropolitul înconjurat de fruntașii clerului aștepta pe Domn să-l binecuvînteze. De

¹⁾ Hammer V, 361—365.

²⁾ Modul de alcătuire al alaiurilor, cari variau după împrejurări, se făcea după un anumit ceremonial, ale cărui formule se află, afară de Gheorgache și Fotino, în documentele culese de d. V. A. Urechia. Astfel I, 283 (d. 1782): alaiul ce s'au orînduit la eșirea d-lui Vel-Post. cu Măria sa Domnița mirésa [flica lui Caragea]; 285 (d. 1783): orînduiala alaiului cu care s'a adus cinstit consulul rusesc de la conacul d-sale la domnéscă Curte; 287: alaiul orînduit la intrarea în Bucuresci a Patriarchului Ierusalimului; 289: alaiul în ziua de Bogoiavleniá [Bobotéza]; 300: orînduiala alaiului prea iubitei Dómnai nóstre [Mih. Suțu la intrarea în Bucuresci]; 301: alaiul Măriei lor Beizadelelor [lui Suțu]; 302: orînduiala alaiului la scóterea domnescilor cai la ciai; 303: orînduiala alaiului la eșirea Domniei afară la biniș; 548 (d. 1784): orînduiala alaiului Domniei la eșirea înaintea prea luminatului hatîșerif împărătesc.

acolo se ducea la Curtea domnăscă și intra în Spătărie sau Divanul cel mare (unde trăsese înainte Schemni-agasi), oprindu-se înaintea tronului. În dreapta și în stânga steteau Mitropolitul, episcopii și boierii, fie-care după rangul său.

După câteva ceremonii religioase curat mahometane ¹⁾, Schemni-aga scotea dintr'un toc aurit hatișeriful sau firmanul de numire în Domnie (și de aceea numit „hiucm-ferman“) și Domnul, sărutându-l cu respect, îl preda secretarului seu turc, lui Divan-efendi, care îl citia cu glas tare în limba arabă, iar marele Vistiernic îl tâlmăcia apoi pe grecesce și pe românește.

După citirea actului solemn, Schemni-aga îmbraca pe Domn cu caftanul ce-l adusese și-l așeza pe tron: în acel moment se descarcau tunurile și meterhanéua începea să cânte. Domnul de pe tron îmbrăca pe Schemni-aga cu o blană de samur, pe Divan-Efendi și pe marele Vistiernic cu caftane, iar acest din urmă îmbrăca pe ómenii împărătesci cu blane, cu caftane, cu capoturi sau binișuri, pe fie-care după rangul său. Mitropolitul, arhieriei și toți boierii veniau apoi de sărutau mâna Domnului (cei din urmă îi sărutați și póla caftanului) și după ce erau cinstiți cu dulceta și cafea, fie-care se retrăgea la casa lui și ȕiua se încheia cu ospețe și jocuri. Schemni-aga era condus la conacul său și, după câteva ȕile, bine dăruit. era

¹⁾ Cum era rugăciunea turcăscă pentru viața Sultanului (Gheorghe III, 305: Domnul, închinându-se sangiacului cu o sehimă de smerenie și sărutându-l, cu mulțumita au facut orație prea puternicului Impărat, care pe limba turcăscă se numesce dova; cf. Folino III, 258) și mai ales sacrificiul simbolic „se taie și 2 berbeci sub tuiuri ca pentru semn de biruința“. Acest *curban* se facea încă în 1919 la instalarea Domnului în Muntenia, cum îl descrie un martur ocular (Hurmuzache X, p 47).

congediat de Domn, care îl însoția cu boierii săi pâna afară din oraș.

§ 53. MUCARERUL. — La fie-care 3 ani Domnul fanariot trebuia să cêră Porții confirmarea sa în Domnie, așa-numitul „mucarer“, cu care ocasiune trebuia să vie la Constantinopole să sărute pòla Impêratului și să primescă din nou insigniile domnesci. Venirea în persónă fu înlocuită apoi cu un boier înadins trimis saŭ cu un funcționar special turc. In cas de nevenire, Domnul era considerat ca hain.

In realitate, acêsta ceremonie devenia un noŭ mijloc de stòrcere. Raportul prezentat de marele Vizir era totdeauna confirmat de Sultan, dar spre a scòte mai mulți bani de la capuchehaiele, Vizirul pretexta diferite greutăți întru obținerea confirmării. Lăcomia turcescă odată satisfăcută ¹⁾, un capugi-bașă (saŭ boierul trimis de Domn) îi aducea caftanul și hatișeriful adică decretul de întărire. Domnul cu tóta Curtea eșia întru întâmpinarea caftanului și apoi se duceau cu toții la palat, unde se repeta ceremonialul instalării pe tron.

§ 54. MAZILIREA. — Scòtarea din Domnie saŭ mazilirea se făcea de marele Vizir (din lăcomie de bani saŭ pentru vr'o vină), după ce raportul sêu fusese confirmat de Sultan.

Resultatul se ținea în cel mai mare secret, ca nu cumva să afle agenții Domnului și pre-

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 112: Confirmatio quoque principatus suas expensas postulat. Est ea, vel minor vel major. Minor, qua saltem hiukm fermani vel mandatum domini datur, viginti quinque millibus imperial., nonnunquam etiam, si vesirius bene erga principem affectus fuerit, minoris redimitur. Major autem, in qua diploma principatus renovatur, posteaquam tres annos princeps scepra tenuerit, fieri debet, eosdemque requirit sumtus, quos novi principis constitutio.

venindu-l, să fugă din țară la dușmanii Porții. Idată ce noul Domn își alegea Caimacami, Vizirul trimitea pe un capugi-bașa cu firmane împărătesci către Domnul destituit și către reprezentanții celui nou. El pornea în menzil adică cu poșta grabnică până la Bucuresci sau lași și nu comunica nimului scopul misiunii sale, ca să pótă surprinde pe Domn. Ajuns în capitală, mergea întins la Curte și, intrând în Divan, saluta pe boierii adunați și le comunica destituirea și noua numire. Domnul însuși asculta de pe tron citirea firmanului de mazilire, după care mai rămânea 3 zile la palat cu toate prerogativele rangului său, până se pregăteau cele trebuincioase pentru transportul său, a familiei și a averilor sale. La plecare, Domnul era condus de boieri și de fruntașii oștilor până afară din capitală, unde cu respect își lua diua bună, rămânând doi din boieri pe lângă Domn ca să îngrijescă mai departe pe drum de locuințe și de hrană.

După ce trecea Dunărea, Domnul destituit trimetea pe ómenii săi cu daruri către Vizir, ca să pótă merge la palatul său din Constantinople. Dacă dintr'un motiv de corupțiune sau de culpabilitate nu obține această voie, era ținut aproape de capitală sub paza lui capugi-bașa sau (în cas grav) aruncat în Edecule, în închisórea celor Șapte-Turnuri, de unde nu scăpa de cât cu mari sume de bani. Odată pus în libertate, el se retrăgea în casele-ı de pe Bosfor (Fanarul fiind interdis unui Domn mazilit), unde trăia mai mult în obscuritate, până i se presenta o nouă ocasiune de a reveni pe tron.

Lucrurile nu se petreceau însă totdeauna așa-de pacinic. Adesea capugi-bașa venia înso-

țit de un calău (obiceiuit un Arap), care era trimis să ridice viața Domnului prin tăierea capului său prin gătuire. O asemenea jalnică sorte a avut-o, între alții, Grigorie Ghica și Hangerliul. Tragedia celui din urmă a fost descrisă de un martur ocular într'o pagină de adevărată importanță culturală¹⁾, căci zugrăvesce cum nu se poate mai bine starea ómenilor și a lucrurilor către sfârșitul secolului trecut.

Cap. III : Curtea

§ 55. PALATUL ȘI MOBILIERUL. Palatul domnesc consta din 2 apartamente distincte: *selamlıcul*, un fel de odaie de mosafir și salon rezervat pentru Domn, care 'și primia aici vizitele, și pentru beizadele cu slugile lor; și *haremul*, adică loc sacru și interzis străinilor de a intra, analog gineceului grec, era absolut rezervat Dóminei, Domnițelor și femeilor lor. Intr'ambele era situat *mabeinul*, apartamentul intermediar de care se folosia numai Domnul și a cărui îngrijire era lăsată pe séma unui servitor special al Curții numit „mabeingiú“.

Apoi veniaú sálile de adunare și de judecată: Divanul mare sau Spătăria, unde era scaunul lui Vodă, și Divanul mic, destinat unor ceremonii mai puțin importante; în fine, un șir de odăi vaste, de iatacuri și de încăperi boltite cu câte un turn circular, numit culă, unde se ținea haznaua sau vistieria domnescă.

Catul de sus, cu ferestrele-ı mici și lunguiețe, cu oblóne și zăbrele sau jaluși colorate

¹⁾ Dionisie Ecclesiarchul, *Chronograf*, p. 196.

(numite „cafas“), avea un ciardac înalt saŭ pridvor cu parmaclíc și un balcon cu giamurî și jalusiî, numit „sacnasiŭ“, unde ședea obicînit Dómna cu femeile ei; iar catul de jos era ocupat de beciurî saŭ cămări și de odăile locuite de curtenî și de lefegii. Pórta cea mare a palatului domnesc din Bucurescî purta numele de „Pașa-capusi“ saŭ de intrare principală.

Tavanul era de grinđi și une-orî ornamentat cu stucaturî, bagdadie, iar dușuméua saŭ pardoséla de scândurî (câte-odată și de cărăniđi) era acoperită vara cu rogojinî fine, hasure, cu chilimurî de Țarigrad și cu covóre de Persia.

Casele boierescî nu se deosebiaŭ mult de cele domnescî, ba încă une-orî ocupaŭ extensiuni și mai vaste, construite în formă de cetate, separate unele de altele prin lócurî virane și imense maidane în mijlocul cărora se perdeau acele locuințe isolate. Inconjurate cu zidurî, ele aveau în fund dependențe pentru numeroșii servitorî, mai ales țigani, carî formaŭ o adevărată icrarchie, reproducênd în mic luxul Curții domnescî, precum acésta era o palidă imitațiune a fastului oriental.

Mobila cea mai importantă, în casele domnescî saŭ boierescî, era *divanul*, un pat de scândurî înfundate, larg și puțin ridicat, care nu lipsia din nici-o cameră și ținea loc de pat, canapea, fotoliŭ, scaune — tóte pe atunci aprópe necunoscute. Masa era pusă într'un colț și pe lângă pereți câte-va lavițe saŭ băncî anume destinate pentru străini¹⁾.

¹⁾ Carra. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, II ed. Neuchâtel, 1781, p. 156: On trouve aussi chez quelques boyards des chaises et des tables de bois; mais c'est un luxe européen réservé pour-les étrangers.

Divanul, acoperit cu saltele căptușite cu postav și înconjurat cu perne de cit, peste cari erau întinse macaturî saū chilimurî de lână cu ciucurî pe marginî, ocupa trei părți din cameră (afara din spre partea ușii și a sobei) și oferia în tóte părțile un loc de ședere, vast și comod. Societatea înalta de pe atunci își petrecea vécul ședênd turcesce pe divan — Domnul și boierîi în selamlîc, iar Dómna și cocónele în haremul lor: acolo mâncau, fumaū, jucaū și dormiaū¹⁾.

Intr'un colț al divanului era *tandurul*, saū aparatul de încălđit, compus din o masă pătrată acoperită cu covor, sub care se aședa un mangal, vas de aramă plin de cărbunî aprinși: cocónele din împrejur luaū pe genuchî colțurile covorului, ce întreținea o căldura plăcută și sănătósă²⁾.

§ 56. BOIERÎI.— A doua saū a treia di după instalarea noului Domn, boierîi se adunaū în Divanul cel mare, unde venia Domnul și după ce se aședa pe tron, dăruia boieriile, mazilind pe unii, întărind pe alții saū dându-le grade mai înalte.

Boierîi erau de 3 categorii: cei ce avênd rang căpêtaū o funcțiune înaltă (mansup), se numiaū *haliâ*, adică în activitate; apoi cei ce obțineau un titlu de nobleță, fără a fi investiți cu funcțiunea corespundêtoare, se numiaū *paia* și,

¹⁾ Caria, 156: Les Moldaves, les Valaques et les Grecs s'accroupissent tous les jours, les jambes croisées, sur l'ur sofa et mangent autour d'une table ronde, le dos courbé comme des singes: ce qui est assez plaisant à voir.

Cf. d'Ohsson IV, 365: Lecture, écriture, travail, conversation, tout se fait sur le sofa; et de là tant de gêne et de contrainte dans les visites...

²⁾ Soba fiind o invențiune modernă (c. sec. XII), cei vechi nu cunosceau de cât mangal pe tripede (*brasero*, în Spania).

în fine, boierii puși în disponibilitate erau *mazılı*¹⁾.

În această acordare de ranguri nu se ținea seamă atâta de meritul candidaților cât mai ales de bunul plac și de interesul personal al Domnului, căci el era stăpân absolut pe viața și pe avutul supușilor săi și legea se identifica cu propriul său capriciu. Mavrocordat adusese cu dînsul o drăcie de fanarioți, cărora le încredințau câte-va din posturile cele mai înalte, în afară de Vornic, Logofăt, Agă și Vistier, cari rămăseră rezervate boierilor pămîntenți.

Cei dintâi numiți²⁾ erau Postelnicul (totdeauna grec), care introducea pe boierii înaintea Domnului și marele Vistier, care îmbrăca cu caftane mai întâi pe boierii de clasa I, așa numiții *veliți*: pe Banul cel Mare (în Muntenia), pe marele Logofăt, pe cei 2 Vornici, pe marele Spătar, pe Hatman și pe Agă; apoi pe boierii de clasa II, de la Sărdar până la Clucer de Agie; și în fine, pe cei de clasa III, simple slugi ale Domniei, creați anume de fanarioți după personalul inferior al Saraiului și cari, prin numărul lor cel mare și prin ocupațiunile lor ridicule, reprezentau fastul oriental al unui despot în miniatură.

Primele trei clase de nobleță se acordaui prin caftane, clasa a patra și a cincea prin „pitac” sau diplomă.

Conferirea acestor boierii se făcea, după

¹⁾ Hammer XIV, 52: Les vizirs, les defterdars, le reis-efendi et les juges d'armée étaient divisés en trois catégories: *mazouls* (en retraite), *payelüs* (titulaires) et *bilfils* (en activité).

²⁾ d'Ohsson VII, 106: Le premier acte de souveraineté du Sultan est d'ordonner au chef des eunuques noirs de revêtir de pelisses de zibeline ses deux vicaires, le Grand-Vézir et le Mouphti, en signe de confirmation dans leurs dignités. Cf. *ibid.* 193.

moda orientală, prin îmbrăcare cu caftane și prin acordarea unor insignii proprii rangului: ast-fel Aga purta mai întâiu baltagul și mai târziu topuzul, iar Vel-Armaș buzduganul. Insigniul general al boierilor, începând de la marele Ban, erau niște toiège cu gămălia aurită numite „hazrane“. bastóne de abanos suflate cu argint care se dedeau și episcopilor.

Cei boieriți, dacă erau tineri, se întorceau acasă pe cai domnesci frumos împodobiți, iar dacă erau bătrâni în carete domnesci cu 6 cai. Imbrăcați cu conțeș și cu ișlicul de samur erau conduși cu o paradă mai mult sau mai puțin pompóasă după rangul acordat. Ajunși acasă, li se trimitea meterhanéua Curții de le cânta sub ciardac, pe când bărbier-bașa îi rădea cu briciu-i de mǎrgian; după aceea veniau iedeclii Curții cu tacámurii de dulcétă, cafea și ciubuce, de-î cinstia din partea Domnului. Noul căftănit plătia musica și cinstia cu un bun bacșiș pe ómenii domnesci.

Rangurile erau mai adesea onorifice: cel căftănit poseda numai titlul, nu însă și funcțiunea corespunzătoare. Ast-fel de la Reforma lui Constantin Mavrocordat (1748), mai multe boieri vechi trecură de la dignități efective la simple ranguri cu venituri anuinite: clucerul, medelnicerul (înlocuit în funcțiune cu ibrictarul), paharnicul (înlocuit cu cuparul), serdarul, șetrarul, slugerul, stolnicul (înlocuit cu becerul)... ajunseră titluri cu sinecure mai mult sau mai puțin mari. Vechea nobleță devenind pur și simplu titulară, introducerea într'însa devenise o afacere pecuniară.

La început, obținerea acestor ranguri și funcțiuni se plătia cu o dare în bani proporțională;

mai târziu boierii, mai ales cele inferioare, se cumpărau pur și simplu, constituind un venit propriu tesaurului princiar. Acastă venalitate a funcțiunilor conduse la înmulțirea continuă a rangurilor boieresci, așa că în cele din urmă titlaturele ajunseră la un număr ilimitat¹⁾. Unii din Domniii fanarioți, ca Mavroghene, se apucase să boierescă pe ómenii fără nici o rezervă și să-i introducă vrând-nevrând în arhondologie: „Mavroghene (dice Văcărescu) îmbrăca fără de voie pe cine aușia că arc banii... umbla prin sate și îmbrăca pe țărani cu caftane și apoi îi punea la închisóre ca să-i dea banii, fapte ce nu le-au mai văđut Țara-românescă, necinste care n'aú mai văđut'o Domnia Țării-românesci“.

§ 57. IEDECLII. — Fastul saraiului din Stambul cu numărul său ilimitat de dignitari atașati exclusiv la persóna Sultanului²⁾ se vedea apoi reprodus în miniatură la Curtea fanariotului³⁾, de când Nicolae Mavrocordat prefăcuse nisce ocupațiunii domestice în dignități onorifice, dărúind câte un rang de boierie tuturor slugilor Curții sale³⁾.

¹⁾ Și în Franța, sub vechiul regim, burgeseii cumpărau fără rușine pergamentele lor de nobleșă; cf. Rambaud, *Histoire de la civilisation en France* II, 87: En 1636, Louis XIV annoblit 500 personnes à raison de 50 0 livres par tête; en 1702, il fait 200 nobles; en 1711, cent. Pendant le cours du XVIIe siècle, on a vendu pour cent millions des titres de noblesse... *L'argent, c'est la vraie savonette à vilain.*

²⁾ Deja Bandinus observă despre Curtea lui Vasile Lupu (p. 318): Umbra sed non aemula Turcarum imperatoriae aulae, „umbra iar nu rivala Saraiului...“.

³⁾ Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, p. 397: Toutes ces charges inutiles peuvent former un petit tableau du faste asiatique qui règne à la Cour de l'Illospodar. Les dignités les plus éminentes de l'Etat sont confondues avec des emplois frivoles et fantasques qui ne décèlent que l'esclavage du prince et des peuples. Nos souverains en prenant le café, ou étant à leur toilette, n'ont p us guère besoin de grands seigneurs pour se faire allumer la pipe ou se faire présenter les bottes. Les dignités et les emplois, chez un peuple sage, doivent se mesurer sur le mérite du personnage et l'intérêt de l'Etat.

La sfârșitul secolului trecut, d'Ohsson ridică la 12000 de ómení personalul Saraiului cu garda și serviciul inferior. Și în imperiul bizantin numărul dignitaților, administrative și ereditare, trecea peste 10000. La noi, și numai în Moldova, Drăghici urca numărul boierilor la peste 3000¹⁾.

Trecând cu vederea cancelaria domnescă — în care figură între alții un secretar turc, Divan-Efendi, cu scriitorul lui subaltern, chiatipul său mehtupciul; apoi muhardarul care pune pecetea lui Vodă și divictarul care îi ținea călimara — ajungem la casa civilă propriu-đisă a Domnului, formată de boiernași de clasa III, cari aveau sarcina de a îngriji de persóna Domnitorului și de trebuințele Curții.

Ast-fel becerul era primul bucătar domnesc, mabeingiul purta grijă de apartamentul personal al lui Vodă, berber-bașa de barba sa, iciciohodarul de încălțăminte sa, caftangiul de garderoba sa, sofragiul de masa domnescă, gimașirgiul și șamdangiul de rufăria și de lumînările Curții, sofagiul de paturí și divanurí, rahtivanul de tacâmul cailor domnesci, având sub el un seiz-baş sau cap al rîndașilor și un nălbant-baş sau mai-marele peste potcovari.

După ce ibrictarul, mataragiul și peșchirgiul presentaú lui Vodă ibricul, lighianul și peșchirul, ciubucciul și narghelegiul îi aduceau ciubucul său nargheléua, cafegiul și șerbegiul caféua și dulcêta (cofetarul se numia „șichirgi-

¹⁾ Cf. Taine (*Ancien Régime*, p. 127): Au total, près de 4000 personnes pour la maison civile du roi, 9000 à 10000 pour sa maison militaire, 2000 au moins pour celle de ses proches, en tout près de 15000 personnes, avec une dépense de 40 à 45 millions, qui en vaudrait le double aujourd'hui et qui sont alors le dixième du revenu public.

başa“), după cari buhurdangiul venia cu afumătorile.

Apoi baş-ciohodarul său primul şambelan care avea sub ordinele sale 24 de ciohodari său lachei, îmbrăcați în dulame roșii căptușite cu alb, cu ciaprazuri galbene, purtând căciuli mari de blană și cizme galbene.

Pe lângă acești funcționari în serviciul Domnului, îmbrăcați cu caftane și cu fesuri în cap, numiți „iedeclii“ său servitorii interni, mai erau încă subalternii lor numiți „iamacuri“ și în fine copiii de casă său icioglanii în număr de 36, sub ordinul a 2 ciauși cari purtau bastoane de argint numite „cioiene“.

Un ciauș special, selém-ciauș, era însărcinat să precadă pe Domn, să-l anunțe sosirea și să răspundă, în numele publicului, la salutarea ce-i adresă: căci după eticheta orientală, dreptul de a întâmpina salutarea aparține exclusiv superiorilor, așa că răspunsul direct din partea mulțimii s'ar fi considerat ca o abatere gravă de la un privilegiu rezervat suveranității¹⁾.

§ 58. GARDA CURȚII. — Casa militară a Domnului se compunea dintr'un cavaz-baş, care sta în picioare afară la ușa lui Vodă, de un portar-baş său introducător, de un alaiū-ciauș care întocmia cortegiul, de masalagii cari îl escortau, de un mehter-başa său șeful muzicii domnesci cu mehterii său musicanții săi turci²⁾, în fine, de nelipsitul gélat său calău, obicnuit țigan.

¹⁾ Hammer XIV, 67: La politique minutieuse du despotisme s'égaré à tel point, qu'en fait même du salut elle veut encore dominer, qu'elle s'irrite de l'initiative prise par le peuple dans son accueil au souverain, et établit un mandataire pour rendre à ce dernier son salut, suivant le mode et à l'instant qu'il a fixé.

²⁾ Pe lângă musica turcescă a Curții și a oștirii — mehterha-

Iar garda domnăscă o formaŭ diferiți ofițeri ca satirgi-bașa cu satirașii seî, tufecci-bașa cu topciiî seî, deli-bașa cu neferii seî, ghiuler-aga, bulucbaș, cârc-sêrdar și odobaș cu neferii lor; tulumbagi-bașa și baș-beșlêga turc, însărcinat cu poliția relativă la coreligionariî seî (Coranul interdicând intervenirea creștinilor în daraverile musulmanilor), având sub dînsul un bairactar și 70 de neferi.

În fine, casa Dómnei se compunea dintr'un Vornic de harem, de un baș-ciohodar, de un grămătic și de mai mulți fustași.

Mulțimea slugilor din casele boieresci (obi-cinuit țigani) era o caracteristică a epocii, luxul unei case bogate manifestându-se, ca și la Turci, prin numărul cel mare al servitorilor. Ca și Dom-nul, boierul își avea cafegiul, chelarul, ciubuc-ciu, logofetul și sofragiul seŭ.

Modul de a-î cheina bătând în palme era oriental ca și cele mai multe din ocupațiunile lor¹⁾,

§ 59. MUSICA CURȚII. — Mehterhanéua era unul din prerogativele acordate Domniei de Sultan. Ea formă musica Curții și consta din 9 surle sau fluere (zurna), 7 trîmbițe (boru), 4 tésuri

nea și tabulhana — era și o musică nemțescă, compusă din lautari sași sau unguri și din țigani

¹⁾ J'aime — scriea prințul de Ligne în 1788 (Langeron, p. 77) — qu'on n'ait point à sonner après des domestiques ou à crier sans cesse; si par hasard ils sont tous en commission, on les appelle comme dans les harems en frappant des mains en signe d'applaudissement.

Alexandri, *Teatru*, 428: CHIRIȚA. — Bat în palme copilele (bate și ea în palme) Ióno... Ióno!.. nici c'a veni ađi surda!.. Ióno! fa!.. se vede c'a adormit strigóica... mai seîl ce?.. Ian să videm...

Filimon, 257: Citi pitacul cu sânge rece, apoi bātu în palme, ca să vie sluga să-l îmbrace.

(zil) și tot atâtea dairele, 9 daule sau tobe și mai multe timpane numite tumbalechiuri¹⁾.

Mehterhanéua, executată de mehteri sau musicianți turci sub direcțiunea unui mehter-başa, răsuna de câte-ori Domnul se punea la masă și cânta regulat după amiazi, la asfințit, când purta numele de chindie sau „nubet“. Din cauza numărului preponderant al instrumentelor manuale (timpane, dairele, tésuri și tobe), pentru care cuvânt acésta musică se numia și *tabulhana* adică tacâm de tobe și timpane, execuțiunea era mai mult o lovire repetată și sgomotósă de cât un cântec musical: de aci expresiunea arhaică „a bate meterhanéua“ și „a bate chindia“.

Ast-fel Logofétul Gheorgache, vorbind de primirea ce Grigorie Vodă făcu unui Paşa cu 3 tuiuri în timpul șederii sale la Iași, observă (III, 332):

„In câte zile au fost zăbava Pașei, mehterhanéua Domnului, după obiceiul ce este de bate în toate zilele nubet, ce se chiamă chindie, n'au bătut, fără numai mehterhanéua Pașei au bătut într'o zi după ce au eșit Pașa la cortul seú, fiind și Domnul cu totă boierimea, unde și ore-care luptători și pehliveni au fost; și vrând Pașa ca să audă și pe mehterbaș al Domnului ce meșteșug are, a dis Domnului ca să poroncască lui mehterbaș să dica un pestref, și începând mehterbaș și dicând un scopos ca acela, au foarte plăcut Pașei meșteșugul și dicătura lui; și după ce au sfârșit de dis, Pașa au

¹⁾ Așa era compozițiunea mehterhanelii la un Domn, Vizir sau Pașa cu 3 tuiuri; aceea a Sultanului era mai numerosă: „Elle est composée de 16 chalumeaux (zourna), 16 tambours (daoul), 15 trompettes (borou), 8 caissettes (naré), 7 cymbals (zil) et 4 tymbals (kioss)“. d'Ohsson VII, 23.

poroncit de l'aũ îmbrăcat cu beniș de postav acolea înaintea sa“.

Alte instrumente la modă pe atunci erau: chemanul, un fel de violină pântecósă, și tambura, saũ ghitara orientală, cu care boierii și cocónele executaũ cele mai frumoase arii și cântece turcesci (bestele, manele și samaiele), preludii saũ uverturi, pestrefuri, și partituri numite taximuri. Unele din acele instrumente — ca cobuzul, cavalul, muscalul și naiul — aũ persistat până adĩ la lăutarĩ și la ciobanĩ¹⁾.

Cap. IV: Traiul la Curte

§ 60. DOMNUL ȘI BOIERII. — Același Domn care se degrada până la umilire înaintea unui Han saũ Vizir, era de un despotism fără margini față cu supușii săi și reclama în interiorul palatului o adevărată adorațiune, transformând pe boierii mari ai țării în simplii servitori ai persoanei sale. Prevenința acestora trecea peste orĩ-ce înjosire. Când fanariotul trecea dintr'o odaie într'alta, doi saũ trei boieri ținându-l de brațe, asemenea unui paralytic, îl ridicaũ așa că abia mai atingea pământul cu vârful picioarelor, alți doi-trei boieri îi țineau pulpana caftanului, pe când el însuși se juca într'una cu nisce mătăni de mare preț²⁾.

Viața boierului fanariot era imaginea fidelă a apatiei orientale. Ea se resuma în aceste momente: se scula de vreme, fuma ciubucul și

¹⁾ Cf. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 13 nota și mai ales Sulzer II, 431 urm. În privința instrumentelor: Burada, *Calendarul musical* III, 72-78 și Revista d-lui Tocilescu VI, 49-71 („Cercetări asupra muzicii ostășesci la Români“); în fine, studiul nostru, § 41: Cântece și muzică.

²⁾ Zallony, p. 44.

sorbia caféua pe divan, se ducea la biserică, la Curte și la Divan; după amiazi dormia ca și Vodă până la ora 5, apoi iar cafea și ciubuc (lucru ce se repeta la fie-care vizită, făcută saū primită), la urmă preumblare saū joc până la 11 de nópte.

Viața cocónei, în haremul ei, nu era mai puțin apatică: se ducea la biserică saū la sindrofie, orî lucra cu ciurul. Copiil erau lăsați pe séma doicelor și a dădacelor, apoi la 6 anî dați pe mâna unui dascăl care îi învêta anî întregi gramatica grécă și catechismul. Câți-va boierî cu perspective ambițioase angajaū pentru copiil lor și un hoge, care să-î învețe turcesce, acésta însă după aprobarea prealabilă a Domnului¹⁾.

Când se arăta în public, Domnul umbla cu capul plecat și cu ochil pe jumătate închiși, învîrtind cu o mână între degete nisce mêtăniî mici și ținênd în cealaltă un pumn de rubiele ce le arunca norodului.

Domnul fanariot nu umbla nici odată pe jos ca contrar dignității sale²⁾ și nu eșia de cât călare de 2 orî saū de 3 orî pe an (o asemenea cavalcadă se numia *binîș*) cu o paradă anume prescrisă: de câte-orî încăleca și descăleca, pe o piatră din curte destinată pentru acest scop și numită „binectaș“, ciaușiî făceaū să rêsune aerul de vivatele lor, așa-șisul alcâș, și ținênd în mână toiege cu clopoței de argint precedaū pe Donin. La asemenea parade, boieril haliă saū

¹⁾ Sulzer II, 887-898 și Zallony. 198.

²⁾ Altmintrelea stradele de pe atunci — acoperite cu grinđi pe jumătate putredite și rêu aședate și numite din acéstă pricina *poduri* — erau aprópe impracticabile: vara, din cauza prafului și iarna, din cauza număróselor gropi saū batace în carî se putea cufunda nenorocitul pedestru. Caldărîmul era încă necunoscut.

în funcțiune purtau giubele roșii cu copci de aur și calpace de samur negru cu fundul roș, boierii paia saŭ titularii giubele măslinii și calpace cu fundul verde. Numai Domnul și Beizadelele purtau căftane albe și gugiumane cu fundul alb. Toți boierii, ca și Voda, aveau câte un hanger la brâu.

Petrecerile și distrațiunile la Curtea Domnului fanariot erau întipărite de uniformitatea caracteristică întregului traiu al societății. Danțul (formal interzis mahometanilor) era una din acele distrațiuni mai ales la balul oficial de Anul nou, dar modul său de execuțiune, mai mult automat și lipsit de vioiciune, făcea o tristă impresiune asupra străinilor și formă un adevărat contrast cu mișcările pline de viață ale horélor țărănesci. Boierii lepădându-și papucii și giubéua saŭ cu pulpanele anterioare ridicate în brâu spre a reda piciórelor libertatea mișcărilor, luaŭ la joc pe cocónele nu mai puțin jenate în complicatul lor costum oriental. În timpul acela meterhanéua Curții întona ariile ei sgomotóse.

§ 61. PARADE ȘI CEREMONII. — O pompă deosebită se desfășura la anumite ocaziuni oficiale, cum erau sărbătorile cele mari Crăciunul, Anul nou, Bobotéza, Invierea și St. Gheorghè. Domnul, însoțit de suita-i de boieri (numită ecpaia saŭ taifă), mergea la biserică cu un strălucit alaiu. Atunci se observa un ceremonial, ale cărui amănunte pentru Moldova au fost conservate de Logofétul Gheorgache, iar pentru Muntenia de archidiaconul Paul din Alep.

Cea mai curiosă din aceste ceremonii era scóterea cailor domnesci la ciair saŭ pășune, în ziua de St. Gheorghe. Caii, înșăuați turcesce

și acoperiți cu harșale scumpe, erau mînați de iedecliî îmbrăcați în roș și conduși de marele Comis în costumu-î de gală și calare pe tabla-bașa, urmat de câteva cete de catane și de garda domnescă cu stégurile ei. În sunetul muziciei militare, alaiul defila sub ferestrele palatului. Caii erau preumblați unul câte unul pe ulița cea mare a capitalei și apoi duși la locul de pășune afara din oraș, la câmpiile Colentina și Bănésa, unde rămăneau 6 săptămîni. Acest alaiu ȕice Sulzer, prin falnica îmbrăcăminte a marelui Comis și prin suita numerosă, atrăgea o lume de curioși, parc'ar fi fost un alaiu domnesc sau vr'o intrare triumfală¹⁾.

O altă ocasiune de veselie publică era petrecerea națională a Turcilor, numită „dunanina“, când se născia o beizadea sau la aflarea unui eveniment fericit (ca reputarea unei victorii, ori coprinderea unei cetăți): la ast-fel de ocasiune stradele se iluminau cu fanare colorate, magazinele se decorau cu felurite podóbe și se descărcau fișicuri sau focuri de artificii. Cronicarii noștri fac adesea mențiune de asemenea petreceri populare, căci, în calitate de vasali ai Porții, Domniî noștri trebuiau să împărtășească veselia suzeranului lor²⁾.

§ 62. EXERCITII ȘI SPECTACOLE. — Dintre exercițiile cultivate de Turci și adoptate apoi de Domniî fanarioți, erau încurările de-a calarele, jocul geridului și al halcalei, cari se obișnuiau

¹⁾ Sulzer I, 50. Cf. Gheorgache III, 323; Paul din Alep II, 93; Papazoglu, 48. Obiceiul însuși e curat turcesc: ihrađi erkiani istabli humayun (alaiul cailor împărătesci) la Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* I, 495—496.

²⁾ Veđi două asemenea mențiuni la En. Kogălnicenu (III, 228) și la Radu-Popescu (IV, 140).

la Turci în cele două sărbătorī marī ale Bairamuluī, iar la Domniī noștri a treia și după Pasce. Iata în ce mod logofetul moldoven Gheorghache descrie acest fel de turnir oriental (III, 321):

A treia și după Pasce vin toți egumenii greci de se închină Domnului cu St. Inviere aducând și poclone câte un miel; și tot într'această și saū a patra și, au fost obiceiū vechiū, de eșia Domnul afară cu tot alaiul de slujitorime și cu totă boierimea marī și micī la halca orī în șesul Bahluiuluī orī la Copoū, scoțându-se toți caii domnesci. Și ședând Domnul la saivant și boierii pe scaune, pe cīne din boierī rīnduia Domnul, încăleca pe cal domnesc și se sloboșia cu sulița asupra halcalei (carī sulițe sīnt aduse din țara unгурescă; acolo se fac într'adins pentru acēstă trēbă), cu dicēturi de mehterhané, și care lua halcaua în repegiunea caluluī, venia de se închina Domnului și-i săruta mâna și póla. Și celor mai marī boierī li se dăruiaū de către Domn câte o lastră sau canavață cu fir și un postav, celor mai de gios postaji și atlaze, iar celor mai micī postaji; fiesce căruia se da darul Domnului după cinstea sa, petrecând întru acea și și cu alte chipuri de glume, pentru bucuria sărbătorii.

Spectacolele, cu totul interdise mahometanilor în public, erau îngăduite în interiorul caselor și numai la evenimente extraordinare¹⁾. Un asemenea eveniment era la noi nunta unei beizadele, cu care ocaziune se oferia priveliștea atleților saū pehlivanilor cu isprăvile lor minunate, iar privitorii făceau haz de execuțiunile saū giumbușurile lor. Radu-Vodă al Munteniei încus-

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: On voit chez les Turcs des troupes de bouffons, de farceurs, de comédiens, des lutteurs, des joueurs de gobelots, des danseurs de corde; mais ils ne paraissent jamais dans les places publiques, si ce n'est dans les événements extraordinaires. Tout se passe dans l'intérieur des maisons; et c'est la fête la plus somptueuse qu'un homme riche puisse donner à sa famille et à ses amis à l'occasion de ses noces ou de la naissance d'un enfant.

crindu-se cu Duca-Vodă al Moldovei, aŭ făcut copiilor lor o nuntă rămasă celebră în amintirea contemporanilor¹⁾.

Doi din cronicarii noștri cei mai pitorești, Neculce și Căpitanul, înregistrăză cu admirațiune spectacolele variate ce aŭ împodobit acea nuntă memorabilă. În special e interesantă pentru cultura epocii descrierea cronicarului muntén, care ne face să asistăm la însiși exhibițiunile acelor acrobați ai Orientului.

Întru aceste vremi Radul Vodă, având un cocon anume Ștefan, și Duca Vodă den Moldova, având o cocónă anume Catrina, s'aŭ ajuns în cuvînt și aŭ logodit pre coconii. La care logodna aŭ fost aicea în țară cu mare veselie, aŭ făcut multe ospete și jocuri, care se potrivia cu o nuntă domnescă, iar nu logodnă. Strîns-aŭ tótă boierimea țarei cu tóte jupănesele și aŭ întins corturile în dél despre Mihaiu-Vodă, în drumul Cotrocenilor, acolo făcea ospete în tóte zilele. Adus-aŭ pelivani de cei ce jócă pre funii și de alte lucruri; adusese și un pelivan hindiŭ hărăp, carele făcea jocuri minunate și nevedute pre locurile nóstre, iute om era și virtos. Lângă altele de nu le putem lungi, făcea acestea mai ciudat: punea de rînd 8 bivoli și se rēpedia iute și sārînd peste ei, se da în vāzduh peste cap și cădea în picióre de ceea parte; alta: un cal domnesc gras tare, își lega chica de cōda-î și-l bătea comișelul cât putea, și nu putea să-l nisce de loc; alta: un copac mare den pădure adusese neted și înfipt s'aŭ suít pre dînsul ca o maimuța, deci după multe jocuri ce aŭ făcut în vîrfu-î s'aŭ slobođit de acolo cu capul în jos și aŭ dat în picióre: alta: un tulpan lung de mulți coți îl ținea ómenii în mîini cât era și se rēpedia iute, și mergea cāl_când pre tulpan și nu se afunda; alta: se prindea mulți ómenii cîte doi în mîini și făcea chip ca de o bute cu mîinile și mai lung, și se rēpedia iute și întra cu capul prin gaura aceea și nu-l simția ómenii, și de ceea parte cădea în

¹⁾ Veđi descrierea paralelă a lui Neculcea (II, 215) și a lui Const. Căpitanul (I, 351).

picióre. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte. În scurt, mare veselie s'ați făcut la această logodnă a coconului Radului Vodă aicea la noi.

§ 63. BUFONI ȘI FARSE. — Fie-care Domn își avea măscăricii seî, cari îl desfatau cu strîmbăturile lor, de câte ori Măria sa trecea dintr'o camera într'alta a palatului ¹⁾. Același rol de mascara saă nucalit îl jucau obicînuît ciaușii domnesci, cari aveau misiunea de a înveseli pe Domn prin glumele lor hazlii și în special cu reprezentarea farsei turcesci *Caraghios* (Karagöz „Ochiu-negru“), numită ast-fel după principalul bufon al acestei piese plină de un comic grosolan. La un asemenea spectacol asista Vodă și boierinea, delectându-se cu verva cinică dar plină de haz a comediantului domnesc.

Sulzer ne a conservat descrierea unei asemenea reprezentațiuni (II, 402): Unul din ciaușii domnesci care face pe bufonul Curții, primesce ordinul de la Vodă să reprezente o comedie... După un mic interval, 6 ciauși, îmbrăcați cu ciaușiri albi saă roșii, cu toiege ferecate cu argint în mână și cu căciuli înalte pe cap, deschid scena cu un prolog rostit de cel mai dibaciă dintr'înșii... Comedia se improvisează românește, grecesce și turcesce. Coprinsul și mersul piesei, judecând după intercalatele *bon-mots* românești, trebuie să fie hazlii și foarte amuzante, totul în gustul faimosului teatru de marionete... Spectacolul turcesc nu e de cât un fel de joc de păpuși: se întunecă sala, se întinde la un colț o pânză fină, îndărătul căreia se așeză o masă și acest

¹⁾ Carra, 182: Dans les antichambres du palais du prince, on trouve à toute heure du jour 2 fous, dont l'emploi est de secouer un grelot d'argent, de faire des contorsions et de rire à gorge déployée, quand son Altesse passe et repasse d'un appartement à l'autre.

spațiū închis se iluminéză cu câteva lumînări; în dosul mesei stă un singur ciauș, care cu nisce sfori pune pe masă în mișcare diferite păpuși de carton și gesticulează după vorbele ce spune românesce și grecesce, dar mai ales turcesce, așa că acele figurī de hârtie se vęd prin pânză de spectatorī 6re-cum în umbră¹⁾.

Farsa însăși se j6că până astăzi în Turcia, nu numai pe piețele publice și în cafenele, dar și în casele bogașilor și chiar în saraiul Sultanului — un grilaj despărțind femeile de restul auditorului. Nimeni nu este cruțat într'insa: t6te clasele sociale (pași, ulemale, derviși), t6te meseriile și profesiunile defiléză pe dinaintea n6stră și fie-care e marcat cu o trăsură proprie.

Acéstă farsă pare a fi avut în vremea ei mare succes și a fi ajuns destul de populară, cum o dovedesce atât numele bufonului devenit un simplu apelativ (*caraghioz*) cât mai ales Jocul păpușilor (§ 43).

Afară de caraghiozi, măscărici și mucaliși, mai erau și *soitarī* sau piaițe cari luaū parte la alaiuri: ei purtau căciuli mari de blană de tigru și c6dă de vulpe atirnată; în fața căciulei aveau oglinđi, cu pist6le la briū și toporașe în mâini; ei mergeau pe jos, strimbându-se și riđend cu hohot²⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: Les ombres chinoises, que l'on appelle *chayal-zill* (litt. marionette: ar. hayal și zill „ombre“), sont le divertissement auquel on donne la préférence. Ceux qui gagnent leur vie à ce métier, vont solliciter de porte en porte la curiosité des familles.... Tout s'y ressent encore de la barbarie des siècles qui ont donné naissance à ces jeux grossiers: rien de plus indécent que les gestes de ces figures, soit en hommes soit en femmes, et rien de plus obscène que les vers qui se récitent derrière la toile. Ces spectacles, malgré le mauvais goût qui y règne, suffisent cependant pour detendre le front des personnes les plus graves.

²⁾ Olanescu, *Teatrul la Români*, p. 132.

§ 64. RECEPȚIUNI OFICIALE. — Altă împrejurare însemnată care scotea pe Domn și Curtea-I din apatia lor obicnuită, era trecerea vr'unui personaj important prin capitala țării. Modul de recepțiune al unui Han sau al unui Pașă cu trei tuiuri arată până la ce stare de înjosire ajunsese țara sub domnia fanariotă. Cu toate că, după ceremonialul investiturei, Domnul român era tratat pe un picior de egalitate cu Hanul și cu nisce prerogative superioare Vizirului, ceremonialul ce se observa la întâlnirea lor (conservat de Logofătul Gheorgache) ajunsese în cel mai înalt grad umilitor pentru dignitatea tronului.

Ast-fel, la întâmpinarea unui Han, Domnul se ducea înaintea-I cu capul descoperit și îngenuchiând îi săruta piciorul¹⁾. Când un Pașă cu 3 tuiuri trecea prin Iași, Domnul cu totă boierimea rînduită după clase îl aștepta în picioare „și când sosese Pașa drept Domn (orî călare de va fi orî în cocie), se popresce și merge Domnul de-I sărută piciorul, cum și boierii toți pe rînduélă merg de-I sărută piciorul și la petrecerea Pașei asemenea urméză Domnul cu totă boierimea; și de unde este să-și ia Domnul diua bună, descalecă iarăși de sărută piciorul Pașei și boierimea totă de asemenea.“

Ceremonialul turcesc se introdusese la Curte în toate amănuntele caracteristice Orientului. Modul de recepțiune din partea Domnului, când tre-

¹⁾ d'Ohsson VII, 105: Les principaux fonctionnaires saluent le nouveau Monarque en posant les lèvres sur sa robe; mais le Grand-Vézir lui baise le pied...

Hammer XIV, 54: Lorsque le Sultan entre dans la salle, le Grand-Vézir, et, après lui, les jeunes princes vinrent se prosterner devant lui et lui baiser le pied... (cf. sărutarea papucului Papei).

Formula de reverență în epoca fanariotă din partea unui subaltern: Sărutându-ți tăpile, sînt al Măriei ta e...

cea vr'un personaj însemnat prin țară era calchiat după regulele observate cu acea ocaziune de ori-care Pașă sau Vizir.

Iată, bună-ora, cum Paulus Strasburgh, ambasadorul regelui suedez Gustav-Adolf, trecând prin București către Constantinopole, descrie primirea ce-i s'a făcut la Curtea domnăscă de către Leon-Vodă (Martie 1632): „Principele, cu capul acoperit, mă aștepta la ușa sălii de audiență, plecându-mi-se după datina turcăscă cu capul și ținând mâinile puse pe piept. Două scaune erau aședate la un loc mai înalt, din cari îmi oferi pe cel din stânga, ca pre cel mai de cinste la barbari. . . La masă, eu și cu tovarășii mei furăm puși la dreapta, Principele și cu Români s'ei se aședară la stânga. . .“¹⁾.

§ 65. ETICHETA. — La Curtea Domnilor fanarioți domniă o etichetă de o rigurozitate extremă, unde cea mai mică abatere era grav pedepsită.

În cele mai mici ale ei amănunte, această etichetă era o imitațiune servilă a prescripțiunilor ceremonioase ale Saraiului.

Așa, de pildă, Domnul și boierii purtau de o potrivă ișlice sau calpace, dar fundul lor de colóre albă era un privilegiu rezervat lui Vodă și beizadelelor²⁾; de asemenea, numai papucii lui Vodă puteau fi garnisiți pe dinăuntru cu postav roșu; numai Domnul își sigila scrisorile cu cêră roșie, iar boierii cu cêră verde³⁾.

¹⁾ Cipariu, *Archiv*, p. 11—16.

²⁾ Carra, 160: Il est défendu à la Cour des princes de Moldavie et de Valachie de porter un bonnet de la même couleur de celui du prince et de ses fils, qui est la couleur blanche.

³⁾ Filimon, 220; Paul din Alep (*Archiva istorică* II, 90): E de observat, că în Moldova și în țara Românescă obiceiul vechiu nu per-

Acest caracter simbolic al colorilor e împrumutat de la Turci, la cari albul și verdele (cea din urmă colórea Profetului) sînt colorii preferate, roșul era rezervat mai ales militarilor, iar galbenul și negrul erau considerate ca colorii comune.

Garda Domnăscă era îmbrăcată în roș și albastru, iar boierii purtau la alaiuri manțale roșii; slugile Curții încălțau cizme galbene, iar boierii cizme roșii¹⁾.

Numai Domnul avea voie să arde lumînări de ceară, boierii trebuiau să arde de se²⁾.

Ca semn de reverență, numai Dómnă, Mitropolitul, episcopii și boierii cei mari săruta^u mîna Domnului, pe cînd ceilalți îi săruta^u piciorul sau póla hainei. Domnul însuși săruta Vizirului macatul (care avea un anume loc pentru sarutare) și Hanului piciorul. Obicei^u luat de la Turci la cari inferiorul săruta pulpana

mite niwénu^u, nici ar cuteza cineva, de a sigila o scrisóre cu ceară roșie: acésta fiind prerogativa numai a Beilor; colalți sigilează cu ceară verde.

¹⁾ Hammer XIV, 44 (sub anul 1720): On avait réglé les couleurs des draps dont les pelisses devaient être doublées, et, à cet effet, on avait choisi neuf, à savoir: le bleu, le violet, l'écarlate, le bleu foncé, le bleu clair, le bleu d'azur, le vert foncé, le vert clair et le vert jaune. Le blanc était la couleur des vêtements du moufti, le vert clair celle des vizirs, l'écarlate celle des chambellans, exécuteurs obligés des sentences de mort. Les six premiers dignitaires législatifs et les six premiers fonctionnaires de la Porte portaient des vêtements de drap bleu foncé; les grands oulémas et les hodjagians avaient des vêtements de couleur violette; ceux des fonctionnaires subalternes étaient de drap bleu clair; les tschaous h fondateurs et les agas des vizirs se reconnaissaient à leurs vêtements bleu azur; les agas de l'étrier impérial, le maréchal de l'Empire, le miralem étaient habillés de vert foncé; enfin les employés des écuries impériales portaient des vêtements vert de naphte. Quant aux bottes, celles des officiers de la Porte étaient jaunes; les généraux des troupes portaient des bottes rouges, et les oulémas des bottes bleues.

²⁾ Cf. Rambaud, *Hist. de la Civilis. en France* II, 13: Il n'y a que le roi qui ait un bougeoir à deux dobèches et à deux bougies, les bourgeois de la reine n'ont qu'une bobèche et qu'une bougie.

hainei superiorului său¹⁾: sărutarea mâinii fiind considerată la Orientali ca prea afectuoasă și de un caracter intim (ca bună-ură copiii în raport cu părinții lor).

Vechiul obicei al sărutării de mână a Domnitorului a fost desființat în 1834 de Alex. Ghica.

Asemenea diferențe caracteristice există nu numai între Domn și boieri, ci și între diferite clase ale acestora.

Diferitele forme și mărimi ale ișlicelor boierești corespundătoare unor distincțiuni de rang erau de origine orientală: la Turci forma turbanului era reglementată ca semn distinctiv²⁾; de asemenea forma flotantă a hainelor cari 'și au rolul lor în eticheta socială a timpului³⁾.

Tot de provenință turcească este și obiceiul de a considera barba ca semn de dignitate rezervat unei clase privilegiate⁴⁾. Numai boierii de clasa I, așa-numita Protipenda, avea dreptul

¹⁾ d'Ohsson III, 48: L'Aga des janisaires baise le premier la robe du Grand-Vézir... IV, 356: Il est d'un usage universel de baiser la robe. C'est un hommage de respect et de soumission que rendent par là les subalternes à leurs chefs, les enfants à leurs parents, l'homme enfin d'un rang inférieur à tous ceux qui sont élevés au-dessus de lui dans quelque ordre que ce soit. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. ot.*, p. 90 și 232.

Bandinus, 311: Plebeji cum accedunt Principem pedes ejus deosculantur...

²⁾ d'Ohsson IV, 119: Ce n'est pas une affaire d'usage, mais un devoir des plus sévères, de porter l'habit et le turban consacrés, pour ainsi dire, à l'état et au grade d'un chacun dans les divers départemens de l'Empire. Cf. și studiul nostru, § 80: Coafure.

³⁾ Boué II, 185: Les musulmans riches ou en charge ont à leurs habits des manches fendues jusqu'au coude et à parties flottantes plus longues que chez les autres, distinction à laquelle on tient beaucoup et qui est interdite aux pauvres.

⁴⁾ d'Ohsson IV, 129: Tous les états et toutes les conditions n'ont pas également la liberté de porter la barbe longue. — Cf. Recordon, 85: Chez les Valaques, comme chez les Turcs, la longue barbe étant un des attributs des premiers personnages de l'État, est regardée comme une marque de dignité à laquelle ils attachent un grand respect

să porțe barbă: Logofeți mari, Vornici, Hatman, Postelnic și Agi erau boieri cu barbe, ceilalți nu.

Turcii au un respect particular pentru această parte a feței și tăierea barbei este considerată ca ofensa cea mai gravă pentru un musulman: jurământul „pe barba mea!“ (sakal üstüne) avea un caracter solemn și aceeași valoare sacramentală avea el în gura Domnului fanariot¹⁾.

Între cele 3 clase de boieri se observa o strictă diferență în modul de-a saluta, de a se presenta și de a se așeza.

Ast-fel boierii cei mari se sărutau pe barbă, boierul de clasa II săruta mâna celui de clasa I, iar boiernașul îi săruta pöla anteriorului. Inferiorul se presenta superiorului cu giubéua strînsă la piept și într'o postură umilită²⁾. Iată, bună-öră, cum sînt distribuite rolurile în piesa lui Alexandri „Boierii și Ciocoi!“ :

Slugerul Trufandache (făcînd temenele, se apropie smerit de Hîrzobénu și-i sărută pöla hainei): La mulți ani, eclambrotate !..

Pitarul Slugărică (se apropie de Hîrzobénu, strîngîndu-și haina la piept și-i sărută cealaltă pöla förte umilit): Amin! s'ajungeți mare și tare!..

Banul Vulpe, îmbrăcat în antereu, giubea, șal, fes, ține șlicul într'o mână și merge de sărută mână lui Hîrzobénu): Sa trăiți, cucóne!...

¹⁾ Carra 173: Quand le prince jure par sa barbe, ce serait un jugement irrévocable, s'il n'y avait point d'argent dans le pays. — Cf. Bandinus, 324: Modus jurandi non tam est in nomine Dei quam per... maledictiones, per allegationes barbae, occulorum.

²⁾ d'Ohsson IV, 363: Il convient, lorsqu'on se présente chez les grands, chez les personnes d'un rang distingué, d'être enveloppé dans sa robe et d'avoir les mains couvertes avec le bout de ses manches.

Cf. Cantemir, *Mold.* 55 (modul de a saluta al ienicerilor când trecea alaiul Domnului român):... demissa anteriori vestis ora, quod apud illos summae venerationis signum est.

Aga Némuș (în frac, întră țațoș, purtând capul ridicat, însă cum dă cu ochii de Hîrzobénu, începe a-l pleca zîmbind; el se apropie de stăpînul casei și-l sărută pe piept): Vere... Cucóne Iorgule!..

Hatmanul Stîlpénu și Vornicul Hîrzobénu se îmbrățișeză împreună...

Filimon, 132: fanariotul se încercă să sărute pulpana anteriorului Domnitorului... 276: după ce făcu câteva complimente pline de lingușire, ciocoiul voi să sărute haina principelui, dar fiindcă principele [Ipsilant] refuză cu delicateță acest act înjositor, ciocoiul sărută ciucurii patului pe care ședea fanariotul.

Cel mic rămânea smerit în picióre, altul mai sus pus se punea sfios pe un colț de scaun și cel egal se aședea comod pe divan. ¹⁾

Posițiunea cea mai comodă și mai obișnuită era cu piciórele încrucișate sub sine, cunoscuta ședere a Turcilor (bagdač kurmak „croiser les jambes“).

Intîmpinarea boierului la Curte era asemenea reglementată: la scară era primit de doi ciauși, cari ridicându-l de subțiori odată cu póla caftanului, urcau ast-fel treptele palatului ²⁾.

Atât boierii în Divan cât și jupânesele lor, când mergeau să salute pe Dómnă, aveau scaune mai înalte sau mai jóse după rangul ce-l ocupa ³⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 363: Quand on est en présence d'un supérieur, on se place toujours sur le devant du sofa, sans s'appuyer contre le coussin ou le dossier; ce n'est qu'entre amis très intimes ou devant de personnes d'un grade inférieur, que l'on se permet quelquefois de croiser les jambes, d'allonger un pied ou de prendre une posture plus commode. La manière de s'asseoir à l'euro péenne n'est reçue dans aucune société: elle est réservée au Sultan quand il paraît sur le trône dans les jours de cérémonie, et aux membres du Divan, lorsqu'ils tiennent leurs audiences au Sérail ou au palais du grand-Vézir.

²⁾ Ibid. 366: Un seigneur est toujours reçu suivant son rang, au haut ou en bas de l'escalier, par deux officiers de la maison qui, placés à ses côtés, relèvent les devans de sa robe, le soutiennent sous les bras et le conduisent dans l'appartement du maître qui fait quelques pas à sa rencontre.

³⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, p. 82 și 85.

Numai boierii de clasa I aveau prerogativa la o masala, adică la o torță aprinsă purtata nóptea înaintea trăsurei, pe când ceilalți eșiau cu fanarul, stradele nefiind luminate. Numai cocónele din protipenda puteau eși la plimbare într'un falet saú atelaj cu 4 caí.

Unele din aceste deosebiri erau pur și simplu ridicule: dacă cel batut la falangă era viță de boier, se lua precauțiunea de a se așterne un postav roșu¹⁾.

Cap. V: Armata

§ 66. PEDESTRIMEA ȘI CALARIMEA. — Organizațiunea militară din epoca fanariotă este în mare parte modelată după cea turcescă. Dar și înaintea fanariotilor s'au introdus titlurile de Agă și de Serdar, cel din urmă special Moldovei. Corpurile de cavalerie numite *deli* și *bešli*, înființate sub Mihail-Vitezul, din cari cei dintâi formară mai târziu garda domnescă sub comanda unui delibaș, iar cei din urmă, recrutați fiind mai ales din Turci, erau sub comanda unui bešli-agă.

Corpul de infanterie, numit *lefegii*, deveni un apelativ pentru ostașii cari primiau lăfă și tain, adică soldă și o porțiune anumită de pâine și carne, în opozițiune cu slujitorii de scutelă. Corpul de cavalerie numit *saragele*, românizat în „sărăcei“, care rezida în Bucuresci, era o reproducere a regimentelor de cavalerie anadoléscă „sariğa“, poreclită așa după colórea galbenă (sary) a stégurilor saú a hainelor lor.

Dar cea mai importantă din toate aceste im-

¹ Ghica, *Scrisori*, p. IV.

portațiunii din sfera militară a fost înființarea corului de *seimeni*, sub Mateiŭ Basarab. compus din 2000 de mercenari (Sërbi, Bulgari, Greci, Arnăuți) și modelat după regimentul ieniceresc al segbanilor saŭ seimenilor (la început simpli capi-tani de vînătoare) cari, ca și pretorienii romani, deveniră apoi fatali Sultanilor și Domnilor. Ca și ienicerii, seimenii purtau la noi cepchene roșii și căciuli de aceeași colóre. Numărul lor îl reduse Ipsilant, în 1775, la 400 sub comanda unui bașbulubaș. În Moldova, seimenii, divisați în agesci și hătmănesci, după cum erau comandați de Agă saŭ de Hatman, strejuiau la Curtea domnescă, lângă care se aflau cazarmele lor numite odăile seimenesci: ei erau comandați de chehaiele, ciauși, bulubași și odobași, având și un bairactar, ca orî-ce ogiac saŭ corp de ieniceri (§ 12).

Aceiași întocmire cu ciauș, odobaș și bairactar, o avea și corpul de cavalerie moldovenească al *levinților*, instituit după analogia voluntarilor otomani „levent“, cum se numiau recruții marinei turcesci. originari fiind din Levant și în special din insulele grecesci.

Corpul arnăuților se împărția în infanterie și cavalerie, comandată de bimbași și de tufecibașă, șeful gardei domnesci. La aceștia mai adăogăm: paicii, cari făceau parte din garda domnescă, sub un vătaf, și corpul de curieri interni numiți „lipcani“ saŭ tătari litfani cu uniforma lor leșescă (curierii externi erau călărașii); apoi avgi-bașa saŭ vânătorul Curții, saca-baș saŭ vătaful sacagiilor cari figuraŭ la alături odată cu fustașii, cu salahorii cămărășiei, cu tabla-bașa și cu diferitele insignii militare: buciucul saŭ jumătatea de tuiŭ al Spătăriei, iuruc-bairacul saŭ stégul alb de călătorie și sangiacul saŭ stégul

împărătesc cu semi-luna ce se purta cu tuiurile înaintea cetelor de slujitorî.

§ 67. GRADE ŞI ARME. — Gradele militare erau: ciauş sau căprar, numit şi chehaiâ; bulucbaş, sinonim cu „iuzbaş“ orî sutaş, căpitanul unui escadron sau buluc şi odabaş, căpitanul unei companii sau odâ; cârc-serdarul era şeful jandarmeriei, iar bimbaşa comanda o mie de neferî sau soldaţi, corespunzând gradului modern de colonel; bairactarul sau stegarul regimentului purta stindardul militar, bairacul; în fine, rangurile superioare: Agă şi Sêrdar.

Armele erau: măciuci sau ghióge, numite baltag, buzdugan sau topuz; apoi săbiî: hangere şi iatagane; pistóle şi puscî: tufec (de unde tufecciû) şi şişanea cu părţile lor constitutive: arbiû, beleg, belezic, cobur, condac...

§ 67. TERMINOLOGIA MILITARĂ. — Aci aparţin vorbe ca: *agârlîc*, bagaje; *alwiû*, paradă; *ascher(lîû)*, miliţie şi miliţian; *atliû*, călăreţ; *buluc*, companie de soldaţi; *călăuz*, comandant; *calcan*, pavéză; *çaraul*, strajă; *culuc*, corp de gardă (de unde culucciû „sentinelă“); *dandana*, alarmă; *duium*, jaf; *hargiu*, trupă auxiliară; *hugiium*, asalt; *iama*, năvală; *iamac*, recrut; *iureş*, atac; *lêfâ*, soldă; *mazdrac*, suliţă; *mihimat*, muniţiune; *ordie*, tabără; *orta*, regiment; *palâ*, sabie; *seléf*, brîu de arme; *tain*, provisiune ðilnică; *zaherea*, proviant; *zorba*, revoluţie; *zulum*, pléscă.

Nomenclatura relativă la fortificaţiuni: *hindichiû*, şanţ; *meterez*, bastion; *tabie*, palancă; apoi: *mahaserea*, blocadă..; întregul aparat pirotehnic: *barut*, pulbere; *cumbara*, obuz; *fişic*, cartuşă; *gephana*, arsenal; *ghiulea*, bombă; *havan*, mortieră; *lagum*, mină (de unde lagumgiû) şi *top*, tun (de unde topciû); precum şi terminii relativi la stingerea focului: cange, saca, tulumbă etc.

Din tótă această bogată terminologie n'a supraviețuit în limba populară modernă de cât resturî neînsemnate: fișic, ghiulea, tulumbă; altele aũ părăsit sfera specială militară și aũ devenit terminî comunî (§ 28): alaiũ, dandana, iama, iureș, léfă, tain; iar marea majoritate aũ intrat în domeniul istoriei.

Cap. VI: Justiția

§ 68. DIVANUL ȘI ADMINISTRAȚIUNEA. — În privința jurisdicțiunii, Divanul saũ tribunalul suprem își avea sediul într'o sală specială a palatului și se ținea obicînuît de trei orî pe sêptemână: Lunia, Mercuria și Vineria. Domnul însuși presida, avênd pe Mitropolitul la stînga, după obiceiul Turcilor „și la Moldoveni acest loc se consideră mai onorat ca la drépta“¹⁾, unde steteaũ velișii boierî. Pe lângă calemgii, dieci, logofeșii și condicari, figură un Divan-Efendi, un Divan-chiatip saũ mehtupciũ, apoi un izbașă de Divan și un divictar.

Paicii și ciohodariî steteaũ la Divan înaintea Domnului, iar mumbașiriî și zapciiî așteptaũ să execute sentințele date.

Logofeșul Gheorgache descrie (III, 327) în ce chip se urmă rînduiala Divanului, completând astfel datele aflate la Cantemir²⁾.

Instituțiunea Divanului dură până la întroducerea Regulamentului organic în 1830.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 62: a sinistris principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratior. . . a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius.

Bauer, 294: selon la coutume des Turcs qui donnent au côté gauche la préférence. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, p. 747.

²⁾ Despre organizarea Divanului la Turci: Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, 583 și 610.

Organisaţiunea administrativă era asemenea modelata după cea turcă. Cei doi ispravnicii orii administratorii din fie-care judeţ, unul însărcinat cu partea administrativă iar celălalt cu partea judecătorească, corespundeau voevodilor turci şi cadiilor: ei judecau şi hotărau, pedepseau şi amendau, fixau şi strângeau dările.

Aşedământul ispravnicilor nu e vechiu: ei au fost introduşi de Nic. Mavrocordat în locul căpitanilor şi judeţilor de dinainte (numiţi în Moldova pîrcălabi şi şoltuzi), şi din Muntenia nouă organisaţiune administrativă trecu în Moldova.

Ispravnicii, puşi sub marele Vistier, erau numiţi de Domn fără a îmbrăca caftane. Cum ajungeau la conacul orii la tahtul lor, adică la locul de residenţă, ei numiau pe zapcii, sub-administratorii plăşilor (cei de plai se numiau „vătavii”), a căror funcţiune era analogă cu a subaşilor turci¹⁾. Departamentele administrative erau o reproducere adaptată cu cerinţele locale a calemurilor sau bioururilor din administraţiunea otomană (§ 12): calemul capanului, al havalelor, al extracturilor, al condicilor şi celelalte enumerate pe larg de Fotino.

§ 69. PEDEPSE. — Strangularea era considerată la Turci ca execuţiunea cea mai onorabilă: în acest mod se scăpa Porta de Domni români suspecti sau haini şi un capugibaş însoţit de un arap împlinia ordinul fatal. Tăierea capului se considera ca o pedepsă infamantă (cf. sfîrşitul familiei Brâncovenu) şi mai mult încă spînzurătoria²⁾.

¹⁾ Fotino III, 264. Despre administraţiunea în genere din epoca fanariotă: ibid. 280 şi 303.

²⁾ Hammer XIII, 134: En Turquie la décollation est considérée comme plus infamante que la strangulation.

Tragerea în țepă era rezervată tâlharilor și furilor.

Alte pedepse de provenința orientala:

1. Tăierea nasului (și a urechilor) o prescrie Codul militar turc pentru ienicerii deseroți pe câmpul de bătaie¹⁾.

Cei prinși în războiu sau altminterea făcuți captivi suferiau aceeași sorța din partea învingătorului.

La noi vechea legislațiune prescrie aceeași pedepsă infamantă rebelilor, furilor, mofluzilor.

Pravila lui Vasile Lupu, 16: Carele va fura din biserică vr'un lucru ce va fi sfințit, măcar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spînzure; iară de nu va fi sfințit lucrul acela ce a fost furat, de i-ar fi atunci întâi, tot să și-l taie nasul, iar de va face și al doilea rînd, să-l spînzure.

Papazoglu, 102: Acei cari se încercau a face răscâlă erau slutiți prin tăierea nasului. Cf Fotino II, 99: Inzestrat cu un suflet răutăcios și neomenos, Radu numit și Vârzarul, îndată ce a ajuns Armaș mare, a început a revêrsa asupra tuturor veninul răutăților sale: nici boier, nici preot, nu scăpa nesupărat și neajfuit de puterea lui. Omora ómenii prin casele lor, punea de-î îngropa în locuri necurate; altora le trîia urechile și nasurile și-i purta astfel pe ulițe și apoi îi trimitea la ocne.

Filimon, 289: A făcut mofluzluc mincinos și m'a lăsat pe drumuri. — D-ur bine n'ai dat jalbă la stăpânire? — Ba am dat, da-l'ar prin țîrg cu nasul tăiat!

În special, pretențiile la tron erau astfel mutilați de noul Domn, ca să-i facă incapabili de a mai ajunge la Domnie. Iată câte-va exemple din cronicari:

Ureche I, 209: L'aă împresurat óstea leșescă pe Joldea-Vodă și l'aă prins viu; pre carele mai apoi, dacă

¹⁾ d'Ohsson VII, 353.

aŭ sosit Alexandru-Vodă, l'aŭ semnat la nas și l'aŭ dat la călugărie.. 240: s'aŭ tîmpinat oștile la Rêut: și dând războiŭ vitezeșce de âmbe părțile, aŭ izbîndit Aron-Vodă; și pre Domnișor încă l'aŭ prins viu, ce nu l'aŭ omorît, numai i aŭ tăiat nasul și l'aŭ călugărit.

Neculce II, 187: Gheorghe Ștefan-Vodă, după ce aŭ luat pre Dómna lui Vasile-Vodă din Sucéva la mâna lui și pre Ștefănița-Vodă, pre fiul sêu, l'aŭ însēmnat la nas puțintel...

Căpitanul I, 347: Fiind Grigorie-Vodă la scaun, pre ceilalți boiari i-aŭ slobođit. iar pre Pîrvan Logofêtul l'aŭ tăiat la nas de o parte, pentru căci se numise să fie Domn... 358: închis-aŭ Grigorie-Vodă într'aceste vremi și pre Nêgoe Postelnic Sêcuianul și i-aŭ tăiat nasul. din ce pricină noi nu scim, cei ce l'aŭ vedut vor fi sciind de ce și cum.

Obiceiul acesta e vechiŭ. Bandinus vorbeșce de el ca de o datină caracteristică¹⁾, iar Paul din Alep și ambasadorul suedez Paulus Strasburgh îl menționéază adesea în cursul călătoriilor lor.

Archiva ist. II, 69: Femeile și fetele sînt lipsite de orî-ce modestie și cuviință, deși Beiul le taie nasurile, le pune la stîlp și adesea le înnécă... 107: In acéstă țară [Muntenia] este obiceiŭ, că o persónă sluțită la nas cade într'un fel de infamie și nu mai póte deveni Beiŭ... Ștefan, noul Beiŭ al Moldovei, după ce prinsese pe Dómna și pe fiul lui Vasile-Beiŭ, pe dată sluți nasul junelui principe, pentru ca să nu póta deveni Beiŭ nicî-odată.

Cipariŭ, Archiv I, 15: In Valachia. după o veche datină, toți cari umblaŭ după Domnie, în semn de neștersă rușine, se însemnaŭ, tăindu-li-se nara dréptă.

Acéstă pedépsă. înainte des aplicată, a lăsat până astăđi un ecoŭ în limbă: „a tăia cuiva nasul“ e o locuțiune metaforică modernă echivalentă cu a înfrîna semeția cuiva.

¹⁾ Bandinus, p. 325: Particula nasi et auriculae praescinditur, qua praecisa ad Principatum aspirare non datur.

2. Falanga saŭ bastonada, practicată în Orient (Berberia, Algeria și Egipt), de unde trecu, la Turci și de la aceștia la Greci și la Români¹⁾. Obicnuită în totă epoca fanariotă, falanga se desființă odată pentru totdeauna sub administrațiunea lui Kisselef.

Bătaia la tălpi se aplica obicnuit ómenilor de rînd, uniî Domnii însă n'aŭ cruțat nici pe boierii de o asemenea pedepsă: „făcut'aŭ și acest obiceiŭ Grigorie-Vodă (dice Neculce II, 388), de se bătea boierii la talpe turcesce“.

Sub domnia fanariotă se pedepsiaŭ așa brutarii, măcelarii, cari erau prinși cu măsurii false „cu ocaua mică“ (locuțiune proverbială rămasă în limbă): Aga, care avea inspecțiunea pieței, îi bătea cu nuiele la tălpi saŭ îi țintuia în mijlocul pieței.

3. Bătaia cu buzduganul și cu topuzul era mai cumplită de cât falanga și de obiceiŭ se aplica de Domnul însuși: „Atunce — dice Nicolae Costin (II, 21) — mergînd Vornicii de țîrg, Nicolai Ciocârlan și Ponicii, la Duca Vodă, de aŭ cerut numai de cheltuială, ca să cumpere ce ar trebui din țîrg, ca să facă nisce cuhnii, i-aŭ bătut cu buzduganul până la mórte; și ales pre Nicolai Ciocârlan, cât l'aŭ dus ómenii lui până la gazdă, aŭ și murit, nici un cés după bătaie n'aŭ putut trăi; iară Ponicii s'aŭ rîdicat; iar de tot sănătos n'aŭ mai fost până aŭ trăit“.

4. Țintuirea de stîlp a brutarului care era prins înșelând la cântar: vinovatul era țintuit de sfircul urechii la ușa prăvăliei sale, unde sta de dimi-

¹⁾ Reicevich, 80; Sulzer III, 233 și Wolf, 108 (unde se află și descrierea instrumentului).

netă până la apusul sórelui. Acésta pedépsă e curat orientală¹⁾ și a durat până la Regulamentul organic din 1830.

5. Darea prin tîrg era o pedépsă ce se aplica sub Domniî fanarioîi mofluzilor: culpabilul, desbrăcat până la briu, avea mâinile legate cu o funie, de care îl trăgea un arnăut al spătăriei, pe când altul îl lovia cu nuiua peste spate dîcînd „cine va face ca mine. ca mine să pață!“ și așa îl plimba prin tot orașul²⁾.

6. Pecetluirea cămășiî se facea celor vînovaîi de mari abusurî saũ de o cumplită asuprire a norodului: înainte de a fi trimis surghiun la o mânăstire saũ aruncat în ocnă, funcționarului abusiv îî se pecetluia cămașa pe dînsul³⁾.

Obiceiul era curat turcesc. Négoe Spătarul, baș-capuchehaia la Pórtă, a fost supus de Turci la acéstă osîndă: el muri în 1685 la Constanti-nopole cu hainele pecetluite pe dînsul⁴⁾.

De aceeași origină era pedépsa: ungerea cu catran saũ păcură peste tot trupul și expus apoi la căldura sórelui saũ la înțepătura țînțarilor⁵⁾.

§ 70. TERMINOLOGIA JURIDICA. — Cea mai mare parte din vechea nomenclatură juridică de origină turcésă a eșit din us: *adet*, obicei (juridic) și dajdie; *betermea*, învoială; *buiurdiă*, rezoluție domnésă; *carar*, verdict; *dava*, proces; *geremea*, amendă; *hoget*, contract; *ilam*, sentință; *niraz*, moș-

¹⁾ d'Ohsson IV, 48. Cf. Boué III, 370: Les bastonnades sur la plante des pieds, les *falaka* des Turcs, sont encore fort à la mode en Turquie; on y clone encore aux portes des boutiques par l'oreille les détaillants ayant employé de faux poids ou de mauvaises marchandises. Cf. Filimon, p. 132 și 339.

²⁾ Filimon, 162 și 139.

³⁾ Filimon, 327 și Ghica, 11.

⁴⁾ Odobescu. *Scrieri* I, 254.

⁵⁾ Filimon, 234 și 323 și Ghica, 41.

tenire; *mumbaşir*, aprod; *satara*, execuţiune; *selemah-césă*, arvună; *sermaia*, capital; *suret*, copie; *tacrir*, interogatoriū; *tahmin*, evaluare; *tertip*, pont; *testim*, adjudicare; *zapt*, sequestru; apoi *batalama*, chitanţă; *chefil*, cauţiune; *cirac*, client; *sinet*, poliţă; *vechil*, mandatar, *vechilic*, procură; *zapciu*, agent.

Un număr ore-care din aceşti termiņ specialī s'a conservat până astăzi, mai ales în ceea ce priveşte adjudicaţiunea (amanet, areciū, atîrdisesc, mezat, telal) şi locaţiunea (acaret, căştiū, chirie, hat, vadea).

Cap. VII : Dările

§ 71. HARACIUL. — Raporturile politice între Pórta şi Țările române se fixase prin hatşerifurile din 1391 şi 1511, cari prevéd între altele şi un omagiū în bani sub nume de peşcheş saū dar.

Acea dare neînsemnata şi voluntară la început, 3000—4000 galbenī, spori succesiv şi se transformă într'un tribut obligatoriū. într'o capitaţie anuală plătită de raia, numită *haraciū* saū bir şi mai târziū „giziè“. De la 4000 galbenī, cum fusese la început, tributul se urcă la 10000 sub Vlad-Țepeş, la 40000 sub Petru Şchiopul, la 60000 sub Ión-Vodă şi crescū treptat cu slăbiciunea Domnilor români până deveni aprópe ilimitat în toiul epoei fanariote.

Haraciul se înainta tesaurului din Constantinopole în două căştiuri şi se număra de Domn luī Hazne-agasi saū vistierului împărătesc.

Prin firmele din 1792 şi 1802 haraciul e fixat pentru Muntenia la 619 pungi (309500 lei), iar pentru Moldova la 135 pungi şi 445 lei (67945 lei).

§ 72. BAI RAMLICUL. — Alătura de haraciū, se

introduse de timpuriu o dare adițională, *bairam-lic* sau poclonul Bairamului, numită mai târziu (în firmanul din 1802) și „hedie“, constând din diferite daruri în bani sau în lucruri ce se trimitea pe fie-care an la numita sărbătoare Sultanului și mai marilor Porții¹⁾.

Acest nou peșcheș e fixat ultima oră prin hatiseriful Sultanului Abdul-Hamid din 1784 la suma de 90000 lei atât pentru Muntenia cât și pentru Moldova. Pe când Condica Moldovei din 1796 îl reduce la 60000 lei (pe lângă un dar ocașional, *ramazanlic*, ce se ridică la 8984 lei), Condica lui Brâncovenu din 1693 îl repartisează ast-fel sub numele de „Poclónele Bairamului“ (p. 602):

10000 taleri poclonul Impăratului, 5000 Valideli, 2500 Căzlar-Agăi, 5000 Vizirului, 1000 chehaieli Vizirului, 1000 Caimacam-Pașii, 500 chehaieli lui, 500 Reizului, 500 Teftedarului, 800 la Testrifat; 600 pentru o blană de rîs, 1760 pentru 16 pachele po tal. 110, 860 pentru 30 de postaje și pentru 30 de atlaze — Total: 29970 taleri. Acești bani sînt afară de cojócele ce se da la Bairam.

Daponte, secretarul lui Constantin Mavrocordat, ne dă în Cronica sa (1736-1739) o listă mai completă de persoanele cari primesc pe fie-care an, la Bairam, darurile obișnuite din partea Domnilor Munteniei și Moldovei:

10000 lei prea puternicului Impărat, 5000 lei Valideli Sultane, 2500 baș-cadinei, 2500 darisadet-agasi, 1000 haznadarului Sultanului, 300 pentru daruri mărunte Saraiului, 7500 marelui Vizir, 3500 lui chehaia beiu, 1000 ómenilor marelui Vizir, 500 haznadarului marelui Vizir, 500 la cinci ghediciii icî-aga al marelui Vizir, 250 lui capigiler-chehaiasi, 200 lui talhisci-aga, 200

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 180: Aux deux fêtes du Beyram le Vézir est dans l'usage de donner des présents aux principaux fonctionnaires; il fait remettre à chacun d'eux un paquet contenant des pelisses, des étoffes, des mousselines, du drap, du satin etc.

lui selam-agasi, 150 lui capigiler-bulucbaşi, 2000 lui reis-efendi, 500 lui mehtupci-efendi, 750 lui ciauş-baş aga, 300 lui buiuc-tescheregi, 300 lui cuciu-tescheregi, 500 lui chehaia-chiatibi, 500 lui beilicci-efendi, 2500 lui defterdar-efendi, 250 chehaieliî lui, 250 haznadarului seî, 100 muhurdarului seî, 100 chesedarului seî, 100 lui mehter-başi, 300 baş-bachiculi aga, 200 lui maden-efendi, 100 lui Ahmet-efendi, 20 la chesedarul lui maden-calfa, 200 chehaieliî lui reis-efendi, 65 la chesedarul lui beilic-calemi, 150 lui Hamza-efendi, 50 lei la chesedarul lui ciauş-başi, 200 lui tesrifagi-efendi, 50 lui ciauşlar-emini, 5) la caraculacul lui chehaia-beiü, 100 zarafilor marelui Vizir, 60 zarafilor lui chehaia-beiü, 20 la baş-iamacul lui haznadar-aga; 260 pentru daruri mărunte, 2500 blana de samur a Sultanului, 750 pânțele de rîs, 2300 blana de samur a Valideliî, 2300 blana de samur a baş-cadînei, 2300 blana de samur a lui darisadet-agasi, 200 câte o blană cu pacea de samur lui hazna-chehaiasi, oda-lalasi, lui baş-aga a Valideliî, lui baş-aga al baş-cadînei, lui baltagilar-chehaiasi, lui iazigi-efendi și lui cafeği-başa al Sultanului; 74 donlucuri de postav de 4 coți și de 10 lei fiecare, 54 donlucuri de atlaze de 10 coți și de 10 lei fiecare, 13 donlucuri de postav englezesc de 20 lei fiecare, 9 donlucuri de atlas florantin de 15 lei fiecare ¹⁾.

Atanasie Comnen Ipsilante, mare Spătar sub Ștefan-Racoviță în 1765, completează astfel în scrierea-î postumă indicațiunile lui Daponte relative la cheltuielile Bairam-peşcheşului:

Lui Pap us-saade 100 lei, lui Calfa-efendi 100, perdegiului lui Chehaia-beiü 15, lui mehterler-chehaiasi 25, lui maden-chesedar 50, saghirdiilor lui maden-calemi 32, lui ciauşlar-chiatip 75, lui calauz-ciauş 40, lui doagi-ciauş 20, lui amegi-efendi 500, lui tesrifagi-calfasi 100, lui tesrifaci-chesedari 100, lui baş-calfa a lui mehtupci-efendi 100, lui Iflac-chiatip 50, lui mehterhane şehrighiari 22, lui mehterhane sadriali 16, lui mehterhane cule 16. . . Stofe de mătase la dairéua internă. . . Aceste daruri le

¹⁾ Daponte, ed. Legrand I, 422 și II, 427.

da Domnul Valachiei la Bairamul ramazanului în Februarie, iar Domnul Moldovei la Bairam-curban în Maiu¹⁾.

Pe lângă acest poclon al Bairamului, figurază în aceeași Condică din 1693 (p. 355) o sumă anuală de 4223 taleri, sub numire de „poclonul Hanului“ în care intră nu numai banii dați Hanului și lui Calga-Sultan atât în naht cât și în cojôce de samur, ci și darurile făcute ómenilor Hanului: Vizirului, Haznadarului, Iazagiului, Casap-bașii, Tefterdarului, Chelargi-bașii și Imbrohorului sêu.

Tot așa de bogate sînt poclónenele făcute Vizirilor, Pașilor și ómenilor lor, precum și bacșururile la agii și trimișii Porții.

O a treia dare, sub numele de „richiabiè“, figurază întâia óră în hatișeriful din 1784, care o fixéază pentru Muntenia la 40000 lei iar pentru Moldova la 25000 lei.

Aceste trei dări obligatorii, afară de mucareul mai sus amintit (§ 53), reprezentaú de regulă sumele rotunde trimise anual la Constantinople și de aceea ele figuréază laolaltă în ultimele hatișerifuri. Ele erau mai puțin împovărátore pentru țările române ca așa numitele angarale și havalele saú sarcini, parte permanente, ca trimeterea anuală a unei sume de oi (beilic), grâu (zaherea), lemne (cherestea), miere, céră, unt, silitră; parte temporare, ca rechisițiunile de cai (menzil) și de lucrători pentru forterețe (salarhorí).

§ 73. **BELICUL.** — Țările române erau considerate ca unul din principalele depozite de aprovizionare ale Imperiului otoman și în special a capitalei sale, de aceea ele pórtă în firmele și hatișerifuri epitetul de „cheleruri“ adică grânare.

¹⁾ Ipsilante, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, p. 793-794.

Maî ales, de la 1783, de când Crimeia se făcu provincie rusescă, Muntenia și Moldova deveniră aprópe unicele resurse de aprovizionare ale Turciei.

Maî înainte, tóte aceste imposité în natură se plătiau din baniî țării și Turcii însarcinați cu strîngerea lor comiteau tot felurî de abuzurî, în deosebî neguțatorîi Lazî, nisca Turci de pe lângă Marea-Négră, despre ale căror tiraniî vorbesc cronicariî Moldovei¹⁾. Prin hatișeriful din 1774, s'a dispus ca furniturile de oi, provisiunî, lemne și silitră să se plătescă direct de neguțatorîi intermediariî saü din baniî haraciului.

Cea maî însemnată din aceste furniturî erau oile din țară, căutate mult de Turci pentru delicateța cărnii lor, în special varietatea numită „kivirgik“, existentă până ađi în Dobrogea, se transporta peste 60000 la Constantinopole și era anume destinată pentru bucătăria Sultanului²⁾.

La început, ele se ridicau — ca oi de *beilic* — de agenți turci, de așa numiți beilicii saü (în timp de războiü) de saiegiî lui casap baša; maî târđiü, Pórta trimitea cu firman neguțatorî maî ales greci și armeni, *gelepîi*, cari veniau în țară primăvara să cumpere pentru numbaiaua saü traficul Țarigradului cincî saü șése sute de miî de oi după fiat, adică pe un preț dinainte fixat (la schelele din Brăila saü Galați) și care nu trecea peste a treia parte din valórea reală. Adesea acești gelepî cumpărau în țară turme întregî de vite cu un preț neînsemnat și le vindeau apoi la Constantinopole cu preț îndoit și întreit, trafic numit „matrapazlic“.

¹⁾ Cantă (III, 190): asuprelele Lazilor care împresurase țara... En. Kogălnicenu (III, 216): Lazii maî cuprinsese tótă Moldova...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 30.

§ 74. ZAHERÉUA. — Tot primăvara venia în țară *capanlii*, neguțătorii mai ales turci, însărcinați de Vizir să cumpere pentru capanul împărătesc provisiunile în grâne și alte comestibile tot cu maximul prețului dinainte fixat: vr'o 200000 chile de grâu (arnăut și cărnău), 300000 oca unt și 500000 oca seș sau cirviș¹⁾. Capanlii, ca și gelepi, în calitatea lor de intermediari oficiali între Pórtă și țară, necăjia în tot chipul pe păstori și pe țărani, cărora le plătia cu bani adesea calpi²⁾.

Provisiunile în grâne sau zaheréua a fost cerută întâia óră în primăvara anului 1756 și anume 15000 chile de grâu predate la Brăila și apoi transportate la Constantinople; în 1766, cheltuiala zaherelei se ridica la 50331 lei și anul următor la 58000 lei³⁾. Prin *hatışerif*ul din 1774 s'a dispus, ca acéstă zaherea anuală, numită „mucaiesea“, să nu se mai dea gratuit, ci să se vîndă la reizi corăbiilor din schelea Galaților conform fiatului său tarifului de acolo.

§ 75. CHERESTÉUA. — Nu mai puțin importantă era furnitura cherestelei (lemn de stejar, corn, brad), din care se făcea o consumațiune enormă: ea se tăia în păduri, se căra la Galați și de acolo pe Marea-Négră se transporta pe plute la Constantinople; se întrebuintă apoi pentru poduri peste Dunăre, pentru corăbi și pentru clădirea caselor mai tóte de lemn⁴⁾.

Un funcționar special, *direcci-bașa*, era îna-

¹⁾ Aceste cifre sînt coprinse în anaforaua obștescei Adunări către Domnul Moldovei Calimah pentru înstrăinarea Basarabiei din 1812 (Uricariu IV, 848 urm.).

²⁾ Reicevich, 58.

³⁾ Bauer, 315.

⁴⁾ Reicevich, 20.

dins trimis spre a supraveghea tăierea și transportul acestei lemnării.

Excelența lemnelor din pădurile noastre a ajuns populară în Turcia și terminul „scândura de Galați“ a devenit turcesce un apelativ (§ 16) pentru numeroasele varietăți de lemnărie ce se transporta prin acest port al țării.

Maî târziu, de la 1774, cherestéua pentru trebuința cetăților Rumeliei se plătia din haraciul țării.

§ 76. IMPOSITE SPECIALE. — Silitra, ce se fabrică în împrejurimile Sorocei și de care era plin pămîntul Moldovei¹⁾, constituia un impozit special (ghiuvergilea) și 20000 oca se trimetea anual la Constantinople²⁾. De la 1774, cantitatea hotărîtă se achita din haraciū. In condica Moldovei din 1796 vedem trecută pentru acest scop suma de 6538 lei.

Alte două producțiuni ale țării, foarte căutate de Turci, erau cêra și mierea.

Cêra, în special cea verde din pădurile de tei ale Moldovei cu mirosul ei balsamic, „cea maî frumoasă și cea maî căutată din tótă Europa“ (cum o numesce Reicevich), se trimetea anual câte 9000 oca la Constantinople, împreună cu o cantitate de 342 cântare de miere pentru mutpacul saū bucătăria împărătéscă. Condica lui Brâncovénu (p. 640) înregistrează, sub anul 1703 „mierea și cêra împărătéscă ce s'aū dat după obiceiū împreună cu navlouul ei și cu poclonul

¹⁾ Cantemir (*Moldova*, 27): Nitrum ubique fere conficitur, quod campi Moldaviae fere omnes nigram, nitroque repletam terram monstrant.

²⁾ Reicevich, 462.

balgibaşir“, ceea ce reprezintă un total de 6617 taleri.

Maî târziu, mierea o cumpărau în țară Turcii *balgiîi*, cari acaparaû acest product pentru Pórtă, pe când Hanul Tătarilor, trimetea pe fiecare an în Moldova câte un balgibaşă al seû spre a lua în primire dajdia în miere, balgibaşlic, ce țara se îndatorase a furnisa de la Ieremia-Vodă.

Pe lângă acésta, țara maî era datóre să puie la dispozițiunea ómenilor Porții mijlóce de transport (menzil): la fie-ce conac saû stațiune, se afla un număr de cai pentru serviciul lor gratuit, iar în cele două capitale era câte un beilic saû casă destinată pentru adăpostirea lor. In condica Moldovei din 1796, cheltuielile suportate în acel an pentru menzil, conace și beilic se urcă la 34941 lei.

In timp de războiû se adăogaû alte sarcini, ca rechisițiunile în natură numite „sursat“ (maî ales de la Calimah-Vodă) și imposite extra-ordinare ca baniî *imdatului* (1050000 lei), cu cari s'aû plătit léfa oștilor turcescî trimise în țară când cu Pazvantoglu.

Dar maî ales apăsátóre erau cererile repetate de podveđi saû care de transport („enmala“) și de salahori de săpat șanțurile pentru cetățile numeróse, ce Turcii posedau în Muntenia de-a lungul Dunării și în Moldova despre Polonia.

Ricaut, care a descris starea Imperiului otoman din mijlocul sec. XVII, ne dă urmátórea informațiune asupra dărilor Moldovei și Munteniei către 1650 :

Moldova plătia: Sultanului 120 pungî, 10000 oca de céră, 10000 oca de miere, 600 cântare seû pentru arsenal,

5 oca de piei argăsite, 500 bucăți canavață pentru haine și cămăși robilor de pe catarge, 1330 oca cĂrĂ pentru arsenal, marelui Vizir 10 pungi și piei de samur, chehailii 1 pungă, defterdarului 1 pungă.

Apoi la fie-care 3 ani: Sultanului 150 pungi, Valideli 50 pungi, favoritei Sultanului 10 pungi, lui CĂzlar-Aga 10 pungi și marelui Vizir cĂt pĂte stĂrce.

Muntenia plĂfia: Sultanului 260 pungi, 15000 oca cĂrĂ, 15000 oca miere, marelui Vizir 10 pungi, defterdarului 1 pungă și 1 blană de samur, lui CĂzlar-Aga 12000 aspri, chehailii Vizirului 1 pungă și 1 samur¹⁾.

§ 77. VENITURILE DOMNULUI. — Iraturile sĂu veniturile speciale ale Domniei constaĂ din ruzumaturĂ adicĂ din contribuțiunii indirecte pe mascurĂ (goștină), stupĂ (desetină). oierit, vinĂriciĂ, oene și vĂmi, cari se adjudicĂu sub numele de „huzmeturĂ“; apoi din avaturĂ sĂu taxe speciale la numirea Ăntr'o funcțiune.

Boieriile, cele marĂ ca și cele mici, Ăși aveau fie-care veniturile lor particulare conforme rangului ce ocupaĂ. Ast-fel marele Postelnic avea Ăn Moldova ca anume venit *mortasipia*, o taxă specială pe cĂntĂrirea mĂrfurilor și pe vĂndarea vitelor.

Pentru procurarea atĂtor resurse. clasa dominantă apĂsa poporul — sub care se Ănțelegea țăraniĂ, breslele, isnafurile — cu birurile cele mĂi ĂmpovĂrĂtĂre: dijmĂrit, fumĂrit, gĂrdĂrit, vĂcĂrit și o decime de alte angarale.

DĂrile impuse mĂi ales țĂranilor n'aveau nici o margine și ele se regulaĂ dupĂ bunul plac al Domnului²⁾. PĂnĂ unde putea merge o

¹⁾ Ricaut, *Histoire de l'Etat prĂsent de l'Empire Ottoman*. Amsterdam, 1670, p. 164 („compte trĂs fidĂle et trĂs exacte et que j'ai eu d'une personne qui a ĂtĂ VaĂvode pendant plusieurs annĂes en Moldavie et en Valachie“).

²⁾ Cantemir, *Mold.* 122: TributĂ tantum solvit (rusticus), quantum edixerit princeps, nec ullius ei praescribitur modus vel terminus.

procedare așa de arbitrară, se póte vedea din lista dărilor noue scóse de un singur Domn fanariot, de Mihaiŭ Racoviță, în a treia sa Domnie (Amiras III, 140): desetina e îndoită, crâșmărit câte 5 lei de pivniță, prisăcărit câte doi ughî de prisacă, morărit de tótă móra câte doi ughî, țigănărit și pe urmă văcărit...

SECȚIUNEA II: SOCIETATEA

Cap. I: Costumul

§ 79. IMBRĂCĂMINTEA BOIERILOR. — Costumul Domnului și al Dómnnei, al boierilor și al cocónelor din epoca fanariotă era aprópe exclusiv turcesc ca și modul lor de trai¹⁾. Mai toți boierii mergeau la Constantinopole nu atât pentru instrucțiunea lor cât pentru însușirea manierelor și a bon-tonului oriental²⁾.

Pe atunci erau la modă veștmintele largi și flotante: șalvari, albi sau roșii (purtați de boieri

¹⁾ Bauer, 232: Les Valaques ont pris beaucoup de choses des Turcs leurs maîtres; ils s'habillent et vivent à peu près à leur manière... leurs maisons et demeures sont aussi bâties et arrangées à la turque, surtout celles des grands et des gens à leur aise... Les Valaques cachent le sexe ainsi que les Turcs. Les grands, les courtisans et les gens riches imitent entièrement les Turcs et leur ressemblent parfaitement, à la différence près que la religion peut mettre entre deux peuples.

Del Chiaro, 29: L'abito de' Valachi e totalmente lo stesso con quello de' Turchi, eccettuatone il berettone, che è alla usanza polacca... Il vestir delle donne è un misto di abito alla greca e alla turchesca, ma no col viso coperto.

Cf. Bandinus, 310: Vestes portant (Moldavi) more turcarum ad talos usque dependentes, uti etiam aliae nationes orientales.

Fotino III, 138: Boierii imiteză cu deosebire pe Otomani atât la îmbrăcăminte cât și la împodobirea caselor, la mese, la mulțimea bucatelor, la ceremonii, la rînduiele, la mulțimea slugilor, la lux și la alte multe.

²⁾ Langeron, 75: Constantinople donne le ton à Jassy, comme Paris à la province, et les modes y arrivent encore plutôt.

și de cocóne) sau ciacșirî adică șalvarî mai lungi; și mai ales caftanul din stofe diferite după rang și purtat de la Vodă până la ultimul curtén.

Peste cămașa de borangic, sau și peste ilic, boierul punea anteriul (adoptat și de cocóne), haină cu mâneci lungi și cu margini flotante, încheiată cu copci cari țineau locul nasturilor și butonierelor; d'asupra anteriorului, după ce se încingea cu taclitul, punea (la sărbători) binișul, altă haină cu mânecile despicate și îmblănită pe de margini, sau (obiceiuit) giubéua de postav blănit cu brațele largi și scurte (binișul și giubéua făceau parte și din costumul cocónelor).

O haină boierescă de paradă era dulama, vestmîntul de gală al ienicerilor, purtat odinoriă de eroii sèrbî și de magnații ungrî.

Vara boierul purta fermenea și iarna haine blănite, ca contoș și cubur. Mantaua militară se numia capot, iar cepchenul era o haină asemenea dulamei.

Șalul de lână fórte fină, în forma unui pătrat lung și brodat de jur împrejur cu fire de lână colorată, servia bărbaților de brîu și femeilor de brobódă. Domnul purta la brîu, ca vizirii și pașii, un hanger de aur împodobit cu diamante; iar Dómna și domnițele, ca Sultanele și cadînele, un hanger mai mic ornat cu briliante¹⁾.

Vestmîntele de onóre, date de Sultan înalților dignitarii în semn de favóre, aũ fost desființate în Turcia la 1837; la noi, caftanul a dis-

¹⁾ Orășanu I, 19 (despre costumul boierilor din trecut):

Purta în cap ișlicul, calpacul, gugiumanul,
Binișul și giubéua, șalvarii și caftanul,
Taclitul, șalul, meșii, papuci și fermenea,
Și anteriorul mândru de șam-șamalagea.
Tarabulusul falnic cu ciucuri de mêtase,
Cu fesul tras pe céfă, cu cefe de tot rase...

părut, odată cu însemnarea-î onorifică, pe la 1850.

§ 80. COAFURA LOR. — Acoperemîntul capului îmbrăca forme tot atît de variate. Turbanul care, ca semn distinctiv al națiunii dominante, nu putea fi purtat de nemusulmanî, a fost înlocuit cu căciulî carî de carî mai înalte și mai mari¹⁾: cuca și caucul, ambele împrumutate de la ienicerî pe ale căror morminte se mai vede reprezentat în piatră cel din urmă, un fel de bonet-turban oval cu dungî verđî și negre; cuca era rezervată Domnului, iar caucul mai ales clasei neguțătorescî.

Dar mai ales *ișlicul*, căciulă pătrată și îmblănită asemenea unui baret (*ișlicul* domnesc de samur purta și numele de „gugiuman“) și *calpacul*, căciulă enormă de cel pușin 5 picioare în circumferență, din câte 7—8 pieî negre de mieî jupuișî înainte de nascere (oile îngreunate se junghiașu spre a obține pielea mielului din pân-

¹⁾ Hammer V, 23: La coiffure est considérée comme une chose fort importante en Orient où elle marque la différence des rangs, des emplois et des ordres religieux. Sous Souleïman les turbans et les habits furent soumis à des règles rigoureuses; le turban du Sultan (*selimi*) était de forme élevée et ornée de deux plumes de héron; celui des vizirs, large à la base, était couronné à la partie supérieure par une large bande d'or (*kalevi*), celui des autres grands fonctionnaires de la cour était en forme cylindrique (*mudjeveze*). Les oulémas ou les légistes portaient une espèce de bourrelet (*khorasani*); les gardes du corps de l'intérieur du palais un bonnet brodé d'or (*uskuf*); les gardes de l'extérieur ou bostandjis, un bonnet (*bareta*), dont l'extrémité de derrière descendait sur les épaules. Les officiers des janissaires avaient un bonnet en forme de casque et garni de plumes (*kouka*); les simples janissaires, un bonnet de feutre (*keçe*); dans les classes ordinaires, on portait un turban de fantaisie (*perischani*), un simple turban (*dulbenâ*) ou un schall (*schemle*), négligemment tourné autour de la tête. — Cf. Filimon, 138: Ișlicul cu 4 colțuri al marelui terzibașa părea că reclamă prioritatea nobleței asupra căciulei de cazacliî a cojocarului subșire, care la rîndul ei părea că desprețușese căciula cu rôtă a bogasierului și calpacul de blană al arménului ibrișimgiu.

tecele mă-sei). Calpacul Domnului, asemenea celui al Hanului, era de postav galben împlănit cu jder în partea-î de jos. Boierii purtau și ei calpace mari în formă de balon cu fundul roșu, pe când fundul la calpacul Domnului și al beizadelelor era alb (o diferență de etichetă strict observată). Și de ôre-ce rangul boierului se măsura după mărimea calpacului ce purta, aceste căciuli deveneau un lux împovărător din tôte punctele de vedere¹⁾.

Sub işlic, boierul purta tichie sau fes, scufie cilindrică din postav roșu cu un moț alb de mătase în vârî: el se punea pe creștetul capului ras în formă circulară ca la Turci²⁾. Scufia de nôpte se numia ghigelic.

Turbanele și coafurile înalte (calpace, cauce, işlice) au dispărut cu totul în Turcia în prima jumătate a secolului nostru, fiind înlocuite cu micul fes ce persistă și astăzi. La noi, după adoptarea fesului exclusiv, acesta dispăru la rîndul seü odată cu întregul costum oriental, nu însă înainte de a fi fost purtat cîtva timp de lăutari și persistă până astăzi la țărancele bătrâne din județele de-a lungul Dunării.

§ 81. ÎNCĂLȚAMINTEA LOR. — Încălțăminteaa cea mai obișnuită a boierilor era, peste ciorapi scurți, papuci țuguiati și garnisiți pe dinăuntru cu piele galbenă (la Domn cu postav roșu) sau cu *meși*, cizmulite din piele foarte fină cari veniau până la glesne și erau cusuți de ciacșiri. Inainte de

¹⁾ Zallony, 49: On pense combien cette présomption doit accroître l'ampleur des coiffures; aussi ce n'est point exagérer que de dire qu'ils en aient de telles qui empêchent un boyar d'admettre un ami à côté de lui dans sa voiture.

²⁾ Cf. Paul din Alep (II, 111): Toți Români și toți Cazacii 'și rad capetele, lăsând numai d'asupra frunții un moțoc care cade pe ochi...

a intra în casă, său și jos lângă divan, vizitatorul își lăsa papucii și se presenta numai în meși.

La vreme rea, boierul puneă sub papucii terlici, nisce pantofi de postav, său peste papucii imeni, pantofi de marochin galben; iar când călăria (ca să facă o vizită său se ducea la Divan), încălța peste șalvarii cizme roșii său galbene de saftian, largi și scurte. La locul de destinațiune, feciorul îi trăgea cizmele și-i puneă o pereche de papucii în picióre.

§ 82. ÎMBRĂCĂMINTEA COCÓNELOR. — Costumul femeilor nu diferia esențial de al bărbaților. Și ele purtaū șalvarii, dar mai fini de catifea sau gianfes, un ilic său pieptar mic și o fermenea său camisol de atlas, peste care îmbrăcaū un anterior mai lung ca la bărbații și d'asupra feregăua, o mantilă de vară din stofă ușoră; iarna, puneau peste biniș o giubea lungă (numită și ghiordie) cu mâneci de zof său și o malotea de cacom, haină foarte scumpă, lungă până la pământ și îmblănită în jurul gâtului (iacă) și pe marginea dinainte.

Ca și bărbații, cocónele purtaū coafurii foarte înalte, garnisite cu fulii de diamant, rubin, smaragd. Cele mai în vîrstă purtaū fes alb și testemel cu bibilurii.

Turbanele, interdise boierilor, damele tinere le obicînuiau mai înalte și stând drept în jos (iar nu înclinate ca la Turcii), așa-numitele sarice. Dar mai des ele purtaū, ca și Dómna, işlice său căciulă late de samur orijder, în vîrfurile cărora strălucia surguciul ca un buchet cu cotorul împodobit cu pietre scumpe: acest panaș înalt înconjurat cu diamante orna și işlicul lui Vodă, o prerogativă rezervată suveranității.

Femeile 'și acoperiaŭ capul cu diferite brobóde, mai fine sau mai gróse după anotimp, maramede borangic și de tulpan și șaluri scumpe, avênd totdeodată, în loc de basmale cari serviaŭ bărbaților de batiste, gevrele împodobite cu flori și brodate cu mêtase și fir.

În picióre, cocónele, pe lângă papucii încălțați peste meși, purtaŭ *condurii*, nisce sandale cu tocuri înalte, cusute cu fir și încrustate cu sîdef.

§ 83. SULEMENIREA. — Acest costum cu totul oriental dură pînă la 1821, când se făcu o adevêrată revoluțiune în îmbrăcămîntea cocónelor nóstre, cari adoptară atunci portul europén, pe când boierii continuaŭ încă cîteva decenii a obicinuii costumul turcesc.

Contele de Langeron, care descrie acéstă repede transformare a toaletei damelor române după 1821, adaogă într'o notă din 1827: „Il n'y a que le fard auquel elles n'ont voulu jamais renoncer; leur visage est peint de toutes les couleurs“.

Dresul feței era o modă eminentemente orientală și adînc înrădăcinată în tóte clasele societății. O dómna pe atunci nu se credea destul de grațiosă pînă nu-și supunea figura unei adevêrate operațiuni chimice: ea 'și sulemenia fața cu alb și roșu, împodobind'o cu benghiuri din plasturi negre, își colora în negru genele și sprîncenele cu gogoși de ristic, își roșiă jumătatea unghiilor; iar cocónele cele bălaie 'și vopsiaŭ pèrul în negru cu un fel de praf numit *canà*, cu care și boierii 'și căniaŭ barba, ca să arate mai viguroși (o apucătură iarăși proprie Orientului). O femeie ast-fel dichisită aducea fórte mult cu actrițele din timpul nostru¹).

¹ Boué II, 197: Aussi comme nos actrices, mainte dame turque,

Cât de răspândit era sulimanul, o atestă Sulzer (II, 382), care observă cu ôre-care exagerare, că abia s'ar găsi în cele 4 provincii ale Daciei o țarancă, care să nu se sulemenescă la epoce anumite, mai ales în vremea peștitului, și acesta cu colorii din plante pe cari însăși le prepară. El adaogă că cocónele mai în vîrstă covîrșiau în această privință pe fetele de rînd și pe femeile cele tinere „căci la țărani babele nu se sulemenesc, la boierii însă din potrivă: domnișóra n'are nevoie de suliman, căci e așa de bine ferită de privirea unui bărbat, în cât nu se duce nici macar la biserică; din contra, mama trecută de 50 își drege nu numai pieptul, obrajii, sprîncenele și genele, fruntea și tótă fața pînă îndărătul urechilor, ci și noițele și sfîcurile țîțelor, și anume genele și sprîncenele negru, iar restul cu alb și roșu.“

Acastă apucătură este mai ales orientală, cu tóte că ea era tot așa de răspândită la femeile grece și romane. Grecóicele vechi, ca și cele de astăzi, întrebuițau sulimanul, stubeciul și rumenele, își înnegriau sprîncenele și-și colorau unghiile cu roșu... Vopsirea unghiilor cu roșu din suc frunzelor *Lausonie* se vede deja pe vechile picturi și mumii egiptene.

La noi sulemenirea pòte fi și astăzi urmărită în tóte clasele societății și în deosebi persistă ea printre mahalagióice.

vue de loin, paraît trop belle, mais en approchant de trop près, le talisman tombe de la manière la plus mortifiante. — Ibid. 103: Une originalité des orientaux, découlant du Coran, c'est de vouloir à toute force, pour paraître forts, avoir tous des cheveux noirs; aussi, vieux comme jeunes, ceux qui ne les ont que d'un châtain trop clair se le teignent de manière qu'il faut y regarder à deux fois avant de croire à la réalité de la couleur des barbes ou des moustaches.

Poesia populară o cunósce și o amintesce la diferite ocasiuni.

Despre o țarancă nevestă, balada „Badiul“ (Alexandri, 125):

Băduléa mea frumósă...
Mergí degrabă 'n cea casă:
Pune fața la ghilélă,
Buze moi la rumenélă
Și sprîncene la cernélă...
Unghiile la ghilélă.

Despre o țarancă fată mare, într'o colină (Teodorescu, 88):

Iar cutare fată mare
Cu coșta pe spinare
Băga fața la nălbélă,
Buze moi la rumenélă,
Sprîncenele la negrélă;
Și de horă se gătia,
Și la horă se ducea.

Despre o babă, Moș Ionică în jocul păpușilor (Ibidem, 132):

Cere mai cu inimă, babo, cere,
Că 'ți trebuie ristic pentru sprîncene...
Îți mai trebuie câte un ban,
Ca să-ți cumperi suliman;...
Cere, că'ți trebuie o leiță
Pentru foiță...

Despre o mahalagióică (Marion, 152):

Sâmbăta a sosit. Cumétra Luxița și-a făcut dualeta de la nămieđi. E numa murse pe obraz și olmanu 'i stă cât deștul pe față. Și-a făcut pěrul creț în frunte, care îi șade ca un pămătuf zbirlit și și-a îmbinat sprîncenele cu petiță. A dat pe icî pe colo și cu foiță, scîi așa ca să bată mai bine la ochi, nu de alt-ceva.

Despre coconițe (Alexandri, Teatru, 438):

[Chirița... fetelor]: Veniți încóci de grabă să vă pun puțintel roșu... ia așa; să fiți mai înbobocite... și ceva benghiuri...

Cronicarul Neculce pomenesce deja despre obiceiul sulemenirii prin clasa de jos a populațiunii moldovene (II, 225): „Dómna lui Dumii-

traşcu-Vodă era la Țarigrad, iară el aice își luase o fată a unei rachierite, de pe Podul Vechiū, anume Arhipoie, iar pre fată o chema Anița și era țiitorea lui Dumitraşco-Vodă. Și o purta în vedelă între totă boierimea și o ținea în brațe de o săruta, și o purta în sălbī de galbenī și cu haine de șahmarand, și cu șlic de sobol și cu multe odóre împodobită; și era tînără și frumoasă, și plină de suliman ca o fată de rachierită. Și o trimetea cu careta domnescă, cu siimenī și cu vornicī și cu comiși, diua amiadă-di mare, pe uliță, la feredeū și pe la mânăstiri, și pe la vii și primblări, și făcea și pre boierī de-și trimeteaū giupănesele cu dînsa“.

§ 84. BLĂNURI. — Partea cea mai însemnată a costumului nobil din acel timp era blănurile, cari constituaū bogăția garderobei domnescī și boierescī. Prețurile lor variaū după colórea, calitatea și lungimea pěrului: partea de la picioare se numia „pacea“, iar cea de la pantece „nafea“.

Blănurile cele mai scumpe erau: cacomul, singepul alb sau negru, jderul, vulpea albă și négră, mai ales samurul, cea mai nobilă dintre tóte, ce se purta obicinuit iarna, pe când cele dintâi erau rezervate pentru primăvara și tóamna.

Vulpea négră de Siberia era cea mai scumpă din aceste blănuri: era rezervată Sultanului, care o dăruia apoi marelui Vizir sau altui dignitar înalt în semn de cea mai mare favóre sau ca recompensă pentru un serviciū însemnat. Duca-Vodă și-a scăpat viața prin o blană de vulpe négră „fóрте bună și de mare preț“ (Amiras III, 103), ce o trimise în dar Sultanului, „care i-a prea plăcut și a scăpat de mórte“.

Samurul era rezervat înalților dignitari ca Marele Vizir, Muftiul, Pașii etc. Din samur erau

și calpacele Domnilor și ale marilor boierii (Vornic, Comis etc.), așa-numitul „samur-calpac“ : „Când Grigorie-Vodă auzi mers de și-a luat ȃiuă bună de la Vizirul (Amiras III, 156), l'a ȃmbrăcat cu blană de sobol, care numai Pașii cei cu 3 tuiuri iaă blana aceea“.

ȃmbrăcarea cu caftane și cu blane, din partea Domnului saă a unui Pașă, se făcea după regulele unui ceremonial strict și după o gradațiune fixată ¹⁾.

Ast-fel Gheorgache III, 332: „Iară cu o ȃi mai înainte de purcederea Pașei, aflându-se Domnul la Frumosa, după ce l-a chemat Pașa la cafe, ședând și oșei-ce la vorová, pe urmă l-a ȃmbrăcat și cu blană de samur și pe Beizadè fratele Domnului cu cherachè, pe Divan-Efendisii cu cubur cu sîngép, iar pe vel Postelnic l'a ȃmbrăcat cu cubur cu cacom, cum și pe alȃii din boierii cari aă fost orînduiȃi asupra trebilor, încă i-a ȃmbrăcat, pe alȃii cu blane și pe alȃii cu benișuri, pe fie-care după cum a vrut, mulțămînd și Domnul pe Pașa cu cele ce s'a ȃdut, și pe cȃt aă fost prin putință“.

Pe fie-care an veniaă primăvara neguțătorii cazaclii, cari aduceaă din Rusia scumpele blănuri de Mosc. Garderoba boierilor era bine provădută, căci iarna ȃmbrăcaă 2 saă 3 blăni în același timp. Purtarea acestor blănuri era mai

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 199 și Hammer XIV, 44: La forme des pelisses d'État avait été réglée avec la même sévérité minutieuse que celle des turbans: la *kapaniča* en étoffe d'or ou d'argent et bordée par devant et par derrière de fourrure de zibeline noire, était portée, dans les circonstances extraordinaires, par le Sultan, les princes, le grand Vizir et autres vizirs, comme par exemple les gendres du Sultan; les pelisses d'État des seigneurs de la chambre s'appelaient *erkian kurki*, celles à larges manches étaient nommées *feradž*; la pelisse de dessus (*ous tkurk*) était affectée aux grands dignitaires de l'État.

mult o fală ¹⁾ de cât o necesitate, de aceea ele nu lipsiaŭ nici în timpul cald al anului.

§ 85. LUXUL. — O asemenea garderobă putea să conție o întrégă avere: ea se putea ridica la 150000 de franci și mai bine ²⁾.

Luxul boierilor din acel timp atrăgea atențiunea monarhilor și a societății elegante din Occident. Postelnicul Caliarchi, boier moldovén, ajungênd să trăiască la Petersburg sub Alexandru I, Țarul nu putea să-î admire îndeajuns costumul ce purta în tóte zilele, așa că de multe ori întîlnindu-l la preumblare, îl opria în drum, ca să-î vadă de aproape și să-î numere blănile scumpe ce purta în acea ȕi ³⁾.

Tot ast-fel îmbrăcăminteia elegantă și scumpă a marelui Ban Enăchiță Văcărescu excita admirațiunea Curții din Viena: „Intr'acéstă séră Prințipul Kaunitz găsi pricină a-mi lăuda blanele de samur cu care eram eŭ îmbrăcat, căci obicî-

¹⁾ Boué II, 186: C'est une vraie charge de comédie que de voir deshabiller certains musulmans avec leurs 3 ou 4 gilets ou vestes, car souvent un homme très fluet sort enfin de cette masse qui avait l'air de vêtir un colosse.

²⁾ Zallony, 50: Le luxe est une de plus chères jouissances des boyards indigènes: leur mise est généralement d'une grande richesse, il existe chez eux des garde-robes qui représentent un capital effectif de 150000 fr., il en est d'autres qui le surpassent.

Cf. d'Ohsson IV, 137: La moindre fourrure de zibeline coûte 1200 ou 1500 livres; une infinité de dames et des seigneurs en ont dont le prix est de 5000 ou de 6000 livres, les plus belles valent 10000, 15000 et 20000 livres, et il n'est pas rare de trouver dans les garde-robes des seigneurs 8, 10 et même 12 de ces fourrures.

Hammer (XIII, 367—370) reproduce prețul blănurilor de la 1700: un spate de samur (*sirt*), prima calitate, 1000 lei vechi, a doua calitate 800, a treia calitate 700, a patra 500; apoi un spate de samur (*kafa*) 12 bucați de prima calitate 600 lei, picióre de samur (*paca*) 120 bucați de prima calitate 120 lei, cõde de samur (*koiruk*) 120 de bucați 1000 lei, apoi rîs de Anadol 72 bucați de prima calitate 450 lei, vulpe de Rusia (*Moskov nafesi*) 20 bucați 45 lei, vulpe de Valachia (*Istak nafesi*) 21 bucați 18 lei, vulpe albă (*karsak nafesi*) 32 bucați 24 lei etc.

³⁾ Drăghicî, *Istoria Moldovei* II, 47.

nuesc Evropeiî să arate la aceste o semplicită și la ómenii acei ce-î vëd întâiū, și pe mine la acéstă asamblè më descinsese damele și de brîū pentru ca să-mî vadă șalul . . .“ ¹⁾).

O blană de miel pentru calpacul domnesc costa 150 de fiorinî, iar una négră, când calpacul era de samur, costa de 10 orî mai scump ²⁾. Surguciul saū roseta de diamante la ișlicul lui Brâncovénu se evalua 35000—40000 de realî ³⁾. Vasile-Vodă avea, între alte bogății, și 35 blănî de samur, dintre carî una făcută pentru sərbătórea Pascelor, cusută tótă în aur și împodobită cu pietre scumpe, costa vr'o 35000 de galbenî ⁴⁾.

Imbrăcămîntea unui boier, afară de scule, costa, încă pe la 1820, trei până la patru miî de francî ⁵⁾).

Deja Grigorie Ghica-Vodă, îngrijat de acéstă pornire a boierilor către un lux exagerat, a recurs spre a-î pune capăt la o măsură originală, raportată de Enache Kogălnicénu (III, 251) sub anul 1764: „Vëdënd Domnul aice în Iași o mândrie la pămîntenî, purtând fiesce-care cumășurî scumpe și blane, care nu era fiesce-care harnic de agonisire după straiete ce purta. Și sta Domnul de gândia ce agonisită póte ca să le dee, ca să cuprindă cheltuiala lor, și nu putea găsi cu gândul Măriei sale, și cunoscea că se sting cu straiete lor și a femeilor, și sta de se mira ce va face. Socotia ca să dee poroncă să nu pórté fiesce-ce straiete; dară iară se lăsa, căci puteaî ca să nu ție acea poroncă în samă, și

¹⁾ *Tesaur* II, 289.

²⁾ Reicevich, 29.

³⁾ Del Chiaro, 102.

⁴⁾ Paul din Alep II, 85.

⁵⁾ Recordon, 82.

apoi trebuia să se pedepsescă și să se arăte Domnul rău către norod.

„Dară socoti Domnul mai pe urmă și și-au făcut singur Măria sa un rînd de straie de postav libadè și giubè, și într'o di fără de veste aū eșit îmbrăcat cu ele la Divan. Care într'aceiași di, vèdènd ómenii Măriei sale, s'aū rușinat cu toții; căci luase și ei óre-care învățatură de la pămîntenii, și așa peste două-trei zile aū început și ei fiesce-care a pune libadele de postav și giubele. Aceste vèdènd boierii pămîntenii, aū început și ei a-și face; și așa în scurtă vreme s'aū rîdicat acea cheltuială nebunescă a straielelor, neșicînd Domnul nimèruî nimică; încă mulțămia Domnului că aū făcut una ca acésta, căci mulți rămăsese sèracii, ales din cei ce erau însurați“¹⁾.

Luxul cocónelor era încă și mai mare și consta mai ales în giuvaeruri de tot felul: cerceii, brățării, ghiordane și pafale de aur sau de argint, de mîrgăritare și pietre scumpe. Gâtul și urechile erau încărcate cu scumpeturi și degetele tóte, chiar și policarul, cu inele de diamant.

O femeie nobilă, în costumul ei de gală, purta pe corpul ei o valóre de 20000 pîna la 30000 de lei vechi, spre a nu mai vorbi de samurul și de cele-lalte blăni scumpe cari puteau să coste

¹⁾ Intr'un cas analog, Turcul era mai expeditiv. Cf. Hammer XVI, 63: Moustafa III tenait toujours une main ferme à l'exécution des édits qu'il avait rendus contre le luxe des vêtements; il le renouvela vers ce temps (1760) en menaçant de la bastonnade tout homme appartenant aux classes inférieures qui oserait porter des fourrures de lynx ou d'hermine... Le même esprit de minutie présida à l'ordonnance que le Sultan rendit contre le luxe des riches étoffes de Venise qui s'était introduit depuis quelque temps et que les grands dignitaires avaient pris coutume d'offrir en présents à la place de celles fabriquées à Constantinople.

3 până la 4 pungi¹⁾). Prețul cel mai mic al unui șal de Iran sau Persia era de 2500 franci și o malotea obicnuită putea să coste până la 500 de lei vechi²⁾).

§ 86. STOFE. — Stofele aduse din Constantinople nu erau mai puțin scumpe și variate. Ele erau de mătase ori catifea, de fir și de bumbac, sadea sau lucrata în aur și în argint.

Ast-fel: alagea de Halep, de Misir și de Șam (șamalagea), atlas de Florența, basma și cit de Tocat, borangic de Brusa, de unde se aduceau asemenea cutniile și tulpanurile; camoahas de Veneția, ghermesut de Alep, giar de India, harea de Chio, hataia de Florența, șaiu de Angora sau enghiur-șal, șalurile scumpe de Iran și Cașmir, sandal de Veneția etc.

Apoi stofele scumpe sau cumașuri numite agabaniu, bogasiu, buhur, calemcheriu, ciatmă, diba, filaliu, giampfes, helaliu, lavdan, musul, șahmara, șarvana, selimie, serasir (frenghie), sevaiu, taftă, zarpa, zof.

Dionisie Eclesiarchul vorbind de ieftinătatea mărfurilor sub Alex. Ipsilant al Munteniei, în 1775, pomenesce următoarele stofe (II, 166): Postavul de Englitera bun era cotu 3 lei, saita 7 lei cotu, șaiu 4 lei și jumătate, tropaor 2 lei și jumătate, postav mai de jos 2 zlofi și un leu cotu, șamalageua de cele bune 10 lei sau 12, mai jos 8 lei, ghermesut 1 leu cotu, mult 50 parale cotu, nefelele de vulpe perechea 22 lei pe

¹⁾ Sulzer II, 378 și Wolf II, 262.

Cf. d'Ohsson IV, 145: Le luxe est quelquefois si exagéré chez les femmes, qu'elles portent 5 ou 6 bagues à la fois: tous les doigts en sont garnis, même le pouce.

Bandinus, 310: Annulis, torquibus, armillis gemmarum et unonum valore pretiosis nobiliores feminae et virgines utuntur. . .

²⁾ Ca element de comparațiune se pöte utiliza capitolele corespunzătoare din opera lui Friedländer, *Civilisation et moeurs romaines du règne d'Auguste à la fin des Antonins*. Paris, 1865-1874, livre VIII (vol. III, p. 1-163): le luxe romain.

ales, vulpile era una 1 leu și altele toate celea erau ieftine.

Iar sub anul 1815 (p. 224) notă, din contră, enorma lor scumpire: alagăua próstă 12 lei, șamalagăua 25 lei și 30 lei bucata, postavu tropaor 10 lei cotu, șaiu 16 lei cotu, saita 24, asemenea și bumbac, astar, ibrișim și găitanurile, încă și ghermesuturile, toate celea s'a suit la preț întreit și înșeptit.

E curios că pe când în totă Turcia nu era o singură manufactură de postav ¹⁾, Grigorie Ghica-Vodă înființase una cu destul succes, cum povestesc En. Kogălnicénu (III, 252): „chirhana, adecă postăvărie... au făcut și o bală de postav prea frumoasă de aș trămis'o la Impărăție la Sultanul Mustafa peșcheș, ca să vadă ce odor s'aș făcut acestui pământ“.

Cap. II : Nutriméntul

§ 87. MÂNCĂRILE.— Nutriméntul acestei societăți sedentare era de o excesivă abundență și varietate, dar confortul tot așa de primitiv ca și mobilierul.

Mâncările, foarte numerose și picante, 15 până la 20 și (la ziafeturī saș zevchiurī) chiar 30 de felurī, se succedău repede, aduse fiind de servitorī pe tablale, pe când meseniī ședeaū turcesce pe divan lângă o mescióră rotundă cu piciórele scurte (sofra), saș la Curte grupați în jurul unei mese propriu-đise. Numai ciorba și pilaful, cu care începea și se sfirșia orī-ce masă, se mâncaū cu lingurī (maī ales de lemn), celelalte mâncări se luaū cu degetele din castron. Fripturile se aduceaū tăiate în felī dispensând

¹⁾ d'Obsson IV, 228.

ast-fel de cuțite și de furculițe: la Curte, puiul, fiert saū fript, era mai întâi rupt cu vîrful degetelor de către marele Postelnic și apoi oferit Domnului și celorlalți oșpeți cari îl mâncau cu mâinile. Bucatele se aduceau pe talere de porțelan, farfuri, saū la Curte și de argint. Domnul saū stăpânul casei întingea mai întâi limba-i în compot și apoi era urmat de ceilalți meseni.

Când Domnul se punea la masă, meterhănăua executa diferite cântece; sunetul tobelor și trîmbițelor era semnalul pentru aducerea bucatelor.

Masa domnescă se termina la ora 1 după amiazi, odată cu ciubucul și cafăua, după care Vodă se da odihnei până la ora 5.

Iată câteva notițe istorice relative le ospetele domnesci extrase din călătoria archidiaconului Macarie la Curțile lui Vasile Lupu și Matei-Basarab.

Despre luxul și belșugul meselor domnesci (II, 70): Banchetul fu sumptuos și servit cu o așa abundență, în cât vinul și mîncările ar fi ajuns pentru a sătura o mie de omeni, ceea ce se întîmplă la tôte mesele urmate după publica asistare a Beifului la o liturghie.

Despre un banchet dat la palatul lui Vasile-Lupu (II, 71): Când se aduceau bucatele de la cuhnie, băteaū tobe, sunau fluere și trîmbițe, și bucuria festivă era foarte mare. Banchetul și musica turcescă nu încetară până sera, când ne am întors acasă...

Despre altul dat în Tîrgoviște la Curtea lui Matei-Basarab (II, 90): De câte ori se aducea un serviciu cu bucate de la cuhnie în refectoriū, băteaū tobele, sunau trîmbițele și se aușia ascușitul țipet al fluierelor. De câte ori bea Beiul, sunau iarăș trîmbițele și se descărcau trei tunuri, de se cutremura chiar pămîntul¹⁾.

¹⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, 95: Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat.

După ciorba (precedată mai ales la dejun de mezeluri, icre sau sardele) veniaŭ tocanele foarte gustóse și cari formaŭ accesoriile ori-cărui prânz: bucățele de carne fierte în untură și drese cu piper sau căței de usturoiŭ (tocana din carne de óie se numia capama, iar cea cu măcriș și mirodenii musaca).

Dintre legume se obișnuiaŭ mai ales pătlăgelele vinete și bamele, pe lângă fasolea și varza cari forméză până astăzi temejul bucătăriei orientale. După friptura de pasere, de miel sau de berbece, se aduceaŭ cocolóșe de carne numite sarmale sau chiftelile (după cum erau sau nu înfășate în foi de vișă), urmate de compoturi, mai ales de vișine.

Feluritele plăcinte, în deosebi cele înfoiate și gătite cu miere (baclava) sau cu brânză (ciurechiŭ), erau aduse în sahan sau sinii și purtate de slugi pe tablale. În special prăjiturile, între cari primul loc îl ocupa halvaua, celebră în bucătăria orientală cu ingrediente, colorii (albă, cenușie, negricioasă și roșie) și forme variate.

Ori-ce masă se încheia cu pilaful, care era nelipsit și revenia în toate zilele (ca macarónele la Italianii și pudingul la Englezii), cu iaurt și cu póme, mai ales struguri, smochine și pepeni.

Ordinea mâncărilor, gătite de bucătarii greci sau țigani, era cea următoare: supă, tocană, friptură, legume, compot și pilaf.

La Curte și la boieri (ca abluțiunea religioasă la Turcii) se obișnuia, înainte și după masă, a se da mosafirilor de spălat mâinile: o slugă ținându-le lighianul, basin de argint sau de cositor, și alta turnându-le din ibric, vas de același metal, după care se ștergea cu peșchirul sau náframa. Slugile domnescii cari purtaŭ grijă de aceste ser-

vicii, se numiaŭ mataragiŭ, ibrictar și peșchirigiŭ.

§ 88. BEUTURILE.— Dintre băuturi, afară de vin și de rachiŭ (mai ales cel dres cu anason saŭ pe cursă), boierii obișnuiaŭ în timpul veriŭ șerbet, un fel de limonadă cu diferite esențe și mirodenii. La Curte era un slujbaș special, șerbegiul, care prepara odată cu șerbetul diferite compoturi și dulcetuři (cele de pome se numiaŭ peltea, iar cele de chitră tertia).

Poporul de jos bea iarna salep, vegetal rășinos fiert cu miere saŭ apă, apoi buză, un fel de de bragă și în fine balbaș saŭ mied.

Dar băutura cea mai obișnuită pentru toate clasele, sexele și vârstele, era caféua, deliciul Orientului întreg, care se bea dimineața, după masă și de zece ori în timpul zilei; dar fără zahăr (înlocuit la vizite cu dulceta). Ea se oferia fierbinte, în ceșculețe de porțelan saŭ filigene puse, ca să nu-și ardă degetele, în alte cesci numite zarfuri, mici suporturi de aramă saŭ de argint și lucrute une-ori în filigran (cele destinate lui Vodă erau împodobite cu diamante).

Caféua era încă necunoscută în Moldova la începutul sec. XVI și cronicarul Neculce ne a transmis în această privință o anecdotă foarte picantă: „După ce aŭ luat Bogdan-Vodă Domnia, aŭ și trimis pre Tăutul Logofetul sol la Turci. Când aŭ închinat țara la Turci, așa vorbesc ómeniŭ, că l'aŭ pus Vezirul de aŭ ședut înaintea Vezirului pre măcat. Și n'aŭ fost având mestii la nădragii, că trăgându-ŭ ciobotele numai cu colțunii aŭ fost încălțat. Și dându-ŭ café, nu scia cum o va bea; și aŭ început a închinare să trăiască Impăratul și Vezirul; și închinând, aŭ sorbit felegenu ca altă băutura“.

În epoca fanariotă, un slujbaş atașat Domnului, și numit Vel-Cafegiū sau Cafegi-bașa, primia ca venit o dare anuală de la fie-care cafenea sau tahmis, local unde se măcina și se ardea caféua.

Cap. III: Sociabilitatea

§ 89. FUMATUL. — Inseparabil de caféua era ciubucul sau luléua turcésă compusă dintr'o țevă lungă de 7—8 picióre, din lemn de cea mai bună calitate (antep, iasomie, nuc, trandafir), și terminată la gură cu o imamea, acoperită cu o giuvanea și păstrată în califurī; imaméua era o bucățică de chihlibar sau de mǎrgén, substanțe de carī nu se prinde murdǎria.

Mai complicat era ciubucul persienesc sau narghiléua: un borcan de sticlă ca o pară cu fundul lat umplut douē treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-ī gólă cu o lulea elastică de piele în serpentină (numită „marpiciū“), avēnd o gură de chihlibar. La fie-care aspirațiune, fumul se cobora în partea gólă a borcanului și prin apă se întorcea apoi până la gură, provocând o clocotire a lici-dului.

De aci expresiunea consacrată „a bea tutun“, care din turcesce a trecut asemenea în limba neo-grécă și în cea albaneză.

Tutunul, originar din Equator, s'a întrodus în Turcia la începutul sec. XVII (1605) și de la Turci trecu la Persani, cum arată întrebuințarea narghilelii (descrisă deja în 1633 de Olearius care o văduse în Persia). Marea răspândire a plantei printre popóarele asiatice, sprijinită de pornirea

lor pentru substanțele narcotice, e posterioară descoperirii Americii¹⁾.

Tutunul se purta în săculețe de mătase numite chisele și se vindea în pachete sau boccele²⁾.

Ciubucul a jucat un rol însemnat în societatea din acel timp. Nu numai Curtea, ci și fiecărui casă boierescă avea câte un ciubuciu (la Curte și un narghelegiū), care purta grijă de curățenia ciubucelor și le prezenta mosafirilor: fie-care salon conținea un mare număr dispuse în mod vertical într'un dulap de sticlă cu tăblițe crestate.

La vizite, se oferia întâi ciubucul, apoi dulcetu (prezentată în chisele și conservată în gavanose) și cafeua: ciubucul și cafeua (ambele cu caimac) constituind atunci fondul politeței și ospitalității.

Așezați pe divan, stăpânul casei și oșpeții săi își făceau tabietul adică fie-care dintr'înșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbeta cu fumul parfumat al narghilelei și 'și sorbia picătură cu picătură filigénul de cafea: un fel de far-niente particular orientalului, starea de beatitudine a osmanliului, când corpul părea că-și pierduse mobilitatea-și și când viața însăși se trăda numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, cu imaméua de chihlibar în gură, adormiau cu toții pe divan „ca prunci cu sfircul țitei“.

Acéstă îmbetare a minții, într'un grad și mai

¹⁾ Numele chinez, japonez, indian, persan etc. al Nicoțianei reproduc cu puține modificări numele americane *petum* și *tabak* (ar. duhan înseamnă la adică „fum“). De Candolle, *L'origine des plantes cultivées*, p. 114 și urm.

²⁾ Până astăzi s'au conservat unii termeni privitor la fabricarea tutunului: lucrătorul care îl taie mărunt se numește „căigiū“, mașina de care se serva „havan“, sucitura din foi de tutun „ciulea“ etc.

înalt, se obținea prin unele electuare familiare Orientului, în primul rînd cu afionul său opiul, pentru care musulmanii aŭ o mare pasiune și care se bea spre a provoca preținse senzațiuni voluptoase și visiuni nălucitoare ¹⁾).

Turcul numesce vinul, caféua, afionul și tutunul „cele 4 colóne ale cortului voluptății“ : sorbind primele două, el cade într'un fel de reverie delicioasă, așa-șisul *chef* saŭ stare de quietism oriental, în opozițiune ca starea posomorită și mâniósă a tiriachiului, a bėutorului pasionat de vin și de afion. căruia revenia buna dispozițiune odată cu primele filigene de cafea.

§ 90. PARFUMURILE. — La acestea se adaugă parfumurile și mirodeniile atăt de prețuite în Orient: moscul, chihlibarul, apa de trandafir ce se turna pe mâinile mesenilor după fie-care fel de bucate; dar mai ales odagaciul, parfumul oriental prin excelență: lemn închis cu fire galbui și îmbibat de rășină și de elemente oleioase, cu care se parfumaŭ filigenele și lulelele ciubucelor, dându-le un miros aromatic fôrte plăcut și pătrundător, asemenea și barba. La plecare, servitorul (care la Curte purta numele special de buhurdan-giŭ) presenta mosafirilor buhurdanul saŭ căștia din care se exala fumul de odagaciŭ și acestă aducere de parfumuri era un semn de congediŭ ²⁾).

¹⁾ Cf. Hammer XVI, 64—65: Les teriaki ou mangeurs d'opium... des hommes pâles, amaigris, à la marche indécise et chancelante, au cou roide, aux yeux éteints... les plus robustes avalent, avec un verre d'eau fraîche, quatre pilules de la grosseur d'une olive. En moins d'une heure ils subissent l'influence de l'opium et sont en proie à une sorte d'ivresse, ou, pour mieux dire, d'extase qui persuade à chacun que les désirs les plus extravagants de son imagination se sont réalisés...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 54: Haec posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaja resciverit, suffitum adferri; et principem suffumigare jubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est.

§ 91. VISITE ȘI DISTRAȚIUNI. — Visitele și sindrofiile erau aproape unicele distraȚiuni în monotonia aceluï traiu. Boierul, venit în vizită călare, era descălțat de o slugă, care îi înlocuia cizmele roșii de drum cu pantofii galbeni. Când intra în salon, toți se ridicau în picioare și rămneau astfel până ce se așeau pe divan, înaintea căruia visitorul își lăsase papucii în rîndul celorlalți. Imediat slugile aduceau mosafirului dulcetta într'o farfurióră de argint ciselat și apă într'un bocal, după care veniau ciubucul și caféua.

Același lucru se repeta în haremul cocónelor cari, în timpul conversațiunii, se jucau într'una cu nisce mătăniî scumpe ¹⁾.

Coranul înterdice ori-ce fel de jocuri, în special cele de hasard: „cel ce jócă în șah și în dame e tot atât de necurat ca cel ce 'și móie mâinile în sânge de porc“. Dar asemenea înterdiceri arbitrare n'au fost nici odată riguros observate de musulmanî, la cari jocurile în șah (șatrang) și în tricrac (tavle sau șes-beș) precum și în zarî (cu termini speciali dubara și epiec), au fost destul de răspândite în orașe ²⁾ și de la ei au trecut și la noi, odată cu diferitele varietăți ale jocului în cărți (ca ghiordum, otuzbir) și cu terminologia lor specială: berlic, coz, fursant, mertepa, rutea...

¹⁾ Prințul de Ligne în 1788: Les boyardes ont sans cesse à la main, ainsi que les sultanes, une espèce de chapelet de diamants, de perles, du corail, de lapis-lazuli, d'agate ou d'un bois de rose rare qui leur sert de maintien, comme l'éventail chez nos femmes.

²⁾ D'Ohsson IV, 399: Les Turcs ne connaissent ni le jeu d'exercices ni celui des cartes, plusieurs cependant jouent aux échecs...

Boué II, 144: On joue dans les villes aux dés (*zar*), aux échecs (*chattrandj*), au tricrac (*tavli*); divers jeux de cartes comme le taroc, le jeu de préférence, et des jeux de hasard, tel que le trentun (*otouz bir*)...

SECȚIUNEA III: COMERȚUL ȘI INDUSTRIA

Cap. I: Negoțul

§ 92. MONETE. — Transacțiunile financiare se făceau după o sistemă unitară luată de la Turci și a cărei unitate fictivă era leul: arslani guruș „piastrul cu leul“, nume dat la început talerului olandez (loewen riksdaler), apoi leului de argint bătut pentru întâia oară de Soliman II.

Leul vechiu era împărțit în 40 parale sau 120 aspri (akçe), numiți și lescăi, iar în vechime mangări: $\frac{1}{4}$ dintr'un leu se numia ort (la Turci rup), $\frac{1}{3}$ tult (sau leiță), $\frac{3}{4}$ zlot. O piesă de 5 parale (sau 5 lei) se numia beșlic, de 10 onluc, de 13 firfiric, de 20 irmilic, de 60 altmişlic, de 100 iuzluc.

Sumele mari se calculau după pungă (kese), o pungă conținând 500 lei vechi; iar o sumă fixă de 36000 pungă se numia „hazna“.

Monetele mărunte erau cele mai multe de aur: caragroșul sau ichilicul avea valoarea de 2 lei (de aceeași valoare era și galbenul zingirliu), cércliul de 3 lei, nisféua de 4 lei, zarmacupul de 5 lei, timinul de 10 lei, direcliul de 12 lei, misirliul de 17 lei, irmilicul (ca și stambolul) de 20 lei, funducliul de 25 lei și mahmudéua de 45 lei.

Galbenul era împărătesc sau ug (numit și

„magiar“) în valoare de 2 lei $\frac{1}{4}$ și galbenul venețic de 2 lei $\frac{1}{2}$; la Grecii moderni: βενέτικο φλουρι și οβγγρικο σαύ σερίφι.

Dionisie Eclisiarchul enumără ast-fel, sub anul 1775, banii turcesci cari erau în curs pe vremea lui Alexandru Ipsilant (II, 186): Orțița, orți, leițe, zloți, lei, caragroși de 2 zloți și alții de 2 lei, și alții de 2 lei și jumătate; era galbeni în multe feluri... galbenii împărătesci era 4 lei și 8 creițari, olandezi 4 lei i 15 creițari, venetici 4 lei i 20 creițari...

Iar sub anul 1815 (p. 224): Baniți s'au suit la prețul mare: leu turcesc de cei noi 50 par., caragroșu ce au fost 2 lei și jum. acum 3 lei 15 parale... Asemenea și galbenii turcesci s'au suit la preț: stambolu 8 lei, misiru 7 lei, funduciu 11 lei.

Filimon despre monetele cari circula în timpul lui Caragea (p. 93): mahmudéua cu lei 38, dodecarul lei 12, funducul lei 22, nesféua lei 4, cercliul lei 3, galbenul lei 30, sgriptorul lei 12 par. 20, sfantul lei 2, direcliul lei 12 par. 20, spețul lei 12, crontalerul lei 14, barbuta lei 2 par. 20.

Balada munténă „Badiul“ (Teodorescu, 541):

La intră în odaia mea,
Umple cu galbeni póla:
Tot cu galbeni venetici
De câte o sută și cincî;
Cu mahmudele turcesci,
Cu rúbiele arăpesci,
Cu groșe lipovenesci,
Cu dinari moldovenesci
Și cu grivne muntenesci.

Aci se referă o serie de expresiuni relative la monete: calp, calpuzan, naht, peșin, tarapana, viznea etc.

Neguțătorii purtau diferite nume: cei ce făceau daraveri cu vite se numiau gelepi, cu grâne capanlii, cu blănuri cazaclii etc. Mărfurile erau taxate la carvasară, conform unui tarif special numit când Testamentul vămiî (din 1761)

și când Catalogul vămilelor (din 1792). Vama însăși se numia și ghiumuruc, iar deciuiala de la cântărire (în Moldova) mortasapie.

§ 93. MESURI ȘI GREUTĂȚI. — Unitatea pentru stofe era cotul, numit arșin și halep, care se împărția în 8 rupi și rupul în 2 griffi. Alte unități erau testéua și topul, indicând anumite cantități de obiecte, în special de hârtie.

Unitatea de greutate era ocaua, împărțită în litre și dramuri (aceste două numiri luate din grecesce), iar dramul în tenchi. Apoi chila, numită stambóla adică chilă de Stambul, și dimerlia sau banița.

Și uneltele corespunzătoare: cântar, cinghel, terezie, tés.

În vremea veche, stăpânirea regulă prețului consumațiilor de prima necesitate, în primul rând al pâinii și al cărnii, ca să se vîndă cât se poate de ieftin. Aga, intendentul pazarului, examina calitatea comestibilelor (o asemenea degustare se numia „cișniü“), verifica greutatețile și măsurile (acțiune numită „aiar“) și controla vîndarea după nartul său tariful oficial.

Vechile măsuri și greutateți, ca și vechile monete, au eșit din us odată cu introducerea sistemului metric în 1864 și în 1881.

Pentru nomenclatura comercială existentă, a se vedea § 103.

§ 94. TRANSPORTUL. — Mijlócele de transport erau primitive într'o epocă, când trásurile propriu-dise (numite în vechime butci, cocii, rėd-vane) erau rezervate femeilor.

Organizarea regulată a poștelor în Turcia datéază abia de la 1840; la noi un început în această direcțiune se face după 1850.

Carele mari de transport purtau numele de chervan și haraba¹⁾.

Poșta, numită „menzil“, avea din distanță în distanță stațiuni sau conace, unde poposiau caii de olac și chirigiții, cari transportau pe călătorii provăduți cu un rēvaș de drum, teșchearea, și cu un blanchet de poștă, inam, cei din urmă fiind scutiți de ugeretul sau plata transportului. Pentru serviciul special cu Pórta erau călărași, iar corespondența cu provincia o îngrijiau lipcanii, curieri analogi tătarilor turci.

Altminterea, boierii, ca și Turcii (la cari trăsurile erau necunoscute) umblau totdeauna călare, fie la visite, fie la parade. De aci importanța excepțională a calului în vechea noastră societate, în care călăria era unicul mijloc de transport.

Acest animal se bucură de o mare stimă la Orientalii, la Arabii și Turcii. Existența turco-tatarului era intim legată cu calul, așa că în turcesce expresiunea *călare* e sinonimă cu „perfect, distins“, iar *pe jos* corespunde lui „josnic, prost, mișel“²⁾.

Luxul unui Vizir sau Pașă se manifesta prin un tacâm bogat, prin harșale scumpe și printr'un mare număr de cai (une-orii peste 300).

Caii noștri erau foarte prețuiți și în Turcia pentru calitatea și frumusețea lor. Cantemir³⁾

¹⁾ d'Ohsson IV, 185: Dans les bourgs et dans les campagnes les femmes turques font usage d'une espèce de voiture qu'on appelle *araba*. Elle est entourée de balustrades de bois, couverte d'un tapis et trainée par des buffles. Généralement ces voitures peuvent contenir quatre, six et même huit personnes; elles sont assez longues pour servir de lit dans le besoin. Presque toutes sont garnies d'une espèce de matelas couvert de drap où l'on s'assied les jambes croisées, à la manière orientale.

²⁾ Vámbéry, *Cultur*, 191.

³⁾ Cantemir, *Moldova*, 52.

citéză proverbul turcesc „un tînér persian și un cal moldovenesc sînt mai lăudați de cât toți ceilalți“. Mai ales erau căutate rasa arăpescă (*bidiviă*) și egiptenă (*misir*), cea din Bugiac (*bahmet*) și cea din Dobrogea (*hat*):

Un cal negru dobrogén,
Un cal sprinten voinicesc,
Plătia cât un cal domnesc...¹⁾

Ce importanță avea la Turci și la noi în trecut calul, dovedesce existența unor înalți dignitari la Curtea Sultanului și a Domnului, cari aveau sub a lor îngrijire grajdurile și tacâmurile de călărit. După cum la Saraiu era un Imbrohor și un Rahtivan, tot așa figurau la Curte un Comis și un Cămăraș de rafturi. Caii domnesci sau iedecurile (și în primul rînd tablașa) erau podoba orî-căruî alaiu și ei însiși aveau parada lor specială, când la St. Gheorghe erau duși în pompă la pășune (§ 61). Rîndașii sau seziîi Domnului și ai boierilor erau originali din Orient²⁾.

De aci o bogată terminologie relativă la cal și călărie, care a subsistat până astăzi. Ast-fel: binigiu, iedecciū, giambaș, hergheligiū; ciai, chiostec, dezghin, sapă; abraș, ciacâr; dalac, tecnefes. Calul de samar purta numele de belghir și saxana, iar turma de cai herghelie (despre tacâmul calului și potcovitul său: § 105).

¹⁾ Alexandri, 73.

²⁾ Paul din Alep II, 95): Merită de a fi observat că cei mai mulți comișei, ce poartă grija cailor domnesci și boieresci, sînt originali din țara noastră și din Egipt, mahometani și creștini. Boierii mai au o mulțime de sclavi negriteni cumpărați, pe cari poporul îi strigă: „Arabi Arabi“. Așa dară el crede, că toți omenii din țara noastră sînt sclavi negriteni, bunii spre a servi la grajduri, și de aceea ne desprețuesce foarte mult; ast-fel că la sosirea noastră, când vedură pe Patriarchul, manierele și ceremoniile noastre, și observară eleganța cu care citiam grecesce, fură uimiți.

§ 95. NAVIGAȚIUNEA. — Terminii relativi la navigațiune, în mare parte dispăruți din limbă, se raportaū la varietăți de vase ca: acic, boloza, caic, ciam, ghimie, magună, mauză, șaică, sandal; sau la personalul corăbiei: dumengiū „căr-maciū“, ielchengiū „vîslaș“, reiz „căpitan de port“; apoī dunanma „flotă“;

saū, în fine, la marină în genere: cange, palamar, tahtalîc, trunchet; calafat, catran; iedec, liman, schele, talaz.

Din acéstă nomenclatură nautică n'a supraviețuit de cât două-trei nume de vase (caic, ciam, șaică) și mai ales terminii din ultima categorie.

Cap. II : Meseriile

§ 96. CORPORAȚIUNILE. — Meseriași erau organizați în corporațiuni distincte și separate, numite isnafuri, având fie-care câte un staroste sau reprezentant oficial: acela al argintarilor se numia cuiungi-bașa, al băcanilor bacalbașa, al bărbierilor berber-bașa, al bucătarilor ahcibașa, al cavafilor cavaibașa, al cojocarilor (împărțiți în bașcalii și ișlicari) chiurcibașa, al croitorilor terzibașa etc.; tot așa brutarii, cavafii, cheres-tegi, dulgherii, măcelarii etc. Gradele profesionale erau: cirac, calfă, meșter. Locul de întrunire al corporațiunilor purta numele de „longe“.

Cele mai însemnate din aceste isnafuri, dispărute astăzi, erau: ciaprazarii sau găitânarii, ișlicarii, cojocarii subțiri și tabacii cari formaū o corporațiune însemnată, ce inspira temere Curții și boierilor¹⁾. Apoī isnaful bogasierilor, cheres-tegiilor, dulgherilor etc.

¹⁾ Distribuirea meseriașilor în isnafuri e veche la Turci: la serbările întocmite în 1582, cu ocaziunea circumcisiunii fiului Sul-

Maî puţin însemnate erau rufeturile saū corporaţiunile maî mici, cum era rufetul astaragiilor, mungiilor, nacaşilor saū zugravilor de binale (cu nacaşbaşa în frunte), apoî rufetul ocnei, al podurilor, al precupeţilor, al zăbunurilor etc.

Aceste isnafuri şi rufeturi se deosebiaū prin organizaţiunea lor proprie de aşa-numitele bresle saū stări sociale cari plătiaū bir (afară de ţaranî): mazilî, némuri, păhărniceî, logofeţi de divan, neguţătorî, cumpaniile şi ruptele Vistieriei.

§ 97. PROFESIUNI DISPĂRUTE. — Cele maî multe din aceste îndeletniciri nu maî aū importanţa şi desvoltarea lor de odinióră.

Unele, ca işlicariî aū dispărut cu totul, odată cu işlicele şi valórea lor socială. De asemenea şi profesiuni anumite ca suiulgiî şi cişmegiî saū fîntânariî cari purtaū grijă de cişmele, havuzuri saū şadîrvanuri şi haznale.

Cei din préjma capitalei se ocupaū cu mungeria saū fabricarea lumînărilor de céră, iar femeile din mahalale urziaū iarna tortul din foile de dud şi vara trăgeaū mătasea din gogoşi şi depânaū borangicul pe róte numite „dulapuri“, pe când fetele din casă coseaū anevato pe gherghef saū cu ciurul gevrele, sanguliî şi bibiluri.

Altele dintr'aceste industrii se practicaū pe o scară maî întinsă de cât astă-đi. Ast-fel erau:

Boiangiî cari vopsiaū firele de bumbac şi de mătase (ibrişim), dând firelor şi stofelor colorî vii şi durabile, de aceea cromatica românească e destul de bogată în numiri orientale de colorî, dintre cari multe aū persistat până astăđi (§ 105) în sfera industriei ţărănesci¹⁾.

tanului Murad III, aū deflat 148 de isnafuri; ele sînt înşirate la Hammer VII, 155—160 şi 402—405; cf. XIV, 329.

¹⁾ Fl. Marian, *Cromatica poporului român*. Bucureşti, 1882, p. 27.

Ciaprazarii, numiți și găitănari, fabricaū în bumbac sau mătase bucmele, ciaprazuri sau găitane, șireturi, tasmale și terteluri; iar cusătura pe gherghef sau broderia, rezervată femeilor, se distingea prin alegerea desenurilor și îmbinarea măestrită a colorilor. Sădecarii sau meșterii-argintari brodaū în fireturi odórele bisericesci.

Giuvaergii (în frunte cu cuiungi-bașa sau starostele argintarilor) lucraū înainte zarfuri, ghiordane și giuvaeruri închise în cutii și besactele. Până astăzi cei mai buni argintari din Turcia sînt Greci și Armâni ¹⁾.

Ișlicarii, și mai ales cojocarii subțiri (în frunte cu chiurci-bașa sau starostele blănarilor) lucraū blănuri scumpe de cacom, samur, sîngép și vulpe négră.

Mungii și săpungii fabricaū, în așa-numitele chirhanele, lumînări de cêră și săpun.

Tufecii, ađi înlocuiți cu armurierii, lucraū diferite arme ca hangere, iatagane, mazdrace, șișuri, șuşanele și tapangele.

În fine, tabacii fabricaū din piei de capră piei albe, roșii și galbene numite saftian, iar din piei de óie făceaū meșini și pielea rusescă iuft, numită în vechime bulgari.

¹⁾ Boué III, 82: Les Zinzares du Pinde sont surtout renommés pour leur talent de travailler en filigrane.

C. RESULTATE

CATEGORIILE IMPRUMUTURILOR EXISTENTE

Cap. I: Locuința și alimentațiunea

§ 98. CASA. — Orî-ce locuință țărănescă are un ciardac sau pridvor și un hambar sau cameră de rezervă, în afară de beciul său celular ¹⁾.

La săteniî chiaburî odaia e pardosită cu scândurî, are adică o dușumea sau podélă, altminterea pămîntul e bătătorit și lipit cu lut amestecat cu balcǎ; de asemenea podina sau podéla de sus, tavanul, e din scândurî de brad orî de fag.

Ușa se fixéză în balamale de fier, iar ferestrele în cercevele de lemn.

Mindirul sau saltéua de lână subțire se află numai la țaranul avut, care o întinde séra pe prispa unde dórme, pe când ziua patul e acoperit cu un chilim; altminterea, saltéua lipsește și e înlocuită cu o cergă de lână sau cu o velință.

¹⁾ Ciardacul și hambarul nu lipsesc nici unei locuințe țărănesce din Turcia. Cf. Boué II, 263: *ambar*, grange avec des cloisons de branches d'arbres tressés avec des toits en paille... *tchardak*, grange en osier, longue et étroite, pour prendre le maïs.

În casa țaranului nu se află scaune; mosafirii șed pe paturi și lavițe, cele din urmă fiind tot un fel de paturi și ținând locul vechilor divanuri.

Soba cu ogiacul său coșul e rară în casa țărănească, unde e înlocuită cu un fel de vatră în mijlocul casei, numită mangal, pe lângă care se încălțesc cei din casă. Țăranii de la câmp întrebuintează ca combustibil tizicul, adică balega de vite uscată în formă de cărămidă.

Lumina le o dă fitilul din opaiș, ce se aprinde cu chibrituri; iar gîamurile sînt înlocuite cu burduhane sau țiple făcute din pelița din bēșica bouului.

Casele din orașe au fost clădite de zidari străini și o mare parte din nomenclatura arhitectonică e de origină orientală: acaret, bina, cat, paiantă; canat, cercevea, ciubuc, pervaz; dușumea, parmaclîc, tavan, uluc; odaie, iatac, gherghir (corespunzînd hambarului țărănesc), beciu, bagiac și ogiac.

Imbrăcămîntea și așternutul patului: ciarșaf, iorgan, macat, mindir, saltea; ferestrele sînt provădute cu perdele, iar masa e acoperită cu o mușama. Peșchirul servă orășenului de ștergar pentru față și mâini, iar țărancei și de brobódă.

Mulțimea lucrurilor casei pörtă numele de calabalîc.

§ 99. MÂNCAREA ȘI BEUTURA. — Hrana țaranului constă din: ciorbă cu carne de ôie sau de pasere, mai des ciorbă de borș cu ștevie roșie; pastrană cu mămăligă caldă, ghiuden și sugiuc sau cărnați cu zémă; ciulama de ghebe sau mănătarci, gătită cu grăsimi și cu făină (se mănăncă numai de cei mai avuți săteni); ghiveciu din carne cu legume și grăsimi (mai ales la

țărani din Mehedinți), iahnie de pesce și în fine zarzavaturî, mai ales pătlăgele (cele roșii sînt mai obișnuite de cît cele vinete) și năhut, mai rar dovlecei sau bame.

Dintre fructe țăranul consumă mult: pepene verde sau lubeniță (numit și harbuz), dovleci sau bostani (fierți, mai rar copti) și pepene galben sau zemos; caise și zarzăre cu cari se acresce orșavul și ciorba din postul Pascelor.

Apoi lăpturi și brânzeturi, mai ales iaurt și cașcaval: cel dintâiu, lapte închiegat și acrit cu frunze de stejar, servă a răcori vara; celălalt, o brânză rotundă puțin turtită și bătînd în galben, se face mai ales din lapte de ôie. O altă varietate, numită „telemea“ sau brânză bulgărească, se face din laptele din care s'a scos untul.

Dintre dulceturi, țăranul obișnuiesce magiunul, numit în Moldova povidlă: magiunul de prune (numit și pistil) îndulcesce pâinea sau mălaiul țăranului în postul Pascelor și la Crăciun se fac colaci cu magiun; iar magiunul de bozi se consideră de popor ca bun pentru cei slabi de piept¹⁾.

Masa țărănească rotundă cu 3 picioare nu este de cît vechea sofră boierască, ce se pune înaintea divanului pe care ședeau ôspeții.

Bucătăria din orașe este mult mai complicată: Ciorba de fasole, fidea, griș, linte, orez, perișore, tăieței; ciorba de trahana, de căpătîna de miel cu borș și de iepure cu vin; apoi bulgur, cheșchet, curcut sau păpară, cușcuș etc.

Dintre tocane: capama, ciulama, musaca; cheftea, sarma, ciumlec și ghiveci sau carne

¹⁾ Dr. Crăinicénu, *Igiena țăranului român*, p. 223.

de vînat cu pesce și cu diferite verdețuri (obiceiuit și de țăraniî din Mehedinți); apoi iahnie (de boi sau de pesce), pacea, pilaf și tuzlama.

În fine, plăcinte sau locmale ca: baclavale, cadaifuri, ciurechiuri, lalanghite și saraili.

În bucătăria țaranului se vîd vasele următoare: covata sau căpistere, cianul sau tuciul, cianacul și cazanul. La acestea se adaugă în orașe: chiupul sau borcanul, sahanul, sinia, tava, tingirea, tipsia; apoi ibricul, lighianul, sacaua; în fine, fărășul pentru strînsul gunoiului.

Țăranul bea apa cu bîrdaca, cu năstrapa și cu tinichéua; iar tivga în care duce apa la câmp se numește în Moldova matara.

Béutura spirtósă cea mai obiceiuită e rachiul, care pôte fi de prune (țuică), de bucate (basamac), de tescovină (boștină), din mere, pere, gherghine etc. Cel de vișini pörtă numele de vișinap. Săténul bea rachiu de diminéță și înainte de fie-cării mîncări precum și la munca câmpului.

Vinul, deși interđis de Coran musulmanilor ca impur, e fôrte obiceiuit de clasele de jos în Turcia; de aci un șir de terminî relativî la starea de beție: chef, mahmur, tiriachiu, turlac...

Béături dulci sînt balbaș și ravac.

Cap. II: Imbrăcămîntea

§ 100. HAINE ȘI POSTAVURI. — Țăranul și țărancă au păstrat o mare parte din hainele bogate ce împodobiau garderoba boierilor și a cocónelor din trecut. Costumul claselor nobile din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea a trecut prin diferite faze, înainte de a dispăre din societatea înaltă, descin-

dând treptat de la boierii la neguțătorii și preoții, la lăutarii și țiganii, la haiducii și țărani, la cari s'au menținut până astăzi.

Ast-fel țaranul (și în parte) țaranca poartă până astăzi: anteriu, dulamă, fermenea, giubea, ilic, mintén și malotea; la cari se adaogă hainele țărănesci propriu-zișe: gheba, ipîngéua, libadéua, sumanul și zăbunul.

Varietatea acestor numiri — anteriu, dulamă, ghebă, ipîngea, șubă, suman, zăbun — reprezintă în realitate una și aceeași haină pentru timpul rece și croită așa că acoperă pe toate celelalte: „Deosebirea din punctul de vedere al atâtor numiri este în legătură mai mult cu regiunea în care se poartă de cât cu conformațiunea. Astfel gheba este mai mult haina delenilor, zeghea și sumanul a districtelor muntoase din stânga Oltului și din Moldova; dulama și șuba a districtelor din drépta Oltului; ipîngéua a câmpenilor din districtele din stânga Oltului și mai ales a țărănilor cari fac comerț cu vite...“¹⁾.

În privința colórei acestor haine țărănesci, ce diferă după localități, reproducem constatările aceluiași judicios observator al țărănimii:

„În Oltenia și în județele despre Carpați, mai ales în Olt, Argeș, Muscel și Prahova, în plaiurile județului Buzéu, ale Rîmnicului-Sărat, haina saú șuba (cum se numesce în drépta Oltului) și zeghea saú antiriul (cum se numesce în stânga Oltului) sînt albe. În alte județe din stânga Oltului, colórea ghebei (cum se numesce pe aici) este diferită, rar albă și mai numai la ciobanii, mai ales civită, și une-orii chiar roșcată și roșie chiar, cum este ipîngéua; acésta se vede mult

¹⁾ Dr. Manolescu, *Igiena țaranului român*, p. 179.

în județul Ilfov și în cele de-a lungul Dunării. În județele Moldovei, mai ales în cele de sus, această coloré este în genere cărămiđie închisă și chiar négră.

„În totă țara, dulama, șuba, haina, zeghea, sumanul, ghebea, ipîngéua, antiriul — adică haina cea mai largă, cu nume diferit în deosebitele părți ale țării, are fața împodobită cu găitane: negre în drépta Oltului, în județele muntóse din stânga Oltului de coloré în genere tot négră, dar în multe locuri albăstrue; la Români din Moldova asemenea negre, dar la Ungurii de acolo, stabiliți în județele Bacău, Roman etc., verđi“¹⁾.

Țăranul din Dobrogea pórtă ghizluc, cel din Banat cabaniță și căpenég (primul luat prin mijlocirea Sěrbilor, al doilea prin a Ungurilor); țărancă din Banat pórtă giubeică, iar cea din Basarabia burnuz saú scurteică. Țăranii de la munte pórtă peste brîu chimirul saú cingétórea de care s legate prin curele punga cu tutun, amnarul, cremenea și cuțitul²⁾.

Membrele inferióre și-le acoperă țăranul cu cióreci saú berneveci, la timp rece cu șalvarī saú nădragī și cu poturī; iar țărancă cu fota și fusta.

Cât privesce îmbrăcăminteá capului, sátenii în localitățile de pe lângă Dunăre mai conservă datina turcéscă de a-și rade pěrul până în creștet, respectând în acesta un petec în totă lungimea firelor lui³⁾.

Țărancă pórtă numeroșe și felurite brobóde

¹⁾ Ibidem, p. 86.

²⁾ Tot așa pórtă Turcii în vastul lor chimir, făcut dintr'un șal lungăreț înfășurat de 5-6 ori în jurul corpului, pistólele, cuțitul, basmau, tabacherea.

³⁾ Dr. Manolescu, p. 88.

obișnuit de bumbac (iar la sărbătorii de borangic): basma, boccea, buiama, cimbel, dirmea, maramă saŭ năframă, pambriŭ, peșchir, șal, testemel, tulpan. Sub raportul geografic și etnografic, această bogată nomenclatură se repartisează astfel: femeile casnice înainte de 30 ani pörtă boccele (cele de colóre albă se numesc în Buzău dirmele), iar după această vîrstă testemel (numit în Vlasca pambriŭ, în Rîmnicu-Sarat buiama) și maramă (numită în Oltenia cîrpă, în Teleorman ștergar, în Argeș peșchir, în Rîmnicu-Sărat și în Moldova năframă). Femeile casnice și fetele pörtă de-opotriva basmale, cele pentru fete fiind pătrate și cu colțurile înnodate sub bărbie¹⁾. În fine, țărăncile bătrâne în județele de-alungul Dunării pörtă până astăzi fes saŭ scufie roșie cu un moț în creștet.

Un rol însemnat în costumul țărănesc îl are în fine fota, din lână neagră cu alesături colorate, purtată mai ales de muntence; ea revine pretutindenea sub numiri variate: (cea simplă) pestelcă și vîlnic, în Oltenia; (cea dublă) zavelcă și opreg, peste Olt, iar în Moldova catrințe. Fotele se importaŭ din Turcia și erau de calitate diferite.

Încălțămîntea țaranului se compune din: ciorapi saŭ colțuni, pantofi (numiți iminei în Moldova și fileri în Muntenia) și meși de postav ce se pörtă iarna în loc de șoșoni; apoi cizme saŭ ciobóte, tuzluci saŭ turieci de dimie (numiți și colciagi), cari înlocuesc ciorapii când se încalță cu opinii, și poturi. Țăranca pörtă papuci, numiți în Moldova

¹⁾ Cf. Cantemir, *Mold.* 127: Nihil turpius existimant Moldavi, quam crines feminae matrimonio junctae aut viduae apparere, et capitale habetur detegere in publico mulieris caput; contra. virgines dedecus ducunt, vel subtilissimo linteolo caput tegere: capitis enim nuditatem castitatis signum constituere.

buşmachî. În Bucovina, ţărancele p^ortă încă condur¹).

Postavul ţărănesc, de fabricaţiune domestică, e în primul rînd abaua, asemenea dimia cu şaiacul, apoi sucmanul.

Abaua, un fel de p^oslă albă sau negricioasă, se fabrică mai ales în Anadol şi dintr'însa îşi făcea^u haine dervişii şi Turcii de rînd. În Bulgaria, ca şi la noi, ţărancia t^orce din p^or de capră postavul ordinar numit sukno („p^onură“) sau aba, şi dintr'însul Bulgarul îşi face o haină grosă, une-orî cu glugă, de vreme rea; de asemenea, în munţii din Epir şi din Tesalia, Arnăuţii p^ortă mantale de aceeaşi stofă grosolană ²). La noi, abaua sau dimia p^ote fi de col^ore albă, neagră, verde închis, albastru închis, cenuşiu şi castaniu: dintr'însa abagiile fabrică abale, dulame, ghebe, ilice, ipîngele, mintene, sucmane şi tuzluci, înflorate cu lănurî şi m^otăsurî colorate, cu panglici şi cusăturî de tot felul, cu bucmele, copci şi paftale.

Postavul ţărănesc prin excelenţă este apoi sucmanul, pe cînd şaiacul (care nu-î de c^oat o varietate de aba) servă mai ales la facerea de haine călugăresci, ca şi muhaierul cel lucrat de călugăriţe.

Dintre substanţele textile, bumbacul (depănat, ţesut de-a gata sau netors) procură o mare parte din îmbrăcămîntea ţăranului: cămaşa şi izmenele, nădragii şi mînt^onu^l de vară se urzesc din bumbac, care servă şi la vătuirea zăbunelor.

¹) S. Fl. Marian, *Înmormîntarea la Români*, p. 64: Sub „condur“ se înţelege un fel de încălţămînt (usitate mai ales în ţinutul Cernăuţului) cari constă din două părţi: *tălparii* în forma pantofilor şi *ciobotele* în formă de colţuni peste cari se îmbracă tălparii. Condurii se fac totdeauna din piele galberă.

²) Boué II, 201 şi III, 100.

Cap. III: Domeniile Naturei

§. 101. FAUNA. — Acéastă parte este în genere puțin reprezentată și se rapórtă mai ales la animale străine de solul românesc: buga, bursuc, cacom, catîr, ciacal, colun, fil, maimuță, zagan; câteva păsări: balaban, caragace, gugusciuc, liliac; câțiva pesci: balîc, calcan, șaliu; și insecta: cârcăiac.

§ 102. FLORA. — Plantele de origină orientală sînt, din contra, în număr mare și ele pot fi distribuite în categorii diferite.

specii de lemn: abanos, antep, băcan, calembec, cimșir, odagaciu, salcâm,

zarzavaturî: arbagic, bame, pătlăgele;

salate: marule, mușmule sau moșmone;

fructe: bostan, cais, curmal, dovléc (durma), dud, fistic, harbuz, năhut, zarzăr (pîrga ródelor pórtă numele de trufanda);

ciuperci: chilermenea, mănătărcă;

varietăți de struguri: aslan, ciauș, chișmiș, cioinag, mișchet, razachie (mustul scurs din struguri se numesce ravac).

varietăți de grâu: arnăut, ceplegea.

Plante balsamice sau de ornament, dintre cari cele mai căutate în orient sînt lalelele (numite și tulipan): altîngic, ambriboiu, anason, asmaciuc, caranfil, chimion, ciuin, enibahar, indrușaim, iorgovan, iucsucea, liliac, micșunea, nufăr, revent, savor, sefterea, șiboiu, zambilă, zarnacadea.

Agricultura a rămas străină de influența turcésă (cf. totuși arman), nu însă grădinăria și mai ales florăria. Vase de flori: ghiveciu, saxie; pătul de flori: tarla.

§ 103. MINERALE. — Tot atît de puțin numeroase ca animalele sînt și numirile de minerale:

baga, chibrit, chihlibar, cilic, farfurie, fildeş, hurmuz, iezm, mărgén, peruzea, sedef, stubeaciú, tibişir, tinichea, tuciú, tumbac, tutea; saú licide: catran, naft, sacâz.

Cap. IV: Negoşul şi profesiunile

§ 104. NOMENCLATURA COMERCIALA. — Dintre terminii comerciali aú rămas până adî în limbă: alişveriş, chesat, cişit, dever, muşteriú, saftea; — dara, ghiotura, testea, top, toptan, trampă; — curama (refenea), chilipir (ghelir), mofluz; — bocceagiú. mămular, samsar, telal; — dughiană, cecmegea, tarabă, tejghea; magazie, raft, ténc; — zaraf: baş, cusur, naht, peşin, tarapana, veresie; — ciuruc, furda, marda.

Despre vechile monete, măsurí şi greutateí:
§ 91 şi 92.

§ 105. MESERII ŞI UNELTE. — Profesiunile şi meseriile venite din Orient sînt destul de numeroase şi unele dintr'însele s'au bucurat în trecut de o dezvoltare mult mai însemnată de cât astăzi, ca cojocarii, croitorii, giuvaergii etc. grupaţi în numeroase corporaţiuni saú isnafuri (§ 96). Enumerăm pe cele următoare:

băcanul (cu bacalbaşa în frunte) şi unele articole coloniale: băcan (lemnul), cafea, mezeluri etc.; unt-de-lemnul se aduce în tulumuri iar orezul în zimbiluri;

bărbierul (cu berber-başa în frunte) avea mare importanţă într'o epocă când nimeni nu se rădea singur şi când rasul după datina turcescă (tot capul afară de creştetul pentru fes) era la modă; de aci numiri de unelte şi altele

ca : berbelic, cimbistră, muhurdan, perdaf, perciune, zulf;

boiangiul, a căruî industrie era odinióră mai înfloritóre (§ 97), întrebuința colorile cele mai variate și anume: albastru (civit, lagiverde, lualchiu, marmaziu, micșuniu); galben (naramgiu, samaniu, sarariu, turungiu); roș (cârmîziu, cicic, cicudiu, conabiu, ghiurghiuliu, ghiviziu, liochiu, pembe); și verde (ciadiriu, fisticuiu, havaiu, lahaniu). Cu aceste colori se vopsesc chilimurile sau covórele țărănesci cu două fețe, desenate și colorate în mod artistic. Boiangiul obțin diferitele fețe cu ajutorul cârmîzului, caraboieli, chezapului, zerdiciapului etc. De aci și terminii: boia, boiangerie, boiangiu, boiesc;

casapul sau măcelarul (cu casap-bașa în frunte): but, cigher, cirviș, schimbea; safir, zalhana, bucciu, cazangiu, parlagiu, pastramagiu;

cherestegiul vindea cherestele, adecă: cușaci, dulap, pardafuri, tahtalicuri, tavan, tinichele;

chirurgul (numit odinióră gerah), la care se rapórtă vorbe ca nișter, serpengea și tiftic; la acestea se pot adăoga cei câțiva terminii medicali: hap, magiun, miambal, revent, sinamechie, tiriac; și bólele: dalac (la vite) dambla (la om) și tecnefes (la cai);

ciobanul, îndeletnicire frecventă la un popor eminentement pastoral, cunoște terminii specialii de: (locuințe) câșlă, odaie, otac, perdea și saivan; (brânzeturi și lăpturi) caimac, cașcaval, iaurt, maiă și telemea. Haidăul de boi se servește de ciomagul sau sopa, își adăpostesce vitele în saiele și tamazlicuri și le adapă la olumuri sau vaduri anumite; baciul supraveghéază stâna și saegiul face numărătórea oilor. Un cioban chiarăut în turme pórtă în poesia populară

epitetul de (i)ortoman, un epitet aplicat apoi și haiducului; chindia servă ca mijloc de orientare a dilei atât păstorului cât și țaranului în genere;

cizmarul, numit cavaf și papugiū (cu cavaf-bașa în frunte), cu nomenclatura-î profesională: calup, cirîș, masat, mucava, muștea, pingea și taban; apoi pielării: meșină, saftian, teletin; și feluri de încălțăminte: conduri, filerî, imineî, papucî (bușmachî), postalî etc.

croitorul (cu terzi-bașa în frunte) cose țighele; vechiî terminî: capladisesc, hargiū etc.; croitorii sînt de mai multe categorii ca abagiū, astaragiū, șalvaragiū, zăbunariî etc. după felurimea postavului și a hainelor ce le împodobesc cu bucele și șireturi, cu copcî și paftale;

dulgherul cu burghiul, ciripia și perghelul face canaturî, chepenguri, dușumele și tavanuri; apoi uluce, martace, parmacî;

rahagiul, care a înlocuit pe vechiul șichirgiū sau cofetar, face acadele, cataifuri, corabie-le; apoi cu tahîn și nișîștea prepară diferitele varietăți de halva, halviță și rahat;

șelarul face tacâmul calului: ciochine, ciolare, gebrele, harșale, rafturi, tafturi și teltele; apoi gârbace;

tinichegiul face ibrice, tinichele și acoperă casele cu plăci de tinichea; apoi capange sau capcane;

zidarul, în fine, cu cazmaua și urcat pe schele, face meremetul caselor servindu-se de ciamur, corasan și moloz; le împodobesce cu chenare și ciubuce, neteșindu-le cu bidineua.

Apoi uneltele fabricate de căldărari: cazane; de cufărari: cutii, sipete și sâduce, giamantane și gente sau ghiozdane; de tîmplari: cercevele, pervazuri și dulapuri, lucrate cu rîndéua.

Hamalul se servese de macarale, potcovarul (numit înainte nălbant) întrebuințază caiele, cherpedine, iabașale și menghinele; tabaciï se servesc de durbase și ticnele, iar țesătoriï întrebuințază mosóre și darace, apoi cu calepele de tort trase pe cicaricuri și dulapuri fabrică borangicul său melezul.

Cap. V: Epitete și generalisări

§ 106. INSUȘIRI FISICE ȘI MORALE. — Calitățile nefavorabile denotă mai întâi defecte fizice: bondoc, chel, chior, ciolac, dizman, peltic, pipiriu, sacat, șasiu, zaif.

Apoi porecelele: babalic, balcâz, bursuc, dalcăuc, gianabet, lichea, tălășman, tembel... precum și o serie de noțiuni relative la prostie: budulac, mangafa, zevzec; ladeșteptă ciune: chiolhaniu, ciapcân, dahiū, ischiuzar, mehenghiū, pișicher, șiret, telpiz; la beție: mahmur, tiriachiū, turlac; la o stare posomorită: matuf, sanchiū, ursuz; la rea voință: avan, dușman, hain; la faufaronadă: farfara, fudul, palavragiū; și la vagabondaj: derbedeū, dulandragiū, haidamac, haimana, iabangiū, telălăū, zamparagiū.

Calitățile favorabile sînt reprezentate în fôrte mic număr: chiabur, cilibiū, deliū, ogurliū, sadea...

În fine, următoarele cari derivă de la nume proprii: agiamiū (litt. persan), arnăut (grăū), cârjaliū, ciufut (litt. evreu), ciutac (litt. turc dobrogen) etc.

§ 107. NOȚIUNI ABSTRACTE. — Noțiunile bune sau indiferente sînt puține la număr: berechet, boiū, habar, hatîr (cherem), huzur, nazar, merchez, nurî, ogur, saltanat, șart, soiū, tabiet (chef).

Noțiunile rele saū neplăcute covîrșesc ca de obiceiū pe cele bune: belea, bocluc, bozma, chiul, cusur, dandana (tevatură), hal, marafet, maraz, moft, naz, renghiū, rizilic, rușfet, schingiū, siclet, tertip.

Nu numai că noțiunile rele sînt reprezentate în număr preponderant, dar cele bune sînt de ordine mai mult materială: *berechet* e sporul vizibil al produselor cîmpului, *habar* e o grijă foarte ușoră, *huzur* e pur și simplu confortul vieții, *hatîr* e o plăcere momentană etc.

Apoi, și acestă considerațiune e decisivă pentru caracterul lor material, mai tóte aceste noțiuni posed între accepțiunile lor și câte o nuanță ironică (cf. *berechet*), ce le face improprii pentru dicțiunea înaltă și solemnă¹⁾.

¹⁾ Din contra, graiul macedo-român (ca mai tóte idiomele balcanice) posedă un număr mare de împrumuturi abstracte din turcesce (cf. § 32), ceea ce dovedesce o infiltrare mai profundă a elementului osmanliū ca în graiul daco-român.

D. CONCLUSIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

§ 108. ISTORICUL. — Vom arunca o ochire retrospectivă asupra lucrărilor întreprinse până astăzi spre a studia influența elementului oriental asupra limbei române.

Prima încercare făcută în această direcțiune de către răposatul istoric Rössler este, chiar ca un început, mai mult de cât modestă. Autorului îi lipsia o cunoștință cât de superficială a limbei române, a originilor și a elementelor ei constitutive. De aceea materialele adunate de dînsul sînt cu totul insuficiente și adesea confuze prin introducerea unor elemente străine de influența orientală (cum sînt, între altele, neologismele franceze buclă și tapaj). De aci provine și caracterul pripit și inexact al conclusiunii, cum că „influența limbei turcescî s'a mărginit asupra Curții principilor și asupra comerțului din orașele mai însemnate de pe lângă Dunăre“ și „că acest element nou n'a fost niciodată atât de puternic, în cât să reiasă din fisionomia limbei române“ ¹⁾. Ori-cum ar fi însă, studiul lui

¹⁾ Rössler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romanischen*. Wien, 1865. Cf. Gaster în „*Columna lui Traian*“ din 1886, p.

Rössler asupra elementelor turcesci în românește este încă superior monografiei aceluiași scriitor asupra elementelor neo-grece, unde se amestecă mereu limba populară cu cea neologică, aducând prin această o scădere însemnată cercetării.

În monografia lui Rössler s'a străcurat vorbe ne-turcesci și anume :

românești : acarce (=măcar ce), ahtiat (d. aht), bufniță și buză (onomatopei), ciocârlan și ciocoiu (d. cioc), jümet (jumă=sumă?);

latine : curcubeu (=concurvus), furtună ;

slave : ciocan, ciovică, cirășă, ciudat, curcan, lele, lubă[niță], tiz, vișin ;

maghiare : criș[an], dorobanț, giulgiu, sobă ;

neo-grece : franzelă, lămâe, năramză ;

albaneze : mazăre etc.

La vorbele următoare s'a rectificat în lucrarea noastră etimologia orientală : beșlii, cabazlîc, giamala, haimana, ișlic, mucalit. surugiū, ursuz.

Lucrarea răposatului Cihac, coprinsă în al său Dicționar etimologic, conține deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător ¹⁾. Despre această parte a operei sale s'ar putea dice, că conține prea mult și prea puțin : prea mult, întru cât mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis și un număr de vorbe de mult esite din us ; prea puțin, de ôrece n'a înregistrat nici măcar o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în Cronicele din Muntenia și din Moldova, cari, ca scrieri originale ce reproduc cu fidelitate limba

521-524. — Primul care a pomenit de elementul turec în limba noastră, a fost Eliad în al său *Vocabular de vorbe străine*. Bucuresci, 1847.

¹⁾ Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*. Francfort, 1879 ; p. 541-631. Se pretinde ca, în această parte, răposatul lexicograf ar fi fost ajutat de orientalistul maghiar Vámbéry.

epochei, merită o considerațiune egală cu celelalte monumente ale vechii noastre literaturii.

Vorbele neosmanlii, admise de Cihac printre „Éléments turcs“ în Dicționarul său etimologic și cari fură apoi reproduse de Miklosich, Șăineanu, Lobel, Rudow etc., se pot repartisa după următoarele categorii:

a) române: aht (d. ah!), buturug (d. buture), daravere (dare-avere), decî (=de-ci), dică (d. adică), gă-făiū (onomatopee), naibă (n'aibă!), nunea (d. [a]lunea), ócheș (d. ochiū), terfelesc (tirfă, arch. térfă);

b) latine: cucor (cicon[ia], famen (feminus), formă „cuptor“ (?), genune (cf. ge[he]na, fr. gène, și suf. -une), mașe (medio-lat. matia „intestine“), teară (tela);

c) slave: agud (iagod), buhai (ruten.), chitai (pol.), đirmoz (cf. bulg. drămbăs), dubas (rus. dubasū), ierugă (pol. jaruga), miriște (sl. niriște), obuz (vsl. obozi „bagaje“), sinéřă (sl. sviniři), téfer (cf. vsl. tvrđū);

d) neo-grece: alababulă și harababură (ἀλαμπιά-μπουλα=veneț. alababală „confusamente“), alămâie (λειμόνι =it. limone), berbant (μπερμπάντης=it. birbante „coquin“), curm (κορμός, trunchiū: cf. it. troncure), fustă (d. φυστάνι), franzelă (φραντζέλα, litt. pâine franțuzescă), locandă (λοκάνδα d. it.), năramză (νεράντζι=veneț. naranza), portocală (πορτογάλι d. it. portogallo), tavlă (τάβλα d. it. tavola), zorzăr (ζέρζαλον d. pers. zerdalu);

e) maghiare: bechiū (béty), chițcan (siczkány), drie (derék), ghiunghiunea (cf. gönge), șarampăū (sorompó), șip (sip „lulea“), sobă (szoba);

d) albaneze: céfa (cafa „gât“ d. t. kafa „nuque“: cf. grumaz), moș și moșie (motsj); franceze: dimicaton (demi-coton); — germane: faer (Feuer, rostit dialectal Faier); — țigănesci. bardș (d. =barò „mare“); — neologism oriental: gin (luat d. franceza);

e) de origină obscură: anger, beregată, căptușesc, culbec, cută, galeș, ghiont, îndrea, mieriū, tapșan, tehuiū, teică, tépă, tererem, terghie, teșmenesc, tivesc, tueș, zimț;

f) în fine vorbe obscure a căror existență ar avea nevoie de a fi documentată: arș (=artan), bărc (=baltă), cucovă (=lebedă), fărfaală (=fărfara?), vîrță (=perie), vuvă (=dairea) etc.

La vorbele de mai la vale s'a rectificat în studiul

nostru etimologia orientală; antep, bezmên, bondoc, caraghioz, chezap, coinac, dever, ghiduș, hasran (nu hasan), mertepea, olat, pambriu, soitariu, tablă (nu tablă), tarabă, tighel.

Publicațiunea lui Miklosich, în care grupează diversele elemente turcesci ce au intrat în idiomele din Sud-estul și din Estul Europei (grăca, albaneza, româna, bulgara, sërba, ruténa, rusa și polona), utilizéază, cât privesce limba română, materialele aflătoare în Rössler și Cihac; iar în suplimentele publicațiunii, răposatul slavist ține sémă și de adaosele coprinse în prima schiță a lucrării noastre¹⁾. Acéstă publicațiune, ca mai tóte celelalte lucrări ale lui Miklosich, conține mai mult materiale brute de cât elaborarea lor sciintifică (cf. § 17 și 19).

Miklosich, care reproduce întregul material aflat în Rössler și Cihac, mai înșiră de la dînsul, printre elementele orientale românesci, o sumă de

vorbe grecesci: angara, anghinară, barbun, călțun, chefal, dinar, falangă, florin, marghiol, midie, săpun — mai tóte luate din italianesce;

vorbe slave: bricég (d. briciu), ciocan, ciumă (=t. yumurgak, mcr. pușlea, ngr. πανούκλα) etc.

Insuficiența materialului arhaic (așa cum se află la Cihac) a îndemnat pe autorul acestui studiu să încerce o exploatare sistematică a influenței culturale turcesci și să consemneze rezultatele într'o monografie, ce apăru în 1885 mai întâi în Revista pentru Istorie și Archeologie a d-lui Tocilescu²⁾. Acea lucrare preliminară a avut

¹⁾ Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*. Wien, 1884; I und II *Nachtrag*, 1898—1890. Cf. Korsch în „Archiv für slavische Philologie“, vol. VII și VIII.

²⁾ L. Șăineanu, *Elemente turcesci în limba română*. Bucuresci, 1885. Cf. Tiktin în „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie“ din 1887 (vol. VII, p. 468) și Alexics în „Magyar Nyelvőr“ din 1890, vol. XIX, p. 407 412.

apoi onórea de a fi pusă la contribuțiune de Picot, Miklosich, Gustav Meyer și mai ales de d. Hasdeu în al seü Magnum Etymologicum.

În prima mea schiță s'aü trecut printre Elemente turcesci un număr de vorbe de alte origini, și anume: românesci: cercelar (cercel), dadă, drahiu (=drag fit), Ielele (=ele), îmä (= [ma]mä), nană (nani), sulac (d. sulă), tócă (onomatopee); în fine: diantiü (d. Diu=Vidin); romanice: berlant (it.), bezea (fr. baiser), sabură (lat.), tabin (it.), trapaor (drap d'or); slave: bahadîrcă (rus. bogatyrka), ciaiü (rus. čaj), conteș (pol.), cucii (bulg. kuč=t. koč), farij (bulg.=ar. feres), lasca (pol.), lele, pogace (vsl. pogača), zlot; maghiare: bodirlü (bukdarló), coroiü (karoly), daraban (darabant=germ. Trabant d. traben), dulăü (dullö), dolfa (=dolca: dolofan), durd-uliü (durda), hai-duc, ham (liám), iliș (élés), sácälus (szakallás), vamă (vám); apoi neo-grece: arniciü (ἀρνίσιος, de miel), sertaferta, timbar (ngr. ταμπάριον=it. tabarro), zinzifil (ζενζεφύλι), zumaricale „bombóne“ (ζυμαρικά, patisserie); țigănesci: caravanî (karavana „nädragî“) etc. și obscure: artan, bașardină, batal, bostromengher, bulamac, farafastic, ferfën, firfiric, forfota, mahut, patrim, tîrfă; în fine, câteva transcripțiuni greșite: cearac (cearasäul=cérai seul), șifotă (=și fotă).

Am omis din studiul nostru următoarele vorbe, car, aü fost în genere considerate până acuma ca turcesci: CATARAMA, sinonim cu „copcă“ și „tórtă“, răspândit și în Ardél (vorba figuréză în Dicționarul bănațen din sec. XVII), probabil de origină maghiară: turc. kantarma „frein, bride“ necorespondënd nici sub raportul formei nici sub al sensului. Forma primitivă revine în „Cataram-Vodă“ dintr'un joc de copii (Ispirescu, 31).

CHELFANEZ, a snopi în bătăi (Crăsescu I, 227: dór mort să fiü, să nu-î *chelfănez*), pe care Cihac îl derivă d. t. kefelemek „nettoyer avec une brosse“ (d. kefe „brosse“); dar pe de o parte, nu cunóscem nici-un exemplu de un verb românesc tras de-a dreptul dintr'unul turcesc (§ 26) și pe de alta, sensul figurat nu revine în turcesce, iar cel propriü nu există în românesce.

CÖRĂ. vadră, donișă (vorba circulă în Moldova și în Ardél): faptul că e reprezentată în Dicționarul bă-

năţén din sec. XVII (kofë „cantharus“, kofar, kofiezë) exclude derivaţiunea turcescă obicînit admisă: kova (kofa) „seau“, de unde bulg. serb. kova (kofa), alb. kovă, mcr. cofe (covă), ngr. κοβάζ. Vorba pare a fi fost împrumutată de la Saşii din Ardél: Kufe „cofă“ (d. lat. cupa): așa s'ar explica și accentul vorbei și respândirea-î teritorială.

Adaosele publicate de răposatul Rudow la propria nóstră lucrare conţin câteva indicaţiuni folositoare¹⁾, pe lângă multe erori și fantasii²⁾. Autorul dovedesce o vastă lectură aplicată din nenorocire la un material steril și negativ, cum e literatura periodică a Ardélului, localitate în care elementul turcesc e ca și necunoscut.

Și totuși, sub raportul materialului propriūdis, lucrarea nu-i lipsită de merit și am ținut sémă de acéstă parte pozitivă a ei.

În aceste „Adaose“, unde s'aũ admis fără discernemînt materialele din lucrările precedente, s'aũ introdus o sumă de *alotriu* cu desăvîrșire străine de influența orientală :

vorbe literare cari figuréză exclusiv în poesia artistică, la Alexandri (arслан, caplan, fellah etc.) și mai ales în „Florile Bosforului“ de Bolintinénu (ai, almee, baibuh, kiahii etc.);

nume proprii de Evrei spanioli culese din „Anuarul Bucurescilor“ : Albahary, Alçasy, Alkalay etc. ;

neologisme occidentale : garafă, lazaret, ulan ;

vorbe de diferite origini :

românesci : alei (alelei), haîhii și hait (onomatopei) ; — latine : ferentar (ferentarius) ; — franceze : bibic (bibi), chiulată (culate) ; — slave : arapnic, jaf, măgulesc ; — maghiare : corhană ; - obscure : bibil, ghi-birdic.

Din numeroșele etimologii rectificate în lucrarea

¹⁾ Rudow, *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern* in „Zeitschrift für romanische Philologie“ din anii 1893, 1894 și 1895.

²⁾ Cf. cele șise s. v. *mamamouchi* (din „Bourgeois gentilhomme“ al lui Molière), citat într'una din Scrisorile lui Ghica.

nóstră cităm : boloza, caragace, carafefiz, carapit, cauzilar, ciutac, emriname, olat, ortoman.

Monografia cea mai recentă asupra acestei materii e a d-lui Lobel Efendi, censor-inspector pe lângă Ministerul de instrucțiune publică din Constantinopole¹⁾.

Chiar din titlul cărții sale rezultă ideia ce și-a format' o autorul despre elementul oriental în românesce : limba noastră nu cunoște nici o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie ; adică nici una care să nu presinte, sub raportul formei și al sensului, o influență direct otomană (§ 13). Există probabil, între împrumuturile turco-tatare din limba română, afară de osmanlia, elemente cumane și tătare, dar nicidecum arabe sau persane, din simplul motiv că Românii n'au venit nici odată în atingere cu aceste popóre.

Principalul izvor lexical al autorului a fost Glosarul răposaiilor Laurian și Maxim, de aceea lucrarea-î nu oferă nimic care să nu se afle deja în Cihac, chiar și mai ales cât privesce originile orientale. D. Lobel nu aduce nici o citațiune și nici că pare a bănui valórea istorico-culturală a elementului turcesc.

Pecat, căci de la un așa bun cunoscător al turcei grăite ca d. Lobel ne am fi putut aștepta la o sporire reală a elementelor cunoscute ale osmanliei vulgare, unicul izvor al împrumuturilor românesce.

În lucrarea d-lui Lobel figuréză o sumă de elemente străine, cari n'au nimic a face cu împrumuturile

¹⁾ Lobel, *Elemente turcesci, arăbesci și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.

osmanlii și cari se rapórtă la următoarele două categorii :

a) neologisme de origină orientală și venite prin filiera franceză: admiral, alambic, alcali, alcool, alcov, almanach, algebră, ambră, arsenal, asasin, azard, azur, balcon, balsam, calibru, camfor, carat, caravană, cifră, elixir, fachir, gazelă, girafă, gudron, hașiș, mameluc, marabut, mumie, muselină, nabab, nadir, pagodă, paradis, percal, puncii, razzia, salamandră, talisman, tamarrinda, zero ;

b) vorbe de baștină de diferite origini și anume :
române : amăgeu (d. amăgesc), bădăran (d. bade), fit (=quit), hărăiü și orăcăesc (onomatopei), olan (d. ólá), órzén (d. orz), pisică (onomatopee) ;

latine : cămașă, orez ;

slave : barabană (rus.), boiar, bolovan, buimac, chinovar (rus.), cloșcă, cocén, diblă, doică, drug (rus.), igliță, lobodă, pită, rėdvan (rus.=Reitwagen), taberă ;

maghiare : bādăü, darab, dichiciü, doba, ghimber, maslac, pușlăü (pușlama), samă (sameș), șoim ;

neo-grece : dram, frește, piftie, temeü :

obscure : aliman, hoț, lambă, murg, otova. sedilă, semenic (siminoc) ;

necunoscute : cărau (pyrėthre), teriü (bouillie) etc.

D. Lobel a adus etimologii corecte pentru vorbele : amandea, areciü, halbaș, cărcăiac : din contra, următoarele s'aü rectificat în studiul nostru : balcâz, bazea, bondoc, ciucurluc, dever. furda, haimana, ichiü, raft.

Intr'o cuvîntare, ținută în 1886 la Congresul de orientaliști din Viena, d. Hasdeü releva lacunele lucrărilor anterioare asupra elementelor turcesci în limba română, și anume : lipsa de „cronologie și geografie a cuvintelor, indicarea vicisitudinilor semantice și a circulațiunii relative“¹⁾ — lacune de cari am căutat să țin strict séma, negreșit în limitele actuale posibile, în forma definitivă a lucrării nóstre, față de care prima elaborare rămâne o simplă schiță.

¹⁾ B. P. Hasdeü, *Sur les éléments turcs en roumain*. Bucuresci, 1886, p. 11. Despre această broșura veđi ș 110

§ 109. STATISTICA TURCISMELOR ROMÂNE. — Izvorul principal pentru turcisme în vechea noastră literatură îl constituie cronografia, în special cea din Moldova, ai cărei cei mai vechi reprezentanți sînt: Grigorie Ureche (mort c. 1650), Miron Costin (m. 1691) și Neculce (m. 1743). Se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu (și tătăresc) și e interesant de a urmări de aproape această continuă sporire a materialului oriental (cf. § 34^a).

Așa, bunăoară, la Ureche¹⁾, numărul turcismelor este foarte restrîns: el nu trece peste vr'o 20 de terminî. Afară de titulatura turcescă (agă, capegiu, ienicer, vezir) și de cea tătărăscă (Han, mîrzac), întîlnim la dînsul următorii terminî din sfera politică și militară: adet, beșlii, iureș, lefeciu, mazil (mazilesc, mazilie, mazilit), odaie (sensul militar), olac, otac, sangiac... apoi cuvintele: *baibarac* (de origină tătară), bulucesc, *dușman*²⁾, halca și hochim (ultimul cuvînt desîntrebuițat de acest cronicar).

La Miron Costin³⁾ secerișul este incomparabil mai abundant, nu numai ca extensiune ci și ca fond. Afară de turcismele aflate la predecesorul său, avem aci de înregistrat:

1. o sumă de nume proprii: Alaman, Anadol, Arap (arăpesc), Beciu, Căzilbaș, Habeș, Mîsir etc.;

2. un șir interesant de elemente tătare: asaul, Han (hănesc, hănie), bunciuc, Calga, *cășlă*, ciambul, coș, *duium*, mîrzac (mîrzăcie), olat etc.;

¹⁾ Picot, *Cronique d'Urechi* (glosarul). Paris, 1879.

²⁾ Vorbele rediate prin cursive circulă și astăzi.

³⁾ Șăineanu, *Glosar la operele lui Miron Costin*, ed. V. A. Urechii (glosarul s'a oprit la litera S). București, 1887.

3. vorbe importante sub raportul cultural și cari au supraviețuit în limbă:

Agă (agie), *alaiü*, buzdugan, cabaniță, caftan, Caimacaru, celebü, ceprag, *cerdac*, *chindie*, *ciair*, *ciauș*, cirac, *conac*, *culă*, divan, *dughiană* (dugheniță), ermuc, *fănar*, ghiaur, giamie, hadîmb, *hain* (hainesc, hainie), hanger, haraciü, ienicer (iniceresc), imbrohor, lagum, lefeciü, *levent*, mecet, *meidén*, *olac* (olăcar), ordie, paic, Pașă (pășie), *raft*, raià etc.;

4. vorbe politico-militare: ahtiname, arz (arzehal), balgiü (balgibașa), balimez, berat, buluc (bulucbașa), busurman, capichehaia, capegibașa, câzlar-aga, chihaiie, culuc, curugiü, Edicula, el-agasi, hasëchiü, hatișerif, muftiü, musaip, oturac etc.

La Neculce cantitatea turcismelor devine covârșitoare: el formeză în această privința puntea de trecere între predecesorii și urmașii săi. Curentul oriental care ajunge la dînsul destul de considerabil, începe să se reverse în largi pîraie la Cantemir și Gheorgache, și amenință să potopescă limba la Văcărescu și Beldiman.

Omițînd materialul aflat la Ureche și Miron Costin și ținînd exclusiv sémă de elementele de un caracter mai general, menționăm aci (afară de numele proprii Agem, Azac, Bender, Bosna, Bugiac, Cerchez, Crîm etc.) următoarele turcisme, cari formeză deja o parte din stocul definitiv al materialului osmanliü:

aferim, agârlîc, aman, atlas; băcălie, baçîș, baltag, beciü, beilic, beizadea, belea; cadîn, cafè, calabalîc, caraul, cărvăsărie, casap, chef, chilă, chirie, cialma, cioltar, cișmè, conac; dambla; felegên, ferman; giambaș; hambar, han, hârariü, havalè, hazna, hendechiü, herghelie, hoge; ibric, imbrohor; léfă (pl. lefe), levent, lighén, lipcan; macat, madem, mansup, mărăz, mezil,

mesti, meterez; nafaca, naiü; oca; para, pehlivan (pehlivanie), perdea; rachiu, rufet; saca, saivan, salahor, salt, saraiü, satara, seimén, serdar, sirmea (=sermaia), subaş, sucman, suliman (şi fig.), surguciü, surgun (surgunie), surlä; şahmara, şeică, şerbet; tabie, tabulhana, taftä, tain, tamburä, telpiz (telpijie), tepsie, tergiman, toiü, tult, tulpan, tutun; urdie: zaherea, zaman (des întrebuiñtat), zapciü (zapciturä), zeefet, zurba (zurbalic).

Celor trei cronicari moldoveni le corespund cronologicesce cronicariii munteni: Const. Căpitanul (mort c. 1688), Radu Grecénu (m. 1700) şi Radu Popescu (c. 1729). Sub raportul frecvenţei elementului oriental, cronicariii moldoveni sînt incomparabil mai bogaţi de cât cei munteni.

Iata la ce se reduce, afară de titluri otomane şi de nume proprii, vocabularul turcesc al celui mai pitoresc din aceştii din urmă cronicari, al lui Const. Căpitanul:

alaiü, alem, antiriü, arpalic, arz (magzar); bairam, barat, Beizadea, beşlii, buriü, buzdugan; cadü, caftan, Caimacan (titlu pămîntén), căläuz (sens militar), ciauş, cofterie, conac; ferman; giamie; hain, haraciü, hoga; iazagiü, imam, işlic, iuzbaş; léfä (pl. left); mazil, mecet, meterhanea, minarea; nafaca; olăcar, olat; papuc, pehlivan; refenea; salt, saraiü (românesc), seimén, surguciü, surlä; tabulhana, tulpan; zorba.

Lucru curios! Pe când la cronicariii moldoveni se observă o creştere treptată a vocabularului oriental, la cei munteni din contra el e supus unei continue scăderi.

Ast-fel, la Grecénu, acest vocabular se reduce (în afară de terminologia oficială) la: aba, cabanişă, cafas, caftan, chilă, chirie, conac, hazna, iureş, lefegiü, otac, salahor, tabulhana, telpiz, zaherea.

Iar la Popescu: caftan, conac, divan, huzmet, menzil, samur, tabie, teptil... adică nu cu mult

superior numărului de vorbe turcescî aflătore la cronicarul oltén Moxa (c. 1620): alca, bidiviū, hadîm, mahmur, mesti...

Din potrivă, Dionisie Eclesiarchul este iarăși impregnat de turcisme, întocmai ca contemporanul seū biv-vel Stolnicul Dumitrache, pe cînd ultimul cronicar din epoca fanariotă, ascuns sub pseudonimul de Zilot Românul, observă o înțeleptă cumpătare și dă prin acésta scrierilor sale un caracter mai literar, ceea ce-l apropie de epoca noastră.

Dar pe cât cronicariî munteni se țin ceva mai departe de vocabularul oficial al timpului, pe atît el se etaleză în Condicile muntene: cea mai veche, a lui Brâncovénu din 1693, ca și cea mai nouă, a lui Caragea din 1813, oglindesc pînă la exagerare influența covîrșitóre a stilului oficial al epocii.

Dacă supunem unei analize cronologice alte monumente în cari întîlnim cele mai vechi urme ale influenței osmanlii, obținem rezultatele următore.

În glosele slavo-române: 1536 cofterie, dulama; 1564 frengli, 1572 giurè, 1588 feregè¹⁾.

În cartistiful averii mănăstirii Galata (1588): atlas, benic, bogasiū, caftan, cergă, ciatmă, cutni, ibric, peșchir, sinie, șirincă, taftă, tepsie, zarba²⁾.

În dicționarul slavo-român (c. 1630): alca, bogasiū, cingherésă, coftarie, colun, epinge, gherdan, giurele, mangăr, mozavir, sahaıdac, zăgan³⁾.

În fine, în cea mai veche fôie de zestre (1669): agimèsc, botcea, cergă, chepcea, devetue, festec, gherdan, hurmuz, ibric, ibrișim, năframă, naramgiū, năstrapă, patcea, peșchir, șahmara, surmai, taftă, tingîre⁴⁾.

¹⁾ Hasdeū, *Cuvente den bătrâni* I, 237-259.

²⁾ Ibid., p. 173-225.

³⁾ Ibid., p. 259 urm.

⁴⁾ Tikin ap. Tocilescu, *Revista* I, 337-344.

Deci, din izvóarele trecutului ce conțin urme mai mult sau mai puțin numeroase ale vocabularului turcesc, trebuie relevate în primul rând materialul istoric (cronici, documente, condici) și cel cultural (inventare, foii de zestre, tarife vamale).

Un alt domeniu, cel teologic și etic, care constituie ramura cea mai bogată a vechii noastre literaturi, a rămas cu desăvârșire străin de ori-ce influență orientală. Se poate admite ca un criteriu *a priori*, că o vorbă reprezentată în texte religioase nu poate fi turcescă. Nu cunoștem un singur exemplu *sigur* de contrariul acestei constatări. Cele două-trei exemple curioase: măscăriciū și sinonimul său ghiduș, primul în Cazania lui Varlam (1643) și al doilea în Viețile Sfinților de Dosofteiū (1683), precum și formele ascrumez „a face scrum“ și toiese „a face toiū sau sgomot“ (ambele la Dosofteiū), nu fac excepțiune la această constatare generală, căci ele nu sînt vorbe turcesci propriu-zișe, ci formațiuni secundare curat românesci, primele două diminutive iar ultimele două derivațiuni verbale. Afară însă de aceste câteva cazuri de o natură cu totul particulară (formațiunile secundare aparținînd mai mult vocabularului indigen), nu cunoștem nici-un turcism propriu-ziș în întreaga literatură teologică a trecutului; și cu atât mai puțin a prezentului, căci scrierile religioase moderne sînt sau reflexe arhaice, sau remanieri după vederi neologice. Acest fenomen își află o explicațiune suficientă în împrejurarea, că vocabularul nostru teologic este o reproducere servilă a celui slav, că el dobîndise o formă deja stereotipă când influența turcescă începuse a deveni populară și în fine că acesta din urmă,

de ordine mai mult materială, era puțin aptă pentru o dicțiune solemnă ca cea religioasă.

Transițiunea între literatura veche și cea modernă o formeză poesia populară și o explorare sistematică a elementului oriental în acest important domeniu va putea confirma infiltrarea influenței osmanlii printre straturile poporului românesc din Bucovina, Moldova, Muntenia și Dobrogea.

Fondul *comun* al acestui vocabular poetic se poate reduce la următoarele categorii:

1. o terminologie óre-cum tradițională, care revine în cea mai mare parte și la cronicari și care formeză substratul cântecelor istorice :

agă, alaiü, arap, arnăut, atlas, baltag, beiü, bumbara, buzdugan, cadină, cadiü, caftan, caic, călăuz, catran, cialma, chilă, chindie, cișmea, ciubuc, conac, cuca, culă, cutnie, deliü, divan, dușman, ferman, gelat, gerid, giamie, ghiaur, gugiuman, hain (și hainesc), halca, han-ger, haraciü, harem, hazna, iatagan, ienicer, léfa (și lefegiü), levint, lipcan, mahmudea, mazdrac, mazil, me-cet, Misir, nisfea, olac, orta, pală, pașă (și pașà), peșcheș, rafturi, raià, rubea, samur, sandal, sangéc (și sângeclesc), saraiü, seléf, sêrdar, sofă, spahiü, Stambul, Sultan, taftă, tain, temenea, tipsie, topuz, vâtaf, Vizir, zaherea, zurba :

la cari adăogăm terminii tătăresci speciali Moldovei: arcan, badie, bahmet, haraba; Bugéc, Crim, Han, Mîrzac...

2. vorbe relative la traiul țăranului :

anteriü, baibarac, basma, beciü, beniș, borangie, cazan, ciardac, cergă, chebă (gheba), chimir, ciaeșiri, condur, covată, fermenea, fotă, giubea, hambar, herghelie, ilic, ipingea, lulea, malotea, maramă (năframă), năstrapă, pafta, papuc, rachiü, rávac, saià (haină), șalvari, su(c)man, testemel, tulpan, zăbun :

la cari adăogăm vorbele ciobănesci: baciü, caval, cioban, cobuz, haidăü, ortoman, saià (staul) ;

precum și terminii proprii acestei poezii: at, belghir, bidiviū, cilibiū, haramin, misir (cal)...

3. cuvinte din limba usuală ca :

băcălie, belea, cafea, chef (și chefulness), ciarsaf, habar, hal, ibrișin, lalea, liliac, macat, masat, micșunea, năut, soiū, tenc, toiū, ziafet; și verbele: co(r)torosesc, găitănesc, schinguesc, zoresc etc.

În afară de acest fond comun, constatăm următoarele particularități lexicale.

Poesiei populare din Bucovina (după colecțiunea Marian) îi aparțin :

alaciū, beilic (= angara), bezedea, buga, burungiuc, cadîn (= hadîm), dughiană, habaciū, harhalic, subaș, zurbagiū; și numele proprii: Balaban, Carabet și Dîrviciū (= Derviș).

Celei din Dobrogea (după colecțiunea Burada) îi aparțin :

aian (și aienesc), arimbașa (= harambașa), beilic (de oi), boaz, calpac, canară, cimber, coftarie, ghimuruc, ghiul, ghiviziū, ghizluc, parcea, parmac, pazarghian, poș, raiz, reiziicol, sacgi (saigesc, saigie), turalii (galbeni), zavalas (epitetul haiducului Tudor).

Celei din Moldova (după colecțiunea Alexandri) îi sînt proprii :

arnăut (grâu), baș-agă, buluc (adv.), Bogdan (— Moldova), boloza, buzdugea, căpitan-pașa, casap (și căsăpesc), cazaciū, căzlaritū, dezghin, dimerlie, gherdan, irmilic, imbrohor, iurușesc, iuzluc, miralaiū, nefer, perdea (de oi), stambólă, șușanea, tufecciū, urdie, zambólă.

În fine, celei din Muntenia (după colecțiunea Teodorescu) îi sînt particulare :

bairac, bașă, bașbafir, beșlic, beșlii (beșlégă), boccealic, cadîlic, caimacam, caragros, chiabur (și chiaburesc), chiul, chesăgiū (și chesăgesc), ciadirū, ciauș, cioltar, ciohodar, delibașa, dulgheresc, gebrea (și ge-

brăresc), ghiuler-aga, irmiziū, (și irmizele), iuzbașa, miraz, nacafa, nafea, odalfe, salavat, saxana, zapciū, zara-fir, zarpa.

Trecând la literatura modernă, genul literar mai bogat în vorbe turcesci e cel dramatic, în special comedia: sub acest raport Teatrul lui Alexandri și al lui Caragiale forméză un izvor prețios, ambele completându-se reciproc. Primul oferă tabloul societății noastre sub influența înca covârșitoare (deși în ajun de a dispăre) a civilizațiunii orientale ¹⁾; celălalt presintă starea de tranzițiune către o nouă epocă de cultură fără ca procesul dintre trecut și prezent să se fi terminat definitiv: la primul respirăm încă atmosfera monotonă și servilă a Orientului, la celălalt asistăm la ciocnirea plină de agitări febrile și de comice peripeții între cele două culturi opuse. Prin desfășurarea acestui conflict psihologic, inerent epocelor de tranzițiune și bruscelor transformări sociale, Caragiale a deschis literaturii naționale un nou izvor al comicului: lumea mahalalelor, al cărui grai e plin de veleități neologice și de reminiscențe orientale. Pe urmele maestrului a pășit apoi Marion care, în schițele-î din „Viața la mahala“, reproduce une-orî cu mult haz limba adesea artificială a acestei pături sociale.

În fine, genul umoristic propriu-dis nici nu pôte fi conceput fără o dosă abundantă de vorbe turcesci. Domeniul umorului, ca și al comicului,

¹⁾ Fôrte interesant pentru aceeași epocă e și romanul lui Filimon „Ciocoi“, un tablou cultural, exact și consciincios, despre societatea română dintre anii 1814—1830.

Deasemenea, „Scrisorile“ lui Ghica conțin amănunte prețioase (deși nu totdeauna exacte) despre aceeași epocă curioasă și astăzi atât de puțin cunoscută.

e inundat de un bogat vocabular special, în care majoritatea o formeză contingentul turc și cel neo-grec. Ambele aceste elemente au pierdut, odată cu suprapunerea culturii occidentale, caracterul lor real anterior și devenind astfel superflue în noua stare de lucruri, ele au căzut prada spiritului satiric. O lectură fie și superficială a operelor lui N. T. Orășanu ar putea da o idee de bogăția acestei mine nesecate, care pare a spori într'una. Cu timpul se va stabili de sigur (dacă acesta nu s'a făcut încă) o limită strictă între elementele serioase și cele comice (sau a ajuns astfel), fie acestea turcesci sau neogreceski. Și o asemenea limită va reflecta două epoce diferite în cursul influenței orientale: una, mai veche, care a avut timp să prindă rădăcinii în limbă; și alta, din epoca fanariotă, superficială și transitorie...

§ 110. CRONOLOGIA ȘI STRATIFICAREA. — În discursul ce d. Hasdeu a rostit în 1886 la Congresul orientaliștilor și mai târziu în cursul *Magnului Etymologic*, d-sa a emis principiul de stratificare în considerațiunea istorică a influenței orientale, stabilind că limba română cată să posedă un șir de urme avare, precenge, cumane, mongole (tătare) etc. anterioare venirii Turcilor în Europa și deci mai vechi de cât împrumuturile osmanlii. Acest principiu, foarte legitim în sine, presintă însa deficițai insurmontabile, îndată ce-ı vorba de a veni la realitatea faptelor. Într'adevăr, cunoscințele în privința acelor resturi de idiome orientale sînt cu totul imperfecte (cumana) și chiar nule (avara, pecenega); iar întru cât privesce elementele tătare propriu-dise, influența lor nu tocmai veche se limitază la un anumit teritoriu lingvistic. Pentru ingeniosita-

tea fără sémën a d-luî Hasdeû asemenea dificultăţi sînt din contra ispite şi puternice îmboldiri. D-sa dibue prin originile întunecate ale graiului românesc şi scóte la ivélă o sumă de documente lingvistice despre influenţa directă a Avarilor, Pecenegilor, Cumanilor, etc. Şi aceste resturi de un caracter atât de venerabil, o argumentare dibace caută a le presenta ca tot atâtea achisiţiuni sciinţifice. D. Hasdeû însoţesce obicînit demonstraţiunile sale etimologice de conclusiuni istorice fórte importante.

Din închiegarea opiniunilor sale rêsleţe în acéstă direcţiune resultă o adevărată teorie, ce am putea-o numi „turanică“ şi care póte figurá alătura de cunoscuta sa teorie traco-dacă. Ea póte fi ast-fel formulată: orî-ce termin de un caracter arhaic (cf. accè, aslan), dialectal (cf. armig), fórte popular (cf. baier, pajură) saû ce ţine de sfera pastorală (cf. baciû, cioban, balegă) — termin care ar indica o preveninţă orientală — trebuie neapărat să-şi afle originea, nu în osmania, ci în vr'unul din dialectele turanice medievale (avar, peceneg, cuman, mongol, tătar...)

Negreşit că maestrul n'a avut ocasiunea să aplice teoria-î în tot domeniul limbei, Etymologicul oprindu-se la jumătatea literei B; dar în partea publicată se află date suficiente spre a cunósce şi aprecia acéstă nouă doctrină. O discuţiune seriósă a etimologiilor turanice ale d-luî Hasdeû se impune cu atât mai mult cu cât d-sa (precum am đis) nu lipsesce a deduce dintr'însele consequenţe istorice de mare interes nu numai pentru noi dar şi pentru etnografia popórelor balcanice.

Să luăm dar în de aprópe cercetare vorbele românesci considerate de d. Hasdeû ca avare,

pecenege, cumane, tătare... și să vedem întru cât ele resistă unei analize obiective a faptelor.

Incepem cu originile cumane ca cele ce presintă un caracter întru câțva mai pozitiv, deși dificultățile și incertitudinile în această privință nu sînt mai puțin serioase (§ 9).

D. Hasdeu atribue o origină pozitiv cumană archaismelor moldovenesci *acce* și *aslam*. Despre cel dintăi d-sa se exprimă ast-fel (Etymolog. s. v. *acce*):

Nu de la Turci de-a dreptul au putut Moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vr'o altă limbă turanică în care el să aibă sensul general de monetă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turec al Cumanilor cari stăpâniseră Moldova în curs de vécurei, *akce* însemna „pecunia“, „ban“. Este una din vorbele cumanece rămase în limba română până în sec. XVI și mai încóce.

La acesta ne mărginim numai a observa (după cele spuse la § 9), că aci nu póte fi vorba de vr'o influență cumană, deórece Ioan-Vodă bătînd banul moldovenesc din 1573, n'a făcut de cât să întroducă în țara sa moneda măruntă turcescă „akce“, care circula de mult în imperiul otoman și în provinciile învecinate.

În privința lui „aslam“ d. Hasdeu este și mai explicit. D-sa revine în două rînduri asupra acestui cuvînt, întăi în menționatul discurs și apoi în Etymologicum, susținînd ast-fel cu o îndoită certitudine originea-î cumană.

Le mot *aslam* „usure“ indique un rapport très intime entre les Roumains et les Comans, à l'époque de la prépondérance politique de ces derniers sur la rive gauche du Danube.

Cuvîntul cuman *astlan* „usure“ nu se află nici în dialectul turec osmanli, nici în cel uigur, nici în cel djagataic, ci numai și numai la Cumanî. Despre con-

secințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notița mea „Sur les éléments tures“ (veđi pasajul reproduș mai sus). Aci voiŭ apesa asupra următoarelor două puncturi:

1°. Până la proba contrarie *aslam* aparținând numai graiului din Moldova, fără a-i se găsi vr'o urmă în Ardél saŭ la Munteni, rezultă că Psaltirea Scheiană, mai veche de cât cea Coresiană, a fost scrisă de un Moldovén.

2°. Disparițiunea Cumanilor de pe ȣirmiș Dunării fiind anterioră sec. XIV, urmază că cu mult înainte de 1350, adecă înainte de data descălecării Maramureșanilor lui Bogdan-Vodă, Moldova era locuită deja de Români.

Fără să dovedescă un raport intim între Români și Cumanii, vorba *aslam* nu e mai veche de cât sec. al XVI-lea (juducând după textele religioșe); iar cele două puncturi din concludsiunea d-lui Hasdeŭ cad dinaintea următoarelor două constatări:

1. vorba figuréză în giagatai și în rusesc (ș 9);

2. vorba nu póte fi un împrumut direct oriental din cauza existenței sale (ca și exclusivă) în texte religioșe moldovenesci, ci e pur și simplu reproducerea formei vechi rusesci *oslamă*, reflexul imediat al giagat. *aslam* „camătă“, un termin familiar multor dialecte tătare și decii și cumane.

Și constatând acestea, facem cu totul abstracțiune de elementul fonetic: fiind aci vorba de un împrumut vechiŭ (probabil anterior secolului al XII-lea, după părerea d-lui Hasdeŭ), dintr'o formă cumână *astelan* saŭ *astlan* nu putea resulta una românescă „*aslam*“.

Despre vorbele ARMIG „armăsar“ (un provincialism bănățén), BAIER și PAJURĂ, d. Hasdeŭ le crede de origină avară, pecenegă saŭ cumână,

fără a se decide pentru vr'una din ele. Ast-fel despre cel dintâiu d'-sa țice (Etymol. s. v. armig) :

Bănățeniî vor fi moștenit pe al lor *armig* de la Cumanî, de la Pecenegî sau chiar de la Avariî, căci cu Tătariî propriu-țiși ei mai că n'au avut a face nici odată, iar de la Turciî osmanliî nu puteau să-l capete.

Bănățeniî nu posed un singur element oriental în întregul lor vocabular (§ 34); în Codex Cumanicus nu figuréză nici-un *armig*; dacă Pecenegiî sau Avariî vor fi cunoscut acest termen, nimenî n'o pôte sci. Positiv este că astăzi la Româniî vorba circulă numai în Banat și în valea Crișului alb; dintre popórele înconjurătoare o posed numai Poloniî, Rușiî și Ruteniî, ceea ce indică imediat o origină tătara. Se pôte dar stabili următorul itinerar: giagat. argamak „cheval de race noble“ a produs pe de o parte pe rusul *argamakū* și pe polon. *rumak* (= aramak, din causa caracterului fluid al lui g intervocalic), care trecu la Ruteniî sub aceeași formă; aceștia în fine îl împărtășiră Moșilor și Bănățeniilor. Nu pôte fi dar aci vorba de un împrumut direct, ci de reflexul slav al unei vorbe tătara.

Și mai interesantă e expunerea d-lui Hasdeu relativă la vorba „baier“ (ibid. s. v.) :

Latin nu este, turcesc nu pôte să fie; dar totuși e turanic, adecă rămas la noi de la Pecenegiî sau de la Cumanî de prin sec. IX, înainte de separațiunea Românilor în cele trei ramuri. În dialectul ture orientala sau așa-numitul djagataic, care se deosebesce de turcul occidental sau osmanliu mai mult de cum se deosebesce limba română de cea italiană, *bai* există până astăzi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien“ și de „amulette“ : *bay*, lien, charme, enchantement (Vámbery). Din turuncul *bai* Româniî trebuiau să facă dintâi pl. *baiuri*, după care s'a format apoi un nou singular

analogic: *baiur* saŭ *baiură*, *baior* saŭ *baioră*, întocmai după cum din vechiul grec γρόψ, prin pl. gripturi, Românul a ajuns la sing. s. griptor. O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvîntul „pajură“ saŭ „pajoră“ saŭ „pajeră“, care nu este de cît pers. pażan „falco milvus“ (Vullers), adus nouă ca și *baier* de către Pecenegi saŭ Cumanî sub forma paż, de unde Româniî iarăși prin pl. pajuri aŭ căpătat sing. pajură, pajoră, pajeră.

Vorba *baier* (vechiu-românesce *baer*), care revine în dialectul macedonén (*baieru* „salbă“) și istriian (*baieră* „plete“), pretutindenea cu sensul fundamental de „legătură“, nu pôte deriva dintr'un izvor oriental:

1. din cauza caracterului său pan-românesc, cele câteva urme cumane (de pecenege nici vorbă nu pôte fi) mai mult saŭ mai puțin probabile lipsesc în macedo-româna și în istriano-româna;

2. vorba figurază în texte religiose din Moldova (și încă cu sensul secundar de „amulet“), ceea ce exclude o derivațiune imediat orientală;

3. vorba nu pôte fi nici măcar tătară saŭ giagataică, nefiind reprezentată în dialectele slave de la Nord și neapartînînd exclusiv Moldovei. cum e cazul cu împrumuturile directe din idiomele tătare (§ 6);

4. în fine, diferența cea mare între giagatai și osmanlia presupusă de d. Hasdeu e exagerată: fondul ambelor e identic și raporturile lor mutuale corespund bună-ora celor ce există între graiul muntén și cel bănățén.

Menținem dar până la probe pozitive că forma primordială a cuvîntului e *baier* (iar nu „baiu“) și că adevărata-i origină trebuie încă căutată.

Același lucru îl repetăm în privința etimologiei persane a lui „pajură“.

Nu există românește nici-un singur persianism, care să nu fie reprezentat și în osmanlia; nu știm și nu se poate ști dacă Cumanii și Pecenegii posedau acest termen; dar trecând peste toate acestea, dintr'o formă pașan (cf. sinonimul arhaic „zagan“) nu putea rezulta în românește de cât *pajân*, silaba ultimă fiind întonată și deci inseparabilă. O formă ipotetică pecenego-cumană „paž“ e o aserțiune subiectivă și nedemonstrabilă.

La aceste considerațiuni generale s'ar mai putea adăoga și împrejurarea, că vorba nu pare a fi tocmai veche (n'am întâlnit'o de cât în Istoria ieroglică a lui Cantemir) și că e limitată la graiul daco-român ¹⁾.

O serie specială de termeni orientali, cărora d. Hasdeu se încercă a le da o anticitate cât mai îndepărtată, se referă la păstorit: baciū, cioban, balegă...

Pe baciū și pe cioban d. Hasdeu i-a considerat în totdeauna atât de vechi, în cât i-a raportat într'o vreme la originile dace, odată cu dulău și ortoman (Columna pe 1873 și 1874). În urmă însă a revenit asupra tracismului acestor termeni și s'a mulțumit cu o provenință medievală.

Înainte însă de a supune discuțiunii noua părere a d-lui Hasdeu, să stabilim aproximativ cronologia celor două cuvinte.

Terminologia noastră pastorală constă din diferite stratificațiuni linguistice, în cari se pot distinge următoarele serii cronologice:

¹⁾ Din același motiv nu putem admite etimologia cumană (Hasdeu, *Cuvinte* I, 311) a sinonimului „sorliță“ (d. sar „vultur“), o vorbă cunoscută numai în Ardeal și în Banat („șurliță“), și nici pe cea persană (ibid. I, 270) a lui „bléndă“ (d. belend „înalt“), o vorbă ce pare a aparține exclusiv Munteniei.

a) latine: vită, bou (berbece, taur), vacă (vitel), oie (miel), capră (ied), cal (armăsar), iapă (mânz), turmă, păstor, păcurar, pășune, lapte, caș, chiag, unt, zer, staul,

b) române (obscure): brânză, urdă, strungă, traistă, mocan, cârlan, jintiță (cocârță);

c) slave: bivol, buhaiu, țap, cirédă, stână, tîrlă, izlaz. suhat etc.

d) maghiare: berbință, dulău (düllö = pers. tule; cf. copoiu, ogar), imaș (*nimaș: nyomás), sălaș „adăpostul ciobanilor la munte“;

e) turce: caimac, iaurt (și igurțelă), caș-caval; cășlă, odaie (de vite), otac, olum, perdea (de oi), saia, saivan; ciar, herghelie, tamazlic: caval, chindie; ortoman ¹⁾; apoi haidău, saigiu, vataf — la cari adaogăm (cum vom demonstra mai la vale) baciū și cioban.

Cum se vede, nomenclatura pastorală împrumutată de la Turci nu reprezintă nici-una din noțiunile fundamentale ale păstoritului, ci mai mult calități și sinonime de ordine secundară. Așa:

alătura de vorbele de baștină „lapte“ și „brânză“ figurează calități de lăpturi și brânzeturi: caimac, iaurt cașcaval (cf. telemea);

¹⁾ Vorba *ortoman* sau *iortoman* (cum ea sună în cântecele din Muntenia) înseamnă la început „ajut în turme“ și presupune o formă primitivă *iort* „turmă“ (păstrată încă cu acest sens la Ruteni și la Poloni): în osmania *yurt* înseamnă „possession, biens-fonds“ iar în tătara „cort nogai“; sensul pastoral al vorbeii sau există în turca vulgară (câci numai un împrumut osmanliu ar putea explica circulațiunea vorbeii în Muntenia și în special în Oltenia), sau specificarea acestui termen e curat românescă (ca la odaie și odalic, otac, perdea și saivan): într'un cas sau într'altul, ciobanii munteni transportară vorba, ca multe altele de această categorie, în graiul rutén și polon. Din sfera-i pastorală, aceiași vorbă trecu apoi la haiduci cu sensul de „voinic, puternic“ precum (în sens invers) *chiabur*, primitiv „puternic“, ajunse apoi să însemneze „forte avut“, vorbind de săteni a căror bogăție și putere stă tocmai în numărul cel mare al vitelor.

alătura de „stână“ sinonimele câșlă, odaie, otac, perdea, saia și saivan ;

alătura de „pășune“, terminul special ciair (ca slavicul izlaz și maghiarul imaș) ;

alătura, în fine, de terminul pan-românesc „păstor“ echivalentele cioban și vătaf, ambele cu o circulațiune mai mărginită.

Caracterul lor secundar rezultă și din faptul că sînt ca și necunoscute în vechea noastră literatură: singurele exemple citate de d. Hasdeu la cuvîntul „baciū“ sînt luate exclusiv din sfera poeziei populare (și a basmului) ; același lucru s'ar putea dice și despre „cioban“, pe care nu l'am întîlnit de cît în Istoria ieroglifică a lui Cantemir.

Ast-fel fiind, nu pricepem sollicitudinea archaisantă a d-lui Hasdeu pentru acești termiși și motivele istorice cari îl îndemnă a susține (Etymol. s. v. baciū) :

Cuvîntul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „păcurar“, deși persian de origine, totuși ne a venit nouă forțe de demult prin Turanî, nu însă despre miadă-di de la Turcii Osmanlii (după cum 'și închipuesce Cihac), ci despre răsărit: de la acele triburi din vécul de mijloc cari l'aū lăsat de asemenea Rușilor și Polonilor și dintre cari Pecenegii și Cumanii în specie aū trăit printre Români secolii întregi.

Sub raportul formal, e indiferent dacă vorba „cioban“ se trage de la Osmanlii sau de la Tătarî (fondul lor lingvistic fiind absolut analog) ; nu tot așa însă staū lucrurile sub raportul etnografic. D. Hasdeu susținênd originea exclusiv tătară a vorbeii și anterioră contactului cu Turcii osmanlii pe de o parte, e nevoit s'o dăruescă nu numai sêrbei și bulgarei, dar pînă și turceii ; pe de altă parte ridică ast-fel o barieră între acest

termin turcesc și ceilalți referitori la sfera pastorală și prin această isolare dă vorbeii un relief istoric ce nu-l posedă în fapt. Am spus mai sus, că vorba „cioban“ lipsesce aproape cu desăvârșire în vechile texte; dar și circulațiunea-î actuală este mărginită: Ardelenii, ca și Bănățenii, nu o cunosc și posed în locu-î echivalentul latin „păcurar“, odată cu Româniî din Istria, Dobrogea și Macedonia. În realitate dar, nu numai „păstor“ (care există pretutindenea) dar până și sinonimul său „păcurar“ se bucură de o extensiune teritorială mai mare de cât „cioban“, care revine asemenea și la Macedo-Români (alături de „picuraru“).

Conchidem dar că vorba „cioban“, necunoscută vechii noastre literaturii religioase și străin fiind la Româniî din Ardél și din Banat, întrunesc condițiunile istorice ale unei derivațiunii directe din turcesce: el nu-î altminterea de cât un fragment din seria importantă de termeni pastoralî românesceî originariî din osmanlia (§ 105).

Despre originea orientală a vorbeii „baciū“ d. Hasdeū țice (ibid.):

În tôte dialectele turco-tatare tulpina *bak* însemneză „regarder, surveiller“, de unde prin sufixul -çi: bakçi „surveillant“. La Români acest cuvînt a dobîndit forma *baciū* și sensul restrîns de „surveillant de la bergerie“, cu cari ambele, ca un fel de pecete curat românescă, el a trecut apoi la Slavi și la Unguri. În secolul X, când s'a făcut despărțirea între Daco-Români și Macedo-Români, sensul strict ciobănesc al baciului se pare a nu se fi fixat încă pe deplin, și de aceea în dialectul macedo-român cuvîntul însemneză „surveillant de la boucherie“.

La acestea observăm:

1. o formă „bakçi“ nu există: numele de agent de la verbul „bakmak“ sună *bakygy* „celui

qui regarde, qui voit, qui observe, qui soigne“; dar nici de la bakçi, și nici de la bakyğy, s'ar putea vr'odată deduce al nostru *baciū*: de la formele menționate derivațiunea ar suna infailibil „bacciu“ și „bagăgiu“ (tot atât de puțin admisibilă e și etimologia dată de Lobel: bağy „sœur aînée“);

2. observațiunea relativă la sensul vorbeii în macedo-româna cade ast-fel de la sine;

3. la Româniî din Banat, al căror graiū nu cunósce nici un turcism direct, vorba a fost importată de ciobaniî munteni (mențiunea-î cea mai veche în Dicționarul bănățen din sec. XVII: *bacs*, *opilio*; *bacse*, *frater major natu*).

Cât priveșce originea însăși a vorbeii, ea nu e de cât turcul (ÇOBAN-)BAŞ „maître-berger“: la Româniî din Macedoia (și la Sêrbî) çoban-baş are chiar sensul lui „baciū“. Sub raportul formal, un ș final turc trece adesea românesce în ă (cf. cerviciū d. cerviș, dîrviciū d. derviș; cf. arniciū d. arniș=ἀρνίσιος); din punctul de vedere al sensului, vorba corespunde întocmai: „întâiul cioban“. Evoluțiunea semantică în macedo-româna „cel ce strînge seul la „zalhana“ nu pôte fi de cât rezultatul izolării ulteriore a lui „baş“ de „cioban“: baş „mai-marele“ stânei, apoi capul zalhanalei, o generalizare ce revine și la sinonimul seū „vâtaf“, primitiv cioban care păzesce stâna, apoi căpetenie în genere și în special militară.

Prin lungile migrațiunii ale ciobanilor români la Nord și la Sud, vorba *baciū* se respândi pe de o parte la Unguri, Poloni, Moravi și Slovaci, iar pe de alta la Sêrbî și la Bulgari.

În fine, reproducem și argumentarea d-lui Hasdeū relativă la etimologia vorbeii „balegă“.

Este una din vorbele cele ciobânesci lăsate la Dunăre prin invasiunile popórelor turanice din vécul de mijloc. În diferite dialecte tătare circuléză până astăzi cu același sens *balgas*, *balgaș* etc. De la Români a trecut cuvântul la Sêrbi (*balega*) și la Albanezi (*baigă*). Ruténul „belega“ póte să vină de adreptul dintr'un dialect tătăresc.

Dintr'o formă tătară „balgàs“, care există altminterea și în osmanlia (*balgām* „flegme, pituite“), n'ar putea veni niciodată vorba *balegă*, cu accentul pe prima silabă, ca și în varianta-î macedonénă *bálică*: acesta în privința formei; apoi circulațiunea vorbei (cunoscută în Ardél și în Banat) precum și faptul că revine în texte religioase sînt tot atâtea motive ce se opun unei derivațiuni orientale.

Și acesta cu drept cuvînt, căci vorba pare a fi îndigenă.

Deja réposații Laurian și Maxim susțineau (Glosar, 51) că „e luminat ca ziua că cuvîntul *balegă* vine din *bale*... de la secrețiune pre gură până la secrețiune pe ședut nu este decăt un pas...“ Și credem ca nu s'ar putea face vr'o obiecțiune seriósă acestei etimologii, care corespunde fórte bine sub raportul formal și semantic. Respândirea cea mare a vorbei și caracterul ei pastoral încă vin în sprijinul unei origini indigene

În acest mod, nici una din dovețile lingvistice aduse de d. Hasdeu în favórea unor resturi în românesce de idiome turanice dispărute nu resistă datelor actuale ale sciinței. Prin această infirmare a rezultatelor obținute până acuma nu voim să contestăm într'un mod peremptoriu existența în limba noastră a unor resturi cumane și tătare, dar până astăzi, cu tótă munca depusă în asemenea scrutări, rezultatele nu pot fi considerate de cât ca problematice în cel mai înalt

grad. Și dacă e legitim a se admite *a priori* existența în limba română (ca în bulgara și în maghiara) a unor elemente ante-osmanlii, nu trebuie însă admisă de cât cu cea mai mare rezervă aplicarea acestei supozițiunii istorice în domeniul faptelor.

Dintre diferitele némuri orientale cari s'aũ ciocnit în cursul vécurilor cu popóarele din valea Dunării, numai Turcii (osmanlii sau tãtari) aũ lãsat în idiomele din rãsãritul Europei urme numeroase și positive, pe când tóte celelalte — Huni, Avari, Pecenegi, Cumanii etc. — aũ perit cu sunet și ecoul lor îndepãrtat pare a fi amuțit pentru totdeauna...

§ 110^a. EXTENSIUNEA TERITORIALA. — Am stabilit mai sus, cã împrumuturile turcesci lipsesc cu desãvîrșire Romãnilor din Ardél, Banat și Istria (§ 32—34). Circulațiunea elementului oriental se face dar în coprinsul urmãtor: în Bucovina, Moldova (prea pușin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea și la Romãnii din Macedonia. Cei din urmã nefiind încã studiați sub raportul contactului lingvistic osmanliu, nevoiți sîntem a-i lãsa de o cam datã la o parte și sã ne mulțumim cu cele câteva date emise înainte asupra lor (§ 32). Materialul lexical din Bucovina coincide în cea mai mare parte cu cel din Moldova, iar materialul din Muntenia cu cel din Dobrogea. În realitate dar, examinarea turcismelor române din punctul de vedere extensiv, revine pe de o parte la stabilirea elementelor comune cari se bucurã de o circulațiune generalã în țãrile numite, iar pe de alta la diferențierea acelor elemente cari aparțin unuia sau altuia din cele douë centre topografice, Muntenia și Moldova.

In acest mod obținem următorul tablou comparativ (omiițând nomenclatura specială poesiei populare și basmului):

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
arman	adet(iu)	cianac	
arpagic	amandea	ciapcân	
asmă	arcan	cimber	
asmaciuc	arșin	cimșir	
	avan	cinghel	
babalîc	babacă	ciolac	
baldîr	bagdadie	ciorap	
batalama	bageac	cioreci	
becher	baibarac	ciortan	
beșlégă	balcâz	cirac	
bozma	benghiu	ciripie	
bucciû	besectea	cișit	
bucmea	bindisesc	ciucurluc	
budulac	bostan	ciufut	
burghiu	boștur	ciulea	
huriu	buluc (adv.)	ciuin	
	bușmachî	ciuruc	
caiă	cabaz	ciutac	
căigiû	cafas	conabiû	
caldarîm	caifet	culă	
capangă	calangiû	cumaș	
caragace	călêp	curama	
caranfil	capcană	dăinuiesc	danga
cărdășesc	casap	dahiû	dezghin
cat	câslă	dalcauc	dimerlie
cauc	chelimet	dever	duducă
cărcăiac	cherem	dizman	dughiană
cecmegea	chertic	dovléc	dulandragiû
ceplegea	chișléc	dud	
cercevea	chiulug	duium (adv.)	
chepeng	ciair	dulamă	
chervan	ciamur	făraș	fesfesea
chesat	cic(a)ric	farfară	fetnegea
chiostec	cimbistră	fermenea	
chiul	cobuz	filer	
chiulhan	condac	fitil	
ciam	coz	furda	

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
ghilbaş	gavanos	pardaf	pangea
ghimirlie	gherghir	parlagiū	pervaz
ghiobec	ghiduș	peșchir	peștimal
ghiuden	ghigelic	pirpiriū	pistil
ghiveciū	ghiol	poturi	
gianabet		razachie	rēgea
		renghiū	rușfet
harar	hac	rîndea	
havuz	halaturi	sabor	saivan
haznà (de apă)	halep	saià (staul)	sanche
	haraba	samaniū	sapa (calului)
	harbuz	sanchiū	schingiu(esc)
	hasà	satara (belea)	sugiuc
	hici	saxie	surduc
	hindichiū	sefertas	surghiun(esc)
	huzur	sefterea	
inacciū	iminei	serpengea	
indrușaim	irmilie	șaliu	șișanea
iorgan		șashiū	
iorgovan		șiboī	
iucuscea		șiș	
laf	lagiverde	talaș	taban
	locma	tamachiar	tălășman
magiun	maraz	taman	tasma
magmuză	matara	tarla	teltea
maimuță	matuf	tavan	tertel
mămular	melez	tecufes	trampă
martac	merchez	telemea	
masat	micșunea	tembel	
miambal	muhaier	tenchiū	
miraz		terezie	
mișchet		terlici	
muhurdan		tetrea	
muscal		tibișir	
muștea		tiftic	
nălbant	nacafa	tivilichie	
nipar	nenecă	trahana	
	nufăr	turlac	
olum	odagaciū	tuzluci	
orșav	ogeac	veresie	
otac		viran	vișinap

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
zarpa	zarif	zefliu	zuluf
zeflema	zarnacadea	zevzec	zurba

Aci se pôte adăoga vorbele speciale basmelor muntene: abitir, dam, salafiū, saltanat, saxana, șart, tărîm, tevatură etc. și acele nume de colorii ce sînt particulare descântecelor: ghiurghiuliū, ghiviziū, naramgiū etc.

De asemenea, expresiunile caracteristice în graiul mahalagiilor: cabul (și cabulipsesc), giugiuc și giungiurliū, înglindisesc („a se îmbêta“), levent (fig.), mangafa, papugiū (fig.), pastramagiū etc.

În fine, cele cîteva vorbe proprii limbei capilăresci: babacă și nenecă, gigea și giugiulesc, tali.

După acéstă eliminare a vorbelor de un caracter local limitat, dăm maî la vale tabloul elementelor comune, cari formeză stocul fundamental al turcismelor române (cu omiterea particulelor, a vorbelor eșite din us saū rare și a celor relative anume la lumea orientală), elemente reprezentate în mare parte fără echivalente corespundătoare.

Aba	arnăut	basma
abanas	arșic	beciū
abraș(iabraș)	atlaz	belea
acaret(ecaret)	Bacal(băcan)	beltea(peltea)
afion	băcan(lemnul)	berechet
age(a)miū	baciū	bidiviū(bididiū)
aiar	baçșiș	bina
alaiū (halaiū)	badana(bidinea)	boccea
alișveriș	baga	bocluc (bucluc)
amanet(emanet)	balama	bogasiū
antiriū (antereū)	bam(i)e	boiă
arap (harap)	bardac(ă)	boiū

bondoc (bunduc)	chi(h)limbar	dam(b)la
borangie	chilă	dandana
(burungiu)	chilim	dara
bùlgăre	chilipir	darac(tarac)
bulgùr	(chelepir)	deliù
bumbac	chimir (chimer)	dërbedeù
bursuc	chindie	(derbeder)
Cafea	chior	dimie
caimac	chirie	divan (patul)
cais	chisea (chesea)	dulap
calabalic	ciacâr	dulgher
călăuz(ă)	ciapraz (cepraz)	duşman
calfă	ciardac (cerdac)	duşumea (duşamè)
calp	ciarşaf (cerşaf)	Farfurie
calup (calîp)	ciaun (ceun)	fildeş
canat	ciauş	fişic
cănesc	cilic	fistic (fistec)
cange	ciob	fotă
cântar	cioban	fudul
carpac	ciochină	Găitan
caraghioz	(cinchină)	gârbaciù
caraul(ă)	cioltar	gebrea
câşmiz	ciomag	ghergher
caşcaval	ciorbă	gherdan
cătîi	ciriş	(ghiordan)
catifea	cişmea (ceşmè)	ghiotura (adj.)
catîr	cit	ghi(o)zdan
catran	ciubuc (cibuc)	ghiulea
cătun	civit	giaba (adv.)
cavaf	colan	giam
caval	coltuc (cultuc)	giamantan
cazan	conac	(gemandan)
cazma	condur	giambaş
cergă	copcă	giamparale
cerviş (ciriviş)	co(r)torosesc	giantă
chebă (ghebă)	coşcogea	giubea
chef (chief)	(gøjgogea)	giuvaer (juvaer)
chel (chiel)	covată	Habar (abar)
chenar	curmal (hurmăl)	hagiù (agiù)
cherestea	cusur	haham
(herestea)	cutie	haide! (aide!)
chiabur	Dairea	haimana
chibrit	dalac(talan)	(aimana)

hain	mahmur	para
hal	maidan(meidén)	parmac(lîc)
halal (alal)	mangal	pastramă
halat	marafet	patlagea
halva (alva)	maramă	pehlivan
hamal (mahal)	(năframă)	peltic
hambar (ambar)	mărgean	perdaf
han	marole (marule)	perdea
hap	masala	peruzea
haram (aram)	mascara	pezevenghiû
hareciû (areciû)	me(h)enghiû	pingea
harşa (arşa)	meremet	pişicher
hatîr	meşină	Rachiû
havra	mezat	raft
haz	mezeà	ravac
herghelie	mindir (minder)	refenea
(erghelie)	mintén	revent
labăşa (ievaşea)	mofluz	rup
iadeş (iedeş)	moft	Saca
ialnie (ihnea)	moloz	sacâz
iamă	mosafir (musafir)	sadea
iatac (etac)	mosor	saftea (seftea)
iaurt (igurţelă)	mucalit	saftian
ibric	mucava	sahan
ibrişim	(macava)	sala(h)or
ilic (ilec)	murdar	salcâm
ipîngea	muşama	saltea
(epîngea)	muşteriû	samsar
iureş	Nalit	samur
Lalea	nahut (nohot)	sarma
léfa	naiû (neiû)	satîr
leş	năstrapă	schele
levent	naz	scrum
lichea	nazar	sided (sedef)
liliac (flórea)	nurî	simit
liliac (paserea)	Oca	sinet (senet)
liman	odae	sipet
lulea	ogur (ugur)	soiû
Macara	olac	sopa
macat	Pacia(v)ură	su(c)man
magaza	pafta	suliman
(magazie)	paiantă	surlă
mahala	papuc	surugiû

susan	tavă	tulpan
Şaiac (şiiac)	telal	tulumbă
şaică (şaică)	ténc	tutun
şal	tertíp	(tiutium)
şandrama	teşghea(tijghea)	Uluc (ă)
şiret (rafinat)	testea (tistea)	ursuz
şiret (găitan)	testemel	(hursuz)
Tabac	(tistimel)	vadea
tabiet	tichie (chitie)	vataf (vâtaş)
tabla	tighel	vechil
tacâm	tingire	Zăbun (zobon)
taftă	tinichea	zaif
taftur	(tenechea)	za(l)hana
tahîn	tipsie	(salhana)
tain	tiptil	zambilă
talaz	tizic (tezie)	(zambul)
tamazlîc	toiû	zar
tarabă.	top	zaraf
taraf	torbă (tolbă)	zarzavat
tarapana	trufanda	ziafet
tas (tés)	tuciû	zor

Un şir de vorbe de origină turcescă se află cele mai multe înregistrate în Vocabularul lui Polysu (de la care aŭ trecut apoi în Dicţionarul lui Pontbriant, în Glosarul Academiei şi în opera lui Cihac), a căror circulaţiune n'a putut fi sprijinită prin nici o citaţiune. Existenţa lor îndoielnică saŭ cu totul trecătoare ne a făcut să le omitterem din corpul însuşi al lucrării (care conţine materiale exclusiv autentice) şi să le înşirăm aci, mai mult din dorinţa de a fi cât se poate mai complet.

Asemenea expresiunii isolate sînt:

acmac, prost (la Polysu, Pontbriant, Glosar şi Cihac): în adnotaţiunile lui Polysu şi **acmăcie**, prostie; — ar. АНМАК, sot; bulg. serb. id.

aralic, interval, în locuţiunea „a face cuiva aralic“, a-î face loc, a-î da răgaz (la aceeaşi lexicografi); — АРА-ЛЫК, interstice (d. ara „milieu“); alb. id., serb. araluk.

arsız, nerușinat (Cihac); — ARSYZ, éhonté (d. ar. „honte“); alb. arsáz „semeț“.

bacalim, 1. int. om vedea (Polysu); 2. subst. promisiune, perspectivă (Ghica, 365 : se întorșe cu făgăduieli, *baculimuri*); — BAKALYM, id. (d. bakmak „regarder“).

băhtisesc, a se plictisi (Polysu); — BYKMAK (aor. bykty), se dégoûter; bulg. baktisam.

baloș, miere (Polysu); — BAL, miel (sufixul e obscur).

becriû, desfrinat (Rössler, Cihac) și **becriitc**, desfrinare (la același); — BEKRI, ivrogne; BEKRILYK, ivrognerie; bulg. serb. bekriia.

bent, mocirlă (Pontbriant, Cihac); — pers. BEND, digue; bulg. bent „bassin“, mcr. bent „mocirlă“.

bolbòl, cu belșug (Rössler, Pontbriant, Polysu): — BOL BOL, abondamment.

boș, gol (Cihac, care citéză și locuțiunea „zidul șede în boș“, la muraille n'est pas assise en pleine); — BOȘ, creux, vide.

cafaltic, gustare saû dejun, litt. ce vine înainte de cafea (Polysu); — KAVALTY (kahve alty), déjeuner.

capladisesc, a câptuși cu mêtăsărie o giubea (Costinescu); — KAPLAMAK (aor. kaplady), mettre une doublure; ngr. καπλαδίω, doubler.

casnă, un fel de gumă (Cihac); — KASNY, galbanum. **cehrea**, grimasă (Codrescu, Cihac); — pers. ÇEHRE, mine, visage; serb. çehra, id.

checiû, chee de șurupuri (Cihac); — EGEÇ, crochet; serb. engeç, id.

ciap, înșelăciune (Polysu, Rössler); — ÇEP, trompeur. **ciarcliû**, rotat (Polysu): — ÇARKLY, muni de roues (d. pers. çark „roue“).

cicriciû, chirurg care drege scrintituri (Barcian?); — ÇYKRYKÇY, chirurgien (qui remet les membres disloqués); bulg. çakrekçia „bailleul“.

curiac, mică curătură în mijlocul unei păduri (Polysu); KORU, forêt, défends; bulg. kuriia și koriiaak „pădure“.

daldisesc, a risca în joc, a urca miza (Polysu, Costinescu); DALMAK, enfoncer; serb. daldisati „a scufunda“.

dîr-mîr (tir-mîr), arababură (Cihac); — TARMAR, confus.

dubara, dublă aruncătură în jocul în zarî (Cihac); — DUBARA (pers. dubare „deux fois“), double deux au jeu de trictrac.

epièc, aruncătură în care cad doi ași, în jocul în zară (Glosar);— HEP YEK, doublon au jeu de trictrac (d. hep „tout“ și yek „as“).

furda, flecărire (?) (Cihac);— FORTA, bavardage.

gabara, fluturaș pe cusături (Gorjan);— KABARA, paillette.

ghium, ibric de aramă (Cihac);— GÜM (gügüm), aiguière de cuivre; alb. gyum.

giumèrt, galantom, darnic (Gorjan);— GÖMERT (pers. gevanmerd), libéral, généreux.

gomènă, palamar, otgon (Cihac);— GOMENA, câble (d. it. gomena); ngr. γομύνα.

gul, hamul dinapoî la catîri (Cihac);— ar. GULL, carcan, joug.

ienicimă, fată saū femea de curînd prostituată, litt. modă nouă (Polysu, Rössler),— YEŃI ÇYKMA, nouvelle mode qui vient de paraître, nouvelle invention.

ivilichiü, svelt (Glosar);— EVVELKI, premier.

langavie, ornament arhitectonic de flori și fructe (Glosar, Cihac);— YILAN KAVI, serpent, sinueux, en zig-zag (d. yilan „serpent“).

locmagiu, electuar împotriva neputinței bărbătești (Polysu);— LOKMAGUN, aphrodisiaque.

luchiüm, tencuală de haznale (Cihac);— LÖKÜN, sorte de ciment.

mangialic, pîrghie (Cihac);— ar. MANGYLYK, grue.

maüză, povară mare, mașină (Polysu);— MAVUSA, bâtiment de transport.

muftagiü, avar (Polysu, Rössler, Cihac);— MUHTAGY, mendiant.

muhaiar, nehotărît, nesigur (id.);— ar. MUHAYER, qui a le choix libre.

palască, patrontaș (Cihac);— PALASKA, giberne (d. ung. palaszka = vsl. ploskva „ploacă“, ngr. πλάσκα).

paraliü, chiabur (Polysu);— PARALY, id.

sagéc, ciucure (Cihac, care aduce și forma derivată săgecar „ciaprazar“);— SAĞAK, frange.

sahîn, grăsime (Cihac);— ar. ŞAHM, graisse.

taban, scândură lungă și subțire (Cihac);— TABAN, poutre, traverse.

tedaric, provisiuni de vînat (Gorjan: *tedaric* de fîn „fourrage“);— ar. TEDARÛK, provision, préparatif.

terbiè, sos (Gorjan: *terbie*, suliman de bucate); — **TERBIYE** (ar. *terbiyet*), asaisonnement (des mets), sauce. **tescherea**, rîndea (Cihac); — pers. **DESTERE**, petite scie. **tocmac**, ciocan mare; pl. tăieței (Cihac); — **ТОКМАК**, maillet.

turluc, cuptor pentru arderea cărbunilor (Stamati s. v. *Kohlenmeiler*): — **ТОРЛУК**, fosse dans laquelle on éteint le charbon.

tușar, precupeț (Cihac); — ar. **TŪĞGAR**, marchand.

Maî toți acești termiîi aũ fost de o întrebuintare rară și mărginită: fôrte puțini numai (ca luchium, tocmaci etc.) se maî aud astăzi în Moldova; marea lor majoritate însã par a fi simpli parasiți, cari aũ dus o existență îndoielnică spre a cădea apoi într'o desãvîșită uitare.

§ 111. **METODA**. — Influența turcescă directă, sub raportul politic, încetă efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă; dar acțiunea ei se prelungi încă aprópe un deceniũ pânã la ocupațiunea rusă a Principatelor (1828 — 1834), când, sub administrațiunea lui Kisselef, Regulamentul organic desființã o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară și militară, cari se resimțiau încă de influența seculară otomană.

Dar viața socială cu manierele și portul oriental, cu eticheta și rangurile ei, cu sistema-i de monete și măsuri, durã cam pânã la 1850. În acéstã privință o comedie ca „Boierii și Ciocoi” de Alexandri (a cãrii acțiune se petrece între anii 1840 și 1850) e de mare importanță culturală și ne póte da măsura transformãrii radicale operatã în organismul nostru social dupã acéstã datã, când contactul direct cu ideile și instituțiunile din Occident devine o realitate istorică de o continuã durabilitate.

Un deceniũ maî târziu și societatea nóstrã

trece printr'o adevărată metamorfosă: toate elementele caracteristice ale vechii societăți dispar ca prin farmec sub acțiunea cotropitoare a curentului occidental, sau mai bine din francez. Ruptura între trecut și prezent se face într'un mod atât de brusc, achizițiunile culturii europene se substituiesc atât de repede unor instituțiuni seculare, încât prezentul pentru alte popoare formeză pentru noi un trecut adesea îndepărtat sub raportul social, politic și lingvistic.

Acastă reacțiune necesară a dat o lovitură de mörte instituțiunilor trecutului nu numai de origină turcescă, ci și celor derivate dintr'un izvor slavo-grec. Toate elementele culturale din sfera administrațiunii, justiției și armatei, ce poporul român și le-a însușit în evoluțiunea-i seculară — slave, grece și turce — au eșit atunci din circulațiune și au căutat un refugiū în domeniul istoriei.

Nu aceeași sörta au avut'o însă elementele din sfera socială: părăsite de clasa nobilă, schimbătoare și mlădiósă, cele mai multe dintr'insele — și în primul rînd costumul — au trecut asupra părții conservătoare a națiunii, asupra clasei țărănesci, la care persistă și astăzi și va persista mult timp încă. Și tot așa cu celelalte categorii ale împrumuturilor existente, fie în orașe fie la țară.

Se impune dar, pentru o apreciere mai rațională a influenței străine, această dublă considerațiune: a vorbelor istorice sau dispărute și a vorbelor populare cari circulă și astăzi.

Derivațiunea orientală se face une-orî pe cale indirectă, prin mijlocirea uneia din idiomele balcanice. Ast-fel, forma vorbelor noastre turcesci

derivă direct din bulgăresce (§ 26), precum elementele turcesci din Banat se datoresc imediat Sârbilor sau Ungurilor din această provincie (§ 34).

Alte-ori, când aceleși elemente romanice se află și în turca și în grăca modernă, e mai greu de hotărît itinerarul prin care au intrat în românesce. Astfel : angara (t. angariya = ngr. ἀγγαρειά), bacala (t. bakala. ngr. μπακαλάς = it. bacallao), marghiol, piftie (pers. pihti = ngr. πιηκτί) etc.

Iată câteva din aceste filiere intermediare.

Prin intermediu slav : calic (vsl. kalika = pers. kalak „difforme“), ciobotă (rus. čobotŭ d. tatar. čabata = pers. čabatan „grosses bottes“), șagă (bulg. șagŭ = t. șaka „badinage“), șofran (vsl. șaf-ranŭ : fr. germ. safran din ar. za'feran), tăgârță (sl. = t. tagarġyk „besace“), telégă (rus. telġga = t. talika „voiture“), toiag (vsl. toġagŭ = t. toyaka „gros bâton“), topor (vsl. toporŭ = pers. tabar „securis“).

La acestea adăogăm :

ROCMANI pl. ómenŭ bunŭ carŭ trăiesc la răsărit între necredincioși și de mila cărora se aruncă în timpul Pascilor găóce de ou în rŭuri (Mangiuca, Calendar pe 1883 : Pascile *Rocmanilor* și Pascile Blajinilor) ; — rus. (dialectal) rochman „milos“ din ar. rahman „miséricordieux“. De la Românŭ din Bucovina, carŭ au primit-o de la Rutenŭ, vorba trecu la Huŭianŭ din Galiŭia : rach-mane și rachmanski velykden „Pascile Rocmanilor“, sġrbătore ce se ține în onórea lor 25 zile după Dumineca Pascilor (cf. Miklosich, Wanderungen, p. 18 și 21. Moldovenŭ numesc aceiași sġrbătore „Pascile Blajinilor“ (sl. blažinŭ = ar. rahman), un epitet de un caracter cu totul general, ceea ce exclude ori-ce alu-siune mitică : cf. asupra Rocmanilor, Marian în Revista critică literară IV, 129—132 și Șeđetőrea I, 28—29.

TALMACIU, sinonim cu dragoman sau tergiman ; — vsl. tlŭmač „interpres“ n'are a face cu sinonimul sġu tlŭkŭ (cf. Cihac), ci derivă de-a dreptul de la giagat.

tilmač, cum. telmač „interpret“: vorba orientală stă în raport primordial cu tat. til „limbă“.

Prin intermediu maghiar: dulău (düllő = pers. tule „chien de chasse“), coroiu (karoly = t. karagu), ham (hám = pers. ham „harnachement“), pezmet (peszmét = pers. peksemet „biscuit“), salaș și sălășluesc (szállás = t. salaș „tente, chaumière“), șoim (sólyom = t. șahin), vamă și vameș (vám = ar. vam „dette“).

La acestea adăogăm :

CIOTŪRA, galétă (în Moldova) și țevă de lulea (în Ardél); — csútora „embouchure d'un tuyau de pipe, cruchon de bois“ d. t. cõtura (cõtura „cruche ou bouteille en bois de forme plate“ (d. it. ciotola); bulg. serb. cõtura „tîvgă de apă“. Circulațiunea și sensul vorbeî indică o directă provenință maghiară, iar nu osmanlie.

CIZMĂ, sinonim cu moldov. ciobotă, existând și în istriano-româna (luat aci din sêrbesce): accentul și circulațiunea vorbeî indică și aci o imediată derivațiune maghiară (de unde provin și alți termîni profesionalî ca astrăgaciù bedrég, dichiciù, șan): — csizma „botte, bottine“ = t. cizmè, id. (cizmeği = cizmar), de unde sêrb. cizma, alb. și mer. cizme.

Unîi termîni (primitiv turcesci) ca Beciù și chepenég aũ fost alternativ împrumutate de la Turci și de la Ungurî: existența lor simultană în Dobrogea și în Ardél indică acéstă dublă provenință paralelă.

Prin intermediu neo-grec: măcar (§ 25), taifas (ταιφάς, assemblée, troupe = t.-ar. taifa „suite, cortège“), țucal (τζουκάλι = t. cūkál „pot“), zarzăr (ζέρζαλον, abricot = t. pers. zerdalu „petit abricot“) etc. O filieră analogă revine în acele vorbe turcesci, în cari palatalele primitive sînt redade în românesce prin sibilante corespundătoare: ș prin s și c prin ț (§ 21).

Tot din neo-gréca se trage și farmazon „necredincios,

perfid“ (litt. francmason), sens ce revine deja într'un document al lui Mavroghene din 1787 (Urechia, Istoria III, 108: unii din făcătorii de rele și *furmazoni* au semănat multe feluri de vorbe neadeverate spre spaima norodului); — *φαρμασόνοϋς*, nelegiuit (d. fr. franc-maçon), mcr. farmazon „ipocrit, om rău“, rus. pol. farmazon, t. farmason. Vorba dobîndi de timpuriu un sens nefavorabil din cauza apucăturilor misterioase ale francmasoneriei, introdusă la noi de către Greci în ultimul pătrar al secolului trecut: de aci *farmazon* „panglicar, scamator“ și *farmazonă* „vrăjitoare“ (Crénga I, 232: fata lui Roș-Impărat este o farmazonă cumplită).

În fine, un intermediu sas sau german indică vorba „lăută“ (germ. Laute = t. laùta): cf. Hasdeu, Etymologicum s. v. alăută.

Mai rămâne să considerăm în trecut materialul de natură literară sau artificiala, ce ne a venit (direct sau indirect) din Orient și care ni s'a transmis prin trei canale diferite.

1. Neologismele orientale ce le datorim contactului recent cu cultura franceză și dintre cari unele se află menționate în corpul lucrării cu ocaziunea dubletelor lor, populare sau istorice. Ast-fel :

alcov (cf. cubea), amiral (emir), arsenal (tersana), azur (lazor), beduin (bidiviu), bezoard (panzehru), calibru (calup), caravană (chervan), caravanseraiu (carvasara), carmin (cărmiş), gudron (catran), hazard (zar), hordă (urdie), jupă (giubea), magazin (magaza), mascară (mascara), moschee (mecet), nabab (naip), odalică (odalic), sirop (ciorbă), sorbet (șerbet) . . .

Restul acestor neologisme, abstracțiune făcînd de terminologia științifică, se reduce la următoarele: ambră, asasin, balsam, camfor, carat, fachir, felah, felucă, garafă, iradea, muezin, meschin, mumie, razzia, șerif, talisman, tarif.

2. Neologisme poetice împrumutate direct

din Orient. Singurii dintre poeții noștri cari au tras în sfera fantasiei lor lumea orientală, au fost Alexandri (în câteva Legende istorice) și mai ales Bolintineu, în „Florile Bosforului“. Acest din urmă a recurs la izvorul însuși de inspirațiune și a introdus, în poeticele sale descrieri, un număr óre-care de terminii relativi la viața orientală ca :

CERCHEZ, tunică de formă circasiană (I, 234: Feregeua se 'mlădie pe kiahuiul, bogat *cerchez*).

DALGA, tunică de mătase cu ciucuri de fir (I, 293: Anteriũ de selimie cu *dalga* de fir deschis); — *dalga „cisaque“*.

GIN, demon, duh (I, 299: *Gini* fantastici ce'n nópte se adunã): — ar. ġin „génie, démon“.

HALAICA, sclavă de harem (I, 248: L'ale *halaicci* cântece de dor): — ar. halayka „esclave, servante“.

HURIE, fecióră promisă de Mahomet în paradis musulmanului fidel; fig. ființă răpitoare, dînă (Bolintineu I, 241: *Hurie* eșită din ale mării spume; 248: *Hurióru* edelului dulce...); — ar. huri „nymphé“.

IAȘMAC, vëlul turcóicelor (I, 234: Sub *iașmac* adus din Șam); — *yașmak* „voile des dames musulmanes“.

TALICĂ, trăsură ușóră și elegantă (I, 336: O *talicã* se opresce, ocolită de cavazi); — talika „petit chariot à un cheval“ (de unde rus. telêga).

Dar mai ales BULBULI „priveghetóre“, paserea favorită a poeților din Orient, revine sub diferite forme: *biulbiuliță* (Bolintineu I, 352: Cântă. biulbiuliță-bună, Prelungesce somnul teũ), *bulbulucă* (I, 273: Amoros ca plân-sul dragei bulbuluce) și *biulbiulină* (Alexandri II, 313: O frumoasă biulbiulină începuse a cânta)...

Restul acestuï vocabular poetic (ascher, căzlar, ciflic, elcovan, feregea, gianfes, giar, hadîn, hanîmă, imam, namaz, sandal, selemie, siléf; și numele proprii: Anadol, Boaz, Șam) se regăsesce printre vorbele istorice; tot așa cei câțiva terminii întrebuințați de Alexandri ca: Aliotman (și la Eminescu), chiafir, hairet (= hiğret) etc.

3. In fine, neologisme recente orientale cari n'aũ ajuns încă a fi populare: HAMAM „baie cu abur uscat“: *hammam* „bain“; BECTEMIS, calitate superioară de tutun (Gane III, 198): ar. *pek temiz*, id. (litt. fort et propre); IMAM-BAIDI, un fel de mâncare gătită cu pătlăgele (citațiunii la Rudow): *imam bayildi* (litt. pâmoison de l'imam) „l'aubergine accommodée au beurre“.

Câteși trele aceste serii de terminii orientali sînt de natură cu totul artificială și sînt astfel lipsiți de orî-ce interes lingvistic. Ca importațiunii pur literare și recente, ele n'aũ nimic comun cu fondul popular și istoric al influenței osmanlii. Le-am menționat aci tocmai spre a stabili acéstă radicală deosebire.

In timpul din urmă cunoscînțele năstre relative la epoca fanariotă s'aũ înmulțit nu numai cu o sumă de documente indigene, ci și cu relațiunile cronicarilor contemporani greci, scóse treptat la lumină de d-nii Legrand și Erbicénu. Mai ales d. Erbicénu și-a câștigat merite reale prin numeroșele sale traduceri din limba neogrecă după scrieri apărute în secolul trecut. Ne am folosit de tóte aceste materiale, numai întru cât ele privesc pe Români, căci, în totalitatea lor, ele ar putea procura materia unui glosar special, analog celui proiectat (și neexecutat) de Legrand la cronica lui Daponte, glosar care ar oglindi mai mult limba grecă din secolul al XVIII-lea de cât pe cea română.

In traducerea acestor cronicari, d. Erbicénu a adoptat o sistemă de transcriere cu totul eronată și care ar putea conduce la confusiunii regretabile. Se scie că greca modernă nu posedă sunetele b ă ĝ, pe cari le înlocuesce cu mp, ts

și tz: traducătorul hărăzesce ¹⁾ limbei române toate aceste lacune ale alfabetului romaic.

Așa transcrie (p. 59): gembegizii, γεμπετζίδες, în loc de gebegii; p. 43: ghemgizii, γεμτζίδες, în loc de ghemigii... Tot ast-fel: otzac (în loc de ogiag), ghezigiü (iazigiü), ghiovas (iova), țephane (gephane), țasit (ciașit)...

Dar d-sa conservă nu numai fonetismul ci și formațiunea pluralului grecesc, ca: actenamede, cumbarade (în loc de actinamele, cumbarale), chiatapiđi, chirzaliđi, spahiđi pentru chiatipi, cãrjali, spahi... ba chiar (p. 75): bairachiile, țandiriile (μπαιράκια, τσαντίρια) în loc de bairacurile, ciadrurile.

Ca să se pótã vedea mai bine inconvenientul unei asemenea procederi, citãm frasele: (p. 73) a scos *tugiele* (τοβγια); p. 62: să anunțe *musdenul* (τον μουσδεν); p. 81: nu găsesc *ghuuni* multă (τογιοώνι) în loc de *tuiurile*... *mujdea* (traducătorul reproducând finalul acusativului)... *duivum* (traducătorul luând silaba inițială drept articol)...

La acestea se adaugă traduceri incorecte sau imaginare ale vorbelor turcesci: (p. 181) *ghemzii* (cit. ghemigii), tradus cu „ómení farã capëtãii“ (în loc de „marinari“); p. 139: *rufeti* (cit. rufeturi), tradus cu „întruniri de ómení la privești“ (în loc de „corporațiuni“); *huzur* „plãcere, chef“ (în loc de „liniște“)... p. 9 și 295: șapte gulade după Έπτα γουλιδες în loc de Șapte Turnuri sau Edicule...

Maí întregul material lexical cõprins în cronicarii greci se aflã deja la cronicarii noștri și exemplul acestora (cari sciaũ binișor grecesce și turcesce) ar fi fost destul de instructiv pentru traducător.

Am făcut aceste observațiuni dintr'un îndoit punct de vedere: maí întâi, fiindu-ne témã ca procedarea unui bărbat așa de meritos sa nu gãsescã imitatori, continuându-se astfel o anomalie atât de regretabilã²⁾; apoi, să nu ni se

¹⁾ Exemplele de maí la vale sînt luate din *Cronicarii greci cari au scris despre Români în epoca fanariotã*. Bucuresci, 1890.

²⁾ Réposatul Sion, în traducerea lui Fotino, s'a luat dupã ace-

pótă imputa, că n'am tras din activitatea d-sale tot folosul, de órece formele adoptate de traducător sînt incompatibile cu spiritul limbei române.

§ 112. CONSIDERAȚIUNEA FINALĂ. — Slaviî și Grecii erau popóre de aceeași credință și de același datinî cu Româniî, de aceea influența lor se resimte în tóte manifestările vieții religióse, sociale și intelectuale. O influență de altă natură a suferit limba nóstră în curs de secole din partea Turcilor, un popor străin prin religiune, străin prin aspirațiunî. Ce ordine de idei s'aú putut împrumuta în asemenea împrejurări? Limba este, în acest cas, oglinda cea mai credincióasă: ea n'are de înregistrat nici o noțiune religiósă saú intelectuală propriú-đisă, nici un verb originar (dar câteva sufixe și particule). Lumea, suprafața pămîntului, corpul omului și sufletul seú, viața de familie — în tóte acestea nu se află nici o urmă, nici un reflex al elementului turcesc.

Iată dar, din capul locului, o diferență importantă. sub raportul ideal, între influența turcă și cea slavo-grecă. Fiind ast-fel, nici vorbă nu póte fi de vr'o influență artistică saú literară, deórece ambele acestea îmbracă la popórele ortodoxe un vestmînt aprópe exclusiv religios.

Despotismul oriental a rămas stereotipat în numerósele dări, cu cari aceste țări aú fost împovérate în diferite rîndurî și dintre cari unele aú rămas pîna astăđi neșterse din mintea țáranului. Enumerarea lor este o istorie în miniatură a suferințelor trecutului.

iași normă, care numai sciințifică nu póte fi: pe o singură pagină (III, 247) se află transcrieri ca *tablam-pașa*, *cempezi-bașa*, *cumpara*... în loc de *tabla-bașa*, *gebegi-bașa*, *cumbara*... cf. II, 167: *kiliț-caftan* = *călăciú-caftan*...

Luxul oriental se oglindesce în multiplele numiri de stofe și materii, din cari multe au persistat până astăzi. Acea pestriță varietate de costume și scumpeturi făcea din reprezentanții nobleței nisce adevărate bazaruri ambulante. Acele splendori ale aristocrației noastre trecute au descins treptat toate gradele ierarhiei sociale: după ce făcură fala boierilor și a cocónelor, se abătură pe rînd la preoți și haiduci, la lăutari și țigani, până ce se fixară în coliba ospitalieră a țaranului și a țarancel, spre a duce acolo o viață mai durabilă...

Regnul animal, ca și cel mineral, e puțin reprezentat; din contra, cel vegetal numără un contingent important.

Vorbe relative la casa și d'ale casei. la bucătărie și la produsele gastronomiei orientale, la băuturi și la aparatul fumatului.

Cea mai mare parte a terminologiei comerciale, multe numiri de meșteșuguri, de industrii, de unelte și dichisurile respective (ueele privitoare la păstorit și la țesut).

Vorbe aparținînd sferei militare și juridice dispărute în mare parte; câțiva termini de marină și mai tot ce privesce calul.

Un număr de substantive și de adjective cu nuanțe mai adesea nefavorabile.

Afară de această influență pur materială și afară de acțiunea culturală (destul de însemnată, dar astăzi cu totul dispărută), menționăm acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, numirile câtorva jocuri sociale și de copii, și a instrumentelor musicale dintre cari unele au persistat până astăzi la păstori și la țigani lăutari.

Cu modul acesta, resumând elementele

positive și negative, influența turcăscă îmbrățișează:

pe om, sub raportul traiului său material: nutriment, îmbrăcăminte, locuință; industrie, comerț, comunicațiune;

Natura, reprezentată mai ales prin regnul vegetal;

Statul, cu privirea specială la politică și la arta militară (și acesta numai în trecut);

societatea: jocuri, melodii, hore etc.

Din contra, domeniile înalte ale religiunii, științei și artei, precum și cercul intim al familiei, au rămas cu totul neatinse de lumea orientală.

Iar sub raportul cronologic și topografic am ajuns la următoarele concluziuni:

Ipotesa despre existența în românesce a unor elemente pre-osmanlii (avare, pecenege, cumane, mongole) n'a fost încă confirmată prin nici un fapt irefutabil (exceptând cele două-trei nume topice cumane);

Imprumuturile tătare, în special nogaice, au un caracter cu totul local (Moldova);

Limba română nu cunoște nici un singur arabism sau persianism, care să nu fi trecut mai întâi prin filiera osmanlie;

Graiul Românilor din Istria, Banat și Ardeal nu posedă pe calea directă nici o urmă a vocabularului oriental;

În fine, singura influență orientală, durabilă și apreciabilă, e cea osmanlie, care (străină de literatura religioasă) se reflectă pe de o parte în domeniul cronografiei și al poeziei istorice, iar pe de alta constituie un contingent însemnat al limbei populare de astăzi.

ADAOS

I

BOIERNAȘII DE CURTE

Instituțiunea nobiliară la noi e de origină slavo-bizantină (însuși numele de „boier“ e slav = bolıar „nobil“), de aceea nomenclatura rangurilor e în cea mai mare parte slavonă, afară de titlurile Comis, Logofet și Spătar, cari ne au venit (indirect) de la Bizantină. Cronicarul Ureche ne dă cea mai veche listă a boierilor moldovene (Cronice I, 138), așa cum a fost instituită de Alexandru cel Bun. Ea conține un singur titlu osmanliu: „*Agă*, ispravnic pre dărăbanî și pre tîrg pre Iași giudeț“.

Lista dată de Ureche se află apoi reprodușă de Miron Costin (în poema-i polonă despre Moldova) și apoi într'un mod mai sistematic de Cantemir, care, într'un capitol special din Descrierea Moldovei, vorbește de „*Baronibus Moldaviæ eorumque gradibus*“. El distinge două categorii, boierii de Sfat și boierii de Divan, cei din urmă subîmpărțiți în 3 clase. Lista acestor două categorii coincide esențial cu aceea a lui Ureche, numai că printre boierii de Divan din prima clasă figurază

la Cantemir un al doilea titlu otoman : „*Serdar, Campodux, europæo loquendi more generalis locumtenens*“.

Printre boierinași, Cantemir enumără între alții un *Ciohadar* și un *Cămăraș de rafturi* ; iar Logofătul Gheorgache adaogă printre boieriile Curții cari aũ osebita rînduială (III, 302) :

„Vatavul de Aprodî, Vel-Cafigiul, Credincerul, Vel-Cămăraș, Vatav de copii, Divictarul, care mai 'nainte vreme acéstă boierie n'au fost, făcându-se de la Grigorie-Vodă ; asemenea și Mehtupciul, carele se chiamă și Chiesadar, Cibucciul, Ici-ciohadar, Becerul, Pivnicerul, Satîrbaș și Baș-ciohadar“.

Introducerea acestor ranguri inferioare a mers paralel cu influența politică din ce în ce mai mare a Porții asupra Țărilor române. Acéstă influență ajungînd cu totul preponderantă în epoca fanariotă, numărul boiernașilor a crescut într'una modelându-se după personalul inferior al Saraiului. Arhondologia 'și lărgesce ast-fel din ce în ce hotarele, până ce devine ilimitată.

Afară de cele 5 clase de boieri (prima numită „Protipenda“ și constituită din așa-numiții veliți) despre care Fotino a dat descrierea cea mai completă, același istoric grupéză într'un capitol special „Despre casa Domnului“ (III, 308—312) pe toți boierinași în serviciul Curții și cari în cea mai mare parte erau de creațiune recentă ¹⁾.

¹⁾ Sulzer consacră asemenea boierinașilor de Curte câteva pagini (III, 167 urm. , dar enumerațiunea sa e incompletă și transcrierea adesea eronată. Cât privesc notițele corespunzătoare ale consulului prusian Kreuchely Hurmuzache X, 495-548), ele sînt de la un capăt la altul o traducere literară franceza dupa textul lui Fotino (III, 260-313 . Despre boieriile Țării românesce a se vedea și „Relatio de statu Valachiæ“ 1679—1688), raportul unui misionar catolic sub Grigorie-Ghica, în care se ocupă mai ales de arhondologia Munteniei;

După ce enumără pe Cămărașul cel mare, pe Ispravnicul de Curte, pe Cuparul și Credințierul, pe Grămăticul Domnului și pe Protomedicul Curții, Fotino continuă ast-fel lungă-i enumerațiune :

Vătaful de Curte are câte 100 lei léfă pe lună.

Muhurdarul, carele pune sigiliul domnesc pe toate cărțile domniei, capătă peste 20 mii lei pe an și 40 lei léfă pe lună.

Devictarul, carele îngrijesce de călimarile Domnului, are aceluși folose ca și Muhurdarul și 40 lei léfă pe lună.

Becerul, carele are îngrijirea beciului în care se păstrează ale mănării, primesce 100 lei pe lună, afară de folose întimplătoare.

Ici-ciohodarul îngrijesce de încălțările Domnului. Toți cizmarii și vîndătorii de cizme sînt supuși lui și de la fie-care capătă dare de un leu, care se numesce venitul ciohodăritului.

Rahțivanul îngrijesce de harșelile și de toate cele trebuincioase la caii domnesci. Când Domnul vrea să încalece, el îi aduce un scaun pe care calca, are léfă de 50 lei pe lună.

Grămăticul cămării este sub Cămărașul cel mare și ține socotelile lucrurilor ce intră și ese din Cămară; primesce 30 lei léfă pe luna.

Vătaful Cămării are 20 lei léfă pe lună.

Vătaful Beizadelelor primesce 100 lei léfă pe lună.

Castangiul, carele împreună cu Cămărașul II îngrijesce de garderoba Domnului, are 50 lei léfă pe lună.

Babeingiul, ce îngrijesce odaia Domnului, are 40 lei léfă pe lună.

Baș-ciohodarul sau șeful tuturilor ciohodarilor are 50 lei léfă pe lună.

Ciubucci-bașa, care aduce ciubucul Domnului, are 20 lei léfă pe lună.

cu toate că nu conține date noi, acest raport e totuși interesant: publicat întâi de Engel (*Geschichte der Moldau und der Walachei*, Introducerea No. CIII, p. 108-117), el fu apoi reproduș în „Magazin Istoric“, tom. V, p. 33-70.

Cafegi-başa, pe lângă léfa de 20 lei pe lună, se foloseşte şi de monopolul cafeliî.

Şerbegi-başa, care dă şerbetul şi îngrijesce de dulceturi, are 20 lei léfa pe lună.

Şamdangi-başa, carele îngrijesce despre lumînări, primesce 20 lei pe lună.

Buhurdangiul, ce îngrijesce despre afumători, primesce 20 lei pe lună.

Ibrictarul, carele dă Domnului de spălat, capătă 20 lei pe lună.

Peşchergi-başa, carele dă Domnului peşchirul, primesce 20 lei pe lună.

Sofragi-başa, carele îngrijesce despre masa Domnului, capătă 20 lei pe lună.

Nargbelegi-başa, ce dă Domnului nergheléua, are 30 lei pe lună.

Giamaşirgi-başa, carele are îngrijire de spălarea rufelor, primesce câte 20 lei pe lună.

Bărbier-başa, carele rade pe Domn, primesce câte 10 lei pe lună.

Toţi ómenii aceştia ce sînt în serviciul Domnului se numesc Edecliî şi Orta-cuşaci. Ei când fac serviciul, sînt îmbrăcaţi numai cu caftanuri şi încinşi pe d'asupra fără altă haină, purtând numai fesurile în cap. Sub dînşii sînt şi alţi servitori mai mici în număr de 34, primind toţi împreună până la 365 lei pe lună şi se numesc Iamacuri şi Icioglanî.

Cavaz-başa, carele stă în picioare afară la uşa Domnului cu bastonul în mână, primesce 10 lei léfa pe lună.

Iamacurile sau ajutorii acestuia câte cinci lei léfa pe lună.

Chehaia are câte 20 lei léfa pe lună.

Ciohodarii în număr de 20 primesc fie-care câte 20 lei pe lună.

Doi ciohodari ai beizadelor primesc câte 20 lei pe lună fie-care.

Satîr-başa câte 15 lei pe lună.

Chehaia II câte 12 lei pe lună.

Patru satîraşi câte 10 lei pe lună.

Mataragi-başa câte 15 lei pe lună.

Ajutorii acestuia câte 20 lei pe lună.

Baş-ciausul turc câte 40 lei pe lună.

Alaiü-baş-ciauşul, cu alţi doi ciauşi, primesc toţi împreună 95 lei pe lună.

Spişterul Curţii primeşte 150 lei pe lună.

Gerahul Curţii asemenea.

Curierul privat câte 200 lei pe lună.

Trîmbişaşii nemţi câte 30 lei pe lună.

Vornicul de harem sau îngrijitorul apartamentelor de femei, împreună cu soţia sa Vornicéşa şi cu toate fetele ce fac suita Dómnnei, primeşte o mie lei pe lună.

Baş-ciohodarul Dómnnei câte 20 lei pe lună.

Grámaticul Dómnnei câte 200 lei pe lună.

Maimar-başa (arhitectul domnesc) câte 50 lei pe lună.

Fustaşii Divanului şi ai haremului în număr de 24 primesc 265 lei pe lună.

Lefile tuturilor celor de mai sus compun ţifra de 6717 pe lună.

II

HATIŞERIFUL DIN 1802

Sultanul Selim al IV-lea a emis în luna lui Gemagel-ahir 1217 (Noembrie 1802), sub Const. Ipsilant-Vodă, ultimul hatişerif, care confirmă vechile privilegii ale Ţării românesce şi ale Moldovei. El a fost citit la Mitropolie, de faţă fiind toţi boierii, în 23 Octombrie din acelaşi an. Hatişeriful a fost tradus într'un mod fragmentar de Engel şi complet de Fotino (III, 223—235).

Reproducem acest document după Tesaurul istoric al lui Papiu-Ilarian (II, 308—314), care conţine textul oficial într'o copie fórte fidelă dar prea literală (întru cât s'aú conservat particularităţile stilului oriental, indicând în note variantele aflate la Fotino şi în Uricariü (III, 181—205) şi completându-le cu datele corespunzătoare ale hati-

șerifurilor anteriore din 1774 (Uricariu VI, 433—446) și 1792 (ibid. III, 131—144).

Hatîșeriful din 1802 resumă și completează pe toate cele-lalte¹⁾: e documentul capital pentru daraverile noastre politice cu Pôrta otomană.

În vreme când cu norocire s'aû săvîrșit pacea și împăciuirea între prea-înalta și vecînica Impărăția mea și între Impărăția Nemților, atuncea milostivindu-se Impărăția mea la starea cea din vremea răzmiriței ce aû suferit raiaua Țării rumânesci, aû miluit'o cu sfîntă poruncă²⁾ de iertarea dăjdiilor: de haraciû, de bairamlic, de rechiabie și giaize³⁾.

Asemenea, pe la înjumătățirea lui Muharel a létuluî 1206, s'aû mai dăruit iarăși sfînta mea poruncă coprîndetóre de a nu se supăra năpastuindu-se săraca raia. Iar în urmă viind grecesc și turcesc arzmahzar din partea celor din Țara rumânescă, Mitropolit, episcopi, igumeni și toți preoții de pe la mânăstiri și biserici, boieri, căpitani și ceilalți zabiți, cu coprindere că mai nainte de câțiva ani s'aû silit, din pricina celor ce aû pățit asuprelî și necazuri în vremea răzmiriței, de a părăsi cei mai mulți patria lor și a se depărta de la ea și a se prăpădi memlechetul Țării rumânesci⁴⁾ și a veni lăcuiorii la ticăloșa stare, și că avînd mare supunero și ascultare la prea-puternica Impărăția mea și rezămându-se la acea către ei milă și milostivire a Impărăției mele, cer a se înnoi prea-înalta poruncă ce s'aû dat mai nainte, coprîndetóre de nizamul Țării rumânesci⁵⁾ și a multor șarturi cari s'aû cercetat atunci la

¹⁾ Hatîșeriful din 1826, trimis de Mahmud al II-lea lui Grig. Ghica după pacea de la Akkerman și publicat de d. G. I. Lahovari în „Convorbirile literare“ din 1887, nu este, cât privește fondul, de cât o transcrierea a hatîșerifului din 1802, augmentată cu stipulațiunile tractatului de la Akkerman.

²⁾ Ur. . sfîntul ferman.

³⁾ Fot.: scutirea haraciului, edigieilelor, richiambialelor și zaharelelor. — Ur.: iertarea dărilor de haraciû, de hédiea, rechiabiea și giupele și de toate altele mari și mici biruri... 1774: plătind numai obicînuitul haraciû, iar alte încărcări și cheltuieli cu nume de ha-vaeturî, dumiale, oboducturi și giaizele s'aû poprit... 1784: iertați de richiambighele și bairamlicuri și alte deosebite teclifaturi.

⁴⁾ Ur.: pricinuindu-se prăpădenia pămîntului Moldovei...

⁵⁾ Fot.: atingetóre de privilegiurile și buna-orînduială a Țării rumânesci.

caidul ce se păzesc¹⁾ la împărătescul meu Divan, de fermanurile ce se dau după vremi²⁾, fiindcă s'au găsit acolo coprins că la létu 1188, la jumătatea lui Şeval, s'au dăruit la amîndouă ţările sfintele prea-înaltele porunci împodobite cu sfîntul hatihumaiun, arătându-se acestea ce se dic în urmă.

Că raiielele³⁾ a câte două ţări, Rumânesci şi ale Moldovei, care coprind loc de cheler⁴⁾ a prea-puternicei Impărăţiei mele, plătind după starea lor dajdia anului său haraciul, să nu se supere pentru multe fiteşi-ce socoteli, nici chiar bani, nici cu alte ori-ce chip.

Şi când se va întîmpla pîră şi pricină între Turci⁵⁾ şi între două raiiele⁶⁾, acest fel de pricină Domnul Ţării rumânesci după vreme, cercetînd cu dreptate pe jeluitor şi pe pîrît, să împlinască dreptatea ce se va dovedi. Iar la hotărîrea pricinilor ce se va întîmpla între Turci şi între raiiele⁷⁾, să fie în mijloc şi cel după vremi Divan-efendisi al Domnului⁸⁾ şi alţi zabiţi⁹⁾. Iar de se va întîmpla, ca aceste pricini între Turci şi raiiele de a nu lua sfîrşit prin mijlocirea celor ce s'au dis mai sus, al lui Divan-efendi şi altor zabiţi, de la cei după vremi Domnii Ţării rumânesci, şi se va dovedi că gîndul acelor jeluitori sau pîrîţi turci este de a vătămă şi a păgubi săraca raiiua¹⁰⁾, să nu se sufere a se supăra şi a se păgubi săraca raiiua, pentru acest fel de mincinoşe şi împotriva dreptăţii davale şi pîri. Iar hotărîrea de acest fel cu îndoială pricină să se facă înaintea cadiului de Giurgiu¹¹⁾, căutându-se judecata

¹⁾ Fot.: cercetîndu-se condicile ce se păstrează în... Ur.: căutîndu-se caidurile cele pazite în...

²⁾ Fot.: ordinele ce se dau din timp în timp.

³⁾ Fot.: supuşii...

⁴⁾ Fot.: care locuiesc ţările ce sînt grînare... Ur.: socotite în locul chelerului împărătescii mele mariri;... 1792: socotindu-se aceste două eparchii ca o magaza a înaltei mele Imperăţii.

⁵⁾ Ur.: ehleislami adică cei de credinţa otomanicescă...

⁶⁾ Fot.: între doi Români...

⁷⁾ Fot.: între Turci şi creştini.

⁸⁾ Fot.: Divan-chiatip care se află pe lângă Domn... 1774 şi 1792: Divan-chiatipul Voevodului şi alţi musulmani.

⁹⁾ Fot.: cu alţi ehliislami. Ur.: şi alţi de credinţa otomanicescă şi alţi otomani...

¹⁰⁾ Fot.: pe Români.

¹¹⁾ Fot.: înaintea lui Girgiiov-cadisi. Ur.: înaintea cadiului Ibrailei.

după dreptate, cari cadii ai Giurgiului sînt datorî, când se va rîndui la ei vr'o pîră ca acésta despre partea Domnului după vremi, să fie cu luare aminte a nu face nicîdecum lucru afară din dreptate și din pravilă, și nevoindu-se a avea dreptatea locul ei și a nu se năpăstui săraca raia. Și încă a nu se supăra săraca raia, ducēndu-i cu sila a se judeca la alt loc, de vreme ce s'aũ scris fetfa coprindētore că mărturia unui raia asupra unui Turc ¹⁾ este primită și bună la pricinî de clironomie ²⁾, la care să urmeze după fetfa.

Și că câți din ascherlii saũ alții ³⁾ vor face vre-o greșală înlăuntru în Țara rumânescă ⁴⁾, aceștia să se trimită la serhaturile din prejur și acolo să se pedepsescă prin marifetu zabiților lor.

Și măcar că sînt multe și înalte împărătesci porunci, să nu cuteze împotriva nizamului ce s'aũ dat mai nainte a intra în țară serhatlîu și alții din lacuitorii cazalelor ⁵⁾ după Dunăre, și înalte porunci sînt ca să surpe cășlalele, care se făcea la Țara rumânescă mai nainte, și să se izgonescă cei ce umblă fără nici o trébă, netrebnicî și ómenî rēi; dar nu este departe de a se întîmpla, ca unii ca aceștia a se cere de a intra în țară și după ce ei intră, se vor găleevi și vor omorî unul pe altul, după aceea să cēră prețul sîngelui și apucāndu-se de pîrî mincinose și cerēnd lucruri și bani, a supăra și a pāgubi pe săraca raia. Pentru acésta de acum înainte, afară din rînduiții și numiții cu număr neguțatori de la serhaturî, nimenî altul să nu cuteze a intra în țară. Și aceștia iarășî când aũ a merge la Țara rumânescă pentru neguțatoria lor, să-și ia teșcherele de voie de la zabiții lor și ajungēnd în țară, să arate acest fel de teșcherea saũ la însuși Domnul țării ⁶⁾, saũ la vechilul lui, și luānd iarășî teșcherea de voie saũ de la Domnul Țării rumânescei, saũ de la vechilul lui, așa să se

¹⁾ Fot.: asupra unui ehliislam.

²⁾ Fot.: la judecāțile vasigetului și unispetului. Ur.: la judecāțile clironomilor și a genealogiei lor, adicā a rudeniilor.

³⁾ Fo.: saũ alții din ehliislamî. Ur.: orî câți saũ din oșteni saũ din alții de credință otomanicēscă.

⁴⁾ Ur.: în țara Moldovei.

⁵⁾ Ur.: și alții din taifalele caicilor Dunării.

⁶⁾ Fot.: la Eflac-voivodasi. Ur.: către însuși Domnul Moldovei.

neguțătorască fără de a cere la județele, în cari merg pentru neguțătoria lor, nici cu sălășuire a se așeza acolo, nici a ara, nici a semăna, nici a supăra în altfel raielele. nici a da selemahcésă sau arvună, cari acestea toate se coprink întocmai la înaltele porunci, ce s'au dat mai înainte pentru nizam și se cade a se urmă.

Și că pentru acest fel de mincinoase davale¹⁾, să nu se suferă a se rîndui în Țara rumânescă mumbașiri despre partea Vezirilor și cadiilor și zabișilor spre supărarea săracilor raiele²⁾.

Și că câte locuri și moșii, sau mănăstiresci sau ale altor obraze, care cu sila și cu năpăstuire s'au stăpănit de acest fel de ómeni netrebniți și se numesc până în ziua de astăzi cu nume de raiele. făcându-se pentru aceștia desavîrșită cercetare și dovedindu-se că se stăpănesc cu năpăstuire, să se întórea la stăpăniș lor cei adevărați.

Și că de va fi trebuință de a se înnoi și a se luora cum și mai înainte schela cea veche a Țării rumânesci, orașul de Floci, spre mai de folos și mai lesne ducerea de celor ce es din țară la alte țări sau din alte țări la Țara rumânescă, să aibă voie lăcuitorii țării a înnoi și a umbla cu dișa schela, însă cu chip de a nu păgubi pe prea-înalta mea Impărăție³⁾.

Și cum că nu se dă voie la neguțătoria turci⁴⁾ a ținea înlăuntru în țară moșii și cetfelicuri⁵⁾, nici a pasce vite.

Și cum că, de vreme ce este poprit de a intra în Țara rumânescă cei ce merg la dregătoria lor⁶⁾, prea-înălțații vizirii mei și prea-cinstiții mirimiranii mei⁷⁾, abătându-se din calea drépta la dusul și la întórcerea lor și a lua de la raiele fără de preț cele trebuincioase lor, ómenilor și vitelor lor, și a lua cai de olac⁸⁾ și făcând alte cereri ca acestea, a bantui săraca raia; pentru

¹⁾ Fot.: certe și neînțelegeri.

²⁾ Fot.: spre supărarea locuitorilor.

³⁾ Intregul acest pont lipsesce natural în varianta moldovenescă.

⁴⁾ Fot.: neguțătoria ehlislamî. Ur.: neguțătoria otomanî.

⁵⁾ Fot.: care sau moșii... Ur.: a avea și ciftelicuri...

⁶⁾ Ur.: la mansapurile lor.

⁷⁾ Ur.: prea-înălțații mei vizirii și prea slăviții mei echituiulii ..

⁸⁾ Fot.: cai de poștă... Ur.: cai de menzil...

acésta nici într'un chip nu este voința Impărăției mele a se păgubi de acum înainte raiielele Țării rumânesce despre partea Vizirilor și mirimiranilor și ómenilor lor ¹⁾, abatându-se din drumul cel drept și intrând în Țara rumânesca.

Asemenea și cei cu pricină trebuincioase ce trec, sau Tătari sau alții, la multe locuri de prin prejurul acestei țări, să nu se abată din drumul lor și să mérgă în Țara rumânescă, nici să céră cai de olac mai mulți de cât se coprinde la menzil-ferman ce aú la mâinile lor ²⁾. Așjiderea și cei ce se duc cu poruncă la numita țară ³⁾ după vremi, să nu supere și aceștia cerând mai mulți cai de cât cele ce sînt scrise în menzil-ferman ce aú în mâna lor; și la împlinirea acestora ce s'aú dis mai sus (caré acestea tóte se coprind la poruncile ce s'aú dat mai nainte), până acum de s'aú întîmplat vre-o lenevire, dar de acum înainte la tóte cele ce s'aú dis șarturi ⁴⁾ fără de greșală de a se păzi, se va face mare osîrdie. Iar cine se va cuteza a face mișcare împotriva înaltelor porunci, la pedépsa acestor fel de ómeni se va face tótă silința fără de cea mai mică prelungire.

Și cum că, de vreme că sînt date multe înalte porunci, poruncitóre cum că când se duc raiielele Țării rumânesce la casabale, sate și tîrguri după Dunăre ⁵⁾, sau pentru vre-o trebă a lor de alișveriș, să nu se supere de către haraccii și zabiții acestor părți, nici cu cerere de haraciú și spenge, ⁶⁾ nici cu alte pricinuiri, nici ómenii haracciiilor și colgiii cu pricinuiri că cer raiiele străine, să între în Țara rumânescă și să umble încóce și încolo. Pentru acésta se poruncesce și cu înalte porunci, celor de se cade, și se opresc aceștia de acest fel de lucru.

¹⁾ Fot.: a mirimiranilor și a etcaelilor lor... Ur.: de către echituiulfi și de catre ecpaelile lor.

²⁾ Fot.: în menzilurile ce vor avea în mână. Ur.: în fermanurile de menzil ce aú în mâinile lor.

³⁾ Fot.: meemurii caré vor veni în țară. Ur.: câți vor merge cu memurieturi în țara Moldovei.

⁴⁾ Fot.: suruturí. Ur.: sureturí.

⁵⁾ Fot.: în satele de peste Dunăre. Ur.: la tîrgurile cazalelor și satelor peste Dunăre.

⁶⁾ Ur.: spenți.

Și cum că raiielele și lăcuitoarii Țării rumânesce să nu se supere de nimeni, după iertăciunea și slobodănia Țării rumânesce, la dădii și căiafet și portul lor. ¹⁾

Și cum că, câte raiiele în Țara rumânescă ar fi primit legea turcască, nu pot a cere parte de moștenire de la părinții și rudele lor: cercetându-se fetfaa pravilei, fiindcă această pricină razimă la pravilă, s'aũ dat patru sfinte fetfale, coprinđend cel dintăiũ : că Nazarinénul cutare, după ce va primi legea turcască ²⁾ și va muri tatăl lui cutare, nu pôte a-i fi fiu-seũ moștenitor. Cel de al doilea : Nazarinénul cutare, bărbatul cutăria Nazarinence, de va veni la legea turcască, nevasta acestuia rămăind la legea ei și murind ea, nu se face moștenitor ei cel de aũ primit legea turcască bărbatul ei. Al treilea fetfa : cutare Nazarinén, feciorul altui cutare Nazarinén, de va primi legea turcască și va muri tatăl seũ fiind creștin, feciorul lui nu se face moștenitor lui. Al patrulea fetfa : cutare Turc, ³⁾ de va ierta robul lui pe cutare Nazarinén, iar acest rob după iertăciune va muri fără de a primi legea turcască, cutare Turc, stăpănul seũ, nu se face elironom aceluĩ iertat cutare Nazarinén. Decĩ aceste fetfale după coprinđerea lor se cade a se urmă cum se cuvine.

Și cum că, măcar că s'aũ lăsat și s'aũ iertat mumbaiaua și de a se cumpăra pe fieșcare an oi cu înalte porunci, prin marifetu casap-bașii după vremi, dar este de mare trebuință de a se aduce oi din ținutul Impărăției mele pentru tainaturile miriei ⁴⁾ și pentru hrana lăcuitoarilor Țarigradului, pentru acesta raiielele Țării rumânesce să nu ascundă oile lor de vîndare, ci cu prețul ce se politifsesce să le vîndă la neguțatori și gelepi. Si așa cu priveghiarea ⁵⁾ celuĩ după vremi Domn al Țării rumânesce să nu facă cusur de ⁶⁾ a trimite la Țarigrad cât de multe oi, și aceste oi să le vîndă lăcuitoarii Țării rumânesce numai la acei neguțatori și gelepi, cari le vor aduce în Țarigrad, iar nu în alte părți.

¹⁾ Ur. : pentru portul locuitorilor Moldaviei după pronomiile și serbestiet adică slobodănia patriei lor.

²⁾ Fot. : Islamul. Ur. : credința otomanicască.

³⁾ Fot. : un zeim muslim... Ur. : cutare din legea otomanicască.

⁴⁾ Fot. : tainaturile eștirii.

⁵⁾ Fot. : cu nazaretul. Ur. : prin nazaretul.

⁶⁾ Fot. : să nu faca smintělă.

Și cum că, Țara rumânească fiind în loc de cheler împărătesc ¹⁾ și fiindcă cererea și ducerea mulțimii de zahrele este cel mai de trebuință, aceste două țări, Rumânesci și Moldovei, în loc de mucaesea ce se da mai nainte din toate felurile de zahrele ²⁾, care ară și sémână raiielele țării, să le cobóre necontentit zahrele din destul la schelele Dunării și să le vîndă după prețul ce se politifsesce la reizii corăbiilor ai capanului, vîndênd zahrele la acei reizi cari vor merge la Țarigrad, iar nu la alte părți, dar fără a se părăsi țărani de arătură și sémănătură lenevindu-se, că mucaeséua zahrelii s'aũ ridicat, ³⁾ nici să se ascundă zahréua ce aũ cu gând de lăcomie și cu acest chip raiielele țării să se foloséscă și să câștîge, iar lăcuiitorii Țarigradului să pătîméscă cu stenahorie de hrană. La acéstă pricină să puie necontentit mare silință, atît cei după vremi Domni, cât și boierii.

Și cum că orice greșală s'aũ întîmplat a se face de nevoie de către boierii și raiielele Țării rumânesci și ai Moldovei la rãzmirița trecută, acestea toate până acum fapte și mișcările lor s'aũ iertat cu desăvirșită iertare de către Impărăția mea, și nu va pomeni Impărăția mea nici odinioră nici cu muștrare nici cu izbîndă la nici unul dintre ei, pentru cele trecute faptele lor; și de acum înainte, precăt vor fi statornice la stéjarul supunerii și ascultării către prea-puternica mea Impărăție și vor urmă datoriile supușilor, neabătêndu-se din supunerea ce se cade, n'aũ a vedè altcevași din partea Impărăției mele fără numai de cât milă, milostivire și milosîrdie.

Și cum că la pricina între Domnul Țării rumânesci și între nazirul Silistrei pentru hotarul de matca Dunării să se urmeze cu luare aminte cea de mai pe urmă al doilea rînd dată poruncă la létu 77, coprîndtóre și de cele ce s'aũ dat mai nainte înalte porunci.⁴⁾

¹⁾ Fot : memlechetul Țării românesci făcênd parte din grânarul Imperăției mele. Ur.: pamîntul Moldovei fiind socotit în locul chelerului împărătescii mele mării. 1792: Moldova se socotesce ca o magazie a înaltului meu scaun.

²⁾ Fot.: toate felurile de produse.

³⁾ Ur.: că s'aũ ridicat cererea cea hotărîtă a sumei zahrea, care se numia mucaesă. 1792: zahréua numită mucaghésin... s'a ridicat mucaghiaua.

⁴⁾ Lipsesce în Ur.

Și cum că boierii Țării rumânesce și a Moldovei de vreme ce se cade a se da între Greci și între pămîntenii cei aleși, cari pot a le chivernisi bine și de credință, pentru acésta pricina boierilor se lasă la cei după vremi Domni Țării rumânesce și Moldovei, ca să metaherisescă la slujba lor după trebuință pe cei credincioși și vrednici atât din Greci cât și din pămîntenii, protimisind însă pe cei mai de trebă din pămîntenii boierii la boierii ce sînt înadins pămîntenilor.

Și cum că, când va fi trebuință de cherestele pentru întemeierea cetăților de la Rumele, să se taie acéstea din munții Țării rumânesce și ai Moldovei și să se care la locurile ce vor face trebuință, și luând senet pecetluit de la bina-emenii, să se plătescă fără de lipsă prețul tăierii și al căratului acéstei cherestele din banii haraciului Țării rumânesce și al Moldovei, fără de a se scădea nici un ban.

Și cum că vitele ce sînt în séma ustaliei de la Mangalia și care sînt la ciftilicul Mangaliei, să se opréscă de acum înainte a nu le pasce în țară, atât vara cât și iarna, și într'acéstași chip să se apere sāraca rariaua din paguba acésta ¹⁾. Incă s'au găsit trecut în cai-

¹⁾ În locul acéstuî pont. Ur. conține alte două: Și că pentru cei mai înainte trimiși care mergea la Galați din partea aceluî după vreme nazir a Kiliei, și supăra pentru cererea de ghiumbroc adecă de vamă, după ce vămile tuturor zaherelelor și a altor lucruri ce se scobóră la schele, dupa obiceiul țării se iéu de catre Domnul Moldovei, s'au dat înalte porunci, ca să nu mērgă de acum înainte la Galați ómenii de ai nazirului Kiliei, nici să cuteze a supera pentru cererea de ghiumbroc, iar osēbit de acé-ța fiind-că nu s'au găsit trecut în condicile calemului Divanului, că s'ar fi dat vr'odată înaltă poroncă, ca să fie la Galați șequetoriu ghiumbrocciu de la Isacce. Drept aceea să se facă silință de a lipsi cu totul acésta fără de cale și fără cuvînt trimiterea a ghiumbroccului de la Isacce și ómenii nazirului Kiliei.

Și fiind că cu cuvînt și pricinuire de a se împlini și a se strînge din țara Moldovei pe tot anul acea potrivită și sciută sumă de ghiuvergile adecă sālitră pentru trebuința zaraphanalei împărătesce, se rînduia în tot anul când unul când altul, dāndu-se acésta ca o chivernisélă la acei ce se trimit, și trimiși aceia ce se numia multezimii, mergēnd acolo supăra și însărcina sāracile raiele, care și acésta fiind împotriva împărătescii mele bune voință. Drept aceea de acum înainte nu va merge nimeni în țara Moldovei cu numiri de nazir sau multezimii, ca să cele ghiuvergile, iar ghiuvergileua ce este trebuinciosă pentru zaraphanéua împărătesca, sa se gătēscă prin mânia și marafetul aceluî dupa vreme Domn al Moldovei, plătindu-se deplin

dul Divanului, ca la şuraturile ce se vor dice mai jos să adăos şi cel spre ajutor în apărarea lor şart: după mila şi milostivirea Impăraţiei mele către ei, ca să aibă luare aminte de acum înainte şi ca să lucreze cele cădute la îndatorita lor supunere, fără de a se abate nici decum până la un fir de păr din calea dreptăţii şi a supunerii după datoria lor, şi aducând mare supunere la Domniî după vremi, facând silinţă şi luare aminte la împlinirea împăratescii slujbe şi depărtându-se cu mare luare aminte de cel mai puţin cusur. Acele şarturi sînt acestea:

Cum că de acum înainte să nu se cêră de la Ţara rumânescă mai mult de cât 619 pungi de bani; iar din ţara Moldovei mai mult de cât 135 pungi şi 445 tal.; cu nume de haraciul anului, care dajdie a fieşi-căriia ţării să se dea aici la Ţarigrad la sfîrşitul fieşi-căruia an şi să nu se rînduască în havalele.

Şi cum că să se dea din partea Ţării rumânescei 90000 tal. bani gata şi lucruri la poclonul bairiamului şi 40000 rechiabie¹⁾. Iar din partea ţării Moldovei, pentru poclonul bairiamului în bani gata şi lucruri 90000 tal. şi rechiabie 25000 tal., iar mai mult să nu se cêră.

Şi cum că pentru Domniî să nu se cêră pe fieşi-care an banii mucarelului²⁾ şi pre cât nu se va întîmpla vre-o greşală lui şi să se dovedescă bine, să nu se mazilêscă. Şi de la Domniî ce se orînduiesc după vremi, să nu se cêră giaizele şi avaturî³⁾ mai mult de cât este obiceiuit din vechime, cari aceste obiceiuite giaizele şi avaturî să nu se ia de la raiiele, ci să se plă-

preţul atât a cumpăraturii cât şi a chiriei dusului către lacuitorii ţării, din banii miriei împăratesci a Moldovei, şi întru acelaşi chip găsindu-se, să se faca însciinţare către zaraphanêua împăratescă la care schele s'au scoborit, ca de acolo cu caice să se aducă la Ţarigrad.

¹⁾ Fot.: Ţara românescă va răspunde în numărătore pentru digie 180 pungi şi pentru richiambie 80 pungi. Ur.: să se mai dee de la Ţara românesca 90000 lei în naht sub numire de idighe şi 40000 lei cu numire de richiabie, iar de la Moldova pentru hidiea...1792: pentru bairamlicurî se vor da din Valahia 90000 lei şi pentru rechiabie 40000 lei.

²⁾ Fot.: să nu se mai cêră ipcaia sau cheltuielile mucarerului. Ur.: cheltuiala mucarelului adică a înnoirii Domniei. 1792: să nu cee nimica pentru ipca...

³⁾ Fot.: peşcheşurî şi avaturî de la locuitorî.

téscă din veniturile chiar ale Domnilor ¹⁾, ocne, vămî și din rusumaturi.

Și cum că cei după în prejur acestor două țări, pași, cadii și alți zabiți să nu facă cereri și să cêră hasuri și avaeturi ²⁾, a căror pagubă se razimă la sāraca raia și să nu trimită despre partea lor mumbașiri, numai și numai de a lua banî, cari acestea nu se suferă de către Impêrăția mea.

Și cum că cînd se va întîmpla a se face mazîli și a se rîndui cei din dregătoriile prea-puterniceî mele Impêrății ³⁾, n'aũ să dea nici un fel de giaize și avaeturi lor.

Și cum că din numitele două țări din tóte felurile zahrelelor să se cêră sumă pe cât nu se aduce supêrare raieliî, și cînd miria va cumpêra zahrea din numitele țări, sa se plătêscă prețul acei zahrele cu banî gata și chiria să nu se încarce la raiiele. Iar cînd vor cumpêra neguțatoriî zaherele, să se plătêscă cu banî gata, cu prețul ce se politîfîsesce.

Și cum că, fiindcă se coprinde la acele date mai nainte sfînte porunci, după cum s'aũ dis mai sus, că cumpêrându-se oî din amîndouê dișele țări prin marifetul saigiilor și ai ómenilor lui casap-bașa, este pricinitor de pagubă și asuprire la raiiele, cum s'aũ dis mai nainte, s'aũ iertat să nu se fică acea cumpêrătore de oî. Dar de vreme că este trebuință de a se aduce oî din ținutul Impêrăției mele pentru tainaturile miriei și pentru hrana lăcuitorilor Țarigradului, pentru acêsta raiielele Țării rumânesceî să nu ascundă oile lor de vîndare. ci cu prețul ce se politîfîsesce să le vîndă la neguțatoriî și la gelepi, și așa cu priveghiarea celor după vremî Domniî ai Țării să nu facă cu-sur de a porni la Țarigrad cât de multe oî și să le vîndă lăcuitoriî țării aceste oî numai la acei neguțatoriî și gelepi, cari vor să le aducă la Țarigrad, iar nu la alte părți. Pentru care și de acum înainte se va face silință și lucrare câte sînt de trebuință la acestea.

Și cum că, cînd se vor cere de la cele două țări

¹⁾ Ur.: eraturile ce se cuvin Domnilor.

²⁾ Fot.: tributuri nici angarale. Ur.: Jaruri și avaeturi.

³⁾ Ur.: cînd se va întîmpla azlu și de iznóva rînduiri a ri-gialului Impêrăției mele.

cherelele saū alte trebuincioŝe de zidiri, sǎ se dea scire de suma cerutǎ la Domnii dupa vremi ŝi aŝa sǎ se care cele ce se cer la hotarele acestor douē țari, sǎ se plătēscǎ prețul tăierii ŝi cǎratul la raiiele de la ceī ce sînt meemuri la acest fel de binale ¹⁾, cu mijloc ca sǎ dea mǎna raiielelor ŝi cu banī gata; dar sǎ nu se silēscǎ raiielele a le cǎra acestea ce se cer, saū cherelele saū altele, afarǎ din hotarele țariī lor.

Aŝijderea, cînd se va cere de la aceste douē memlecheturi ²⁾ salahori ŝi care ³⁾, sǎ se plătēscǎ ⁴⁾ fǎrǎ de a se scǎdea din obicînuita plata lor nici un ban, nici sǎ se prelungēscǎ vremea plătiriī lor.

Ŝi cum cǎ sǎ nu se suferē a intra într'aceste douē memlecheturi, afarǎ din neguțatoriī fermanlī, nimenī din prejurul Dunării lǎcuiori ŝi iamacī ⁵⁾, cu scoposul pagubei ŝi vătămării raielii, ŝi sǎ umble întorcēndu-se prin țarǎ, nici sǎ are nici sǎ semene locuri ce se cuvine raiielelor a douē memlecheturi, nici sǎ bage vitele lor pentru pǎșunea ŝi hrana lor; iar cine va cuteza a face împotriva acestui nizam, sǎ se pedepsēscǎ sfracnic.

Ŝi cum cǎ de s'au stǎpânit dupǎ pace locurile raiielelor, sǎ se întorcǎ la stǎpânii lor.

Ŝi cum cǎ, cînd nu va fi mare trebuințǎ ŝi grabnicǎ pricinǎ, sǎ nu se trimițǎ cu mumbașiri la aceste douē memlecheturi despre partea Impērației mele ŝi cînd se va trimite, sǎ nu se cērǎ plata mumbașiretului ⁶⁾ lor de la raiiele, nici sǎ se zǎbovēscǎ în țarǎ cu izvodirea a fel de fel de pricini. Aceste șarturi adǎogǎndu-se la cele de mai înainte, sǎ se urmeze totdeauna ŝi pǎzindu-se la mǎinile lor, în vreme de trebuințǎ sǎ se caute caidurile fiesce-cǎrii pricinī dintr'acestea ŝi sǎ se lucreze acestea cǎte se cer; iar cine va cuteza împotriva acestora a face ceva, oricine va fi sǎ se pedep-

¹⁾ Fot.: rînduiții de a le primi. Ur.: mumbașiriī ce vor fi la binalele aceste.

²⁾ Fot.: de la amîndouē aceste țari.

³⁾ Fot.: vaci ŝi harabale.

⁴⁾ Ur.: sǎ se plătēscǎ chiundelicurile.

⁵⁾ Ur.: nimenī altul din emacurile ŝi alți locuitori de pe malul Dunării. 1792: emaci.

⁶⁾ Ur.: cheltuiala mumbașirifictului. Fot.: nu vor cere mumbașiger.

séscă, să se arate la prea puternica mea Pórtă și să-și ia pedépsa.

Și de vreme că s'aũ dat mai nainte poruncă, că boierii cari aũ slujit cu credință la prea-puternica Impărăția mea și se supun la Domniile lor, să li se dea chiar treptele și dregătoriile cari s'aũ învrednicit mai nainte de răzmiriță și să li se lase în stăpânirea lor moșiile lor, încât se face silință și nevoieșă de a se păzi totdeauna șarturile ce s'aũ ȑis, și ca să se dregă și să se sporéscă moșiile și coprinsurile boierilor la cari razimă traiul lor, și ca să aibă după vechiul obiceiũ folosurile ce li se cuvine și treptele dregătoriilor lor celor de mai nainte, cu șart ca să nu se lenevéscă cât un fir de pěr de a pune în faptă la cea îndatorită mare supunere și la porunca și voința Domnilor lor. Și când se vor purta așa, să li se facă silință spre ocrotirea lor, metahirisindu-ĩ la dregătorii și păzindu-se priveleghiurile lor, acest fel de silință fiind pricină la sporirea țării. Se poruncesce boierilor numitei țării să se lase de cererile fără cuvint și fără cuviință, și mai vırtos de acele cereri¹⁾ cari nu pot suferi raiielele din pricina prăpădeniei, la care aũ căduť țara în vremea războiului. Iar de nu se va supune vre-unul dintr'aceștia la porunca acésta și împotriva împărătescii mele voinți va păgubi și va supéra pe sáraca raia, și se va amesteca la lucrurile cari nu-ĩ se cade, și va cuteza a se apuca de lucruri și cereri fără orĩnduială și afară de hotarele lui, cari pricinuesc turburare nizamului și resvrătiri, și de va sta împotriva la urmarea acestor bune orĩnduieli cu care umblă Domnul lor spre îndreptarea oblăduirii țării²⁾ și spre odihna și mângăierea raielii, și de va cuteza la vre-o faptă fără de voința Domnului seũ, de vreme că cei despre partea Impărăției mele aleși și asupra lor rĩnduiți Domni aũ tótă volnicia a pedepsi pe acest fel de nesupuși cu pedépsa ce li se cuvine; după cum s'aũ ȑis, acest fel de nesupuși, ca să aibă rēpaos și odihnă sáracile raiiele și paza nizamului țării.

Și cum că dajdia de peste an care se analoghisesce

¹⁾ Ur.: de acele teclifuri.

²⁾ Ur.: îndreptarea umurului țării.

la tóta raiaua, sã se adune de la toți, dupã cum cu dreptate va cãdea în partea fieși-cãruia, iar nu cu unele mijlõce și pricinuirĩ fãrã cale unii din raiele sã se apere de dajde și partea lor sã se încarce la cealaltã raia; la acestea tóte sã se facã totdeauna luare aminte, ca sã se pãzescã dreptatea, și de acest fel de apãrare fãrã cale sã se facã depãrtare, ca sã se urmeze dreptatea totdeauna. Și de vreme ce pentru acestea tóte șarturi s'aũ dat pe larg sfinta nóstrã poruncã plinã de milostivire la létul 1198 (1784), la luna lui Rebiul-evel, la vremea împãrãției a pomenitului întru fericire preaslãvitului unchiului meũ Sultan Hamit (cãruia fie milã și iertare!), care poruncã s'aũ gãsit trecutã în caid cu tóte acestea mãi sus ñise șarturi, ce sînt pricinuitoare de dres și sporirea a ñisei Țãri rumãnesci și a nizamului ei și pricina de apãrarea a multor nãpãstuirĩ a lãcuiitorilor: pentru care, dupã mila Impãrãției mele asupra tuturor ticãloși și nevoiași, care se nasce din bunãtatea și iubirea de dreptate a Impãrãției mele și dupã împãrãtesca milostivire cãtre raiaua ce-mĩ este datã amanet de la Domnul D-ñeũ, s'aũ fost dat împãrãtesca mea poruncã la lét 1206 (1792), împodobitã cu sfînt hatihumaiun, coprindetõre de cele douẽ porunci date mãi nainte, una cu sfîntul hatihumaiun la lét 1188 (1774), cum s'aũ ñis mãi sus, iar una tot cu acest coprins la létu 1198 (1784), vrënd Impãrãția mea și la cele pline de dreptate ñilele Impãrãției mele a se urmã asemenea aceste șarturi cari se coprind la porunca cea datã mãi nainte, și ca sã se sãvîrșescã rãpaosul sãracilor și mãi vîrtos ca sã se isprãvescã cele spre îndreptare și sporirea țãrii, urmãndu-se lãudata noimã care se coprinde la cealaltã înaltã împãrãtescã poruncã de iertare de doi ani dupã pace, dupã mila și milostivirea Impãrãției mele asupra tuturor lacuiitorilor țãrei; iar dupã împlinirea iertãrii de doi ani, sã se îndrepteze cele ce aũ a rãspunde dajde, poclonul bairamului și rechiabie. giaize¹⁾, și alte avãeturi, dupã șarturile ce s'aũ ñis mãi sus. Acestea însă coprind poruncile ce s'aũ dat mãi nainte. Dar fiindcã cu trecerea vremii s'aũ pricinuit la unele dintre șarturile ce s'aũ arãtat mãi sus turburare și ca-

¹⁾ Ur : dãrile de giziea, idighea și rechiabiea și agianzãrile și altor havalele.

tabrisis, iar după cele dintre prea-puternica Impărăția mea și între Impărăția rusescă următoare șarturi, ahtinamele, are dreptate Impărăția rusescă a face mijlocire pentru memlechetul Țării rumânesce și al Moldovei.

Pentru acésta, spre întărirea împlinirii de acum înainte a Țiselor șarturi, solul ei ce se află în Țarigrad ¹⁾ aũ arătat la prea-înălțata mea Pórtă prin tacir, având poruncă despre partea Impărăției lui ca să cêră adaos la șarturile de mai nainte acestor madèle ce se vor ȃice înainte.

Cum că de acum înainte vremea Domnilor să fie rînduită în 7 ani deplin, socotindu-se din ȃiua ce se vor rîndui Domni, și pe cât nu se va arăta greșală dovedită, Domni să nu se facă manzili ²⁾ m-ũ nainte vremii de 7 ani, iar într-acéstă diastimă de 7 ani arătându-se vina, de se va da de scire despre partea Impărăției mele către solul Rusiei și de se va dovedi și se va încredința că cu adevărat este vinovat la greșală, numai la acea vreme să fie slobod a-l mazili.

Dăjdiile, avaturı și cereri ce s'aũ izvodit din noũ în urma sinetului ce s'aũ făcut la lét 1198, să lipsescă și după acest temeiũ să rînduescı și să așede Domni ȃării împreună cu boierii dările de peste an și să le cisluescã după dreptate, și să aibă luare aminte cei după vremi Domni Țării rumânesce a avea ipolipsis la anaforalele și arătările ce va face după vremi solul Rusiei, atât după acéstă madè a dăjdiilor cât și de priveleghiurile țării, și mai vîrtos pentru paza șarturilor ce se coprind la acéstă prea-înaltă împărătescã poruncă.

Pentru ca să se rîdice și să lipsescã catahrisis ce s'aũ întîmplat adecã la madèua raielilor ce nu dau bir, la scutelnicii boierilor, și așa ca să se ușureze greutatea acesteı dări fără de orînduială. să nu rămâie slobod de bir nici unul din raiile, afară din suma scutelnicilor ce sînt criși din vechime la Vistierie, ci toți d'opotrivă să rîdice greutatea dării și să se zătienescã cu totul fieși-care supărare și neodihnă către raiile despre parteı tacsildarilor dăjdiilor.

Și de vreme ce spre plata leflilor ostașilor din țară este trebuincios a se face o sumă de ajutor și despre

¹⁾ Ur.: eleiul Impărăției Rusiei din Țarigrad.

²⁾ Ur.: să nu se facă azlu.

partea Moldovei, aruncându-se dăjdiile deosebit pentru aceştia, să se otcârmuască acestea cu dreptate după prea-înalta poruncă ce se va da pentru acesta. Şi încă să se poruncască Domnului cu boierii Țării rumânesce pentru scóterea cât de grab a ostaşilor din țară și pentru îndreptarea lefilor după luni ce s'a dis mai sus.

Şi de vreme ce plata numitelor lefi caută spre a se face tacsil banii ce sînt trebuincioşi la acesta împlinind Domnul această însărcinată datoria lui, în urma acesteia să se dăruiască cu milostivire către raiielele Țării rumânesce o iertare de dajde un an deplin.

Câte orînduieli¹⁾ se vor face despre partea Impărăției mele de felurime de zahrea, de unt, de oi și în scurt de cele ce se fac în Țara rumânescă²⁾, să se arate a avea suma acestora la poruncile ce se vor da pentru acestea, și într'acest fel de înalte porunci să se numască porunca și către boierii, și să se citască de față întru auđul tuturor în Divanul Țării rumânesce.

Şi de vreme ce este a se face vorbă cu boierii acest fel de cerere, ori-ce fel va fi, de este puțință taxil³⁾ tótă saũ în parte, de la țară saũ ba; pentru acesta rugămintea și cererea ce vor face boierii prin marifetul Domnului lor să se asculte, iar prețul diselor rînduieli să se plătescă despre partea miriei, fără de prelungire de vreme, după prețul ce se poluifsesce, dar cu altfel să nu se facă mubaia⁴⁾.

Iar pentru zaherea ce se cumpără pe fieși-care an despre partea miriei, să se plătescă prețul după fiatul ce se va rupe pe fieși-care an la schela Brăilei⁴⁾, și pentru ca să nu se încarce greutate la raiiele, căratul zahrelui, cărându-se angaria, cel după vremi Domn să se silască cu credință ca să se rupă fiatul⁵⁾ zahrelui la numita schelă, socotindu-se și chiria.

Cele după vremi înalte porunci ce se dau și caută spre memlechetul Țării rumânesce să se citască într'auđul tuturor la Divanul Țării rumânesce și după citania lor să se puie spre pază la condicile țării⁶⁾.

¹⁾ Ur.: tertipurî. Fot.: dispozițiunile.

²⁾ Ur.: de alte metahuri a pămîntului. Fot.: și alte produse.

³⁾ Ur.: sa nu se facă mumbaiaua adică silnica cumperatura.

⁴⁾ Ur.: la schela Galați.

⁵⁾ Ur.: a tăia fiatul zahrelui.

⁶⁾ Ur.: la caidurile țării.

Dregătoriile țării să se dea la pămîntenii, dar să fie în puterea Domnului după vremi să aléga și să rînduésca la acelea și din Grecii cei cinstiți și cu sciința și vredniciei acestor dregători; și când se va întîmpla vre-o supérare despre partea Grecilor la dregătoriile ce vor fi rînduiți, cel după vremi Domn să-i mazilésca și să-i pedepsésca și pe aceștia după cum și pe pămîntenii boierii, și să-i silésca a întórce înapoi cele ce au luat cu năpaste.

Câte cheltuieli vor trebui pentru chiverniséla menzilurilor ¹⁾ de peste an, să le rînduésca și să le hotáresca pe fiesce an cel după vremi Domn împreună cu boierii Divanului; și mai mult de cât suma cea rînduită să nu se mai ia, cu nici un fel de pricinuire.

Chiverniséla spitalurilor și școlilor și podurilor și altor asemenea pricinii care se cuvin și sînt chiar ale țării, să se facă havalea porunca Domnului după vremi către boierii țării.

Și din călugării ce nu sînt legați la mánăstiri și Mitropolitul, murind cineva, cele ce rémán avuția lor să nu se cérá de nimeni, ci să se facă taxii ²⁾ prin marifetul Domnilor după vremi, ca un venit casei ce se cuvine la sáraci și la sîrmani și la alte fapte bune; iar din călugării ce sînt legați la mánăstiri de va muri cineva, averea lor să se ia ca un venit mánăstirii, la care au fost închinat.

Pentru neferii ce sînt în slujba țării din început pentru paza ei, să-i rînduésca Domnul după vremi, făcënd vorbă pentru acésta cu boierii pămîntenii.

Câte moșii ale Țării rumánesci și a Moldovei, cari sînt pe numele raielelor ³⁾, hrápindu-se și stápánindu-se cu nedreptate în Țara rumánescă, în părțile Giurgiovului i Brailei și Cule, și peste Olt, iar la Moldova, la ținutul Hotinului. acest fel de locuri hrápite a Țării rumánesci și a Moldovei să se întórca și la înaltele porunci ce se dau de aceste pricinii către cei ce se cade, să se hotáresca vremea.

Și fiindcă este denadins voința Impéráției mele ca, după cum se arată mai sus, să se facă luare aminte,

¹⁾ Ur.: pentru ținerea menzilhanelor.

²⁾ Ur.: ci împlinindu-se prin.

³⁾ Ur.: se află acum supt nume de raiele.

ca de acum înainte, afară din neguțatorii fermanlii, câți din lăcuiitorii părților Dunării și din iamaei și alții, împotriva șarturilor vor vrea să intre la aceste două memlecheturi și să se sălășluască și să păgubască pe raiele, să se zăticnescă și să se izgonască acest fel de ómeni.

De acum înainte câte prea-înalte porunci se vor trimite la aceste două țări, să fie potrivite cu aceste șarturi și cu privileghiuri și obiceiurile țărilor.

Să se săvârșască toate mijlocele și chipuri, cari pricinuesc îndreptare, sporire și bună stare și desăvârșit răpausul lăcuiitorilor țării ce sînt supt acoperemîntul Împărăției mele, și să nu se suferă vre-o faptă împotriva privilegiurilor ce s'au miluit țările printr'această prea înaltă poruncă. Pentru această s'au dat această prea-înaltă poruncă coprinđetőre ca, după firască credința ta și după dreptatea, osîrdia și rîvna ta spie mulțămirea Împărăției mele, atât tu, numitul Domn, cât și boierii și lăcuiitorii țării, făcend îndatorata mulțumire pentru acestea, cari v'ați vrednicit acum privileghiuri și silindu-vă la împlinirea rînduielilor cari se vor cere prin înaltele împărătescile mele porunci, potrivite cu cele mai sus scrise șarturi, să puneți tot felul de silința și nevoința totdeauna, ca să împliniți cele ce se cuvin la supunere și ascultare și să isprăviți cele ce urmază la supunere și credința voastră, și să se facă luare aminte și pază de a nu suferi a se întîmpla vre-un lucru cât un fir de păr împotriva acestei înalte porunci și împotriva împărătescii mele voințe ce s'au trimis aci. Decî poruncesc ca tu, mai sus numitul Domn, să citești această înaltă a mea poruncă înaintea Mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și călugărilor și igumenilor și tuturor boierilor, boierinașilor și lăcuiitorilor raiele, și să publicesci noima acestei arătătoare iubire de dreptate a Împărăției mele, și să încredințezi pe toți că atât boierii cât și cealaltă raia a țării, pe cât nu se vor abate din calea cea dréptă, urmând cuviinciosei supunerii și ascultare și dând cea îndatorită urmare la prea înaltele împărătescile mele porunci, vor fi în dîilele Împărăției mele cei iubitoare de dreptate în tot felul miluiți totă raiaua, și cei slabi și neputincioși, cu împărătescile mele mili, și vor câștiga necontentit și pururea odihnă și răpaos nemărginit.

Iar tu, mai sus numitul Domn, și cei după tine Domni, pe cât faceți cele cuviniöse la supunerea vöstru și la mulțumirea împărătescilor mele către voi faceride-bine și săvârșiți câte se cer de la mai sus arătate împărătescile mele porunci, să fiți încredințați că, de nu se va arăta vr'ogreșală a ta, dovedită și aevăea cerënd mazilie și schimbarea ta, nu vei cerca grija maziliei, și pe cât te afli la cea cunoscută și obicinuită credință și dreptatea ta, vei rămânea la Domnia Țării. Și nu numai se vor păzi apururea tóte șarturile ce s'au đis mai sus, ci se va face și silință, ca sa se urmeze, atât despre partea Impărăției mele cât și despre partea vizirilor mei cei mari și slăviților vechilii Impărăției mele, câte s'au învrednicit raiielele țării milă și répaos la fericite dillele a prea slăvitului moșului meu Sultan Muhamet (asupra caruia să plouă Domnul nemărginită plóie de iertare!). Și că este adevărat și negreșit, ca câți din lăcitorii Dunării, ¹⁾ serhaturilor și altor părți mari sau mici, vor cuteza fapte împotriva nizamului ce s'au dat, acest fel de ómeni, în césul ce se va lua veste de relele urmările lor, se vor pedepsi cu cuviniöse pedepse. Și arătând și încredințând tu numitul Domn al Țării rumânescei, tuturor boierilor și celorlanți raiiele și lăcitorilor țării noima acestei prea înalte porunci, vei porunci și vei orîndui să fie năpristan rugători către Domnul D-đeü pentru îndelungarea vieții și Impărăției mele și pentru întemeierea slavei și măririi mele, păzindu-te de tot lucrul împotriva acestei înalte porunci mele ce s'au dat la luna lui Gemazel-ahîr a vélétului 1217.

¹⁾ Fot.: toți ehali de peste Dunăre.

BIBLIOGRAFIA

I. Izvóre orientale¹⁾

Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*. Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour, 2 volume. Paris, 1881—1888.

Prețios pentru fondul vulgar al limbii turcesci, utilizând materialele culese de Ahmed Vefyk Paşa în remarcabilul său Dicționar etimologic al turcei usuale (*Lehçe-i 'osmani*), apărut în două volume la Constantinopole în 1876.

Bianchi et Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, 2 volume. Paris, 1843—1850; 2 ed. 1850—1871.

Nomenclatură foarte bogată, extrasă în mare parte din celebrul Dicționar al lui Meninski: *Thesaurus linguarum orientalium*. Lexicon arabico-persico-turcicum, adjecta significationes latinas et italicas, 4 volume. Viena, 1660 (II ed. 1780), fântâna tuturor lucrărilor lexicale ulterioare până la Zenker.

Bonelli (Luigi), *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano* în „l'Oriente“, vol. I, Neapole, 1894.

Boué (Ami), *La Turquie d'Europe* ou observations sur la géographie, l'histoire naturelle, la statistique, les mœurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire. 4 volume. Paris, 1840.

¹⁾ În această Bibliografie, și mai ales la Izvóre orientale, nu s'au citat de cât opere de un caracter mai general: lucrările speciale sînt menționate în cursul studiului însuși.

Excelentă și amănunțită lucrare etnografică, completează pentru secolul nostru pe d'Ohsson.

Budagoff (Lazari), *Dictionar comparativ al idiomelor turco-tatare* (Sravnitel'nyi slovari tureĭko-tatarskihŭ naręĭĭ), vol. I-II. St. Petersburg, 1869—1871.

Important mai ales pentru graiul nogaic și crimlén.

Cahun (Léon), *Introduction à l'histoire de l'Asie* (Turcs et Mongols). Paris, 1895.

Cantemir (Dimitrie), *Istoria Imperiului Otoman*. Creșterea și scăderea lui cu note foarte instructive de Dem. Cantemir, Principe de Moldova. Ed. Hodoș. București, 1876.

Opera lui Cantemir a servit Europei până la Hammer ca sursă principală pentru cunoșterea analelor otomane.

Devic, *Dictionnaire étymologique des mots français d'origine orientale*. Paris, 1876.

Dozon, *Chansons populaires bulgares inédites*. Paris, 1875.

Dozy et Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*. IIe ed. Leyde-Paris, 1869.

Eguilaz e Yanguas, *Glosario etimológico de las palabras españolas de origen oriental*. Granada, 1886.

Guer, *Mœurs et Usages des Turcs*. Leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique, avec un abrégé de l'histoire ottomane, 2 tomes. Paris, 1746.

În special cartea III (tom. I, 352-448) despre datinile Turcilor: habilitate des Turcs, leur manière de vivre, leur nourriture, leur boisson, leur maisons, leurs exercices et leurs divertissements.

Hammer (Purgstall), *Histoire de l'Empire Ottoman*, depuis son origine jusqu'à nos jours. Ouvrage puisé aux sources les plus authentiques et rédigé sur des documents et des manuscrits la plupart inconnus en Europe; traduit de l'allemand sur les notes et sous la direction de l'auteur, par J. J. Hellert, 18 volume. Paris, 1835—1843.

Istoria lui Hammer („Geschichte des osmanischen Reiches“, Pesta, 1827, în 10 volume) îmbrățișează vr'o 5 secole (1300-1774) și într'însa a utilizat adesea pe analiștii otomani: ea este și astăzi autoritatea cea mai înaltă în această materie. Mai toate lucrările ulterioare sînt compilațiuni din această operă fundamentală. Volumul XVII conține un „Tableau des dignités et des emplois dans l'Empire ottoman“.

(p. 1-72) și un „Vocabulaire des mots turcs... qui manquent dans les dictionnaires“ (p. 219-245).

Hammer (Purgstall), *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des osmanischen Reiches*. 2 volume, Wien, 1815.

Describe instituțiunile ierarhice ale Imperiului otoman cu un deceniu înaintea lui d'Ohsson.

Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*. Pest, 1817.

Jakob (Georg), *Karagöz-Komödien* (III Hefte). Berlin, 1899.

— *Türkische Literaturgeschichte in Einzeldarstellungen*. Heft I: Das türkische Schattentheater. Berlin, 1900.

Jireček, *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876.

Jouanin et Van Gaver, *Turquie, histoire, religion, mœurs, coutumes* (Univers pittoresque). Paris, 1840.

O condensare în mare parte din opera lui Hammer.

Karłowicz, *Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise*. Leyde, 1884.

Kekule, *Über Titel, Aemter, Rangstufen und Anreden in der offiziellen osmanischen Sprache*. Halle, 1892.

Kúnos (Ignacz), *Três farse Karagöz*. Textul turcesc transcris și tradus în ungurește. Budapest, 1886.

— *Basmе turcescă* în „Ungarische Revue“ din 1888—89.

— *Cântece populare turcescă* în „Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“ din 1888—1889.

— *Dialectele turcescă* din Asia Mică (unguresce). Budapest, 1896.

— *Elementele străine în osmania* în „Nyelvtudományi Közlemények“ din 1898 urm.

— *Glumele lui Nastratin-Hogea* (Naszreddin Hodza tré-fái), text, traducere ungurească și note (165 snove). Budapest, 1900.

Despre celelalte publicațiuni ale lui Kúnos, importante pentru graiul și literatura populara turcescă, a se vedea § 40.

Kuun (Géza), *Codex cumanicus Bibliothecæ ad Templum Divi Marci Venetiarum*. Primum ex integro edidit, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instruxit (Vocabularium cumanico-latinum 247-307). Pesta, 1880.

Cu o importantă Introducere. Cf Radloff, *Zur Sprache der Komanen* für „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft“, vol 1, Leipzig, 1884.

- Legrand**, *Nouveau Dictionnaire grec-moderne*. Paris, 1892.
Marinković, *Vocabulaire des mots persans, arabes et turcs introduits dans la langue serbe*. Berlin, 1882.
Meliopulu (I. P.), *Λεξικὸν τουρκο-ἐλληνικόν*. Constantinopole, 1894.

Autorul înregistréază mai des limba literară, dar e unicul care notéază accentul în transcrierea vorbelor turcesci.

- Meyer** (Gustav), *Türkische Studien*. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien, 1893.
 — *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*. Strassburg, 1896.
 — *Neugriechische Studien*: II Slavische, albanische und rumänische Lehnworte im Neugriechischen; III Die lateinischen Worte im Neugriechischen; IV Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen. Wien, 1894—1895.
Miklosich (Franz), *Die türkischen Elemente in den süd-ost und ost-europäischen Sprachen* (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Russisch, Polnisch). I-II Hälfte, Wien, 1884.
 — *Nachtrag*, I-II, 1888—1890.
 — *Die slavischen, magyarschen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889.
 — *Die slavischen Elemente im Magyarschen*. II ed. Pest, 1884.

Despre aceste monografii: cf. § 107.

- Ohsson** (Muradja d'), *Tableau général de l'Empire ottoman*, 7 volume. Paris, 1788-1824.

Invăţat Armén, născut la Constantinopole, ajuns dragoman şi agentul regelui Suediei pe lângă Sultan, a schiţat la sfârşitul secolului trecut acest Tablou, şi astăzi nefîntrecut, al civilizaţiunii otomane. Vasta-i operă conţine amănuntele cele mai preţioase relative la religiunea şi la legislaţiunea otomană; în special paginile consacrate administraţiunii şi vieţii sociale (care forméază materia ultimelor 3 volume) intereséază în gradul cel mai înalt pe istoricul culturii române în secolul al XVIII-lea.

- Passow**, *Carmina popularia Græciæ recentioris*. Lipsiæ, 1860.
Popović, *Türkische und andere orientalische Wörter im Serbischen*. Belgrad, 1884.
Psichari, *Éléments néo-grecs en turc-osmanli* în „*Études néo-grecs*“, tome II. Paris, 1892.

Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte*, fascicula I—X. St. Petersburg, 1890—1898.

Astăzi opera capitală în domeniul lexicografiei turco-tatare.

— *Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stämme*. Vol. VII—VIII. St. Petersburg, 1896—1898.

Primul volum conține dialectele din Crimeia, iar al doilea reproduce, sub titlul „Mundarten der Osmanen“, textele culese de Kúnos asupra turcei vulgare.

Redhouse (James), *A turkish und english Lexicon*, showing in english the significations of turkish terms. II ed. Constantinople, 1890.

Cel mai complet și mai exact din dicționarele turcești actuale.

Riegler (Lorenz), *Die Türkei und deren Bewohner in ihren naturwissenschaftlichen, physiologischen und pathologischen Verhältnissen*. 2 volume. Wien, 1852.

Rectifică în unele puncte (ca alimentațiunea etc.) pe Ami Boué.

Samy-Bey (Fraschery), *Dictionnaire turc-français*. Constantinople, 1885.

Autorul impută lucrărilor lexicale anterioare de a fi prea încărcate cu arabisme și persianisme, și de a nu ține seama că aceste elemente străine au căpetat în turca o însemnare proprie.

Tott (Baron de), *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, 5 volume. Amsterdam, 1785.

Ubicini (A.), *Lettres sur la Turquie* ou Tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire, commercial etc. de l'Empire ottoman depuis 1839, două volume. Paris, 1853.

— *La Turquie actuelle*. Paris, 1855.

Văcărescu (Ianache), *Istoria prea puternicilor Impărați otomani* (Tesaur, vol. II).

Scrierea lui Văcărescu e ca fond o compilațiune mediocră, iar ca formă o adevărată monstruositate lingvistică; imitațiunea modelului oriental ajunge aci la un servilism absolut.

Vámbery, *Etymologisches Wörterbuch der turco-tatarischen Sprachen*. Ein Versuch zur Darstellung des Familienverhältnisses des turco-tatarischen Wortschatzes. Leipzig, 1878.

— *Die primitive Cultur des tatarischen Volkes auf Grund sprachlicher Forschungen*. Leipzig, 1879.

Vámbéry, *Das Türkenvolk* in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen. Leipzig, 1885.

— *Tschagataische Sprachstudien*. Leipzig, 1867.

Cercetările etimologice sînt interesante, dar adesea hazardate.

White (Charles), *Häusliches Leben und Sitten der Türken*, übersetzt v. Reumont. 2 volume. Berlin, 1844—1845.

Descrie amănunțit viața de tóte ȃlele a Turcilor moderni și completéză în acest sens pe predecesorii sei.

Youssef (R.), *Dictionnaire turc-français* en caractères latins et turcs, contenant les termes turcs, arabes et persans qui composent la langue ottomane et enrichi d'un très grand nombre des mots nouveaux et techniques, usités dans les sciences, les arts, le commerce et l'industrie, 2 tomes. Constantinople, 1888.

Lucrare comodă și completă, mai ales cãt privesce limba vulgară, dispusă după alfabetul și în transcrierea latină.

Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig, 1866—1876.

Lucrare lexicală metodică și consciinciosă ce a făcut epocă, se întregesce astăđi cu Barbier de Meynard și mai ales cu opera comparativă a lui Radloff și cu a doua ed. a Dicționarului lui Redhouse.

II. Izvóre românesci

1. Istoria

Amiras (Slugerul), *Cronica anonimă a Țării Moldovei*, 1662-1733 (Cronice, vol. III).

Anonim, *Istoria Țării românesce de când ai descãlecat Români* (Magazin, vol. IV și V).

Archiva istorică a României, ed. Hasdeu. 4 volume. Bucuresci, 1865—1867.

Archiva românescă, ed. Mih. Kogălnicenu. 2 volume. ed. II, Iași, 1860—1862 (ed. I, 1841—1845).

Aricescu, *Istoria Revoluțiunii române din 1821* (Vol. II: Acte justificative). Craiova, 1874. V. Condića.

Axinte (Uricarul), *A doua Domnie a lui Nicolai Alexandru-Vodă* (Cronice, vol. II).

Bălcescu (Nic.). *Istoria Românilor sub Mihai-Vodă Vitezul*. ed. Odobescu. Bucuresci, 1878.

Bandinus *Codex*. Memoriu asupra scrierii-lui Bandinus din 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente. de V. A. Urechia. București, 1895.

Marc Bandini, călugăr minorit, a vizitat bisericile catolice din Moldova în 1646 și relatează despre ele pe papal Inocențiu X, cu care ocaziune atinge despre Moldoveni și despre Curtea lui Vasile Lupu.

Bauer (F. G. de), *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (à la suite de Carra). Neufchâtel, 1781.

General rus, a cules date statistice și geografice foarte autentice, putendu-se folosi de archiva Munteniei prin mijlocirea marelui Logofăt.

Beldiman (Vornicul), *Tragodia din 1821* (Cronice, vol. III).
— *Scrieri mărunte* (Ibidem).

Bujorénu, *Colecțiune din legirile României vechi și noue*, 3 volume. București, 1885.

Colecțiunea conține Pravilele lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu, Condicile lui Calimach, Caragea, Ipsilant și Știrbeiu.

Canta (Spătarul), *De la a doua și până la a patra Domnie a lui Alexandru Mavrocordat*, 1741—1769 (Cronice, vol. III).

Cantemir (Dimitrie), *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, ed. Papiu. București 1872. V. Literatura.

— *Chronicul Moldo-Vlahilor*, ed. Tocilescu (sub presă).

Căpitanul (Const.), *Istoriile Domnilor Țării Rumânesce* (Magazin, vol. I și II).

Carra (Jean-Louis), *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. II ed. Neuchâtel, 1781.

Instructorul beizadelelor lui Grigorie Ghica și corespondentul francez al Domnului, născut în Elveția și mort pe eșafod în timpul Terórei.

Chiaro (Del), *Storia delle moderne rivoluzioni della Valuchia con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*. Venezia, 1718.

A călătorit prin Muntenia pentru studiu și găsirea unei ocupațiuni sub Nic. Mavrocordat, și a rămas aci de la 1710—1717 ca profesor de limbi al beizadelelor.

Codrescu, V. Uricariu.

Condica Brâncovénu, *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la létul 7202—7212 [1694—1704]* (vol. III din Revista istorică a Arhivelor României, ed. Aricescu). București, 1873.

Condica Ghica din 1776 (ed. Rășcanu: Lefurile și veniturile boierilor Moldovei, Iași, 1887). Cu o importantă Introducere.

Condica Ipsilante din 1802 (Tesaur, vol. II, p. 303—344).

Condica Caragea din 1813 (Ibidem, p. 347—401).

Costin (Miron), *Carte pentru descălecatul I a Moldaviei* (Cron. I).

— *Letopisețul Țării Moldaviei* (Ibidem).

— *Glosar de cuvintele vechi și străine din operele lui Miron Costin* (ed. V. A. Urechia) cu privirea specială la frazeologia cronicarului, lucrat de L. Șăineanu. București, 1886—1888.

Costin (Nicolae), *Letopisețul* (Cronice, vol. II).

— *Apendice* (Cronice, vol. I).

Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valachiei, ed. Mih. Kogălnicenu, 3 volume, II ed. București, 1872—1874 (I ed. Iași, 1845—1852).

Dapontes (Const.), *Ephémérides Daces* ou *Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*. Ed. Legrand. vol. I Textul, II Traducerea, III Glossarul (n'a apărut). Paris, 1880—1888.

Secretarul Domnului Const. Mavrocordat, Daponte descrie războiul de 4 ani între Turci, Nemți și Ruși, se calugări apoi, primind numele de Chesarie, și muri în 1784.

Dascălul (Simeon), V. Simeon.

Dionisie (Eclesiarchul), *Chronograful Țării Românești*, de la 1764—1815 (Tesaur, vol. II).

Documente coprinse în *Istoria Românilor* editată de V. A. Urechia, vol. I—XI. București, 1891—1900.

Drăghici (Manolache), *Istoria Moldovei* pe timp de 500 ani până în zilele noastre. 2 volume. Iași, 1857.

Dumitrache (Stolnicul). *Cronica 1769—1774*. sub titlul: „Istoria evenimentelor din Orient cu referință la Principatele Moldovei și Valachiei, scrisă de biv-vel Stolnicul Dumitrache și editată după copia lui Nicolae Piteștenu din anul 1782 de V. A. Urechia”. București, 1889

Erbicenu (C.), *Cronicariți greci cari au scris despre Români în epoca fanariotă*. București, 1890.

Fotino (Dionisie), *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, 3 volume. București, 1859.

Născut la Patras (1768), Fotino și făcu studiile la Constantino-pole. veni la București în 1804, sub Caragea, și ajunse la rangul

de Serdar. El își tipări opera istorică în 3 volume la Viena, între 1818—1819, sub titlul *Ἱστορία τῆς πάλαι Δουκίας, τὰ νῦν Τραπεζοβουλίας. Βλαχίας καὶ Μολδαβίας*. Insemnata sa *Istorie*, lucrată pe base documentale, conține în tomul III o mină prețioasă de informațiuni pentru vechea organizare politică și socială, în special a Munteniei. Fotino muri în 1821.

Gheorgache (Logofătul), *Condica ce are intru sine obiceiuri vechi și noui a prea înălțaților Domnii*, scrisă în Iași la 1762 (Cronice, vol. III).

Grecénu (Logofătul), *Istoria Țării rumânesce de la 1689—1700* (Magazin, vol. II).

Hasdeu, V. *Archiva și Zilot* (cf. și Limba).

Hristache (Pitarul), *Istoria faptelor lui Mavroghene-Vodă și a răzmeriței din timpul lui pe la 1790*, scrisă la 1817 (Buciumul din 1863, No. 7—10).

Hurmuzachi (Colecțiunea), V. Iorga și Langeron.

Ionescu-Gion (G. I.), *Istoria Bucurescilor*. Bucuresci, 1899.

Relevăm cap. XI (Mahalalele bucuressene) și cap. XVII (Haturile Bucurescilor), cari conțin date interesante și inedite.

Ipsilanti (Atanase Comnen), *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*. *Istoria întâmplărilor după căderea Constantinopolii* (1453—1789). Constantinople, 1870.

Medicul lui Grigorie Ghica în 1739, mare Spătar sub Ștef Racoviță în 1765 și capucehaia al lui Grigorie III Ghica, Domnul Munteniei, în 1769. În cele 12 capitole finale ale operei sale vorbește despre obiceiurile Imperiului otoman, iar ultimul capitol (p. 779—795) e consacrat obiceiurilor din Moldova și din Muntenia.

Iorga (Nec.), *Rapôrte consulare prusiene din Iași și Bucuresci*. Colecț. Hurmuzachi, vol. X. Bucuresci, 1897.

Cu o excelentă Introducere. Publicațiunea conține, între altele, o descriere a boierilor muntene (p. 495—548) tradusă în 1821 de consulul prusian Kreuchely după textul lui Fotino.

Istoria oștirii ce s'a făcut asupra Moreii în 1715 (în *Archiva românescă*, vol. II, p. 5—140).

„Jurnalul campaniei e un izvor de căpetenie despre războiul Veneto-turc din 1715 și o excelentă și amănunțită descriere a Moreii și a drumului care ducea din capitala imperiului otoman în peninsula... Ca formă, povestirea e une-ori interesantă... limba e grăznică: în nici un alt monument literar românesc de cât în *Istoria otomană* a lui Văcărescu nu se găsesc atâtea turcisme“. (Iorga, *Cronicele muntene*, p. 120). Cf. și cele dișe la § 84.

- Kogălnicénu (Enache), *De la Domnia I și până la IV Domnie a lui Const. Mavrocordat, 1733—1774* (Cronice, III).
— *Stihuri* (Ibidem).
- Kogălnicénu (Mihail). *Histoire de la Moldavie, de la Valachie et des Valaques transdanubiens*. Berlin, 1837. V. Arhiva și Cronice.
- Langeron (Comte de), *Mémoires du général de Langeron în Colecț. Hurmuzachi, Suplement I, vol. III*.
- General francez în serviciul Rusiei, a scris Jurnalul campaniilor rusești dintre 1790—1812. De utilizat cu rezerve din cauza pornirii vădite a autorului.
- Legrand, V. Izvóre orientale și Daponte.
- Magazin istoric pentru Dacia de A. T. Laurian și N. Bălcescu, 5 volume. București, 1845—1848.
- Melchisedec (Episcopul), *Cronica Hușilor*. București, 1869.
— *Cronica Romanului*, 2 vol. București, 1874—1875.
- Moxa (Mihail), *Cronica... până la 1489* (Hasdeu, Cuvente den bătrâni I, 345-406).
- Muste (Nicolae), *Letopisețul Țării Moldovei de la 1662—1730* (Cronice, vol. III).
- Neculce (Ión), *O sumă de cuvinte* (Cronice, vol. II):
— *Letopisețul Țării Moldovei, 1662—1743* (Ibidem).
- Papazoglu (D.), *Istoria fundării orașului București, 1330—1850*. București, 1892.
- Papiu-Illarian, V. Tesaur.
- Paul din Alep, în *Archiva Istorică II*, 59-111.

Archidiaconul, întovărășind pe Patriarhul de Antiochia Macarie în călătoriile sale prin Moldova și Muntenia (1653—1658, descrie obiceiurile poporului și ale Curții sub Vasile Lupu și Mateiu Basarab. Această descriere făcută în limba arabă fu tradusă englezesce de F. C. Belfour (*The travels of Macarius*, 2 vol. 4°, London, 1836), de unde partea privitoare la noi fu de curînd tradusă într-întregă de D-ra Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiochia în Țării Române*. București, 1900.

- Popescu (Radu), *Cronica Țării rumânesce* (Magazin, vol. IV).
- Raicevich (Ignazio), *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia et Moldavia*. Napoli, 1788 (traducere franceză sub titlu: *Voyage en Valachie et en Moldavie par Lejeune*. Paris, 1822).

Ragusan de origină, veni după 1774 în Muntenia, unde ajunse institutorul copiilor lui Ipsilante, apoi consul austriac în București (1782-1787). După o ședere de 11 ani în țară, publică interesantele sale Observațiuni, cari denotă un spirit de remarcabilă imparțialitate pentru acea epocă.

Răscanu, V. Condicta.

R(eordon), *Lettres sur la Valachie* ou *Observations sur cette province et ses habitants*, écrites de 1815 à 1821. Paris, 1821.

Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie, ed. Tocilescu. 7 volume. Bucuresci, 1892—1887.

Ricault, *Histoire de l'État présent de l'Empire ottoman*. Amsterdam, 1670.

Simeon Dascălul), *Apendice* (Cronice, vol. I).

Sulzer (F. I.), *Geschichte des transalpinischen Daciens*, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens, 3 volume. Wien, 1781 1782.

Elvețian de origină, capitan în armata austriacă, muri la Pitesci în 1791. Chemat pe la 1776 de Ipsilante la Bucuresci sa ocupe o catedră și să colaboreze la un codice pentru Divan, avu ocasiunea să cunoască de aproape pe ómenii și împrejurările timpului. Istoria sa conține un izvor nesecat de informațiuni (une-ori exagerate) despre starea societății române, sau mai bine ȓis muntene, în secolul al XVIII-lea.

Inspirat de scepticismul volterian și amărit de desilusiunile ce se substituieră unor brillante promisiuni, Sulzer vede une-ori printr'o prismă marită defectele unei societăți ajunsă la ultima tréptă de corupțiune și demoralizare. Dar iubirea-l de adevér se reveléză în partea exactă și solidă a operei, ceea ce l'a făcut pe Engel s'o numéscă „o carte clasică”. Și, într'adevér, Sulzer și Cantemir forméză aproape unicele fântăne pentru o cunoșcere mai aménunțită a poporului român din ultimele două secole.

D. Iorga, care numesce Istoria lui Sulzer „un tezaur pentru situația Principatelor în a doua jumetate a sec. al XVIII-lea”, emite asupra autorului ei o judecată fórte aspra Hurmuzachi X, p. XXXII): „S'a scris mult réu despre noi în tóte timpurile, și de cele mai multe ori cu dreptate; dar nici odată satira n'a fost mai acrá, mai plina de reutați mérunte și veninóse, de cât în cartea lui Sulzer. Omul acesta n'avea noțiunea relativului, nu înțelegea fatalitățile istorice și geografice: neexplicându-și nimic, mărghinindu-se la constatare, la comparația nedrépta cu popóre cari tráiau aiurea și avuse alt trecut, el nu iartă nimic”.

Ni se pare că criticul însuși, când a emis o apreciere așa de severă, n'a ținut în deajuns sémă de condițiunile mediului și epocel, condițiunii de o natură cu totul particulară și cari explică (dacă nu justifică) atitudinea psihologică a unui Sulzer, ca și a unui Carra și Langeron. Istoricul austriac nu poseda negreșit temperamentul blând și cumpétat al unui Raicevich, dar nu-i se póte contesta nici drăgoste pentru adevér și nici zel pentru sciință: munca-l e nepregetată și rábdarea-l întru adunarea materialelor nu cunoște hotare (cf II, 151). Numai ast-fel a putut el stringe, în nisce împrejurări așa de puțin favorabile, acea comórá culturală ce nu-și are sémén în trecut de cât în scrierea etnografică a lui Cantemir și în secolul nostru, în Istoria lui Fotino. Ca istoric critic el póte fi inferior lui

Engel, dar ca observator-psiholog rămâne cu totul isolat: fondul observațiilor sale e totdeauna real (daca nu just), dar forma în care le îmbracă e întipărită de acea tendință epigramatică, care s'ar putea mai curînd atribui spiritului său volterian de cît unei animosități intenționate. O traducere a părții pur culturale din Istoria lui Sulzer ar fi cea mai bună înfirmare a sentinței excesive a d-lui Iorga.

Tarif 1761, *Vama cea mare* precum s'aû aşezat să se ia (scoțându-se din Testamentul vămii cei vechi) din 1761 în Archiva românească II, 322-346 (sau 242-256, în a doua edițiune).

Tarif 1792, *Catalogul vămilor* din 1792 în Documente (V. A. Urechia) II, 223-253.

Tarif 1870, V. Bujorénu, vol. I, p. 1340—1355.

Tesaur de monumente istorice, ed. Papiu-Ilarian, 3 volume. Bucuresci, 1862—1864.

Tunusli (Frații), *Istoria politică și geografică a Țării românești*, trad. Șion. Bucuresci, 1863 (după *Ιστορία της Βαλχαχίας, πολιτική και γεωγραφική*. Viena, 1806).

Ureche (Grigorie), *Domniî Moldovei și viața lor* (Cronice, I). — Ed. Picot. Paris, 1878 (cu un bun glosar).

Urechia (V. A.), V. Documente, Dumitrache și Bandinus. **Uricariul** cuprîndător de hrisóve, anaforale și alte acte din suta XVIII și XIX, ed. T. Codrescu, 26 volume. Iași, 1852—1896.

Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Valachie et de la Moldavie* (trad. de l'anglais par M.***). Paris, 1821.

Wolf, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*. Hermanstadt, 1805.

Zallony, *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824.

Zilot, *Cronica Țării românești* dintre 1800—1821, ed. Hasdeu Bucuresci, 1882 (sub titlul „Ultima cronică din epoca fanariotă“).

— *Domnia III a lui Alexandru Vodă Șuțul* (Revista Tocilescu III, 65-88).

Xenopol, *Istoria R mânilor*, 6 volume. Iași, 1889—1893.

— *Finanțele în epoca Fanariotilor*, Revista Tocilescu vol. I, 45-73 (după 4 condiți d. 1777, 1786, 1795 și 1804).

2. Limba

Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*. Galați, 1872.

Brândză (Dr.), *Prodromul Florei române* sau enunerațiunea

- plantelor până astăzi cunoscute în Moldova și Valahia. București, 1879—1883.
- Brândză (Dr.), *Limba botanică a țăranului român în „Columna lui Traian“* pe 1882.
- Cihac (A. de), *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*, 2 volume. Francfort, 1870—1879.
- Costinescu (Ión), *Vocabular româno-francez*. București, 1870.
- Crăinicénu (Dr.), *Igiena țăranului român*. București, 1895.
- *Nomenclatura româno-latină din istoria naturală în Convorbiri literare XXII și XXIII (1888 și 1893)*.
- *Medicina populară*, ibidem, vol. XXVI (1896).
- Damé (Fr.), *Nouveau Dictionnaire roumain-français*. Buc. 1897.
- Etymologicum magnum Rumaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor, lucrat de B. P. Hasdeu. 3 tomuri (A-Bă). București 1886 - 1896.
- Frâncu-Candrea, *Românii din Munții apuseni (Moșii)*. Buc. 1888.
- Frunzescu (D.), *Dicționar geografic*. București, 1872.
- Gaster (Dr. M.), *Chrestomatia română*. 2 volume, Leipzig, 1891.
- Glosariu care coprinde vorbe din limba română străine prin originea sa și forma lor, cum și cele de origine îndoișă, după însărcinarea dată de Societatea academică română elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Maxim. București, 1871.
- Gorjan, *Dicșioner pentru đicerile cele măi trebuincioșe (în Dascăl de limba franțozescă)*. București, 1832.
- Grecescu (Dr.), *Conspectul florei române*. București, 1898.
- Hasdeu (B. P.), *Cuvente den Bětrăni*. vol. I: Limba română vorbită între 1550—1600. Buc. 1878.
- *Sur les éléments turcs en roumain*. Viena, 1886.
- V. Archiva, Etymologicum și Zilot.
- Ionescu (Ión), *Agricultura română din jud. Dorohoiu*. Buc. 1866.
- *Agricultura română din jud. Mehedinți*. Buc. 1868.
- *Agricultura română din județul Putna*. București, 1870.
- Laurian și Maxim, V. Glosariu.
- Lobel (Efendi), *Elemente turcesci, arăbesci și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.
- Manolescu (Dr.), *Igiena țăranului român*. București, 1895.
- Miklosich (Fr.), *Rumunische Untersuchungen*, Istro und Macedo-rumunische Sprachdenkmäler. I—II. Wien, 1881.
- Polysu (Dr. G. A.), *Vocabular româno-german*. Brașov, 1857.
- Pontbriant (Raoul de), *Dicționar româno-francez*. Buc. 1862.
- Rössler (Robert), *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*. Wien, 1865.

- Rudow (W.), *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, în *Zeitschrift für romanische Philologie* d. 1893, 1894 și 1895.
- Stamati (Dr. Teodor), *Wörterbuch der deutschen und rumänischen Sprache*. Jassy. 1852.
- Weigand (G.), *Die Aromunen*. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Macedo-Romanen oder Zinzaren. I Land und Leute; II Volksliteratur, 2 volume. Leipzig, 1894—1895.
- *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar zu Leipzig)*, vol. I—VII Leipzig. 1894—1900.
- *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*. Leipzig, 1900.

3. Literatura

- Alexandrescu (Grigorie), *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*. București, 1863.
- Alexandri (Vasile), *Poesii populare ale Românilor*. Buc. 1866.
- *Poesii*. 2 volume. București, 1895.
- *Teatru*, 4 volume. București, 1875.
- *Proză*. București, 1875.
- Alexandria sau Istoria lui Alexandru Machedon, 1857.
- Babeș (I. G.), *Din plaiul Peleşului*, București, 1893.
- Bogdan (N. A.), *Povești și anecdote*. Iași, 1892.
- *15 Comedii*. Iași, 1898.
- Bolintineu (Dim.), *Poesii*, 2 volume. București, 1877.
- Burada (T.), *O călătorie în Dobrogea*. Iași, 1880.
- Calendarul basmelor . . . pe anii 1875—1885.
- Canianu (M.), *Poesii populare, Doine, culese și publicate întocmai cum se dic*. Iași, 1888.
- Cantemir, *Divanul*, sau Gălcéva înțeleptului cu lumea orî Giudețul sufletului cu trupul. ed. Sion. Buc. 1878.
- *Istoria Ieroglifică*. Operă originală inedită scrisă în limba românească la 1704. București, 1883. V. Istoria.
- Carageale (I.), *Teatru*. București, 1889.
- *Idem*. 2 volume Iași, 1896.
- Caranfil, *Cântece populare de pe valea Prutului*. Huși, 1872.
- Convorbiri literare, 25 volume. Iași-București, 1868—1893.
- Crăescu, *Novela*, 4 volume. București, 1893.

- Créngă (I.), *Scrieri*. 2 volume. Iași, 1890.
- Delavrancea (Barbu Ștefănescu), *Sultanica*. București, 1885.
- *Trubadurul*. București, 1887.
- *Parasifiș*. București, 1892.
- Eminescu (Mihail), *Poesii*. București. 1895.
- Filimon (Nic.), *Ciocoii vechi și noi*. București, 1863.
- Gane (N.), *Novele*, 3 volume. București, 1886.
- Ghica (Ión), *Scrieri*. București, 1887.
- Golescu (Iordache), *Pilde, povești, cuvinte adevărate și povești* (manuscript citat după Zanne).
- Gorjan (Gherasim), *Halima*, 4 volume. București, 1877.
- Gorovei (Artur), *Cimiliturile Românilor*. București, 1898.
- Hințescu, *Proverbele Românilor*. Sibiu, 1887.
- Hodoș (Enea), *Poesii populare din Bunat*. vol. I—II. Caransebeș, 1892—1895.
- Ispirescu (P.), *Basmelor Românilor*. București, 1882.
- *Basme, Snove și Ghume*. Craiova, 1893.
- *Snove sau povești populare*. București, 1879.
- *Pilde și ghicitori*. București, 1880.
- *Jucării și jocuri de copii*. Sibiu, 1885.
- *Dicțori populare în Revista Tocilescu*, vol. I și II.
- Jipescu (Gr. M.), *Opincaru, cum este și cum trebuie să fie săténul*. București, 1881.
- *Reurile satelor*. București, 1884.
- Kikirezu, *Foie umoristică, Anii I—III*. Buc 1895—1897.
- Konaki (Costache), *Poesii*. Alcătuirii și talmăcirii. Iași, 1886.
- Marian (S. Fl.), *Poesii populare române*. 2 vol. Cernăuți, 1875.
- *Nunta la Români*. București, 1890.
- *Înmormintarea la Români*. București, 1892.
- *Nascerea la Români*. București, 1892.
- *Serbătorile la Români*, vol. I—II. București, 1898-1899.
- Mariencescu (At.), *Poesia populară*. *Balade*. Pesta, 1859.
- Marion, *Viața la mahala*. București, 1893.
- *Universul literar*. București, 1889—1896.
- Nădejde (Sofia), *Nuvela*. Iași, 1890.
- Negruzzi (Costache), *Scrieri*. 3 volume. București, 1873.
- Negruzzi (Iacob), *Copii de pe natură*. București, 1874.
- Odobescu (Al.), *Scrieri*. 3 volume. București, 1887.
- Ollănescu (Dim. C.), *Teatrul la Români*. București, 1897.
- Orășanu (N. T.), *Opere satirice*. 3 volume. București, 1875.
- Pann (Anton), *Povestea vorbeii*. 3 volume. ed. I. București, 1852 (II ed. într'un volum 1853, ultima ed. 1883).
- *Nastratin Hoge*. București, 1880.

- Pann (Anton), *Călătoria lui Moș-Alb*. București, 1880.
- Papahagi (P.), *Din literatura populară aromână*, vol. I. București, 1898.
- Pop-Reteganul, *Trandafiri și Viorele*. Poesii popul. Gherla. 1891.
— *Povești din popor*. Sibiu, 1895.
- Popescu (N. D.), *Curte de basme*, 4 părți. București, 1892.
- Rădulescu-Codin, *Cântece poporane din Musci*. București, 1897.
- Revista Nouă, ed. Hasdeu, 7 vol. București, 1888—1895.
- Șăineanu (Lazăr), *Basmele Române*. București, 1895.
- Sbiera (I. G.), *Povești populare românești*. Cernăuți, 1886.
- Șeșetăreanu, *Revista pentru literatura și tradițiunile populare*, ed. Gorovei, 5 volume. Fălticeni, 1892—1899.
- Sevastos (Elena), *Cântece românești*. Iași, 1888.
— *Călătorii prin Țara românească*. Iași, 1888.
— *Nunta la Roman*. București, 1889.
— *Povești*. Iași, 1892.
- Stamate (Cavalerul), *Musa românească*. Iași, 1868.
- Stancescu (Dumitru), *Basme culese din gura poporului*. București, 1892.
— *Alte Basme*. București, 1893.
— *Basme și snöve*. București, 1894.
- Țara Nouă, ed. Nenițescu, vol. II. București, 1886.
- Teleor (D.), *Icône și portrete*. București, 1886.
- Teodorescu (G. Dem.), *Poesii populare române*. București, 1885.
- Vulpian, *Presia populară pusă în musică*. București, 1886.
- Xenopol (N.), *Brați și putregaii*. București, 1881.
- Zanne (Iuliu), *Proverbele Românilor*, vol. I—IV. București, 1895—1900.

OBSERVAȚIUNI SUPLEMENTARE

§ 6. Dărilor... *alim. iliș și ușur*... numai primul și ultimul sînt tătărăscî. *ilișul* este o vorbă maghiară.

§ 9. Relativ la vorba „toiū“ observăm că derivațiunea-i directă dintr'un giagatai „toy“ întîmpină o serioasă obiecțiune sub raportul topografic: cuvintele de origine tătărăscă propriu-zișă fiind exclusiv limitate la teritoriul Moldovei. Faptul că această vorbă e deopotrivă cunoscută și în Muntenia, ne face a crede că rusul *tui* „ospet“ i-a servit ca filieră intermediară.

Aceléși motive se opun deducțiunii imediate a vorbeî *cociobă* dintr'un giagatai *köci oba* „tente du nomade“ (Hasdeu, *Sur les éléments turcs*, p. 13): vorba e răspîndită în Bucovina, Moldova, Muntenia și Banat (ea se află în Dicționarul *bănățén* din sec. XVII, la Stamati, Créngă și Ispirescu).

Intregul § 9 trebuie acuma confruntat cu § 110 și acordat cu rezultatul definitiv al cestiunii.

§ 21. Unele turcisme, puține la număr, au încercat modificarea dialectală a consonantismului: bidivît — ghidigiü, cilibiüt — cilibghiü, ciriviș — cirighiș, fileri — (b) ileri (cf. ghindoc, hitil):

alternarea unei sibilante finale cu palatala ei (cf. cerviciü, dirviciü) e un fonetism specific românesc;

un *a* protetic: achindie (cf. ascrumez); epentesa unui *d*: bizdadè (cf. buzdugea); a unui *m*: mumbaia, mumbașir;

la amplificarea finală în cele câteva nume de rudenie adaogă: iacă „bunică“ = ngr. *γιαγιά* + că:

o altă amplificare finală în *-ă* emenită să dea vorbeî o formă mai românescă: formele muntene bårdacă, călăuză și caraulă corespund Mold. lui bardac, călăuz și caraul (dar Mold. gugiumană, alătura de gugiuman);

privitor la baltă — baltac: cf. raportul invers: caimă — caimac.

§. 22. Dubla accentuațiune (pe lângă cele citate): ciorbă și ciorbă, tavă și tavă;

accentuațiunea analogică: bimbașă, pe lângă cea normală bimbașă;

efectul intonațiunii asupra vocalelor atone: bábacă și babacă, bácán și bacal, bidinea (=bădăna) și badana, băgiacă și bagiacă, căftan și caftan, cântar, căpcană, căsap și casap, dălac și dalac, dărac și darac, măcat și macat, mähălă și mahala etc. — formele întunecate sînt mai ales moldovenesci (și arhaice); mai departe: giumag, pe lângă usualul ciomag (cf. macodo-rom. cunache = conac). Acastă reducere vocalică e mai consequent observată de graiul macedonén: mărăze (=maraz), păzare (=pazar), zăbit (=zabit), zămane (=zaman) etc.

§ 23. Sufixul *-liú* adaogat la o vorbă maghiară: durdu-liú; și *-lic* la elemente latine: șpionlic, deputatlic (ambele la Ștolnicul Dumitrache):

la suf. *-ete* adaogă: stubete, pe lângă normalul stubeciú.

§ 25. La particulele menționate adaogă: doldura, salt (arhaic), tiptil și mai ales:

șucada adv. atât de mare (gesticulând cu brațele paralel depărtate), enorm (Alexandri, Teatru, 420: le am găsît doi bărbați *șucada*; 740: nisce ochi *șucada*... ș'o guriță numai atătica; 818: te am logodit cu o avere *șucada*; Marion, 77: socru-sěi avea un picior *șucada*); — șo(L)KADA(R), autamt que cela (d. șol „cela“ și kadar „tant“).

§ 33. De paralelismele turco-maghiare se póte alătura alternarea inversă din macedo-romăna (primul termen unguresc e daco-român, celălalt turcesc e macedo-român): cheltuiesc — hărjescu (cf. hargiú), chezăș — chifile, chip — boiè (cf. boià), cocie — tiligă, oraș — păzare (cf. pazar „tîrg“), sălaș — cunache (cf. conac), șoim — șăin, vamă — imbruche (cf. arch. ghiumbruc) etc.

la sinonimele turco-maghiare adaogă: hain — viclén.

§ 37. In privința proverbului citat sub No. 8: cf. Zanne IV, 614; cel de sub No. 28 sună (Zanne IV, 280): Eú boier, tu boier, cine 'mî trage cizmele? sau (ibid. 433): Eú mare, tu mare, cine o să tragă cizmele? — iar la Romăniî din Macedonia (ibid. 436): Eú mare, tu mare, cine va adăpa calul cadiului?..

proverbul de sub No. 37 revine și în graiul istrian : „Limba traje iuva dintele dore“, dar sub această formă el pôte fi împrumutat de la Sêrbî.

§ 38. Idiotismul moldovenese „stêua ciobanului“ pentru lucêfêrul de sêră (Cantemir Ist. Ierogl 9: Afrodita, stêua care întâi se arată de cu sêra, *stêua ciobanului*; 404: Venere, *stêua ciobanului* care întâi rêsare), care există și în Bucovina (Marian, Serbătorile I, 109: poporul român din Bucovina ñice a rêsărit *stêua ciobanului*, adicâ lucêfêrul de sêră), nu e de cât reproducerea idiotismului analog turcesc „çoban yildyzy“, l'étoile du berger, Vénus.

§ 40. Despre analogiile ce presintă unele din basmele nôstre cu cele coprinse în „Halima“, veđi indicele opereî nôstre *Basmele Române* s. v. Halima și O mie și una de Noptî.

§ 43. Studiul despre „Caraghioz“ apărut mai întâi în publicațiunea festivă *Lui Titu Maiorescu Omagiù* (Bucuresci 1900) a fost utilizat de Dr. G. Jakob în monografia sa asupra acestei farse („Das türkische Schattentheater, Berlin, 1900) și tradus nemțesce de Kúnos în „Revue orientale pour les études ouralo-altaïques“, Budapest I (1900), p. 140—144.

§ 45. În privința datării primului hatîșerif (anul 1391 pârênd prea dé timpuriù) a se vedea I. Bogdan, *Luptele Românilor cu Turciù*, nota de la p. 87—88;

printre Domniî veneticî pe tronul țarilor române am numêrat pe Aron-Vodă (după Xenopol III, 144) și pe Ión-Vodă (Armén după mamă: ibid. 94); iar pe Grazziani, însuși Miron Costin îl numesce „Frânc“.

§ 50. Unele din aceste obiceiuri de mult dispărute se oglindesc încâ în datinile poporului de la țară. Precum sătênul a pastrat o mare parte a costumului nobil de odinióră, tot așa în unele episóde ale nunții țărănesci persistă câte o reminiscență caracteristică din trecut.

Precum, în vremea veche, *conaciù* cãlăriaù înaintea Domnului și a suitei sale (§ 50), tot astfel cei doi tineri prietenî ai mirelui, *conăcarî* de astăđi, pornesc cãlări înaintea lui spre a vesti părinților miresei (într'o orație numită în Moldova „conăcãrie“) și celorlalți nuntași, ca să îngrijescă cât mai în grabă de gazdă saù conac și

de tóte cele trebuincióse *înălțatului Impărat*, care îndată are să soséscă cu întréga sa suită¹⁾:

Și 'nainte ne-ău trimes
Din *conac* în conac
Cu cai de *olac*...

Ne trimise pe noi, pe șése *lipcani*
Călări pe șése jugani...

Avem *firman* cu peceție
De la Impérație

Că vine Imperatul îndata
Cu oștirea lui tóta

Apoi, în timpul înhobotării miresei, un nuntaș se scólă și strigă (Marian, 548 urm.): *Salahor!*²⁾, *să se deschidă plaiurile!*

Și lăutării încep îndată a întona un cântec (numit în unele localități din Bucovina „Razboul“), pe când mama miresei scóte năframe frumoșe cusute și légă cu ele bețele vorniceilor sau vătășeilor. Apoi nunul strigă: *Firman împărătesc!*

Și mama miresei presintând mirelui un taler pe care se află o năframă, o jimblă și un pahar de rachiú, îi le închină cu urări. După ce mirele gustă din rachiú și bagă în trasta-i năframa, jimbla și paharul, nunul strigă din nou: *Caftan împărătesc!*

Atunci mama miresei aduce mirelui o cămașă frumos cusută și-i o închină . . .

§ 72. Despre modul cum se luă în primire haraciul: cf. Paul de Alep (trad. Cioran), p. 217—219.

§ 100. Ca termin de comparațiune, vom adăoga aci câte ceva despre costumul ciobanului armân (neguțătorul macedonén adoptând portul european), așa cum îl descrie Weigand, Aromunen I, 262 urm.

¹⁾ Marian, *Nunta*, 327 și 468 comparat cu Teodorescu, *Poesi* pop. 171; Sevastos, *Nunta*, 99. Cf. Cantemir, *Descrițio Moldaviæ*, p. 132: „Die dominica ad accersendam sponsam, omnes sponsi consanguinei et affines congregantur, legatosque pramittunt, sponsi adventum nunciaturos“. Datina însăși e foarte veche, dar forma-i e întipărită de ceremonialul oficial al epocii.

²⁾ Vorba „salahor“ e luat aci cu sensul arhaic militar: ómeni însărcinați cu repararea locurilor întărite și cu întreținerea căilor de comunicațiune.

Păstorul din Pind p^ortă peste cămaşă un pieptar de lână ori bumbac (*gimandane*) sau un ilic (*ileche*) cu piep^tii împodobii cu cusături. D'asupra pune o haină numită *cipune* sau *şigune*, albă (la Fărşeroţi), deschisă şi fără mâneci, care ajunge până la genuchi: în unele locuri, şiguna e neagră şi împodobită cu găitane roşii, albastre ori negre. Acastă haină o p^ortă şi femeile, dar atunci e totdeauna neagră şi dacă are forma unei jachete cu mâneci, se numesce *cunduş* sau *şcurtu*. Un brîu de postav roşu, alb sau albastru, strînge acastă haină; d'asupra vine obicînit un chimir cu buzunare (*sileake*), în care se păstrează cuţitul, pistolul etc. Când şiguna are mânecile despicate atîrnînd de pe umeri, ea se numesce *dulumici*, iar prin „dulamă“ se înţelege o şigună neagră cu brîu şi mâneci. Dar haina cea mai grea a ciobanului e „sarica“ de lână, mai scurtă ca şiguna, strînsă de talie şi jos cu creţuri: mânecile sînt despicate şi atîrnă slobode pe dinapoî (*tălagan*) ori au aparenţa unei glugi (*capot*). În fine, haina ciobănescă din p^or de capră pentru înoptat se numesce „tâmbare“.

Nădragii sînt înlocuiţi cu o pereche de izmene (*donuri*) băgate în tuzluci (*ciórici*), obicînit albi şi fixaţi sub genuche cu un şiret roşu (*căltăvétă*, *vuvétă*) cu ciucure. Picioarele se acoperă cu călţuni (*ciorape*, *părpadz*) şi cu botine de piele neagră (*păpuci*) sau cu sandale roşii (*faruhi*). Bărbatul p^ortă obicînit un fes (*căciu*[lă]) roşu sau alb, iar femeile unul roşu.

TABLA DE MATERII

NB. Cifrele indica paragrafele corespunzătoare

PREFAȚA

A. LIMBA

SECȚ. I. — CONSIDERAȚIUNI ETNOLOGICE

Cap. I. Familia uralo-altaică : 1. Caracteristica ei; 2. Grupul mongol; 3. Grupul ugric.

Cap. II. Grupul turco-tatar : 4. Tătari; 5. Nogaî; 6. Elementul tătăresc; 7. Pecenegi; 8. Cumanî; 9. Elementul cuman; 10. Bulgari; 11. Turci; 12. Elementul turc.

Cap. III. Limba osmanlie : 13. Influența arabo-persiană; 14. Influența bizantină; 15. Influența slavo-maghiară; 16. Influența romanică.

SECȚ. II. — INFLUENȚA OSMANLIEI

Cap. I. Considerațiuni preliminare : 17. Importanța împrumuturilor; 18. Turcisme în maghiara; 19. Turcisme în limbile slavice și balcanice.

Cap. II. Elementul fonetic : 20. Alfabetul turc; 21. Fonetica împrumuturilor; 22. Accentul.

Cap. III. Elementul morfologic : 23. Sufixe; 24. Formațiunea pluralului; 25. Particule; 26. Verbe.

Cap. IV. Elementul semantic : 27. Accepțiuni metaforice; 28. Generalizarea sensului; 29. Reminiscente istorice.

Cap. V. Elementul lexical : 30. Caracteristica lui; 31. Rolul lui cultural; 32. Turcisme în macedo-româna; 33. Lipsa turcismelor în Ardél; 34. Turcismele bănățene; 34^a. Considerațiune literară.

Cap. VI. Elementul onomastic : 35. Nume de persoane și de popore; 36. Nume de țări și de orașe.

Cap. VII. Elementul folkloric: 37. Proverbe și dicțori; 38. Locuțiuni și idiotisme; 39. Obiceiuri și credințe; 40. Snóve și basme; 41. Cântece și musică; 42. Jocuri de copii și danțuri; 43. Jocul păpușilor: 43^a. Dulapul și giamala; 44. Injurături.

B. CULTURA

SECȚ. I. — POLITICA

Cap. I. Raporturi cu Pórta: 45. Tractate și relațiuni; 46. Toleranță; 47. Raiele și serhaturi.

Cap. II. Domnul: 48. Numirea; 49. Investitura; 50. Pornirea; 51. Alaiul; 52. Instalarea; 53. Mucareru; 54. Mazilirea.

Cap. III. Curtea: 55. Palatul și mobilierul; 56. Boierii; 57. Casa civilă și militară; 58. Garda Curții; 59. Musica domnăscă.

Cap. IV. Traiul la Curte: 60. Domnul și boierii; 61. Parade și ceremonii; 62. Exerciții și spectacole; 63. Bufoni și farse; 64. Recepțiuni oficiale; 65. Eticheta.

Cap. V. Armata: 66. Pedestrima și călărima; 67. Grade și arme; 68. Terminologia militară.

Cap. VI. Justiția: 69. Divanul și administrațiunea; 70. Pedepse; 71. Terminologia juridică.

Cap. VII. Dările: 72. Haraciul; 73. Bairamlicul; 74. Zaheréua; 75. Beilicul; 76. Cherestéua; 77. Imposite speciale; 78. Veniturile Domniei.

SECȚ. II. — SOCIETATEA

Cap. I. Costumul: 79. Hainele boierilor; 80. Coafura lor; 81. Incălțăminte lor; 82. Imbrăcămintea cocónelor; 83. Sulemenirea; 84. Blănuri; 85. Luxul; 86. Stofe.

Cap. II. Nutrimenul: 87. Mâncările; 88. Băuturile.

Cap. III. Sociabilitatea: 89. Fumatul; 90. Parfumuri; 91. Visite și distracțiuni.

SECȚ. III. — COMERȚUL ȘI INDUSTRIA

Cap. I. Negoțul: 92. Monete; 93. Măsurii și greutate; 94. Transportul; 95. Navigațiunea.

Cap. II. Meseriile : 96. Corporațiunile ; 97. Profesii dispărute.

C. RESULTATE

CATEGORIILE IMPRUMUTURILOR EXISTENTE

Cap. I. Locuința și alimentațiunea : 98. Casa : 99. Mâncarea și băutura.

Cap. II. Imbrăcămintea : 100. Haine și postavuri.

Cap. III. Domeniile naturei : 101. Fauna ; 102. Flora : 103. Minerale.

Cap. IV. Negozul și profesiunile : 104. Nomenclatura comercială ; 105. Meserii și unelte.

Cap. V. Epitete și generalisări : 106. Insușiri fizice și morale ; 107. Noțiuni abstracte.

D. CONCLUȘIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

108. Istoricul ; 109. Statistica turcismelor române ; 110. Cronologia și stratificarea ; 110^a. Extensiunea teritorială ; 111. Metoda ; 112. Considerațiunea finală.

ADAOS

I. Boierinașii Curții. II. Hatîșeriful din 1802.

BIBLIOGRAFIA

OBSERVAȚIUNI SUPLEMENTARE

TABLA DE MATERII.

